STEVEN COOK

YÖNETMEDEN HÜKMEDEN ORDULAR

TÜRKİYE • MISIR • CEZAYİR

hayykitap

İYİLERKAZANIR
KÖTÜLERKAYBEDER

Hayykitap - 48
Bize Söylenmeyenler - 8

Yönetmeden Hükmeden Ordular
Steven Cook
Orijinal adı: Ruling But Not Governing
Çeviri: Bahar Şahin

Kapak tasarımı: Latif Çetinkaya
Sayfa tasarımı: Turgut Kasay

ISBN 978-975-9059-51-4
1. Baskı: İstanbul, Nisan 2008

Baskı
Barış Matbaa Mücellit
Davutpaşa Cad.
Güven Sanayi Sitesi C Blok
No:29 Topkapı - İstanbul
Tel: 0212.674 85 28
Faks: 0212.674 85 29

Hayykitap
Zeytinoğlu Cad.
Şehit Erdoğan İban Sok.
No:36 Akatlar - Beşiktaş
Tel: 0212.352 00 50
Faks: 0212.352 00 51
info@hayykitap.com
www.hayykitap.com

Bu kitabın tüm yayın hakları Hayygrup Yayıncılık Ltd. Şti.'ne aittir. Yayınevimizden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

©2007 The Johns Hopkins University Press

YÖNETMEDEN HÜKMEDEN ORDULAR

Türkiye • Mısır • Cezayir

Steven A. Cook

Çeviri: Bahar Şahin

Steven A. Cook

Arap ülkeleri ve Türkiye üzerine çok sayıda araştırma yaptı. Vassar College'da Uluslarara sı İlişkiler okudu. Yine aynı alanda John Hopkins Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamladı. University of Pennsylvania'dan siyaset bilimi doktorası aldı.

Foreign Affairs, Foreign Policy, the Wall Street Journal, The Journal of Democracy, the Financial Times ve the International Herald Tribune'de yazıları yayımlanıyor. Ayrıca düzenli olarak çeşitli televizyon ve radyolarda yorumculuk yapıyor.

Halen Council of Foreign Relations isimli düşünce kuruluşunda uzman olarak görev yapıyor.

Ortadoğu Uzmanı olan Cook, Arapça, Türkçe ve Fransızca biliyor.

İçindekiler

İktidara Hükmetmek Ama Yönetmemek - Ümit Cizre • 7

Önsöz • 11

Türkçe Baskıya Önsöz • 21

Birinci Bölüm: Rejim İstikrarı Mantığı • 25
Birinci Bölümün Notları • 49

İkinci Bölüm: Mısır, Cezayir ve Türk Askeri Anklavları:
Subay Özerkliğinin Hatları • 53
İkinci Bölümün Notları • 86

Üçüncü Bölüm: Askeri Erk ve Sağlanamayan
"Adil Ilımlılık" • 93
Üçüncü Bölümün Notları • 148

Dördüncü Bölüm: Asker Kökenli Bir Düzeni
Kurumsallaştırmak • 163
Dördüncü Bölümün Notları • 217

Beşinci Bölüm: Türk Paradoksu: İslamcı Siyasal Güç
ve Kemalist Siyasi Düzen • 231
Beşinci Bölümün Notları • 301

Altıncı Bölüm: Demokratik Bir Dönüşüme Doğru mu?
Siyasi İçerme ve Dışlama Kalıplarının Zayıflaması • 313
Altını Bölümün Notları • 343

İKTİDARA HÜKMETMEK AMA YÖNETMEMEK

Ümit Cizre

Dr. Steven Cook'un elinizdeki kitabı, ilk bakışta benzersiz/karşılaştırılamaz görünen üç ülkenin silahlı kuvvetlerinin ideolojik, siyasal, iktisadi ve stratejik konumlarını, kurumsal çıkarlarını ve misyonlarını yeni perspektifler ve bilgiler sunarak inceleyen cok önemli bir çalışma. Kitap dikkatle okunduğunda Cezayir, Mısır ve Türkiye'nin silahlı kuvvetlerinin özgün konumları, duruşları ve rolleri kendi tarihsellikleri içinde açıkça belirirken, "benzersizlik" yaklaşımımızı revize etmemize yardımcı olacak bazı ortak paydalar da gün yüzüne çıkmakta.

Steven Cook, temel olarak, bu orduların ideolojik, yapısal ve kültürel özelliklerini yani ne olduklarını değil, siyasal sistem içinde işgal ettikleri stratejik "konum"u sürdürebilme ve yeniden üretme yeteneğini ve mekanizmalarını

sorunsallaştırmakta ve çözümlemektedir. Dr. Cook'un bölgeye dair uzun yıllara dayanan bilgi ve gözlemleri ona esas sorunun şu olduğunu işaret etmiştir: Silahlı kuvvetler siyasete her vesileyle açıkça müdahale ederek otoriter eğilimlerini açığa vurmasalar bile, parlamenter sistemin, sivil siyasal aktörlerin ve toplumun uzağında, onlardan ayrıksı, ancak hepsinin üstünde bir yerde konuşlanmışlardır. Dolayısıyla siyaseti ve toplumu şekillendirebilme iktidarları mevcuttur. Bunun anlamı şudur: Bu ülkelerin silahlı kuvvetleri, farklı dozlarda da olsa siyasetin temel paradigmasını yani "oyunun kurallarını" bizzat tayin edecek bir konumdadır. İşgal edilen bu iktidar konumunun korunabilmesi ve sürekli olarak yeniden üretilebilmesi, her konjonktürde farklı siyasal araçlara başvurarak yapılmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında, yüksek komuta heyetleri ve sivil müttefikleri, iktidarlarını en etkin biçimde koruyabilmek amacıyla daha sofistike ve gelişmiş demokratik "görünümlerin" arkasında siperlenerek günlük işlerin yönetimi olarak adlandırabileceğimiz alanı sivillere bırakmaktadırlar. Benimsemiş göründükleri seçim demokrasisine dayanan söylemle hem siyasal ve toplumsal denetimin kritik noktalarını ellerinden bırakmamakta hem de günlük siyaset yapan kadroların maruz kaldığı kırılma-aşınma-tükenme ve siyaset sahnesinden kayarak yok olma risklerini üstlenmemektedirler. Bir diğer deyişle, gerçek iktidar onlarda, nominal olanı ise seçilmiş sivillerdedir.

Üstelik, askeri bürokrasilerin "sivil"siyaset ve siyasal aktörler tanımının kapsama alanına, rejimin temel karakteri-

ni değiştirme tehlikesi arzetmediği sürece bölgede baş iç tehdit varsayılan İslamcı siyasetler de girmektedir. Askeri bürokrasiler, ancak kendi iktidarlarının çok radikal bir tehdit altında olduğunu algıladıkları durumlarda bizzat çıplak iktidar odağı olmaktadırlar.

İster çok genel, basit gercek dışı bulup eleştirelim ya da reddedelim, istersek bazı eklentilerle kabullenelim, Dr. Cook'un bu temel tezi, yaşadığımız coğrafyadaki siyasal süreçleri yansıtan, açıklayan ya da doğrulayan önemli ipuçları, argumanlar ve açılımlar ortaya atmaktadır. Bir kere, her üç ülkenin silahlı kuvvetleri, önemli bir ortak paydayı paylaşmaktadır: siyasal, iktisadi, toplumsal iktidarlarını yeniden üretmenin en meşru/emin yöntemi olarak, yöneten ama hükmetmeyen bir siyaset sınıfını işbaşına getirme kolaylığını sağlayan "liberalleşme", "demokratikleşme" ve "demokrasiye geçiş" söylemlerini araçsal olarak kabul etmektedirler. Yazarın "askeri enclave" terminolojisi ile adlandırdığı ayrıcalıklı konumdan hareket eden komutanlar, siyasete müdahale ederken bile en dişe dokunur meşrulaştırma söylemi olarak çok partili rekabetin yarattığı tahribatı azaltarak demokrasiye yeniden işlerlik kazandırma, demokrasiye geri dönme, kısacası demokrasiye bağlılık söylemini devreye sokmaktadırlar.

Dr. Cook'un kitabı, ülkemizi ve bölgemizi de aşan bazı makro/canalıcı sorunları yeni bağlantılar aracılığıyla yeniden tartışmamızı sağlayacak geniş ve anlamlı pencereler açmaktadır. Seçim demokrasilerinin özellikle serbest piyasaya "itaatkar vatandaş" ve "itaatkar sol ve sağ siyaset" üre-

ten bağlantılarını, sivil siyaseti şekillendirme biçimlerini, ortaya çıkardığı yeni girişimci sivil aktörleri, popülist söylemleri ve siyasal yaşamda yarattıkları artı değerleri ya da tahribatı izleyegelmekte olan okuyucuya, bir de bütün bunların askerin siyasal ve toplumsal iktidarını -ve siyaseti yönlendirme ayrıcalığını- nasıl pekiştirdiğini karşılaştırmalı bir perspektiften yeniden oturup düşünme fırsatı sunmaktadır. Türkçeye kazandıranlara teşekkürler.

ÖNSÖZ

Yönetmeden Hükmeden Ordular ile ilgili fikrimi, din ve kitlesel politika, belli bir rejim tipinin maruz kaldığı ciddi tehditler karşısındaki esnekliği ve otoriter istikrara ilişkin akademik çalışmaların yetersizliği konularında sorular sormaya başladığım bir dönemde billurlaştı. Bu kitap, İslamcılık, ordu, siyaset ve kurumların evrimi konularını bir araya getirerek, birincisi bazı devletlerin demokratik değişime neden direndiğini, ikinci olarak da otoriter engellerin kaldırılmasında dışsal aktörlerin oynayabileceği rolü açıklamaya çalışıyor.

Siyasi erk, meşruiyet ve özgüllüğün kaynaklarına dair yüksek sesle dile getirilen sorulardaki artışa rağmen, Orta Doğu'daki rejimler belirgin biçimde değişmez kalmışlardır. 1990'ların ilk yarısında akademisyenler, pek çok kişinin

bölgede demokratik dönüşümün yakın olduğu şeklinde yorumladığı gelişmeleri anlamak için bir hayli enerji sarf ettiler. Ancak 90'ların ikinci yarısında, daha açık ve demokratik bir Orta Doğu ile ilgili beklentiler gerçekleşmeyince, uzmanlar dikkatlerini otoriter rejimlerde sabit kalan erke çevirdiler. Bu çalışmalar, otoriter istikrarla ilgili önemli açılımlar sağlamış olmakla birlikte, çeşitli Orta Doğu ülkelerinde orduların ve askeri idarelerin mirasının bu olgu üzerindeki etkilerini gözden kaçırma eğilimindedir.

Orta Doğu orduları bakanlıklar ve hükümetlerin diğer aktörleri üzerindeki doğrudan denetimlerinden çoktan vazgeçmiş olsalar da, Mısır, Cezayir ve Türkiye gibi ülkeler, askerin hakimiyeti altında kaldılar. Orta Doğu ordularının asker ve levazımı, rejim savunmasının açıkça görünen dış çevresini oluşturur, fakat daha az görünür olan, rejimin bekasında askeri hakimiyetin çok katmanlı kurumsal mirasının oynadığı belirleyici roldür. Ordunun hem demokratik bir vitrin, hem de siyasi kontrolün ana unsurlarının doğrudan denetiminden doğan çıkarları karmaşık ve ince ayrıntılarla doludur. Subaylar, iktidarda olmadan yönetmek peşindedir.

İktidarda bulunmadan yönetmek, Mısırlı, Cezayirli ve Türk subaylarını yönetmenin günlük değişikliklerinden yalıtır; fakat bu stratejinin ordu için yarattığı riskler de vardır. Seçimler, meclisler, muhalif basın ve bu ülkelerin anayasalarında temel hak ve özgürlüklerin sözde de olsa güvenceye alınmasından oluşan demokratik vitrin, karşıt-elitlere (şu anki durumda İslamcılara) kendi programlarını uygu-

lama fırsatını vermektedir. Subaylar ve işbirliği içinde oldukları siviller bu grupları sadece hoş görmekle kalmıyor, zaman zaman onları dahil etmekten fayda da sağlıyorlar. Gerçi bu katılım formel siyasi arenada oldukça zayıf kalmıştır. İslamcı gruplar güçlendikçe, rejimlerin savunucuları İslamcıların baskı altına alınmasının yollarını aradılar. Mısır, Cezayir ve Türk İslamcı gruplarının tarihsel süreç içerisinde siyasete kimi zaman dahil edilmelerine, kimi zamansa siyasetten dışlanmalarına yol açan bu patolojik şablon, bu rejimlerin istikrarını yansıtır.

Türkiye son dönemde bu şablonun dışına çıkarak, askeri hakimiyet altındaki rejimlerin otoriter politikalardan uzaklaşabilmesini kavrama imkanı sunmaktadır. Demokrasiye geçiş -Türkiye'nin henüz tamamlamanın çok uzağında olduğu bir süreç- dahili sorun ve çelişkilerin sonucudur; açıktır ki Türk siyasi sistemi üzerinde Avrupa Birliği'nin dinamik bir etkisi olmuştur. Gerçekten de AB üyeliği olasılığı Türkiye'deki İslamcıların çıkarlarını değiştirmiş, geniş kapsamlı kurumsal reformların yapılmasını sağlayabilecek bir atmosfer yaratarak subayları zorlamıştır. Avrupa ile Türkiye'nin ilişkisi, ABD ile Mısır veya Fransa ile Cezayir arasındaki ilişkiden çok farklıdır, yine de AB-Türkiye hikayesi, dışsal aktörlerin inisiyatif alarak siyasi değişimi nasıl teşvik edebildiklerinin altını çizer.

Sonuçta, bu kitaptaki temel amacım uzmanlara olduğu kadar politika geliştirenlere de, otoriter istikrarın temelinde yatan kalıp ve süreçlerle ilgili ve bunların nasıl zayıflatılabileceğine dair iyi tahminler sunmaktır. ABD'nin aynı

anda Irak'ta ve teröre karşı küresel düzeyde savaşırken, bir yandan da Orta Doğu'da demokratik dönüşümü geliştirmeye çalıştığı şu dönemde, bu hayati bir önem taşımaktadır.

Geriye dönüp, bu kitabın kavram ve fikir geliştirme, araştırma ve yazma aşamalarını geçerek ortaya çıkışını düşündüğümde, bana zaman ayıran, fikir veren ve enerjileriyle beni destekleyen pek çok insana müteşekkir olduğumu söylemeliyim. Fakat isimleri sıralamaya başlamadan evvel, bu araştırmanın üzerinde durduğu konuların hassasiyeti nedeniyle kimliklerini açıklamayacağıma söz verdiğim kişilere teşekkür etmeliyim. Bu bakımdan öncelikle, benimle buluşmak ve çeşitli konularda fikirlerini paylaşmak için zamanlarını ayıran Mısır ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin (hem emekli, hem halen görev başında olan) subaylarına sonsuz minnet duyduğumu ifade etmek isterim. Ayrıca, her iki ülkede yine isimlerinin bilinmesini istemeyen, bana zamanlarını ayıran ve destek veren bazı sivil hükümet üyeleri oldu. Onlara da en içten şükranlarımı sunuyorum.

Mısır'da aralarında Mohamed Kamal, Mustafa Kemal al-Sayid, Saad Eddin İbrahim, Tahseen Bashir, Abdel Monem el-Said Aly, Hala Mustafa, Mohamed abd al-Salaam, Ahmed Abdalla, Gamil Mattar, Hazem Salem, Gehad Audah, Hassan el-Sawaf, Qadry Said, Mahmoud Khalaf, Abdel Raouf El Reedy, Ahmed Abdel Halim, Mustafa Alwy, İsmail Sabri Abdallah, Abdel Monem al-Mashat ve Randa Zoghbi'nin de bulunduğu bir grup arkadaş, profesör ve enformel danışmana teşekkür etmek isterim.

Türkiye'de, karımın ve benim arkadaşlarımızın arkadaşı olan fakat önceden tanışmadığımız Özlem ve Hasan Yalçın'a özel teşekkürlerimi sunuyorum. Eşimle beni, evlerinde misafir etmek üzere mamut büyüklüğündeki altı bavulumuzla Ankara Esenboğa Havaalanında karşıladıklarında, 2000 yılının dondurucu bir Mart sabahıydı. Metin Heper, Alev Çınar, Hootan Shambayati, E. Fuat Keyman ve Bilkent Üniversitesi'nden Ergun Özbudun'a Ankara'daki yardım ve tavsiyeleri için minnettarım. Ayrıca, Soli Özel, Ziya Öniş, Ersin Kalaycıoğlu, Mehmet Ali Birand, Kemal Yurteri, Cüneyt Ülsever, Steven Kimmel ve Andrew Finkel'e teşekkür ederim. Toni Cross ve Amerikan Araştırma Enstitüsündeki ekibi, sorularıma hep sabır ve destekle karşılık verdiler.

Türk araştırma asistanım Gülru Çakmak'ı ayrı bir yere koymam gerekiyor. Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyetini kurarken en yakın çalışma arkadaşı olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın ikinci kuşak yeğeni Gülru, Türkiye'ye gelişimden hemen sonra, tüm yardımlarını gönüllü olarak sundu. Hevesi hiç kırılmayan Gülru'ya sıkı çalışmalarından dolayı müteşekkirim.

Bu kitabın araştırma safhasında ziyaret ettiğim tüm kütüphanelerin (Kahire Amerikan Üniversitesi, Dar al-Kutup, Mısır'daki Amerikan Araştırma Merkezi, Kahire'deki Centre d'Etudes et de Documentation Economiques, Juridiques et Sociales, Bilkent Üniversitesi, Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü, İstanbul'daki Milli Kütüphane, Ankara'daki Devlet İstatistik Enstitüsü, Aix-en-Provence'deki Depot des Archives d'Outremer ve Institut de Reserches et dEtu-

des sur le Monde Arabe et Musulman, Paris'teki Institut du Mode Arabe, Institut d'Eude Politique, Sciences-Po ve Centre Culturel Algerien) çalışanlarının benim için değerini tarif edemem. Library of Congress'te Afrika ve Orta Doğu yayınlarından sorumlu olan yetenekli kütüphaneciler, profesyonelliğin en iyi örneklerini sundular. Ankara ve Kahire'de bulmaya çalışsam haftalarımı alacak olan belge ve makaleleri birkaç saat içinde temin ettiler. Çalışmama ilgi duyup, içi Arap resmi belgeleri ve yasalarıyla dolu hazinesini bana açan, Library of Congress'in Yakın Doğu ve Afrika Hukuku Bölümlerinin eski ikinci yasal uzmanı Dr. George Sfeir'e özellikle minnettarım.

Bu çalışma tasarlanmadan yıllar önce de, sabır ve çabaları projem için hayati önemde olan dil öğretmenlerine de teşekkür etmeliyim. Sourraya Haddad, Gerry Lampe, İbrahim Abdallah, Amin Bonnah, Mohamed Bakry ve Hatem al-Said'e alf shukr. Türkçe öğretmenim M. Akif Kireççi'nin çabası olmasaydı, Türkiye'yi, bilhassa İngilizce'nin oldukça az konuşulduğu Ankara'yı asla anlayamazdım.

Tüm arkadaşlarıma, sabır ve anlayışları için şükran duyuyorum. Özellikle bilgece önerilerini paylaşmak için her zaman fırsat yaratan Rich Vuernick'e müteşekkirim. Amy Hawthorne değişik bölümlerin defalarca yeniden yazılan kısımlarını okuyup, her seferinde mükemmel tavsiyelerde bulundu. 2001-2002 yıllarında Brookings Enstitüsünde birlikte araştırma üyesi olarak çalıştığımız Hilary Driscoll ve Kate Weaver, sonsuz öneri ve teşvikleriyle katkıda bulundular. Michele Commerico ve Joe Glicksberg destek, ente-

lektüel perspektif, ve arkadaşlığın daimi kaynakları oldu. Nancy ve Danny Kaplan ise, Aix-en-Provence'de dostluk, kahkaha ve iyi yemeğin mükemmel kaynağıydılar.

En sıkı hocalar karşısında, ben de hep çok iyi olmuşumdur. İşte bu nedenle, danışmanımın Ian Lustick olması umuduyla, Doktora çalışmalarım için Pensilvanya Üniversitesi'ne girmem şaşırtıcı değildir. Ian, olmasını umduğum her şey oldu: emsalsiz bir hoca, sert bir eleştirmen, sabırlı bir ruh, ve sınırsız bir yandaş. Çalışmamın çeşitli bölümlerini okuyan ve yorumlarda bulunan diğer profesör, danışman ve arkadaşlara, Jose A. Cheibub, William B. Quandt, Robert Vitalis, Rudra Sil, Tom Callaghy, Lisa Anderson, Eva Bellin, Julie Taylor, John Entelis, Dani Miodownik, John Alterman, Peter W. Singer, Soner Çağaptay, Alan Makovsky, Craig Charney, İmran Rıffat, Mahmoud Abdallah, Bart Friedman ve Rita Hauser'e de teşekkür etmeliyim.

Ocak 2004'ten beri görev yaptığım Dış İlişkiler Konseyi'nde harika çalışma arkadaşlarıyla birlikteyim. Rachel Bronson, Ray Takeyh, Adam Segal, Elizabeth Economy, Isobel Coleman, Elizabeth Sherwood-Randall, Jim Goldgeier, Walter Russel Mead, Michael Levi, Julia Sweig, Laurie Garrett, Lee Feinstein, Vali Nasr, Steve Simon ve Max Boot, daima kavrama, mizah ve önerinin kaynağı oldular. Konseyin başkanı Richard N. Haas'a, entelektüel ilgilerimin peşine düşebildiğim bir atmosfer sağladığı için derinden minnettarım. Richard'ın ABD hükümetinin çeşitli kademelerinde edindiği deneyimlerin, kitabın son bölümünde bir

araya getirmeye çalıştığım çıkarımlar üzerinde düşünmemde tarif edilmez değeri vardır.

Eminim ki, Konsey'in araştırma direktörü ve eski başkan yardımcısı James M. Lindsay, kendisine sadece "sağol" dememi isterdi. Bu nazik teşvik, her zaman anlamlı tavsiyeler ve entelektüel titizliğin bileşimi olmadan, bu kitap asla tamamlanmazdı. Jim, rakipsiz bir akıl hocası, usta bir öğretmen ve gerçek bir arkadaştı. Profesyonel gelişimime duyduğu bağlılık ve rehberliği için, ona her zaman minnettar kalacağım.

Konsey'de, oldukça parlak ve yetenekli asistanlarla çalışma fırsatım oldu. Riad Houry ve selefi Karem Idriss, her ikisi de Orta Doğu'ya dair bilgi hazineleri olan, bilgelikleri yaşlarından öte iki gerçek profesyoneli takdirle anmak istiyorum. Danna Weiss, genellikle belirsiz sorularıma yanıt bulmak için engin malzeme deryalarına dalarak, korkusuz bir araştırmacı olduğunu kanıtladı. Taslağı iki kez okuyarak, kitabın içeriğini hayli geliştiren benzersiz tavsiyelerde bulunan, sabır taşı, metanet ve espri kaynağı Lindsay Iversen'e de özellikle teşekkür ederim.

Ayrıca, kitabımı hazırlayan Henry Tom ve Johns Hopkins Üniversitesi Yayınları'nda çalışan herkese tek tek teşekkür borçluyum. Bu kitap onların yoğun çalışmaları neticesinde daha iyi bir kitap olarak ortaya çıktı.

Son olarak, ailemin rolünü takdir etmek zorundayım: kayınvalide ve kayınpederim Nancy ve Richard Rossman, sabırlı destekçilerim ve amigolarım oldular. Cömertlikleri ve destekleri için kendilerine teşekkür ederim.

Kız kardeşim, Julie Schuster her zaman en iyi arkadaşım, sırdaşım ve yandaşım olmuştur. Julie'nin bilim ve iş adamı kocası Glen, çalışmama gösterdiği ilgi, kendi ilgimin azalmaya başladığı zamanlarda benim için çok anlamlı oldu. Ayrıca, Julie ve Glen, saatlerce eğlenip dikkat dağıtabildiğim yeğenlerim Seth ve Justin'in de anne babası.

Ebeveynlerim, Iris ve Michael Cook, bana öğrenmenin ve bilginin değerini aşıladı. Bana kitapları ve siyaseti sevmeyi öğrettiler. Ayrıca, benim için yapabileceklerinin en iyisini yapmak için olağanüstü fedakarlıklarda bulundular. Dünyanın geri kalanının da benimkiler gibi ebeveynleri olsa, hiç tartışmasız daha iyi bir yer olurdu.

Her sabah uyandığımda, Lauren Rossman'ın 18 Eylül 1995'te hayatıma girmiş olmasının ne büyük bir şans olduğunu düşünüyorum. O benim ilhamım. Başarılarımın tümü, onun da başarısı. Lauren bu kitabı sayısız kez okudu -her defasında uzun zaman ayırarak, sabırla, ve benim asla erişemeyeceğim bir konsantrasyon düzeyiyle. Tek umudum, gelecekte ona duyduğum minnettarlığı ifade etmenin yolunu bulabilmem. Kızımız Madelyn, bu kitabı tamamlamak üzere olduğum sıralarda dünyaya geldi ve benim için muazzam bir hayret ve sevgi kaynağı oldu. O benim evrenimin merkezi.

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Sizlere Yönetmeden Hükmeden Ordular'ın Türkçe baskısını tanıtmak benim için büyük bir zevk. 2002'den bu yana Türkiye'nin geçirdiği önemli siyasi ve ekonomi değişimler, ordunun baskın olduğu bir devletin, otoriter politikalardan nasıl ayrılabildiğine dair zorlayıcı bir vaka incelemesini gerektiriyor. Pek çok Türk ve oldukça çok sayıda Amerikalı (fakat az sayıda Avrupalı), 1946'da başlayan çok partili dönem boyunca otoriterciliğin Türk siyasetinin bir niteliği olduğuna karşı çıkar. Fakat, dört askeri darbe, çok sayıda siyasi parti kapatma kararı, siyasetçilere yasak getirilmesi, ve bireysel haklardan fedakarlık edilmesi, Türk siyasi arenasında birden çok partinin rekabet etmesine izin verildikten sonra dahi Türk siyasetinin önemli bir özelliği oldu. Kimi Türk uzmanlar, dört askeri müdahalenin Türk siyasi siste-

mini "ılımlılaştırmak" niyetiyle gerçekleştirildiği yorumunu yapmaktadır; hatta kimisi subayların Türk demokrasisini korumak niyetiyle müdahale ettiklerini söyleyecek kadar ileri gitmektedir. Türkiye'nin 1960'dan beri yaşadığı dört darbe (1997'deki "post modern" ya da boş darbe de dahil) içinde Türkiye'nin siyasi sistemini açıkça ılımlılaştırdığını söyleyebileceğimiz tek olay, 1980'deki müdahaledir. Sağ-sol şiddetiyle enkaza dönen ve ekonomisi bocalayan Türkiye'de, ordunun müdahalesi, hayat kurtarıp ülkenin devletçi ekonomi politikalarından uzaklaşmasına neden oldu. Ancak bu ne kadar önemli olursa olsun, Milli Güvenlik Kurulu emriyle hazırlanan Anayasa'nın çeşitli açılardan antidemokratik olduğu da bir gerçektir.

Türkiye'nin Mısır ve Cezayir ile kıyaslanması da Türklerin tüylerini diken diken eder. Türk elitinin fikirlerini ve dünya görüşünü düşündüğümde, sayısız siyasi, ekonomik ve sosyal sorunları olan iki Arap ülkesi ile Türkiye'yi karşılaştıran bir çalışmanın neden rahatsızlık verici olduğunu anlayabiliyorum. Yine de, bu üç ülkenin siyasi gelişiminin eleştirel bir analizi, hem bu vakalar arasındaki farkları, hem de Mısır, Cezayir, ve kısa süre öncesine kadar Türkiye'nin siyasi şablon ve süreçlerinin gösterdiği şaşırtıcı derecedeki benzerlik hatta paralellikleri içermesi bakımından oldukça zengindir. Her şeye rağmen, Türkiye'ninki iyi bir hikâyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2003-04 yıllarında çıkardığı yedi ayrı uyum paketi, Türkiye'yi daha demokratik, daha açık ve daha modern bir siyasi rotaya oturtmuştur. Elbette Türkiye'nin Avrupa Birliği müzakerelerinde zaman

zaman gerilemeler, duraklamalar olmaktadır, bunları içinde Genelkurmay'ın 27 Nisan 2007'de yayınladığı e-muhtıra en dikkate değer olandır. Ordu ve laikliğe desteklerini göstermek üzere caddeleri dolduran milyonların içinde modern Türk demokrasisine dair en açık ve zorlayıcı vizyona sahip olanlar, "Ne şeriat, ne darbe" yazılı pankartları taşıyanlardı. Aylar sonra, Adalet ve Kalkınma Partisini %47 oyla, 2002'de başladığı reformları sürdürmesi için iktidara taşıdıklarında, muhtemelen bu kişilerin çoğu kolektif siyasi kaslarını gevşettiler.

Türkler, din ve devletin rolü, Türkiye'nin Avrupa serüveni ve Türk siyasi sisteminin yörüngesine dair muhtemelen oldukça da sıcak geçecek ulusal bir tartışmanın eşiğindeler. Bu konularla ilgilenen siyasetçiler, uzmanlar, danışmanlar ve aktivistler için, Türk ordusunun dünya görüşünü, çıkarlar algılarını ve hassasiyetlerinin neler olduğunu anlamak önemli olacaktır. Bununla beraber, Türkiye'de milli güvenlik devleti anlayışı bir gecede yerinden edilmeyecek ve subayların da hala sivil denetim altına sokulması gerekmekte. Türkiye daha ileri değişikliklere yelken açacaksa, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin liderleri ve diğerleri, subayların da bu süreçte kendilerini öne süreceklerinin farkında olmak zorundadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

REJİM İSTİKRARI MANTIĞI

11 Eylül 2001'i izleyen gün ve haftalarda, Amerikalılar Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan saldırıları el yordamı ile anlamaya ve oluşan durumla başa çıkmaya çalışırken, basında Orta Doğu hakkında bir bilgi karmaşası sunuluyordu. Yapılan haber ve analizlerin çoğuna göre, istikrarsızlık, Arap devletlerinin temel özelliklerinden biriydi. Ne var ki, Arap dünyasını bu biçimde tasvir eden sadece basın değildi. Özel toplantılar ve brifinglerde, Bush yönetiminin temsilcileri Orta Doğu'daki "evrimsel olmayan gelişme"nin -yani istikrarsızlığın- ABD için tek tehdit olduğundan bahsediyordu. Orta Doğu ile ilgili popüler algının, bölgenin kendisinin istikrarsızlığı kadar, bizzat küresel istikrarsızlığın kaynağı olması da kimse için sürpriz değil.

Aşırılık ve şiddet gibi olgular, birbiriyle ilişkili pek çok

sorunun göstergesi olabilir elbette, ama bu mutlaka istikrarsızlığa işaret edecekleri anlamına gelmez. Basın ve hükümetin içinde bulundukları zaman sınırlamasını ve baskıları göz önünde bulundurduğumuzda, Orta Doğu devletlerinin, siyasi tehditlere açık ve istikrarsız devletler olduğuna dair indirgemeci bir fikri desteklemeleri anlaşılabilir. Ancak bu çok sınırlı bir bakış açısıdır ve Orta Doğulu liderlerin bir dizi krizi aşarak kanıtlamış bulundukları "gemilerini kurtarma" kapasitesini görmezden gelir. Örneğin, Mısır'ı Haziran 1967'de darmadağın eden savaş yenilgisi; 1970 yılının Eylül ayında Ürdün'de başlayan iç savaş; 1970-80 arasında Türkiye'yi sarsan fraksiyonlar arası şiddet; Hama'da (Suriye) 1982 yılında yapılan katliamlar; Cezayir'in büyük kentlerini sallayan Ekim 1988 ayaklanmaları; ya da Saddam Hüseyin'in Birinci Körfez Savaşındaki yenilgisi. Bu episodların her biri söz konusu rejimler için tehdit oluşturmuş olsa da, hiçbirini sarsamamıştır.

Orta Doğu liderleri, babadan oğula intikalle, saray entrikalarıyla, hatta seçimlerle değişmiş olsalar da, dünyanın bu bölgesindeki otoriter ya da yarı-otoriter siyasi düzenler, dikkate değer şekilde sarsılmadan kalmışlardır.[1] Görünürdeki bu anomali, Orta Doğu'daki otoriter siyasi düzenlerin sürekliliğine dair teorik olarak ilginç, iki ayrı soruyu akla getirmektedir: Birincisi, bu rejimleri böylesine esnek kılan, yeniden toparlanmalarını sağlayan etmenler nelerdir? İkincisi, uzmanlar, bu dayanıklılığı göz önünde bulundurarak, otoriter düzenlerin hangi koşullar altında yıkılmasını beklemeliler? Ordunun siyasetteki rolü, siyaset biliminin en es-

ki konularından biridir, ama otoriter rejimlerin esnekliğini açıklamak için yeni bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Lucien Pye, Manfred Halpern ve Edward Shils gibi analistler, orduyu, modern toplumun ihtiyacı olan endüstrileşme, kurumsallaşma ve reformları yönlendirecek ideal aygıt olarak görmüşlerdir, fakat ordu gerçekte otoriter rejimlerin istikrarı için anahtar değişkendir.[2]

Orta Doğu ordularının askerleri ve levazımı, rejim koruyuculuğunun görünen sınırını belirler. Daha az görünür olan, Orta Doğu devletlerinde, aslında kendisi de bizzat askeri hâkimiyetin mirası olan çok katmanlı kurumsal düzenin, rejimin istikrarı için oynadığı belirleyici roldür. Bu kurumların bazıları, demokrasilerde var olanlara benzemektedir, bazıları ise ordu etkisinin hem yansıması hem de yönlendiricisidir. Bu sistemler, ilgili ülkelerin siyasi coğrafyası içerisinde sabit bulunduklarından, Mısır, Cezayir ve Türkiye gibi ülkelerdeki subaylar, iktidarda bulunmak zorunda olmadan da yönetmişlerdir. Mısır, Cezayir ve Türkiye siyasi sistemlerinin demokratik görüntüsü ve otoriter kurumları, gücü gerçekten kullananları -yani orduyu- koruyarak, statükoya yönelik tehditleri etkisiz hale getirmeye yarıyorlar. İlişkilerin bu durumu, bu ülkelerde muhalif grupların siyasete nasıl dâhil edildiği ve dışlandığına ilişkin patalojik şablona da yansımaktadır. Böylesi koşullar altında, siyasi aktivizmin, yerel krizlerin veya bunların birleşiminin demokrasiye geçişi hareketlendirmesi çok da beklenemez.

Bu argüman, Orta Doğu'da demokratik değişimi hız-

landırmak için dışsal aktörlerin öneminin belirleyici olduğu imasını taşımaktadır. Dış güçlerin rejim değişikliğine yol açmak için kullanabileceği yöntemlerden bir tanesi elbette savaştır, fakat ABD'nin Irak'ı işgalinde de görüldüğü gibi, bu tip müdahalelerin maliyeti yüksek, bedelleri ise en iyi tahminle, belirsizdir. Yine de, dış aktörler, otoriter sistemlerde değişime vesile olacak bir siyasi ortam yaratmada hayati öneme sahiptirler. Dış aktörler, cezalandırıcı yöntemler yerine teşvik edici yaklaşımları kullanarak rejimlerin zayıf noktalarını ve çelişkileri ortaya çıkarabilir, böylelikle demokratik dönüşüme gidecek yolu aralayabilirler.

Orta Doğu'da İslamcılar, Subaylar ve Kurumlar

1990'lar, dini temsil ettiğini iddia eden güçlerle devleti koruduğunu iddia edenler arasındaki siyasi çatışmaların Orta Doğu'da şok etkisi yaptığı yıllardı. 1992'de, on yıllık zımni bir işbirliğinin ardından Mısır hükümeti, hem Mısır Halk Meclisi'nde, hem de ülkenin itibarlı meslek örgütleri içerisinde belirgin bir siyasi güç kazanan Müslüman Kardeşler'i zayıflatmak için çabaladı. Sonuç, Mısır devleti ile İslamcı radikaller arasında 5 yıl süren düşük yoğunluklu bir savaş oldu. Aynı yıl, Cezayir'in yüksek rütbeli komutanları ülkenin ilk çok partili genel seçim sonuçlarını iptal etti, çünkü çeşitli İslamcı fraksiyonların birliğinden oluşan İslami Selamet Cephesi- FIS (Front Islamique du Salut), parlamentoda çoğunluğu sağlayacak kadar oy toplamıştı. Olayı izleyen dönemde çıkan şiddetli çatışmaların sonunda, yaklaşık 10.000 Cezayirli öldü. Türkiye'de ise Aralık 1995 genel se-

çimlerinde İslamcı Refah Partisi (RP) oyların çoğunu almıştı. Seçimden altı ay sonra, RP, koalisyon hükümetinin birinci partisi olmuştu. Bir sene geçmeden hükümet, Türkiye'nin Kemalist elitinin, özellikle de ordunun yüksek komuta kademelerinin yoğun baskısı neticesinde tökezledi. Ama Anadolu'da kan dökülmedi. Refah ve liderlerine siyaset yasağı getirildiyse de, Türkiye'nin İslamcıları hızla yeniden bir araya gelip, yeni lider ve örgütlerle siyaset arenasına tekrar girdiler.

İslamcı siyasi aktivistlerin tutarlı ve sürekli biçimde dışlandıklarına dair yaygın ancak, Orta Doğu siyasetinin yanlış değerlendirilmesinden kaynaklanan yanlış bir kanı vardır. Gerçek çok daha karmaşıktır. Her ne kadar Orta Doğu ülkelerinin çoğunda İslami partiler resmen yasaklanmış olsa da, uygulamada, bu ülkelerin bazılarında, siyaset oyununu var olan kurallara göre oynamayı kabul edeceklerinin işaretlerini veren İslami hareketler oldukça aktiftir. Bu gruplar, söz konusu devletlerin demokratik "görünümlü" ya da yarı- demokratik kurumlarını, kendi programlarını gerçekleştirmek için kullanmışlardır. Örneğin, Mısır'ın Müslüman Kardeşler'i 1980'ler ve 1990'ların ilk dönemlerinde, siyasi programını gerçekleştirmek amacıyla, Mısır'daki meslek örgütlerinin kontrolünü kazanmak üzere bu tip kurumların varlığından, mesela seçimlerden faydalanmayı başarabilmiştir. Müslüman Kardeşler, 2005 genel seçimlerinde Mısır Halk Meclisi'ndeki toplam 454 sandalyeden 88'ini kazanmıştır.

Yine de İslami katılım koşullara bağlı ve zayıftır. Her ne

kadar taşa yazılı kuralların varlığından söz edemesek de, siyasi katılımın genel parametreleri vardır: İslami hareketler, hâkim kurumsal yapıyı değiştirecek sayısal güce ulaşmadıkları, yada yasal statülerini korumak amacıyla siyasi programlarının kimi unsurlarını ört bas ettikleri sürece siyasi arenanın sınırları içerisine kabul edilirler. Bu baskıların sonucunda, -özellikle siyasi iktidar, meşruiyet ve otantiklik kaynaklarına ilişkin soruları ilgilendiren bazı tartışmaların- önü kapanır ve rejimin istikrarını sağlayan bir konformizm üretilmiş olur.

Devlet karşıtı siyasi aktivistlerin sisteme dâhil edilmesinin iki nedeni vardır. Birincisi, askeri elit ve onun sivil müttefikleri, İslami katılımdan açıkça fayda sağlarlar. Hem rejimin meşruiyeti, hem de otoriter liderlerin muhalefeti etkisiz hale getirme becerisi güçlendirilmiş olur. İkincisi, subaylar, tıpkı tüm insanlar gibi, eksiksiz bir siyaset kuramına hâkim değillerdir ve İslamcı siyasi katılımla ilişkili risklerin üzerinden gelebileceklerine inanırlar. Bu hesabın yanlış olduğu ortaya çıkınca da kararlı bir şekilde İslamcıları siyasetten uzaklaştırmak için harekete geçerler. Bu dışlamayla birlikte, askeri-siyasi elit, muhalif aktivistlerin amaçlarına ulaşacakları kanalları daraltmak veya tamamen tıkamak üzere çeşitli kurumsal düzenlemelere gider. Örneğin, Türk ordusunun 1971'deki muhtırasının ardından, subaylar 1961 Anayasası'nda yaptıkları bazı değişikliklerle çeşitli siyasi hakları sınırlayıp, belirli grupların siyasi katılımının önüne engeller koydular.

Kurumsal düzeyde yapılan bu düzenlemeler, kısa va-

dede çeşitli siyasi faaliyetleri sınırlandırmış olsa da, bu çabalar asıl olarak siyasi katılım ve dışlamanın yeni, ama tanıdık bir biçimini tetikler. Revize edilmiş kurumsal düzenlemeye tepki olarak, siyasi girişimciler kendi pozisyonlarını ve bileşenlerinkini geliştirecek yeni strateji arayışlarına girer. Yine bu faaliyet de, belirli sınırlar içerisinde kaldığı sürece hoş görülür, ama bu (sorunlu tanımlanmış) sınır aşıldığında, askeri-siyasi elit var olan siyasi düzenin bekası için yırtıcı politikalar izler. Siyasetteki bu patalojik kalıp, Mısır, Cezayir ve 2000'li yılların başına kadar Türkiye'nin ortak özelliği olarak görülmektedir. Türkiye'nin umut vaat edici bir dönüşümden geçmesinde, Avrupa Birliği'nin ülkenin iki önemli siyasi aktörünün, yani İslamcılar ve askeri yöneticilerin çıkarları ve sınırları üzerinde değişiklik yaparak oynadığı rol, çok önemlidir.

Teorik Alan

1990'lar boyunca Orta Doğu'ya ilişkin yapılan akademik çalışmalar, siyasetin İslami hareketliliğe daha açık hale gelmesini, demokrasiye geçişin yolda olduğu şeklinde yorumladı. Ancak, 1980'ler ve 1990'lar boyunca Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da ortaya çıkan ifade özgürlüğü, bağımsız basının gelişmesi ve bununla birlikte devletin baskıcı gücünde bir gerileme meydana gelmesi, buralarda otoriter siyasetin çöküşüne işaret ettiyse de, aynı durum Orta Doğu için geçerli değildir. Bu bölgedeki liderler, polis gücünün esnetilmesi de dâhil bir dizi siyasi değişikliği hayata geçirdiler, ancak bu düzenlemeler, siyasi liberalleşm e-

den çok, otoriter düzenlerin revizyonu niteliğindeydi. Gerçekten de Orta Doğu, siyasi gelişmeyi inceleyen akademik çalışmaların beklentilerine adeta meydan okumaktadır.[3] Kurumsal değişime dair mikro-kuramlar ve demokrasiye geçiş, sivil toplum ve sivil-askeri ilişkilere dair makro-kuramlar, bu çalışmayla doğrudan alakalı olsalar da ne askeri hâkimiyet altındaki rejimlerin istikrarına ne de bu sistemlerin nasıl daha demokratik hale getirebileceğine ilişkin bir teorik açılım barındırmıyorlar.

Uzmanlar, Orta Doğu'nun zayıf kurumsallaşmasına ilişkin çok şey yazmış olsa da, tam tersine bölgedeki pek çok ülke, oldukça güçlü biçimde kurumsallaşmıştır. Sorun, kurumların doğasıdır, sayıları değil. Samuel Huntington, 1968 yılında yayınlanan Political Order in Changing Societies adlı eserinde, belirli bir toplumda şiddet ve istikrarsızlığın, "siyasi kurumların yavaş gelişme hızıyla birleşen hızlı toplumsal değişme ve siyasette yeni grupların hızlı mobilizasyonu"nun sonucu olduğunu söyler.[4] Bu özel sorunların çözümü de basittir: daha çok kurumsallaşma.

Bu hipotezin mantığı ve basitliğindeki karşı konulmazlık, akademisyenleri ve siyaset yapıcıları aynı şekilde etkiledi. Kitabın ilk baskısının üzerinden geçen neredeyse 40 yıl içinde, uzmanlar ya üstü kapalı olarak, ya da başka biçimde, kurumların güçlenmesini siyasi gelişmenin önemli faktörlerinden biri olarak gördüler. Fakat şunu unutmamak gerekir ki, Huntington'un asıl olarak ilgilendiği şey, düzendi. Ona göre, kurumlar otoriteyi sağlamak konusunda başarılı oldukları sürece, kurumsallaşmanın doğası ya da

biçiminin ne olduğunun önemi yoktu.

Herşeyden önce, Huntington'ın liberal demokrasinin kurumlarına özel bir bağlılığı yoktu. "Özgürlüğün", ancak düzenin yerleşmesinden sonra gelişebileceğini iddia ediyordu. Huntington, kendi hipotezinin içerdiği ciddi anlamlardan birini, "ters kurumsallaşma" olasılığını gözden kaçırıyordu.[5] Etkili kurumlar aracılığıyla otoriter düzenlerin nasıl sürdürülebileceğini ya da yeniden üretilebileceğini yanlış değerlendirmişti. Başka uzmanların da gösterdiği gibi, kurumsal gelişim, hâlihazırda var olan kurumlar ve önceki kurumsal buluşlar bağlamında gerçekleşir.[6] Otoriter siyasal sistemlerdeki bu tarz rota bağımlılıkları, Orta Doğu diktatörlüklerini anlamak bakımından merkezi bir konumdadır.

Kurumların kökeni ve nasıl değiştikleri gibi çokça tartışılan konulara ilişkin, kurumların, bilinçli tasarıların ürünü olduğunu ortaya koyan ikna edici teorik çalışmalar mevcuttur.[7] Mısır, Cezayir ve Türkiye gibi modern devletlerin ortaya çıkışı, savaşta alınan yenilgi ve ulusal devrimler gibi, değişimi tetikleyen dramatik kesintilere bağlı olmuştur. Bu ülkelerin yeni liderleri Cemal Abdül- Nasır, Huvari Bumedin ve Mustafa Kemal kurmayları ile birlikte, dâhili ve harici tehditlerin tedbir almayı gerektiren aciliyeti karşısında, önlerine çıkan sorunları çözen bir dizi siyasi kurum ve yapıyı hayata geçirdiler.

"Maksatlı tasarı" teorilerinin sunduğu bu anlayışa rağmen, bu yaklaşımın da sınırları vardır. Suudi Arabistan ve Yemen'deki ekonomik kurumların gelişimi ve dönüşümü-

nü inceleyen Kiren Aziz Chaudry'nin belirttiği gibi, kurumlar "herşeyi bilen yöneticilerin proje masalarından kendi kendilerine çıkıp" varolmuyorlar.[8] Aynı şey, elbette Mısır, Cezayir ve Türkiye için de geçerli. Bu üç ülkenin kurumsal düzenleri, büyük ölçüde bireylerin bilinçli tercihlerine bağlı olsa da, süreç kendiliğinden gelişmediği gibi kimi uzmanların vurguladığı etkinliğe de ulaşmamıştır.[9] Kurumları kolektif eylem sorunlarını çözmek için salt araçsal mahiyette düşündüğümüzde, uzmanları, devletin koruyucuları ve muhalif aktivistler arasındaki çatışmaya ışık tutacak bir analize götüren yolu kapamış oluruz. Kurumlar illa ki etkin olmaları için tasarlanmazlar; daha çok iktidarı, prestiji, imtiyazları ve hatta toplumun aleyhine de olsa hâkim elitin ve müteffiklerinin avantajlarını korumak için tasarlanırlar.[10] Mısır'da, Cezayir'de ve 2002'deki geniş çaplı reform programın öncesine kadar Türkiye'deki durum da budur.[11]

Latin Amerika ve Güney Avrupa'da demokrasinin gelişimini açıklamakta başarılı olan demokrasiye geçişe ilişkin makro-teoriler, Orta Doğu için genelleştirilebilir değildir. Brezilya, Arjantin, İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi ülkelerdeki siyasal değişimi inceledikten sonra, uzmanlar, dönüşümlerle birlikte düşünülmesi gereken iki önemli faktör tespit ettiler: 1) Topluma, örgütlenmeleri için sinyal veren, rejim içindeki çatlaklar ve 2) Adam Przeworski'nin "garantili demokrasi" şeklinde tanımladığı, önceki otoriter liderlerin çıkarlarını güvenceye alan anlaşmalar.

Çatlakların, özellikle Mısır ve Türkiye başta olmak üze-

re, çeşitli Orta Doğu rejimlerinde geliştiği söylenebilir. Ne var ki, çatlakların yol açtığı siyasi krizler, daha büyük bir siyasi açıklık sağlamamıştır. Tersine, devlet eliti, toplumdaki herkesten çok kendilerinin fayda sağladığı bir sistemi korumak için hareket etmişlerdir. Örneğin, 1990'ların ilk yarısında, rejimleri ciddi tehditlerle karşı karşıya kalan Mısırlı ve Cezayirli liderler, şiddete ve diğer baskı türlerine başvurarak, siyasi ve ekonomik reformları hayata geçirmek veya anlaşmalara varmak yerine, kendi iktidarlarını daha da sağlamlaştırmışlardır. Cezayir hükümeti açıkça 1995'teki St. Egidio Anlaşmasını reddederek, İslamcı isyancılarla savaşmayı tercih etmiştir. Üstelik -her ne kadar üstü kapalı da olsa- Orta Doğu'da yaygın olan anlaşmalar, bölge ülkelerindeki tersinden kurumsallaşmayı destekler niteliktedir.

Tıpkı dönüşüm literatüründe olduğu gibi, sivil toplumla siyasi liberalizasyon arasındaki ilişkiyi kuramsallaştıran akademik çalışmalar da Orta Doğu'yu tanımlamakta eksik kalıyor. Uzmanlar, kavramın tek bir tanımı üzerinde uzlaşmış olmasalar da, sivil toplum kavramı genellikle "politik topluluğun, devletten görece özerk biçimde kendi kendine örgütlenen grupların, hareketlerin ve bireylerin biraraya gelerek, değerlerler artikule ettiği, dernekler ve dayanışma ağları kurarak çıkarlarını gerçekleştirdiği alanı" olarak kullanılır.[12] Bu alandaki çalışmalarda belirgin biçimde sivil toplum, otoriter devlete karşı demokratikleşme mücadelesinde bir güç olarak kabul edilir. Örneğin Baghat Korany "Mısır'daki baskın yönetim ile giderek büyüyen, olumlu sivil toplum arasındaki iki kutuplu savaştan yola çıkarak,

hangi genel sonuçlara varılabilir" diye sorar. Ve soruya, sivil toplum literatüründe sıklıkla karşılaşılan bir yanıtla karşılık verir: "Mısır'ın daha çok sivil topluma ihtiyacı var".

Pek çok Orta Doğu ülkesi sivil toplum örgütü kaynamaktadır buralarda bol miktarda insan hakları, kadın hakları, emek ve sosyal hizmetler örgütü mevcuttur. Mısır'da bunlardan 19.000 adet vardır; Cezayir ile ilgili kesin veriler bulunmasa da, ülke 1989'dan bu yana bu tip organizasyonların artışına şahit olmuştur; Türkiye'de ise, 1990'ların ortasındaki verilere göre 65.000 kayıtlı "sivil organizasyon" bulunmaktaydı.[13] Yine de Mısır ve Cezayir'de otoriter siyasi sistem varlığını sürdürmektedir ve Türkiye'de 2002'de başlayan dönüşümün sivil toplumla pek az ilgisi vardır. Oysa 1980'lerde demokratik bir dönüşüm geçiren Arjantin'de yaklaşık 1.000 sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır.[14]

Antonio Gramsci'nin sivil toplumla devlet arasındaki bağlantıya dair geliştirdiği kavramsallaştırma, bu ilişkinin güncel imajlarından daha doğru görünmektedir. Gramsci, liberalizm eleştirisinde, sivil toplumun "jandarma devletini" silahsızlandırabileceğini düşünmenin naiflik olacağını söyler. Bu görüşünü de, sivil toplumun aslında devlet erkinin çok daha güç farkedilir, ama sofistike bir biçimine katkı sunabileceği iddiasına dayandırır. Gerçekten de güncel Orta Doğu siyaseti, Gramsci'yi haklı çıkarmaktadır. Geçtiğimiz on yıllarda yırtıcı politikalar izleyen devlet ile sivil toplum grupları işbirliği yapmışlardır. Cezayir'de Berberi cemaati, kadın dernekleri, işçi sendikaları ve bir dizi entelektüel grubu, ordunun 1991/1992 seçimlerine müdahale-

sine ve neticede seçimleri iptal etmesine destek vermişlerdir. Mısır'daki insan hakları savunucuları, hükümetçe kurulan İnsan Hakları Ulusal Konseyi'nde hizmet veriyor, ancak bu konseyin ne hükümet politikalarını değiştirtmek yönünde bir yaptırım gücü var, ne de bir vitrin olmaktan öteye geçebiliyor. Benzer şekilde Suriye, Tunus ve diğer Arap ülkelerinde, işçi sendikaları ve işveren örgütleri, devletle işbirliği yapmalarının karşılığında hükümetin himayesini kazanıyorlar. Devlet otoritesi ile işbirliği yapmayan sivil toplum unsurları ise, içinde bulundukları "aşırı baskı" koşulları düşünüldüğünde, otoriter düzene direnme gücüne sahip değiller.[15]

Söylendiğine göre, Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, siyasi liberalizasyon ve sivil toplum arasındaki sözde ilişkiden ilk haberdar olduğunda, muhatabına "Peki ya 'askeri toplum'?" diye sormuş, "Askerler nereye ait?" Benzer şekilde, pek çok sivil-askeri ilişkiler kuramcısı da askeri yöneticiler ve siyasi gelişim arasındaki ilişkiye işaret eden bu ve benzer soruları, daha sofistike düzeyde de olsa, defalarca sormuşlardır: Ordular neden darbe yapar? Hangi tür askeri oluşumların darbe yapma eğilimi daha yüksektir? Askeri diktatörlükler nasıl ayakta kalır? Asker hangi koşullarda kışlasına döner? Yeni demokrasilerde ordu için uygun rol hangisidir? Bu son iki soru, orduların, özellikle Latin Amerika ve Güney Avrupa'daki demokratik dönüşüm süreçleri üzerinde çalışan akademisyenlerin dikkatini çekmesi nedeniyle özellikle ilginçtir. Çoğu çalışmadaki temel konulardan biri, bir ordunun kışlasına dönme-

si ve siyasi liberalizasyon arasındaki ilişkidir.[16] Sivi-askeri ilişkiler kuramcılarının da farkında olduğu üzere, kışlaya dönüş, ordunun kimin kontrolünde olacağına dair temel sorunun çözülmesi anlamına gelmez. Örneğin, Latin Amerika ülkelerinin bir çoğunda demokratik bir değişim gerçekleşmiş olsa da, ordu halen bir miktar özerkliğe sahiptir.[17] Peter D. Feaver'in belirttiği gibi, "Bir ordu asla darbe yap(tır)ıp, sistematik olarak sivil kontrolü el altından baltalamaya çalışmaz".[18]

Feaver'in iddiası anlamlıdır, çünkü Mısır, Cezayir ve Türkiye'de ordular kışlalarına döndükten sonra, sivil denetimin erişim alanının dışında kalmıştır. Ordunun yönetimden ve siyasetten ayrılması ile liberalleşme ve demokratikleşme arasında bir bağ varmış gibi görünse de, etkili bir sivil denetimi yerleştirmek, "kışlalara dönüşten" fazlasını ister. Her üç ülkenin ordusu, kışlalarına dönmekten memnundu, zira subayların hâkimiyetine dayalı kurumsal bir düzenin -bir sistemin- gelişmesini sağlamışlardı. Kurumsal düzeyde yapılan değişikliklere rağmen, askerce kurulmuş düzenin sınırları da, askerin hâkimiyetinin devamını sağlayan kurumlar da varlığını sürdürmektedir. Mısır, Cezayir ve Türkiye örnekleri, subaylar ve siviller arasındaki "denge"nin; Orta Doğu'da askerlerin kışlalarından tek bir adım bile atmadan, iktidar olamadan yönetebildiklerinin göstergesidir.

Osmanlı Mirasları ve Türk Modelleri

Mısır, Cezayir ve Türkiye'nin oldukça ilginç benzerlikler taşıması, uzmanları ortak siyasi sonuçlar beklemeye ite-

bilir. Orduların kurduğu ve hâkimiyetlerini sürdürdüğü bu siyasi sistemler, kendi istikrarlarını yansıtan siyasi katılım ve dışlama kalıpları bakımından birbirlerine çarpıcı derecede benzer. Bu benzerlikler sayesinde uzmanlar, Mısır ve Cezayir aynı siyasi patolojileri yaşamayı sürdürürken, Türkiye'nin olağandışı ve geniş çaplı bir program izleyerek kendi otoriter kurumlarından kurtulmayı neden ve nasıl başarabildiğini anlayabilir.

Türkiye ancak şimdilerde Müslüman bir toplumda demokrasinin başarılı bir örneği olarak ortaya çıkıyor olsa da, bazı siyasetçiler ve akademisyenler uzun süredir "Türk modeli"ni Arap ve İslam dünyasında siyasi gelişme için izlenecek bir rota olarak gösterirler. Bu gözlemcilere göre, Türkiye'nin siyasi sistemin kurumları, din ile siyaset arasında görece başarılı bir uzlaşmayı beslemiştir. Dikkat çektikleri nokta sadece 1946'dan bu yana düzenli olarak gerçekleştirilen çok-partili seçimler değil, aynı zamanda neredeyse nüfusunun tamamı Müslüman olan bir ülkede siyasi düzenin resmen seküler kalmış olmasıdır. Ne var ki bu iddialar, Türk tarihi ve siyasetinin ancak yüzeysel bir okumasına dayanır. Ülke tarihindeki sözde demokratik uygulamalara rağmen, muhafazakâr Müslümanlar, İslamcılar, solcular ve Kürtler, Türk deneyimini ne ilerici ne de kapsayıcı bulmuyor. Yine de Türkiye bir yönüyle, başta Arap dünyası olmak üzere birçok ülke için bir model olmuştur. Mustafa Kemal ve silah arkadaşları Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra, Orta Doğu'daki diğer milliyetçi subaylar için de bir şablon oluşmuş oldu. Fakat Türk siyasi sisteminin Mı-

sır'daki Hür Subaylar ve Cezayir'li Albay Huvari Bumedin gibi yeni liderlere öğrettikleri, demokrasiden ziyade, askeri hâkimiyet altındaki toplumlarda siyasi kontrolle ilgiliydi.

Tıpkı Mustafa Kemal'in Türkiye'de yaptığı gibi, Mısır'ın Hür Subayları ve Cezayir'in yeni ulusal ordusu, kendi iktidarlarını güçlendirecek ve devamlılığını sağlayacak bir dizi siyasi ve sosyal kurum geliştirdi. Bunların arasında, geniş tabanlı tek partiler gibi, siyasi sistemin çevresini koruma altına alacak formal kurumlar, ya da siyasi katılımı resmen sınırlandıran kanunlar, kurallar ve hükümler sayılabilir. Resmi olarak benimsenen kuralların yanı sıra, bir de enformal kurumlar vardır. Kökenleri geçmiş uygulamalarda ve davranış kalıplarında bulunan, söze dökülmemiş inançlar ve yazıya dökülmemiş normlardan oluşan bu enformal kurumlar, siyasi aktörlerin beklenti ve davranışlarına şekil verir.

Mısır, Cezayir ve önceleri Türkiye'deki otoriter sistemin çerçevesini belirleyen formal ve enformal kurumların oluşturduğu ağ, demokratik politikaların göstergesi olan tamamen farklı bir takım kurumların ardına gizlenmiştir. Söz gelimi, Mısır, Cezayir ve Türkiye anayasalarında basın özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü ve yasama denetimine yer verilmektedir. Akademisyenler genellikle bu devletlerin demokratik görünümlü kurumlarının önemini görmezden gelirler, ne var ki, askerlerin bu yanıltıcı demokratik görüntüyü korumasının ardında birbiriyle ilişkili iki neden vardır: Birincisi, demokratik görünümlü kurumların varlığı, toplumun çeşitli taleplerinin, siyasi sistemin karakterinin kökten

değiştirilmeden karşılanmasını sağlayan bir kapasite sunar. İkincisi, demokratik bir politik yapıya benzeyen kurumların varlığı, orduyu gündelik siyasette ortaya çıkan değişikliklerden izole eder. Hükümetin görünen yüzü belirgin biçimde ordu olmadığı sürece, muhalefet de başka siyasi aktörlere yönlendirilecektir. Yine de, demokratik görünümlü kurumlar ordu için önemli bir risk içerir, zira demokrasinin bu unsurları, aktif İslami grupların egemen rejime yönelik geniş çaplı siyasi saldırılara girişmesini sağlayabilecek, güçlü araçlara da dönüşebilirler.

Yukarıda sıralanan bu benzerliklerin yanısıra, Türkiye deneyimi ile Mısır ve Cezayir arasında farklar da vardır. Mısır, Cezayir ve Türkiye'nin kendilerine has tarihsel, sosyal ve siyasi bağlamları, buralardaki siyasi aktörlerin dünyayı algılayışlarını, çıkar ve beklentilerinin şekillenmesini ve kendi sınırlarını tanımlama eğilimlerini etkilemiştir. Her ne kadar bu ülkelerdeki siyasi model dikkat çekici derecede birbirine benzer olsa da, belirli bağlamların aralarında farklılıklara yol açmış olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Örneğin, Batı sömürgeciliğini ve Batı nüfuzunu ele alalım. Mustafa Kemal liderliğindeki milliyetçi Türkler, 1. Dünya Savaşının ertesinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan kuvvetlerinin Anadolu'yu parçalama çabalarına başarıyla direnmişler ve Avrupalı güçleri Lozan Anlaşmasıyla (1923) kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni tanımaya zorlamışlardır. Tersine, hem Mısır, hem Cezayir uzun yıllar Avrupa egemenliğinde kalmışlardır. İngilizler Mısır'ı imparatorluklarının bir üssü, özellikle de Güney Asya'ya açılan kapıları ola-

rak görmüştür. Cezayir pek çok açıdan, 1830-1962 yılları arasında dünyanın neredeyse en çok sömürülen ülkesi olmuştur. Bu dönemde Fransa, Algerie française adıyla bilinen ve Cezayir'i Fransa'nın doğal parçası olarak gören bir politika yürütmüştür. Sömürgecilik ve Avrupa egemenliği ile ilgili bu farklı tarihsel miraslar, bağımsızlık aşamasında birbirinden farklı kurumsal düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve Clement Henry Moore'un tanımlamasıyla çeşitli "ulusal bilinç momentleri"nin oluşumunu etkilemiştir.[19]

Moore'a göre, bağımsızlık mücadelesi veren devletler, sırasıyla liberal assimilasyoncu, geleneksel sömürge karşıtı ve radikal milliyetçi momentler deneyimler. Sonrasındaysa, meşruiyetini başarılı ulusal mücadeleden alan bir liderlik önderliğinde bu deneyimler "ulus devletin konsolidasyonu" ile sonuçlanır. Avrupa nüfuzunun en kısa sürdüğü ülke olan Türkiye, her üç bilinç döneminden geçerek kurduğu ulus devlet ile bu ideal tipe en yakın örnektir. Sonuç olarak, farklı elit grupları arasındaki ideolojik çatışmalara karşın, cumhuriyetin ve Türk ulusunun doğasını ilgilendiren temel konularda anlaşmaya varılmıştır. Buna karşın Mısır ve Cezayir'de radikal milliyetçi safhaya ulaşılmış ve ordu siyasi sistemin hakimi olmuştur; yine de ulusal bilinç momentlerinin değişik aşamalarını temsil eden güçler arasındaki amansız rekabet sürmektedir. Neticede, Mısır ve Cezayir'de siyasi gelişme için doğru yörüngenin hangisi olduğuna ilişkin tam bir mutabakat yoktur.

Tarihsel, siyasi ve sosyal bağlam da, Mısır, Cezayir ve

Türkiye'deki İslamcı grupların doğasını ve bu grupların ulusal politikaların belirlenmesinde nasıl rol oynadıklarını anlamak için önemlidir. Mısır'ın Müslüman Kardeşler'i, dünyanın en eski ve belki de en prestjli İslamcı örgütüdür. 1928 yılında, ilk liderleri Hasan El-Benna'ya göre, Mısır'ın ahlaki yozlaşmasına tepki olarak kurulan örgütün amacı, İslami ilkelere dayalı, adil ve ahlaki bir toplum oluşturmaktı.[20] Dolayısıyla, 80 yıllık tarihi boyunca örgütün siyasi, sosyal ve ekonomik söyleminin ana bileşenini, şeriatın uygulanması talebi oluşturdu. Bu haliyle Kardeşler, siyasi bir örgütten çok daha fazlasıdır; Mısır toplumunu aşağıdan İslamlaştırmaya çalışan bir toplumsal harekettir. Bu yaklaşımın mantığı açıktır: toplumun İslami değerleri vurgulayan uzun dönemli bir stratejiyle dönüştürülmesi ve hizmet sağlamanın mobilizasyon mekanizması olarak kullanılması.

1989 yılında kurulan İslami Selamet Cephesi (FIS) ise Cezayir toplumuna ilişkin tasavvuru Mısır'daki Müslüman Kardeşler'e büyük ölçüde benzese de, bir toplumsal hareketten çok bir siyasi örgüttü. FIS, İslami bir toplum oluşturmak adına geniş çaplı sosyal ya da kültürel bir projeyi hayata geçirmektense, amaçlarına Cezayir'in siyasi arenasında doğrudan güç elde ederek ulaşmayı tercih etti. Sonuç olarak, FIS liderleri Abbasi Medeni ve Ali Belhac, 1989 tarihli Cezayir anayasasının siyasi katılım için kendilerine sağladığı görece geniş alandan faydalanmaya çalıştılar.

Türkiye'nin İslamcı partileri hem Müslüman Kardeşler hem de FIS ile ortak özellikler taşır. 1980'ler ve 1990'lar bo-

yunca, Türkiye'deki İslamcılar ihtiyaç sahibi Türkleri desteklediklerı geniş bir sosyal hizmetler ağı oluşturdular ve İslamcı programlarını da parti politikaları ile hayata geçirmeye çalıştılar. Türkiye'deki İslamcı partilerin kökeni, Türkiye'nin Osmanlı geçmişine ve İslamcı ideolojiye bağlılık duyan, Almanya'da eğitim görmüş bir mühendisin, Necmettin Erbakan'ın 1969 yılında milletvekili seçilmesine dayandırılabilir. Erbakan, Meclise girdikten kısa bir süre sonra Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurar, ancak parti 1971 darbesi sonrasında kapatılır. İki yıl sonra, bu kez Milli Selamet Partisi (MSP) adıyla yeniden kurulan parti, 1970'lerin ortası ve sonları boyunca iktidar olan ortanın solu ve ortanın sağı koalisyonlarının küçük ortağı olur. Öncülü gibi, MSP de 1980 darbesinin ardından kapatılır. Türkiye'de sivil hükümetin üç yıl sonra yeniden işbaşına gelmesiyle, İslamcılar MSP'yi, bu kez Refah Partisi adıyla yeniden kurarlar. Bu partinin de 1998 yılında kapatılmasının ardından üç ayrı politik örgütlenme ortaya çıkmıştır; birincisi 2001 yılında kapatılan Fazilet Partisidir (FP); Fazilet Partisi'nin kapatılmasıyla ise iki ayrı parti, Saadet Partisi (SP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) kurulmuştur.

Türk İslamcılar siyasete katılabilmişlerdir, ama bundan daha da önemlisi, Türk devletinin koruyucularının karşı çıkışlarına rağmen buna izin verilmiş olmasıdır. Yani, Türkiye'nin sözde demokratik kurumlarının, Ankara'nın ciddi biçimde demokrasiye geçişinin başladığı 2002 yılından önce de bir içeriği ve anlamı vardı. Seçim yasaları, adli sistem ve kısmen de TBMM'nin, sivillerin belli bir gücü kullanmala-

rına imkan tanıması, Türk kamuoyunda devlet kurumlarının doğru işleyişine dair bir beklenti yaratmıştı. Her ne kadar ordu bunların arasındaki en popüler ve en saygın kurum olsa da, Türkler için ordunun da yapabileceklerinin bir sınırı vardır. Örneğin Türk kamuoyu, subayların 1961 ve 1983'te, sivil yönetimin yeniden tesis edilmesinin ardından gerçekleştirilen seçimlerin sonuçlarını belirleme çabalarını red etmiştir. Oysa Mısır ve Cezayir'deki tarihsel, siyasi ve sosyal çevre, vatandaşların ordunun hâkimiyetindeki devlete karşı etkili şekilde kullanabilecekleri kurumların geliştirilmesine pek olanak tanımamıştır.

Söz konusu üç ülke arasında bağlam bakımından en önemli fark, din ve devlet arasındaki ilişkidir. Cemal Abdül-Nasır ve Huvari Bumedin, Mustafa Kemal'in yaptığı gibi, dini devletten ayırmamıştır. İslam, hem Mısır, hem de Cezayir'de halen devlet dinidir. Dahası, Mustafa Kemal İslam'ı Osmanlı'nın geri kalmışlığının ve yozlaşmanın kaynağı olarak değerlendirirken, Mısırlı ve Cezayirli subaylar siyasi programlarının İslami ilkelere uygun olduğunu göstermeye çalıştı. Nasır ve Hür Subaylar'daki kurmaylarının, Kral Faruk'u İtalya'ya kaçmaya zorlamalarının hemen ardından ziyaret ettikleri ilk yerin, Müslüman aleminin en eski ve en saygın düşünce ve eğitim merkezi olan El-Ezher olması, bu durumun sembolik bir göstergesidir. Cezayir'de Ulusal Halk Ordusu'nun subayları, Fransız sömürgecilerine karşı savaşanların mücadelesine kutsallık atfetmiş, savaşçıları mücahit olarak tanımlamıştır. Bu, dini anlamlar içeren ve cihat ile aynı kökene sahip bir kelimedir. Üstelik bağımsız

Cezayir'in liderlerinin resmi beyanları ve ülkenin anayasal düzenlemeleri de Cezayir'in devrimci projesinde İslam'ı merkezi bir konuma oturtur.

Sıralanan bu farklılıkların yanında, yine de önemli bir benzerlikten söz edilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarına ve Türk topraklarını işgal eden İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ordularına karşı verilen savaşta, Anadolu içlerinde yaşayan şeyh ve hocaların desteğini kazanmak isteyen Mustafa Kemal, sıklıkla İslam'ı milliyetçi mesajının önemli bir parçası olarak kullandı. Mustafa Kemal'in ardından, üst komuta kademelerinde başka askerler de periyodik olarak çeşitli ulusal hedeflere ulaşmak için İslam'dan yararlanmaya çalıştılar. Örneğin, Türk ordusu, sıkça vurgulanan "katı laik" unvanına rağmen, 1980'lerde daha çok dinin, 70'ler boyunca sağ-sol çatışmasıyla sallamış bulunan toplumu depolitize edeceği düşüncesiyle cami yapımını ve imam hatip liselerinin açılışını, teşvik etmiştir. İslam'a yapılan bu vurgunun hesaba katılmayan sonucu ise, İslami siyasi gücün, Türkiye'nin resmi laik siyasi sistemi içerisinde çoğalması olmuştur.

Türkler bu iddiaya sinir olsalar da, 2000'lerin başına kadar Türkiye'nin siyasi sisteminin özelliklerini belirleyen süreç ve kalıplar, Mısır ve Cezayir'dekilerle benzerlik gösteriyordu. Ülkelerinin Mısır ya da Cezayir ile kıyaslanmasının mümkün olmadığını düşünen Türkler, sıklıkla kendi tarihsel, siyasi ve sosyal deneyimlerinin farklılığını delil olarak gösterdiler. Her ne kadar vakaların detayları, bağlamları içerisinde önem arz ediyorsa da, Mısır, Cezayir ve Tür-

kiye'deki siyaset öyküleri geniş anlamda birbirine benzer. Bu durum, her üç ülkenin kuruluşunda ordunun rolü, askeri hâkimiyetin formal ve enformal kurumsal mirası ve ülkelerin hâlihazırdaki siyasi düzenleri içerisinde ordunun önemi göz önünde bulundurulduğunda, çok da şaşırtıcı değil. Şaşırtıcı olan, Türkiye'nin otoriter istikrar bariyerinden kurtularak daha liberal bir demokrasiyi güçlendirme sürecini başlatmış olmasıdır. Paradoksal biçimde, üç ülke içinde, en müdahaleci ve siyasi olarak en etkili kabul edilen Türk askeri kurumu, açıkça değişmiş bir siyasi ortamda, bir zamanlar övgülere mahzar olan otoritesinin küçüldüğünü deneyimlemektedir.

Elinizdeki kitap, askeri kurumlar ile rejim istikrarı arasındaki hayati bağlantıyı inceliyor. İkinci bölüm, Mısır, Cezayir ve Türkiye'deki askeri kurumların özerkliklerini ve hayati çıkarlarını kavramayı amaçlıyor. Üçüncü bölüm, Mısır'ın 1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar darbesini takiben yaşadığı siyasi tecrübe örneğinde, askeri hâkimiyetin kurumsallaşmasını mercek altına alıyor. Bu bölümde aynı zamanda İslamcı siyasi grupların dışlanmasına yol açan siyasi dinamikler çözümlenerek, silahlı kuvvetlerce kurulan düzenin bekası için gerçekleştirilen kurumsal revizyon süreci aydınlatılmaya çalışılıyor. Dördüncü bölümde, Cezayir'de devletin demokratik görünümlü kurumlarını kendi çıkarları için kullanan ordu ile İslamcı hareket arasındaki mücadeleye yer veriliyor. Beşinci bölüm, Türkiye'nin rejim istikrarına ilişkin patalojik seyri inceliyor ve ülkenin 2002-03 yıllarından bu yana daha demokratik politikalara

geçişine yol açan siyasi dinamikleri açıklıyor. Altıncı bölümde politika geliştiricilerin, hem askeri hâkimiyet altındaki siyasi sistemlerde değişimi etkilemek için nelere ihtiyaç duyulduğunu, hem de dışsal aktörlerin bu tür stratejileri sürdürmelerinin nasıl mümkün olduğunu anlamalarını sağlayacak biçimde, kuramsal kavramlara dikkat çekiliyor.

NOTLAR

1 İstisna, İran'dır. İran devrimi, Pehlevi yönetiminin meşruiyetine ve İran milliyetçiliğine dayanan otoriter bir rejimi, dini Mesihçiliğe dayalı bambaşka bir otoriter düzenle değiştirmiştir.

2 İstikrar hakkında düşünmek için belki de en iyi yol bir metafor kullanmaktır: istikrar, bir merkez etrafındaki salınma alanı, ve/veya bir dalga frekansıdır. Dalganın her iki ucunda aşırılıklar oluşabilmekle birlikte, olayların merkeze dönmesi beklenir.

3 Bkz. Eva Bellin, "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exeptionalism in Comparative Politics", Comparative Politics 36, no. 2 (Ocak 2004): 139-158.

4 Samuel P. Huntington, Political Order in Changing Societies (New Haven: Yale University Press, 1968), 4.

5 Ergun Özbudun, Contemporary Turkish Politics. The Challenges to Democratic Consolidation (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000).

6 David Collier ve Ruth Berins Collier, Shaping the Political Arena (Princeton: Princeton University Press, 1991), Birinci Bölüm; Paul Pierson, "Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics", American Political Science Review 94, no.2 (Haziran 2000): 251- 267; Peter A. Hall ve Rosemary C. R. Taylor, "Political Science and the Three Institutionalisms", Political Studies 54 (1996): 941.

7 George Tsebelis ikna edici biçimde, kurumların, önceki kurumların kendi çıkarına olmadığını düşünen bireylerin bilinçli seçimlerinin sonucu olduğunu iddia eder. Bkz. Tsebelis, Nested Games: Rational Choice in Comparative Politics (Berkeley: University of California Press, 1990).

8 Kiren Aziz Chaudhry, The Price of Wealth: Economies and Institutions in the Middle East (Ithaca: Cornell University Press, 1997).

9 Douglass C. North, Structure and Change in Economic History (New York: Norton,1981); Douglass C. North and Barry R. Weingast, "Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth Century England", Journal of Economic History 59, no.4 (December 1989):803-832; Margaret Levi, Of Rule and Revenue (Berkeley: University of California Press, 1988).

10 Peter A. Hall ve Rosemary C. R. Taylor, "Political Science and the Three Institutionalisms", Political Studies 54 (1996): 936-957.

11 Türkiye 1995 ve 2001'de reform yasaları çıkardı, ama siyasi sistemin top yekun dönüşümü 2002'ye kadar başlamadı.

12 Juan J. Linz ve Alfred Stepan, Problems of Democratic Transition and Consolidation (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996).

13 Denis J. Sullivan ve Sana Abed-Kotob, Islam in Contemporary Egypt: Civil Society vs. the State (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1999), 24; Jenny B. White, Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics (Seattle: University of Washington Press, 2002), 205.

14 Bkz. www.confinesociales.org/directorio.

15 Ellis Goldberg, "Why Isn't There More Democracy in the Middle East?", Contention 5, no. 2 (kış 1996): 145.

16 Claude E. Welch Jr. "Military Disengagement fromPolitics: Paradigms, Processes, or Random Events", Armed Forces and Society 18, no. 3 (bahar 1992): 323; ayrıca bkz. Larry Diamond ve Marc F. Plattner, ed., Civil-Military Relations: Building Democracy and Regional Security in Latin America, Southern Asia, and Central Europe (Boulder: Westview Press, 1998); Rebecca Schiff, "Concordance Theory: The Cases of India and Pakistan", Civil-Military Relations:Building Democracy and Regional Security in Latin America içinde, ed. David R. Mares (Boulder: Westview Press, 1998), 27-44.

17 Çeşitli Latin Amerika ülkelerinde sivil-askeri ilişkilerle ilgili kapsamlı bir tartışma için bkz. J. Samuel Fitch, The Armed Forces and Democracy in Latin America (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998).

18 Peter D. Feaver, "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Quesiton of Civil Control", Armed Forces and Society 23, no. 2 (kış 1996): 154.

19 Clement Henry Moore, Politics in North Africa: Algeria, Morocco, and Tunisia (Boston: Little, Brown, 1970).

20 Müslüman Kardeşler hakkında halen en kusursuz çalışma Richard P. Mitchell'inkidir: The Society of Muslim Brothers (New York: Oxford University Press, 1969). Ayrıca, bakınız Hadi Ragheb Awdah ve Hasanayn Tawfik İbrahim, The Muslim Brotherhood and Politics in Egypt (Arapça) (Kahire: Mahroussa Araştırma, Eğitim ve Yayın Merkezi, 1996); Sana Abed-Kotob, "The Accommodationists Speak: Goals and Strategies of the Muslim Brotherhood in Egypt", International Journal of Middle East Studies 27 (1995): 321-339; Raymond Wil-

liam Baker, "Afraid for Islam: Egypt's Muslim Centrists between Pharaohs and Fundamentalists", Daedalus (yaz 1991): 41-68; Hasan Hanafi, "The Relevance of the Islamic Alternative in Egypt", Arab Studies Quarterly 4, no. 1-2 (bahar 1982): 54-74.

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR, CEZAYİR VE TÜRK ASKERİ ANKLAVLARI*: SUBAY ÖZERKLİĞİNİN HATLARI

Sosyal bilimler, 1950'lerden 1970'lere kadar modernleşme paradigmasının hâkimiyeti altındaydı. Bu dönemde Orta Doğu uzmanlarının öne sürdüğü hipotez, görece özerk orduların modernleşme ve demokratikleşme için ilerici güçler olduğu idi. Modernleşme teorilerinin temel ilkeleri oldukça basittir: 1) Fransız Devrimi ile Büyük Britanya'nın sanayi devriminin birleşik etkileri, eski sosyal, siyasi ve ekonomik düzenleri yıkarak, yerlerine giderek daha karmaşık, farklılaşmış ve özgür toplumlar ortaya çıkardı; 2) toplumsal değişim dâhili siyasi dinamiklerin sonucudur ve 3) sanayileşme, modernleşmeyi getirir, bu da sanayileşmiş

Anklav: (Ç.N) Çok geniş bir özerkliğe ve aynı zamanda kendine ait bir seçkinler grubuna sahip olan alan anlamına geliyor. Yazar, Türkiye, Cezayir ve Mısır'daki askeri zümreyi anklav olarak niteliyor.

toplumlar arasında "yakınlaşma"ya yol açar.[1] Manfred Halpern, Lucien Pye, Edward Shils ile askeri ve siyasi gelişmeye ilişkin sorularla ilgilenen diğerleri için, bu ilkelerin sonuncusu, en önemlisidir.[2] Bu uzmanlara göre, ordu -kurumsal kapasitesi, misyon anlayışı ve ulusal hassasiyeti ile birlikte düşünüldüğünde- sanayileşme ve kurumsallaşma süreçlerini ve modern bir toplumun oluşmasına yönelik reformların gerçekleştirilmesini yönlendirecek en ideal araçtır.[3] Ulusal hedeflere ulaşıldığında, "yeni otoriterler", itibarlı konumlarından feragat edeceklerdir. Ampirik veriler, gelişmekte olan ülkelerdeki orduların gerçekten de belirgin ekonomik başarılara imza attıklarını ve ülkelerindeki altyapı çalışmaları için başarılı programlar izlediklerini ortaya koyar. Ne var ki, zamanla devlet denetimindeki ekonomiler duraklamış, subaylarsa inatla, en çok kendilerinin çıkar sahibi olageldikleri rejimlerin muhafazakâr birer unsuruna dönüşmüştür.

Çoğu yüksek rütbeli olan bu subaylar, askeri anklav'ı oluşturur.[4] Bu elit kesim, okullar, hastaneler, kulüpler, ikamet alanları gibi sadece askeriyeye özgü alanlar vasıtasıyla pek çok noktada toplumun geri kalanından ayrılmıştır. Ancak, askeriye ile sivillerin çoğunu birbirinden ayıran bu fiziksel ayrımdan çok daha derin ve siyasi olarak çok daha çarpıcı olan, yüksek rütbeli subaylarının çoğunun sahip oldukları dünya görüşüdür. Mısır, Cezayir ve Türk askeri anklavları içerisinde yer alan komutanlar, ordunun kurumsal ve teknolojik kapasitesine dair olduğu kadar, kendilerini sivillerin üzerinde gören belirli bir milliyetçi anlatı-

ya dair de değişmeyen fikirlere sahiptir.

Bugünkü Mısır, Cezayir ve Türkiye'yi kuran subayların hepsi mükemmel "yüksek modernist"lerdi. Modernleşme için bilimsel bilgiye hayli prim veren yüksek modernizmin dünya görüşü, "doğası gereği otoriterdir".[5] Yüksek modernistlere göre, yalnızca belirli tür becerilere sahip olanlar, yani bizzat kendileri, siyasi gücü kullanma gücüne sahip olabilir. Hür Subaylar, Huvari Bumedin ve Mustafa Kemal'in takipçileri, genelde bu dünya görüşünü benimsemeyi sürdürmüş, kendilerini Batı'nın kurumsal kapasitesi ve teknolojisi ile aşılanmış, modernleşmenin büyük güçleri -toplumun öncüleri- olarak görmüşlerdir. Bu iddialar, generallerin (genellikle de doğru biçimde) ülkelerindeki sivil siyasetçileri beceriksiz bulmalarına dayandırılmıştır. Dahası, her üç ülkenin ordusu, altyapı çalışmaları ve diğer kamu projelerini üstlenebilecek kapasitedeki tek devlet kurumu olduğunu haklı olarak iddia edebilir. Yüksek rütbeli subayların demokratikleşme ve liberalleşme söyleminde ustalaştıkları bir akımın varlığına rağmen, Mısır, Cezayir ve Türkiye'de subaylar, komutanların önemli çıkarlarının bulunduğu sistemi korumak adına, ilerici siyasi programlara giderek daha az ilgi göstermiştir.

Yine de Mısır, Cezayir ve Türkiye'yi askeri diktatörlüklerle karıştırmamak gerekir. Bunların askerin hâkim olduğu devletler olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Askeri anklavın subayları sivil müttefikleri ile birlikte, stratejik olarak toplumun geri kalanından çok kendilerinin lehine olan siyasi sistemler yaratmışlardır. Subaylar, bir yan-

dan çoğulculuğa görüntüde izin veren siyasi kurumların gelişmesine fırsat tanırken, siyasi denetim ve gözetim için gerekli ana mekanizmaları da sisteme dahil ederek, kendi siyasi düzenlerinin devamını sağlama almak istemişlerdir. Zamanla subaylar kendilerini, düzenin demokratik ve meşrulaştırıcı kurumları ile temsili yapıların maskesi ardına gizlemeye çalışmışlardır. Fakat kriz anlarında askeri elit, bu ince örtüden sıyrılarak kendini bizzat erkin mevkii olarak açığa vurmuş ve siyasi sistemin otoriter özünü güçlendirmiştir.

Tarihsel emsaller düşünüldüğünde bu siyasi dinamik oldukça basit ve anlaşılır görünebilir, fakat subayların davranışı ile askeri anklav mensuplarının neyi kriz olarak algıladığı biraz karmaşıktır. Akademisyenler, ordunun uslu durmak ve siyasete müdahale etmek arasında karar vermesi gerektiğinde, kararlarını belirleyecek unsurlardan birinin çıkar olduğunu ileri sürer. Örneğin John Waterbury, Mısır'da Hüsnü Mübarek'in başa gelmesi hakkında şöyle der: "Sedat'ın ordu içinden birini seçmesi sürpriz değildi. Sedat, çoktan barış dönemi olarak adlandırılmış olan bir zamanda, kendi varlığını koruyabilmek için yüksek rütbeli subayların çıkarlarını görmezden gelmeyeceğine dair onlara güvence vermeliydi."[6] Ümit Cizre Sakallıoğlu Türk ordusunun özerkliğini, Cumhurbaşkanlığı, Silahlı Kuvvetler içerisindeki terfiler ve savunma bütçesiyle bağlantılı bir dizi çıkar bağlamında açıklamıştır.[7] Ve William Quandt, 1992 yılında Cezayir ordusunun Cumhurbaşkanı Şadli bin Cedid'i görevden uzaklaştırma kararı vermesinde açıklayıcı bir de-

gişken olarak yine çıkara değinir.[8] Bu örnekler yanlızca tanımlayıcı olmakla birlikte de bu ülkelerin siyasetini inceleyen çoğu akademik çalışmanın genel tarzını temsil eder. Fakat genellikle akademisyenlerin siyasi aktörlere isnat ettikleri çıkarları nasıl tespit ettikleri pek net değildir.

Mısır, Türk ve Cezayir askeri anklavları, uzmanlara subayların davranışları hakkında çok şey söyleyebilecek bir çıkarlar hiyerarşisine sahiptir. Bu hiyerarşide, düşük düzey çıkarlar; ana-sınırlı ve kurumsal çıkarlar ve rejimi temsil eden varoluşsal çıkarlar yer alır. Bu çıkarlara dil uzatan ya da tacizde bulunan siyasi faaliyetler, askeri anklavın üyelerinden farklı tepkiler alır. Örneğin, düşük düzey çıkarlara yönelik saldırılar, askeri yapıyı baskıcı veya dışlayıcı politikalar üretmeye kışkırtamaz; ana-sınırlı ve kurumsal çıkarlara yönelik tacizlerin bu tip tepkileri açığa çıkarması daha olasıdır, ancak bu da her zaman gerçekleşmeyebilir; ama siyasi düzene dönük bir tehlike algısının askeri bir kısıtlamaya neden olacağı neredeyse kesindir. Elbette bu bir kural olarak algılanmamalı, komutanların eğilimlerini anlamak üzere bir rehber olarak görülmeli. Askerler de, tüm bireyler gibi, belirli bir siyasi durumu mükemmel biçimde yargılama kapasitesine sahip olmadıklarından bu davranışlardan zaman zaman sapabilirler.

Peki, Mısır, Cezayir ve Türk orduları içindeki çıkarlar birbirine ne derece bağlıdır?[9] Bütün kurumları olduğu gibi, orduları da birimsel aktörler olarak düşünmek pek mümkün değildir. ABD ordusunda örneğin, bütçe ve misyon konusunda birimler arasında büyük rekabet vardır. Mısır,

Türk ve Cezayir ordularında da durum farklı değil. Hava Kuvvetleri Mısır'ın teçhizat ve kaynak anlamında en çok kayrılan birimidir, çünkü Cumhurbaşkanı Mübarek yetenekli bir hava subayıdır. Cezayir ve Türkiye'de ise Kara Kuvvetleri tüm birimler içinde neredeyse her zaman en ayrıcalıklısı olmuştur.

Diğer yandan subaylar toplumun karşıt kesitlerini ve bir dizi farklı siyasi pozisyon ve eğilimi temsil eder. Shilla'ya (okul ve aile bağlantıları) bağlı rekabet, Mısırlı subayların terfisi için hala önemli araçlardan biridir. Cezayir ordusu, her biri patronajın ana kaynağı olan çeşitli klanlardan müteşekkildir. Gruplar, subayların nereden geldiği, nerede hizmet verdiği ve işlevlerinin ne olduğuna bağlı olarak, oluşur. Açıktır ki, Türk Genelkurmay'ı en üst subay kademelerinde bile kabaca uzlaşmazlar ve liberaller olarak ayrılabilir. Örneğin, General Hilmi Özkök 2002'de Genelkurmay Başkanlığı'na önerildiğinde, bazı subaylar, Özkök'ün liberal olarak bilinmesi nedeniyle o dönemki Başkan Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun görev süresinin uzatılması için kampanya başlatmıştı.

Yüksek rütbeli komutanların aralarındaki farklara rağmen, Mısır, Cezayir ve Türk orduları hayati anlarda tutarlı ve kararlı davranma eğilimindedir. Mısır'da cumhurbaşkanlığı ve dışişlerini yürüten subaylar, genellikle, kendisi de subay olan cumhurbaşkanının önderliğinde birleşmiştir ve tehdit algıları karşısında (örneğin İslamcı hareketlere karşı yapmış oldukları gibi) hep beraber yürüyeceklerini göstermişlerdir. 1992 Ocak'ının ilk günlerinde, Cezayir'in

en yüksek rütbeli 60 subayı gizli bir toplantıyla bir araya gelerek, benzer bir toplantıyla 14 yıl önce seçtikleri Cumhurbaşkanı Şadli bin Cedid'in görevden alınması ve seçimlerin ertelenmesi gerektiğine karar verdi. Ancak aynı yılın ilerleyen dönemlerinde, Cezayir ismen olmasa da, fiilen bir iç savaşa sürüklendiğinde, yok ediciler ile uzlaşmacılar arasındaki farklar ortaya çıktı. Fakat bu farklar bile Cezayir ordusunun savaş gücünü baltalayamadı; Groupe Salafiste pour la Predication et le Combat'a (Cihad ve Kurtuluş İçin Selefi Grubu) karşı savaş halen yürütülse de, yüksek komuta Armee Islamique du Salut (İslami Selamet Ordusu) ve Groupment Islamique Arme'nın (İslami Ordu Grubu) yarattığı sorunlara karşı başarılı bir askeri çözüm geliştirdi. Genç subayların 1961'de yaptığı darbeden bu yana, Türk askeri eğitiminin her derecesinde, emir komuta zincirindeki hiyerarşiye Prusya tipi bir bağlılık duyulması vurgulanmış, böylece astların yeni bir itaatsizliğe kalkışması engellenmeye çalışılmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sonraki müdaheleleri -1971'deki muhtıra, 1980 darbesi ve Türkiye'nin ilk İslamcı hükümetini düşüren 28 Şubat süreci- Türkiye'nin üst düzey komutanlarının gerektiğinde tutarlı ve kararlı davranabilme kapasitesine örnektir.

Yelpazenin İki Ucu:
Düşük Düzey ve Varoluşsal Çıkarlar

Düşük düzey çıkarlar, subaylar için hep önemli olmuştur, fakat onları korumak için saldırgan veya yırtıcı faaliyetlere girişmemişlerdir. Ankara'yı iyi tanıyan biri, Türk or-

dusunun belli bir ölçüde siyasi değişime onay vermek konusundaki istekliliğinin şöyle açıklandığını aktarır: "Elinizde 10 kart varsa ve altısı sizin için diğer dördünden daha önemliyse, muhtemelen size göre daha önemsiz olanlar için mücadele etmeye değmez."[10]

Düşük düzeyli çıkarların askeri anklavlar için önemi iki faktörle değerlendirilebilir: Birincisi, subaylar düşük düzeyli çıkarların -örneğin, siyasi kontrole katkıda bulunan belirli kurum ve yapıların- ya siyasi projelerine fayda sağladığını ya da kendilerinin siyaseti etkileme kapasitelerini arttırdığını, ancak her iki durum için de hayati önemde olmadıklarını göstermişlerdir. İkincisi, siyasi krizlerin akabinde, devlet eliti kurumsal düzenleme ve mühendisliğe girişti-ğinde, siyasi aygıtın düşük düzey çıkarları temsil eden boyutları, canlandırılabilir veya canlandırılmayabilir. Örneğin, bir zamanlar her üç ülkede de siyasi sistemin damgası niteliğindeki tek, baskın ve devlete bağlı partileri ele alalım. Bu partiler, uluslar kurulurken siyasi kontrolün önemli araçlarıydı, ancak zamanla subayların neredeyse hiç direnci olmadan unutulmaya yüz tuttular. Hatta çok partili siyasetin önündeki engeller kalktıktan sonra komutanlar (kriz dönemlerinde veya siyasi baskılara karşı tepki olarak dahi) asla tek parti sistemlerini yeniden kurmaya çalışmadılar. Mısır'da, 1970'lerin ortalarında Arap Sosyalist Birliği'nin içinde platformlar (manabirler) kurulduğunda, sağ ve sol muhalefetin itaatkâr unsurları olmaları planlanmıştı. Tersine, Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın keskin muhalifleri olan siyasi partilere dönüştüler. Ancak Cumhurbaşkanı ve onun

askeri ve sivil müttefikleri, bu partileri yasaklamaktansa Mısır yasamasındaki gelişmeleri, Halk Meclisi'ni görmezden geldiler. Düşük düzeyli çıkarlara verilebilecek diğer örnekler, basınla ilgili yasalarla, ceza kanunu ile sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini düzenleyen kanunların kimi unsurlarıdır.

Askeri anklav üyelerinin kendi rejimlerini korumak amacıyla, tehditleri engellemek ya da ortadan kaldırmak için müdahalede bulunması rasyoneldir. Subaylar elbette başka nedenlerle de müdahalede bulunabilir -örneğin, sınırlı veya kurumsal çıkarları sağlama almak için- ama uzmanların emin olacağı bir şey varsa, o da subayların siyasi düzene yönelik bir tehdit algılamaları durumunda, müdahale edecekleridir. Rejim, subaylar için varoluşsal bir meseledir. Bunun nedeni sadece subayların bizzat bu rejimlerin kurucusu ya da kurucularının devamı olmaları değildir, siyasi düzenin doğası başlı başına askeri anklavın üyelerine ve onların müttefiklerine fayda sağlar. Nasıl ki yaşamının risk altında olduğunu hisseden herhangi bir insan hayatta kalmak için olağanüstü çaba sarf ederse, Mısırlı, Cezayirli ve Türk subaylar da rejimlerinin zarar görmemesi için aynı şekilde çabalayacaktır.

Ana Çıkarlar

Mısır, Türk ve Cezayir kurmay heyetinin ekonomi, dış politika ve güvenlik politikası, siyaset ve devlet aygıtı ve milliyetçiliği kapsayan temel çıkarlar topluluğu, kabaca birbirine benzer. Kışlaların genel olarak kapalı doğası düşü-

nüldüğünde, subayların çıkarlarını tam olarak neyin oluşturduğunu belirlemek zor olabilir, ama zaman içerisinde subaylar -eylem ve söylemleri aracılığıyla- dört mesele alanını diğerlerinden daha ayrıcalıklı kılmışlardır.

Ekonomik Çıkarlar

Askeri liderler, kendi devletlerinin ekonomik kalkınması için en doğru aracın ekonomik bağımsızlık olduğunu vurgulamıştır. Bugünkü Mısır, Cezayir ve Türkiye'nin kurulmasını izleyen yıllarda bu anlayış, devletçi ekonomi politikaları olarak karşımıza çıkar. Ancak, devlet eliyle kalkınma 1970'ler-80'ler arasında sendeleyince, subayların retorik vurguları da, yapısal uyum ve özelleştirme gibi neoliberal politikalara kaymıştır.[11] Ekonomik modelin ne olduğundan bağımsız olarak, her üç ülkenin subayları kişisel finansal kazanımın veya askeri kurum için sağlanan bir menfaatin, ekonomik kalkınmadan daha önemli olduğunu göstermiştir.

Mısır'da Hür Subayların iktidarını sağlamlaştırdığı 1954 yılından sonra devlet eliyle kalkınma ekonomik politikanın esası haline gelse de, subaylar yüce retorik hedefleriyle ilgisi olmayan bariz ekonomik çıkarlar da geliştirmişlerdir. Silahlı Kuvvetler liderliğindeki Feodalizmi Yoketme Komitesi'nin varlığına rağmen, Mareşal Abdülhakim 'Amr ve emrindeki subaylar, kişisel servetlerini arttırmak için Mısır devleti içerisindeki üstün konumlarını istismar etmişlerdir. 1970 yılında Enver Sedat iktidara gelince, özel ekonomik çıkarlarla ordu arasında bir rabıta oluştu. Yeni Cumhur-

başkanı'nın infitah (açılış) politikası, askeri anklavın üyelerinin ve ekonomik elitin "komisyon oyunu"ndan ortaklaşa kazanç elde etmesine olanak tanıdı. Böylece subaylar zenginleşti, karşılığında da ordudan sözleşme akışı sağlama alınmış oldu.

1980'lerin başında Savunma Bakanı Muhammed Abdülhalim Ebu-Gazal komutasındaki askeri oluşum, Ulusal Hizmetler Proje Örgütü, Arap (daha sonra Mısır) Sanayi Gelişimi Örgütü ve çeşitli yerel ve yabancı sermayedarların işbirliğiyle kurulan girişimlerin bileşimi aracılığıyla Mısır'ın ticari ve sanayi sektörlerinde belirgin ve karlı bir paya sahip olmuştu. Silah, elektronik cihaz ve tüketim mallarının üretimi; altyapı yatırımı; tarım ticareti ve havacılık, turizm ve güvenlik sektöründeki hizmetlerden oluşan bu geniş portfolyo sayesinde Mısır ordusu ülkenin tek ve en önemli ekonomik varlığı haline geldi. Resmi ifadeye göre, bu ekonomik faaliyetin arkasındaki mantık, bütçe rahatlamasıydı; buna göre ordunun ekonomik olarak kendi kendine yetmesi, Mısır'ın devlet maliyesi için yük oluşturmadan büyük askeri yapılara sahip olmasına olanak tanıyordu.[12] Yine de, askeri anklavın ekonomik faaliyetleri için önemli olan girdilerin çoğu sübvanse edilmektedir ki bu durum yalnızca subaylar ve onların sivil müttefikleri için bir avantaj yaratmakla kalmaz, devlet maliyesini de olumsuz yönde -tam olarak, aslında ordu faaliyetlerinin önlemesi beklenen sonuç kadar- etkiler.[13] Ayrıca, her ne kadar 1990'ların ortasında Mısır hükümeti özelleştirme ve yapısal uyum programlarına yüklendiyse de, askeri anklav ekonomik var-

lıklarının açıklanamaz olduğunu beyan etti. 2004'te Başbakan Ahmet Nazif'in kurduğu yeni Mısır hükümeti, yeni bir ekonomik reform üzerinde durmaya başladı. Mısır'ın kıdemli komutanları, ekonomik değişime şartlı destek vereceklerinin işaretini vermiş olsa da, ordunun kendi ekonomik çıkarlarının özelleştirmesine gönüllü olduğuna dair bir gösterge yoktur.[14]

Mısır'ın kıdemli komutanları gibi, Cezayir'in kurmaylarının da, Cezayir toplumunun zararı pahasına korunan özel ekonomik çıkarları vardır. Bağımsızlığı izleyen ilk yirmi yıldaki merkezileşme ve planlama çalışmalarının görece başarısına rağmen, rantiyeci devlet mantığının Cezayir ekonomisi üzerinde güçlü ve çarpıtıcı etkisi görülmüştür. Albay Şadli bin Cedid'in 1978'de Cumhurbaşkanlığına yükseltilmesinin ardından 1980'de ekonomide kısmı liberalizasyona gitmesi, hem ordu mensuplarına hem de müttefiklerine yeni rant kaynaklarından faydalanma imkanı verdi. Yeniden canlandırılan özel sektör, devlete yakınlıkları nedeniyle zaten ekonomik fayda sağlayan subayların karını arttırdı. Sovyetler Birliği dağılırken kapitalist oluveren Apparatçikler* gibi, Şadli usulu infitah önceden kamuya ait olan varlıkların, yeni sahipleri askerler ve onların sivil müttefikleri olacak şekilde özelleştirilmesini sağladı. Bu ekonomik faaliyetin, 1980lerin ortasında petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte ciddi altüst oluşlar yaşayan Cezayir halkına sağladığı rahatlama, pek de büyük olmadı.

Apparatçikler: (Ç.N) Sovyetler'de, Komünist parti "aygıtı"nın parçası olan, bürokratik ve siyasi sorumluluklara sahip parti üyelerini tanımlamak için kullanılan, genellikle bir nebze alçaltma içeren kavram.)

1990'ların başlarında Cezayir'in üst rütbeli komutanları, hem IMF'nin ekonomide şeffaflık önerilerine karşı çıkıyor, hem de ekonomik reformları kendi çıkarlarına kullanıyorlardı. Örneğin, aracıların döviz işlemleri yapmasına imkân veren bir Merkez Bankası düzenlemesi, Cezayir askeri anklavı üyelerinin "özel müteşebbis görünümüyle, kendi şirketleri aracılığıyla ithalat yapmasına, ithalattan komisyon almasına, özel şirketler aracılığıyla ithalat anlaşmalarına katılabilmesine olanak sağlamıştı.[15] Neticede, subayların kendi ekonomik avantajlarını korumak için verdikleri mücadele, Cezayir'de nahoş bir ekonomik tablo ortaya çıkardı. Rant; ordu, kamu sektörü ve ticari özel sektör içinde dolaşırken, genel nüfus sınırlı ekomomik fırsatlar ve sosyal dalgalanmalarla mücadele etmek zorundaydı.[16] 90'ların ortalarına gelindiğinde ekonomik durum öyle bir hal almıştı ki, subaylar, IMF'nin enflasyon, kitlesel işsizlik ve dış borçla mücadele için geliştirdiği bir dizi reformu kabullenmek zorunda kaldılar. Cezayir'in Paris Kulübü'ne olan yüksek faiz borçlarının yeniden düzenlenmesini de içeren bu katı makroekonomik uyum programı sayesinde, ekonomi yeniden su yüzüne çıktı. Ülke borcunun yeniden yapılandırılması, İslamcı asilere karşı sürdürülen savaşta orduyu ek kaynak kullanımından kurtararak, rahatlattı. Tek fayda bu değildi elbette. Enflasyon, 1990 ortalarında %30 iken, 2003'te %2'ye düştü. Aynı şekilde, istihdam oranlarında da artış oldu. Hatta 2003-06 yılları arasında petrol ve gaz fiyatları yükselişe geçince, Cezayirliler'in ekonomik fırsatları da büyümeye başlamış oldu.[17]

Türkiye'deki askeri anklav üyelerinin de kayda değer ekonomik çıkarları vardır, ancak bunlar hem derece hem de nitelik bakımından Cezayir ve Mısır'daki benzerlerinin sahip olduklarından farklıdır.[18] Örneğin, Türk subaylarının karıştıkları yolsuzlukların, veya statülerini kullanarak özel teşebbüslerden yada devlet kuruluşlarından rant elde etmeye çalıştıkları durumların sayısı oldukça azdır. Yine de, Türk Genelkurmayı belirli şirketlerin ve ekonominin kimi sektörlerinin verimli olmasına, tarihsel olarak zorunlu bir ilgi göstermiştir. 1961 yılında, 205 sayılı kanunla kurulan OYAK'ın (Ordu Yardımlaşma Kurumu) bir çeşit güvence sistemi olması ve Milli Savunma Bakanlığı'nın sivil çalışanları ile subaylarına konut edindirme ve diğer borç verme hizmetlerini yerine getirmesi amaçlanmıştı. OYAK, zorunlu olarak üye aidatlarının %10'unu çeşitli sanayi ve ticaret teşebbüslerine yatırır, böylece ordu kurumu Türk ekonomisine hakim olan büyük şirketlerde belirgin bir paya sahip olur. Ordunun OYAK'la bağlantılı faaliyetlerinin yanısıra, Türk Genelkurmay'ının tarihsel olarak silah sağlama özerkliğine sahip olması, yüksek rütbeli subayların tercih edilen kimi yerli ve yabancı şirketlerle sözleşmeler yapmasını da mümkün kılmaktadır. Böylelikle, ordunun Türk ekonomisinin belirli sektör ve şirketlerindeki bitmez tükenmez çıkarları daha da güçlendirilmektedir.[19]

Türkiye'nin Kasım 2000'de başlayan son ekonomik krizi, askeri çevrenin ekonomik çıkarlarına iki şekilde dikkat çekti. Birincisi, ordu, kendisinin ve silahlı kuvvetlerle iş yapan şirketlerin ekonomik çıkarlarının ihtiyatlı bir ekono-

mik işletmeye ihtiyaç duyduğunu gösterdi. Bir dönem Genelkurmay, Ecevit hükümetinin IMF'den 10 milyon Dolarlık acil finansman paketini almak karşılığında taahhüt ettiği Telekom'un özelleştirilmesi çabalarını engelledi. İkincisi, her ne kadar yeni nesil savaş tankları ve saldırı füzeleri için yabancı şirketlerle yapılacak yüksek profil güvenlik kontratları, Türkiye'nin süregiden ekonomik güçsüzlüğü gerekçe gösterilerek iptal edildiyse de, projelerin kendisi halen yürürlüktedir. Örneğin, söz konusu yeni tanklar yerel bir Türk konsorsiyumu tarafından üretilecek; ayrıca bir dizi yeni silah sisteminin geliştirileceği de söylenmektedir. Ülkenin savunma bütçesi daraltılarak, 2004'te Gayrı Safi Milli Hasıla'nın %3.3'üne düşürülmüş olsa da, savunma harcamaları 2005 yılında hükümetin toplam bütçesinin %7'sine yükselmiştir.[20]

Güvenlik ve Dış Politika

Askeri anklavların -hem iç, hem de dış- güvenlik politikası alanında da temel ortak çıkarları vardır. İç güvenliğe ilişkin, Mısır, Cezayir ve Türkiye'de kamu düzenini sağlama ve/veya toplum gözetimini gerçekleştirme misyonuyla kurulmuş özel birimlerin olduğunu söylemek herhalde yeterli olacaktır.[21] Dahası, bu üç ülkenin her birinde askeri ve/veya sivil-askeri mahkemeler yaygın biçimde muhalif grupları bastırmak için kullanılagelmiştir.

2003 ve 2004'te, Mısır ve Türkiye kendi Devlet Güvenlik Mahkemelerini kaldırdı. Ancak yakından bakıldığında, özellikle de Mısır'da, uzaktan oldukça çarpıcı görünen bu

değişimlerin aslında öyle olmadıkları anlaşılır. Mısır meclisinin yaptığı reformlar, sadece devlet güvenlik mahkemelerine ait olan özel yargılama yetkisini, 1950 yılının Ceza Yasasına göre kurulmuş olan "sıradan mahkemelere" devretti. Türkiye'deki değişiklikler daha özlü olsa da, bu reformların da bir kısmı basın raporlarının veya resmi demeçlerin işaret ettiği kadar eksiksiz değildir. Devlet Güvenlik Mahkemelerini kaldıran yasal düzenleme, benzer yetkilere sahip yeni mahkemeler kurmuştur. Ayrıca, Mayıs 2003'te Genelkurmay ve hükümet, "propaganda suçunun terör suçundan" ayrılması için Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesinde yapılacak bir değişiklik önerisi konusunda uzlaşamadı. Değişiklik önerisi kabul edildi, ama "propaganda suçu" işleyenler halen Türk Ceza Kanunu'ndaki diğer maddeler uyarınca yargılanabiliyor.[22]

Her üç askeri anklav, uluslararası cephede, güvenlik politikası oluşturulması ve uygulanmasının kurmayların temel ilgi alanları olduğunu tarihsel olarak göstermiştir. Mısır'da 1948 Filistin Savaşı, Hür Subayların *ancien regime* (eski rejim)'e karşı muhalefetini belirginleştirmiştir. Subaylar, Arap ülkesini Siyonistlere karşı koruyarak kutsal görevlerini yerine getirdiklerine inanırken, yozlaşmış komutanlarla siyasetçiler orduya kötü planlama, adam kayırma ve hatalı donanım yoluyla ihanet etmişlerdi. Subaylar, iktidarı ele geçirdikten sonra bu alanda elde ettikleri özerkliklerini 50 yıldır korumaktadırlar. Örneğin, Hür Subaylar ile Müslüman Kardeşler arasındaki ittifak, 1952 yılındaki darbenin başlangıcında ve hemen akabinde çok önemli olmuş olsa da,

bu ilişkinin sağladığı faydaların, Mısır'ın dış ve güvenlik politikası üzerinde istisnai bir denetimi mümkün kılmakla ilgisi yoktu. Bu nedenle Kardeşler, sadece İslamcıların 1954 yılında İngiltere ile imzalanan ve kriz durumlarında Büyük Britanya'ya Kanal bölgesindeki üslere erişim hakkı tanıyan anlaşmaya muhalefet ettikleri için değil, siyasi değerleri de azalmaya başladığı için, baskı altına alındılar.

1970'lerin ortalarından itibaren Mısır yönetimi, içerideki belirgin muhalefete rağmen, imzalanan bir barış anlaşması da dâhil, İsrail ile ilişkiler kurmaya ve sürdürmeye başladı. 1982'de, Enver Sedat'ın suikasta uğramasının ardından yükselen siyasi liberalizasyon eğilimlerine karşın, Hüsnü Mübarek ve danışmanları İsrail Lübnan'a saldırdığında bu ülke ile ilişkilerini kesmeyi reddettiler. Her iki durumda da ordu için fevkalade önemli olan husus, İsrail ile barışın kendisi değil, daha ziyade bu uzlaşma aracılığıyla edinilecek faydalar, özellikle de ABD ile kurulacak stratejik bağlardı. Mısır'ın askeri-siyasi eliti, bu bağları o kadar önemsiyor ki, Washington ile Kahire arasındaki ilişkiye dair kamuoyunda tartışma yürütülmesi söz konusu bile edilemez. 1980'lerin ortalarında, muhalif basın bu gayrı resmi tabuyu yıktı ve Mısır egemenliğinin bütünlüğüne dair hassasiyetini dile getirerek, ABD-Mısır ilişkilerinin aydınlatılmasını talep etti. Silahlı Kuvvetlerin sözcüleri kısa ve öz bir yanıtla, Mısır'da "demokrasi ve muhalefet"e değer verildiğini, fakat bu tarz girişimlerin sadece ulusal güvenliği tehlikeye attığını söyleyerek karşılık verdi.[23] Ordu, aynı nedenle savunma bütçesi ve tedarik politikalarını da kamuo-

yundan gizledi. Daha da dramatik olan, içerideki muhalefete rağmen 1991 Körfez Krizi sırasında Mısır'ın Suudi Arabistan'a 35.000 asker göndermesiyle ordunun güvenlik politikasındaki özerkliğinin altının çizilmesiydi.

Cezayirli komutanların da belirli bir güvenlik ve dış politikanın belirlenmesi ve izlenmesinde temel çıkarları vardır. Cezayir'in bağımsızlığı döneminde, Ahmed Bin Bella, ordununki de dâhil olmak üzere geniş bir destekle Cumhurbaşkanı oldu. Fakat güvenlik ve dış politika alanlarında iktidara sahip değildi. Armee Nationale Populaire'ye dönüştürülen Armee de Liberation Nationale (ALN) subayları, Savaş, Dış İşleri ve İç İşleri Bakanlıkları gibi kritik önemdeki pozisyonları kendilerine ayırmıştı. Bin Bella, bir halk mandası oluşturduğunda, amacı bu subayların her birinin pozisyonunu baltalamanın bir yolunu bulmaktı ve niyetinin "halk milisleri" kurmak olduğunu açıkladı. Bu politikaların bileşimi subayların güvenlik politikası ve dış politikayı denetleme kapasitelerini tehlikeye attı ve bir bakıma Bin Bella'nın 1965 Haziran'ında görevden uzaklaştırılmasının da nedeni oldu. ALN subayları, Cumhurbaşkanı ve sadıklarının siyaset ve karar verme mekanizmalarının bir kısmı üzerinde denetimlerinin olmasına izin vermekte istekli olagelmişlerse de, güvenlik politikasının kontrolünü ellerinde bulundurmaları, fevkalade önemliydi. Askeri anklavın dış ve güvenlik politikası üzerindeki denetimi, hem Bumedin, hem de Albay Şadli bin Cedid dönemlerinde, sorunsuz işledi. Zira sivil bakanlar, bu alanlarda ordunun yasal kılıfı olmanın çok da ötesine geçmediler.[24]

Fakat 1980'ler boyunca Cumhurbaşkanı Şadli, Cezayir ordusunun o zamana kadar dış politika alanında kabul edilebilir bulduklarının ötesinde risklere girişmeye kalkıştı. Yüksek komuta kademesindekiler, Şadli'nin Mağrip ülkeleriyle, özellikle Cezayir'in bölgesel rakibi Fas ile diplomatik ilişkiler geliştirmek için çaba sarf etmesini, sadece belirli parametreler içerisinde hareket etmesi koşuluyla onaylamaya niyetliydiler. Örneğin, 1988'de Şadli'nin çabalarının Cezayir ile Rabat ilişkilerini geliştirme olasılığı barındırdığı belli olduğunda, yüksek komuta subayları bu çabaları engelleyerek, iki ülkenin arasındaki sınır anlaşmazlığının çözümsüz kalmasına neden oldular.[25] Benzer şekilde, 1990'ların ortasında komutanlar, emekli bir subay olan (Cumhurbaşkanı) Liamine Zeroual'ın ordudan bağımsız bir güvenlik politikası oluşturmasının önüne geçtiler. Her ne kadar Zeroual ulusal uzlaşma sürecini başlatmaya niyetli olsa da, 1995'te ordunun baskısıyla, Cezayir Krizinin Siyasi ve Barışçı Çözümü Platformu'nu, -İslamcılar da dâhil olmak üzere, Cezayir'deki siyasi fraksiyonların çoğunun imzaladığı St. Edgidio Anlaşmasını- geri çevirdi.

1999'da, geniş kesimlerce ordunun adayı olduğuna inanılan Abdülaziz Buteflika Cezayir (Cumhurbaşkanı) olduğunda, kararlı bir şekilde, ordunun dış politika ve güvenlik konularındaki çizgisinin dışına çıkmaya çalıştı. Bunun çeşitli sonuçlan oldu. Selefi Zeroual gibi, o da Fas ile ilişkileri geliştirmeye çalıştığında ordunun direnci ile karşılaştı. Buteflika ilişkileri ısıtacağına, rutin olarak Fas hükümetini uyuşturucu kaçakçıları ve teröristleri himaye etmekle

suçladı. Buteflika, böylece ulusal uzlaşma sağlama konusunda daha çok başarı elde etti. Seçilmesinden yalnızca üç ay sonra, Ulusal Halk Meclisi Sivil Uyum Yasasını kabul etti. Yasa, üç ay sonra ulusal bir referandumda büyük çoğunlukla onaylandı. Cezayir'in yeniden yapılandırılması açısından önemli bir adım olan yasa, başta düşünüldüğü kadar geniş kapsamlı olmadı.[26] Bu teşebbüs, İslamcılar'ın savaş meydanında adamakıllı mağlup edilmesinin akabinde gerçekleşmişti. FIS'in bir bileşeni ve aynı zamanda en büyük silahlı örgütü olan Armee Islamique du Salut - AIS (İslami Selamet Ordusu), aslında 1997'den beri orduyla yaptığı ateşkes anlaşmasına bağlıydı. Af, hem 5.000- 15.000 militanı, soruşturmaya uğrama kaygısı olmadan ev ve işlerine geri döndürmüştü, hem de FIS'i askeri kanadından başarıyla ayırmıştı.[27] 2000 yılı itibarıyla ne hapiste, ne de sürgünde olmayan FIS'in en üst düzey komutanı Ali Jeddi, affı kabul eden AIS komutanlarını ihanetle suçladı. Böylece, Cezayir'deki ulusal uzlaşma, hem subayların askeri ve siyasi zaferini, hem de güvenlik politikasındaki hâkim konumlarını pekiştirmiş oldu. 2006 yılının Barış ve Ulusal Uzlaşma Beyannamesi, Sivil Uyum Yasasından daha geniş kapsamlı olsa da, FIS'i yasaklıyor, siyasi kazançlar sağlamak için dinin sömürülmesini engelliyor ve yüksek komuta heyetlerinin, Cezayir'in 10 yıl süren iç çatışmaları dönemindeki aşırı uygulamaları sebebiyle yargılanmasının önünü kapatıyordu.

Türk ordusunun da dış politika ve güvenlik politikasının geliştirilmesinde etkili bir rolü ve önemli çıkarı vardır.

1950'de, Mustafa Kemal'in CHP'sinin iktidarı 27 yılın ardından sona erdiğinde, Mustafa Kemal'in başarılı silah arkadaşı, Milli Şef İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığı'ndan ayrılırken Demokrat Parti'nin liderleriyle görüşmüş ve iki hususun hükümetleri için tartışılamaz olacağı konusunda kendilerini uyarmıştı: laiklik ve dış politika. 40 yıl sonra, İslami yönelimli Refah Partisi bir koalisyon hükümetinin büyük ortağı olarak seçildiğinde, ordu, böyle bir hükümeti ancak Refahlı siyasetçilerin İç İşleri, Dış İşleri ve Savunma Bakanlıkları'nda yer almayacakları koşuluyla kabul edebileceğini belirtti. Bu olağandışı bir durumdu, zira koalisyon hükümetin büyük ortağı olarak -Cumhurbaşkanı'na da danışmak suretiyle- kabineyi oluşturmak, Refah Partisi'ne ait bir ayrıcalıktı.

Demokrat Parti ve Refah Partisi dönemleri arasındaki 36 yılda, subaylar, güvenlik ve dış politika alanlarında tek başına sahip oldukları denetimi kurumsallaştırmak için çalıştı. Türkiye'nin 1961 Anayasası ile resmi olarak oluşturulan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), ordunun güvenlik kavramına ilişkin bir dizi konudaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na nakletmekle görevliydi. MGK'nın etkinliği 1980 darbesinden sonra arttırıldı; öyle ki, Türkiye'nin sivil liderleri Kurulun tavsiyelerine "öncelikli önem" vermekle yükümlü hale geldi. 1990'larda MGK toplantılarına katılan, eski bir üst komuta subayının anlattığına göre, toplantıdaki subaylarla, güvenlik politikası dışında her türlü ulusal konu tartışılabiliyordu.[28] Ordu, bu özerkliğini, sivil yönetimi pek de dikkate almayarak PKK'ya karşı açtığı savaşla pekiştirdi ve

1997'nin ortalarında hükümeti haberdar etmeden, Kürt isyancıların peşine düşmek üzere Kuzey Irak'a girdi.[29]

1990'ların ortalarından bu güne MGK'nın yapısı ve büyüklüğü ile ilgili önemli değişiklikler yapılmıştır. Birincisi, (Cumhurbaşkanı hariç) beş subay ve beş sivilden oluşan kurula, ek olarak sivil bakanların dâhil edilmesine karar verildi. Bu, ordunun daha çok sivil katılımı kabul etmeye istekli olduğunu göstermek açısından önemli, fakat MGK üzerinde sivillerin üstünlüğünü sağlamak yolunda küçük bir değişiklikti. En dramatik değişiklik, 2003 yılında gerçekleşti. Avrupa normlarına uyum çabaları içindeki Türkiye Büyük Millet Meclisi, MGK'yla ilgili değişiklikleri kabul ederek, üye subayların sayısını bire (Genelkurmay Başkanı) indirdi, kurulun tavsiyede bulunma görevini vurguladı ve MGK Genel Sekreterliği'ne bir sivilin getirilmesini karara bağladı. Bu pozisyon daha önce Genelkurmay Başkanına karşı sorumlu olan bir askeri üyeye tahsis ediliyordu.

Bu değişikliklere rağmen, askeri anklav Türk güvenlik ve dış politikasının gelişiminde, özellikle de Kuzey Irak meselesinde belirgin bir etkiye sahip olmayı sürdürdü. Genelkurmay, tereddütsüz biçimde orada bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasına karşıdır. Türkiye'de açıkça bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını savunan az sayıda kişi bulunur, bu konuda iktidar partisi Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) içinde de farklı düşünceler vardır. Türk hükümetinin bu konudaki nüans içermeyen resmi duruşu, yüksek komuta kademelerininkiyle çok benzeşir.[30]

Devlet ve Siyasi Aygıt

Her üç ülkede subaylar ve onların sivil müttefikleri, subayların iktidarı başkalarına bırakarak yönetmelerini olanaklı kılan, iyi geliştirilmiş demokratik görünümlü siyasi sistemler kurmuştur. Bu durumun faydaları düşünüldüğünde, subayların bu görüntülerin temsil ettikleri sahte demokrasiden biraz daha fazlası olarak kalmasında çıkarları vardır. Bu hedefe ulaşmak amacıyla, askeri anklavlar bu siyasi sistemlerin içine çeşitli kontrol araçlarını yerleştirmiş ve bu araçların bütünlüğünü korumanın birincil önemde olduğunu göstermiştir.

Mısır'da Hür Subayların iktidarı ele geçirmesinden neredeyse 20 yıl sonra, komutanlar, Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın "siyasi liberalizasyon"uyla daha da sofistike hale getirilip kurumsallaştırılan, demokratik bir çehre oluşturdular. 1980'lerde Mısır, parlamentosunda çeşitli partiler içeren, görece daha özgür bir basına sahip ve kimi siyaset alanlarında parlamento etkisinin arttığı bir ülke oldu. Dahası, Mısır'ın siyasi-askeri eliti, pek de güçlük çıkarmaksızın sivil kuruluşların kültürel ve sosyal alanlarda çalışmasına izin verdi. Dışarıdan bakıldığında, Mısır siyasi sisteminin daha açık hale geldiği sanılabilirdi, ne var ki askeri-siyasi elit aslında siyasi denetimin araçlarına sahip olmaya devam ederken, onları rafine de ediyordu. Sınırlayıcı seçim yasaları, seçim hileleri, basın üzerindeki kısıtlamalar ve Devlet Başkanının sahip olduğu güç, siyasi faaliyetin kısıtlı kalmasına neden oluyordu. Eski bir üst düzey subayın ifadesiyle, "Mısır'da devlet aygıtı statükoyu korumak için kulla-

nılıyordu".[31]

Ordunun siyasi denetimi birincil derecede önemli bulduğuna ilişkin bir belirti, subayların siyaset ve yönetime doğrudan katılmanın risklerini üstlenmeye hazır olmalarında da görülebilir. Mısır askeri anklavının lideri ve bir subay olan Devlet Başkanının dışında, Mısır'ın 26 valisinin büyük çoğunluğu da üst düzey asker ve polislerden oluşur. Bu kişiler göreve gelirken, üniformalarını çıkarmış olsa da, askeri kurumla bütünleşmişlerdir. Görevleri açıktır: Yerel ve bölgesel düzeyde muhalif aktivistlerin siyasi denetimi baltalayacak, Mısır'ın demokratik çehresini yerle bir edecek, veya (en kötüsü), siyasi kurumları güçlendirecek faaliyetlere girmelerini engellemek. Ayrıca Mısır'ın Olağanüstü Hal Yasası ve ilgili düzenlemeler ülkeyi esas olarak askeri yönetime tabi tutar ve paralel bir hukuk sisteminin kurulmasıyla, askeri mahkemelerin yaygın biçimde kullanılmasının bahanesi olarak kullanır. Bu mahkemeler sadece devlete karşı şiddet kullanmış olanlara için değil, devlet aygıtının ordunun denetim kabiliyetine doğrudan katkıda bulunan kimi unsurlarında reform yapılması gerektiğini savunanlar için de kullanılmıştır.[32]

Cezayir askeri anklavı, yani Cezayir'deki "gerçek güç", devletin kurulmasında temel rolü oynamıştır.[33] Subaylar, barakalarının sağladığı güvenli ortamda, demokratik bir çehreye sahip olmakla beraber, siyasi denetim için çeşitli mekanizmaların var olduğu sisteme etki edebilir, güç uygulayabilirler. Cezayir'in bağımsızlığını izleyen ilk 25 yılda devletin sahte demokrasisi, kâğıt üzerinde kuvvetler ayrılı-

ğını tanıyan resmi düzenlemelerden, önemli idare gücüne de sahip bir yasama organı ve bağımsız bir yargıdan oluşuyordu. Ancak iktidar, yasamadan ziyade yürütmenin lehine işliyordu, Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) partisi, ülkedeki tek yasal siyasi örgütlenmeydi, gerçekte yargı da bağımsız olmanın çok uzağındaydı. Ekim 1988'de Cezayirliler bu hogra, yani keyfi hükümete son verilmesini talep etti. Devrimdeki rolleri nedeniyle kendilerine belirli bir gizem atfedilen Cezayirli subayların tepkisi ise, hem bu meşruiyetlerini hem de profesyonel ve modern bir ordu kurma arzularını tehlikeye atmak pahasına, karışıklıkları vahşice bastırmak oldu.

İsyanların hemen akabinde, ordu siyasi liberalizasyon adı verilen sürece sahip çıktı. Bu reform, Cezayir'in demokratik çehresinin yeniden kurulup güncellenmesi için bir çabaydı. Böylece subaylar siyasi arenadaki baskın konumlarını sürdürebilecekti. Ordu FLN yapılarından çekildi, Cezayirliler de "siyasi nitelikli organizasyon" kurmakta serbest kaldılar. Fakat bu değişimlere (hepsi ülke siyasetinin sınırlı ve kontrol altında tutma hedefiyle çıkarılmış) sınırlayıcı seçim, siyasi parti ve basın yasaları eşlik ediyordu. Subaylar rutin olarak Cezayir Ulusal Meclisinde muhalif partilerin de bulunmasına destek verdiklerini beyan ediyordu, fakat askeri sözcüler aynı zamanda bu partilerin siyaseti etkileyecek güce sahip olmamasını tercih ettiklerini de dile getiriyorlardı.[34] Açıkça, subaylar eşi görülmemiş bir siyasi katılımı tasvip ediyor, ama devlet aygıtının kendilerine siyasal veto hakkı sağlayan unsurlarının bekasıyla sahip ola-

cakları çıkarları korumak da istiyorlardı.[35]

Türkiye'deki askeri anklavın üyeleri uzun süre demokrasi ve subayların demokratik bir cumhuriyete verdikleri sonsuz desteğe ilişkin bir söylemin bizzat içinde oldular. Bir düzeye kadar, subayların sözlerine sadık davrandıkları söylenebilir; kendi beklentileriyle ters düşmüş olsa da, seçim ve referandum sonuçlarını kabul ettiler.[36] Askeri anklavın siyasi kontrolün kilit noktalarını oluşturmak veya sağlama almak için siyasete girme riskini göze almaktaki istekliliği, subayların periyodik olarak gerçekleştirdikleri darbeler ve siyasete müdahale edişlerinde fazlasıyla görünürdür. Türk subaylar ve müttefikleri, bu anların her birinde müdahalenin demokrasiyi korumak adına gerçekleştirildiğini iddia eder. Bu iddiayı desteklemek için de subayların siyaset alanını sivillere iade etmiş olmaları gerçeği dışında başka hiçbir kanıta ihtiyaç olmadığını söylerler.[37] Bu dönemler sonlandığında, subaylar bir yandan demokrasiye bağlılıklarını güçlendirip, çok partili siyasete duydukları bağlılığın da arkasında durmuşlardır. Ne var ki, eş zamanlı olarak her zamankinden daha kısıtlayıcı olan siyasi engeller de oluşturmuşlardır. 1961'de subayların kurduğu MGK sadece onların güvenlik ve dış politikadaki temel çıkarlarını korumanın birincil araçlarından biri değil, aynı zamanda siyasi gelişmeleri izlemek için de önemli bir araçtı. 1971'de ordu, hükümeti 1961 Anayasası'nın subaylarca fazlasıyla liberal bulunan bazı unsurlarını daraltmaya zorladı. 1982 Anayasası ise, demokrasi ve kişisel özgürlükler konusuna değer verse bile, siyasi faaliyetin belli parametreler

içerisinde kalmasını güvenceye almanın şartlarını belirliyordu.

Milliyetçi Anlatılar

Mısır, Cezayir ve Türkiye'de ordu, meşruiyetini önemli ölçüde subayları sömürgeciliğe ve dış saldırılara karşı mücadele ile ulusal iradenin gerçekleşmesinin merkezine koyan milliyetçi anlatılardan alır. Bu üç askeri kurum, sadece söylemleriyle değil, alternatif anlatıları baskılamak için gösterdikleri çabayla da bu değerlere verdikleri önemi, defalarca ortaya koymuştur. Örneğin, Mısır silahlı kuvvetlerinin milliyetçi özelliği, Mısır tarihinin stilize edilmiş güncel yorumunda kendini gösterir: "1952'de, ordu yabancı ve yoz bir hanedanı yıktı. Dört yıl sonra, 1956'da İsrail, Britanya ve Fransız işgalini geri püskürten silahlı kuvvetler Mısır'ın bağımsızlığı için kahramanca savaştı. Sina'nın 1967'de kaybedilmesi, silahlı kuvvetlerin üçte birinin Arap dayanışması amacıyla Yemen'de bulunduğu sırada gerçekleşen İsrail saldırısının sonucudur. Mısır ordusundaki subay ve erlerin kahramanlığı sayesinde, 1973 yılında Süveyş Kanalı geçildi. Böylece, Mısır'a hem kolektif ulusal onuru, hem de ülkesi iade edilmiş oldu. Mısır ordusu, dâhili istikrarın garantörü olduğu kadar, bölgesel istikrarın da kaynağıdır." Geçtiğimiz 50 yıl boyunca, Mısır askeri-siyasi elitinin bu imajı parlatmak, daha da güçlendirmek ve korumak adına belirgin biçimde riske girmiş olması sürpriz değildir. Neticede bu anlatı, silahlı kuvvetlerin meşruiyet kaynağıdır.[38]

Cezayir ve Türkiye'deki benzerlerinden farklı olarak,

Mısır ordusunun milliyetçi anlatılarını korumaktaki temel çıkarları, ordunun güvenlik ve dış politikadaki özerkliği ile çok yakından ilişkilidir. Bir kez daha 1954 yılında imzalanan İngiliz-Mısır anlaşmasını ele alalım. Hür Subaylar ve Müslüman Kardeşler, *ancien regime*'e karşı yaptıkları işbirliğinden karşılıklı fayda sağlamış olsa da, pek çok açıdan milliyetçi rakiplerdi. İki örgütün de, İngilizlere ve 1948'deki savaşa karşı yürütülen milliyetçi kışkırtmada hem önemli payı vardı, hem de bu faaliyetler onlara önemli derecelerde itibar kazandırmıştı. Kardeşler'in, 1954 anlaşmasının hükümleri ile ilgili olarak Albay Nasır ve arkadaşlarına dil uzatması, hem subayların izlediği dış güvenlik politikasına, hem de ordunun Mısır milliyetçiliğine duyduğu bağlılığa -bizzat subayların meşruiyetinin dayanağına- yönelik bir meydan okumaydı. Böylelikle, kitlesel desteği de iç düzeni de riske atıyorlardı. Neticede, Kardeşler "Cihaz el Haz" (özel kuvvet) adlı paramiliter örgütü desteklemeyi sürdürdü. Bunun üzerine Hür Subaylar da, sabık, ama önemli müttefiklerini baskı altına aldılar. Ne zaman ki, Kardeşler 1970'lerde ve 1980'lerde yeniden eski haline geldi, örgüte kültür ve soysal hizmet alanlarında önemli özerklik verildi. Ancak örgütün, askeri anklavın milliyetçi anlatısına yönelik eleştirel bir siyasi faaliyete girmesi, resmen yasaklandı.

Mısır askeri anklavı, İsrail'le yapılan barış anlaşmasında milliyetçi anlatısının kritik önemini destekledi. Anlaşmanın temel unsurlarından biri, Mısır ordusunun Süveyş Kanalı'nın 50 km doğusuna ilerlemesini engelleyen hükümdü. Muhtemelen bu, Mısırlıların, İsrail'in Sina üzerinde herhangi

bir toprak talebinde bulunma olasılığını ortadan kaldırmalarının tek yoluydu; böylece Haziran 1967 savaşında işgal edilen tüm yerlerin Mısır'a geri verilmesi de garanti edilmiş oluyordu. Tüm Sina bölgesi üzerinde yeniden egemenlik elde etmek, subayların meşruiyeti açısından çok önemliydi; yarımadayı yeniden elde etmek için Mısır topraklarının bir kısmını askerden arındırma konusundaki istekli tavırları, aslında kendilerini milliyetçi anlatılarını korumaya nasıl adadıklarının göstergesidir.

Cezayir ordusunun da, içinde özellikle subayların rakipsiz bir konumda bulundukları milliyetçi bir anlatıda temel çıkarları vardır. Ordunun Cezayir'in bağımsızlığının hemen ardından başlayıp 1980'lerin ortalarına kadar yayınladığı el-Djeich dergisi yakından incelendiğinde, komutanların ordu ile Cezayir milliyetçiliği arasında organik bir bağ oluşturmak ve bunu korumak için çabaladıkları görülür.[39] Başlangıçta, Bumedin ve Ulusal Kurtuluş Ordusu (ALN)'nun diğer subayları Cezayir'in bağımsızlığında oynadıkları rolü komutanlarla sentezlemek için uğraşması, aciliyeti olan bir durumdu. Fakat bağımsızlık savaşını sırtlayanlar ALN -hudut ordusu- subayları değil, Cezayir'den Fransız askerini çıkaran mücahitlerdi. Ancak, Bumedin ve komutan kadrosunun siyasi projesi için elzem olan, Fas-Tunus sınırıyla ilgili etkisizliği ile ayırt edilmektense, ALN'i Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde hayati rol üstlenmiş olarak gösterebilmekti.

Subaylar için bu milliyetçi anlatı o kadar önemliydi ki, Bumedin ve diğer komutanlar, Cezayir'in milliyetçi kılıfın-

da hak iddia eden ve işbirliğine yanaşmayan tüm unsurları tasfiye etmeye çalıştığında, ulusal birliği tehlikeye atmayı dahi göze aldılar.[40] Dahası, subayların kendi elleriyle seçtikleri Cumhurbaşkanı Ahmed Bin Bella'yı koltuğundan eden 1965 darbesinin gerekçesi, Bin Bella'nın iktidarını güçlendirmek isterken, amacının hem ordunun otoritesi, hem de subayların milliyetçiliği ile uzlaşmak istemesi olduğu yönündeki algıya dayandırılabilir. Bin Bella, dâhili maquisard'ların eski lideri Tahar Zbiri'yi Arme Nationale Populaire'in başına getirdi. Ayrıca, halk milisleri kurmayı da planlamıştı. Bu gruplar, sadece orduya karşı potansiyel bir denge unsuru olmakla kalmayacak, aynı zamanda ordunun, Cezayir milliyetçiliğinin en yüksek ifadesi olma özelliğini de potansiyel olarak ele geçirebilecek bir güç oluşturacaktı.

Darbeden sonra Bumedin, ordunun Cezayir'in öncü milliyetçi gövdesi olduğunu halka şu sözlerle hatırlattı: "Biz... ... . (Biz) halkız, (biz) devrimiz."[41] 1965 Haziran darbesiyle, ordunun hegemonyasına karşı tüm potansiyel tehditler çökertilmişti ve subayların Cezayir milliyetçiliği içindeki merkezi konumu oldukça güvende görünüyordu. Sonraki yirmi yıl boyunca subayların milliyetçi anlatısı tehditlerle karşı karşıya kaldı. Özellikle anmaya değer olanlar, 1980 yılında Berberi Baharı olarak anılan olay ve 1982'de Mustafa Bouyali liderliğinde başlayan İslami kışkırtmadır. İki olayda da Cezayir'in askeri eliti, hâkim milliyetçi anlatının değişmemesi için bir dizi yasaklamayı içeren acımasız tepkiler verdi.

Türk ordusunun milliyetçilik tanımı, Kemalizm'in ilkelerine -laiklik, demokrasi, modernleşme, birlik ve batıyla kurulan yakın kültürel ilişkilere- bağlıdır. Neticede, Şerif Mardin'in ifadesiyle, "var olmayan, varsayılan bir varlığa, Türk ulusuna hayat veren" Mustafa Kemal'dir.[42] Yine Mustafa Kemal, bir subay olarak, Türk Silahlı Kuvvetlerini bu milliyetçi projenin tam merkezine yerleştirmiştir. Mustafa Kemal, Cumhuriyetin kuruluşunun 5. yılında şöyle diyordu: "Ordu dediğimde, Türk ulusunun enteljansyasından söz ediyorum... Türk ulusu, ... ordusunu ülkülerinin bekçisi olarak görür".[43] Türk askeri anklavı, Mustafa Kemal'e, onun reformlarına ve Türk milliyetçiliğine duyduğu bağlılığı göstermek arzusuyla bu meşaleyi, o zamandan beri taşımıştır. Böylece, hem rolünü haklı göstermiş, hem de meşruiyetini güvenceye almıştır. Örneğin, 1980 darbesinin lideri General Kenan Evren'in şu sözlerine bakalım: "Ulusun bölünmez ve temel unsuru olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, yarın da bugün gibi üzerine düşen görevleri Atatürk'ten aldığı ilhamla yerine getireceğine inancım tamdır."[44] Evren'in ifadesi ve haleflerinin benzer açıklamaları, Türk askeri anklavının Kemalist ilkelere dayalı bir milliyetçi anlatıdan taviz vermeye asla tahammül etmeyeceğini gösterir.

Gerçekten de asker, bu konudaki katı tutumunu Kürt etnik bilinciyle ilgili konularda defalarca sergilemiştir. Mustafa Kemal, 1. Dünya Savaşı'nın ardından yenilgi, işgal, potansiyel bölünme, etnik ayrışmalar ve kitlesel azgelişmişliğe karşı, Anadolu topraklarında bir Türk ulusunu adeta sihirbazlık yaparak oluşturdu. Türk ulusunun, sınırları açık-

ça tanımlanmış bir coğrafyada etnik ve dini farklılıklardan arınmış şekilde yaşamadığı sürece, siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmenin sağlanamayacağından emindi. Cumhuriyetin ilerleyen dönemlerinde, askeri elit etnik Kürtlerin, "Türk" dışında herhangi bir etnik kimliğe aidiyet bildirmedikleri sürece, ülkenin siyasi ve ekonomik yaşantısında yer almasını hoş karşıladı.

Fakat ordu, 1980'lerin ortasından itibaren ve 1990'lar boyunca, PKK'nın terörizmi ile eşzamanlı olarak -medyadaki müttefikleriyle birlikte- milliyetçi mesajlarını yoğunlaştırdı. Subaylar sadece Kürtçe yasağının sürdürülmesi ve Kürtçe ile ilişkili tüm kültürel faaliyetlerin yasadışı sayılmasını garanti altına almakla kalmadılar, rutin olarak, Kürt kültürü için daha geniş kültürel haklar talep eden, şiddet kullanmayan aktivistleri de hapsettiler. Subayların Kemalist-milliyetçi anlatıyı korumak üzere gerçekleştirdiği tüm bu uygulamalar, özellikle Güneydoğu'da yaşayan daha geniş Kürt kesimlerini yabancılaştırma ve Kürt isyanlarının PKK'yı da aşması riskini beraberinde getirdi. Kürt etnik bilinciyle ilgili sorunlara yönelik potansiyel çözümler, özellikle kimlikte etnisite yerine, ortak din bağına vurgu yapan "yeni-Osmanlıcılık" gibi yaklaşımlar, Kemalist ve milliyetçi ilkelerin çiğnenmesi anlamına gelecekleri için reddedildi.[45] Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde gerçekleştirdiği reformlar, Kürt kültürü ve Kürt diline ifade özgürlüğü tanıyor. Fakat TRT'de Kürt dilinde yayın yapılabilmesine rağmen, Kürtçe öğrenmek ya da Kürtçe eğitim görmek olasılıkları halen sınırlıdır.

Mısır, Cezayir ve Türk askeri anklavları, bir çıkarlar hiyerarşisine sahiptir ve her birinde görebileceğimiz ortak bir temel çıkarlar topluluğu bulunmaktadır. Komutanların dünya görüşünü bilmek ve subayların çıkarlarının kökenine dair değerlendirmeleri yapabilmek, uzmanlara subayların davranışlarını kavrama imkânı verir. Yine de uzmanların, subayların nasıl davranacaklarını tam olarak öngörebilecekleri kırmızıçizgiler belirlemek zordur. Subaylar, herhangi bir siyasi durumu, mükemmel biçimde değerlendiremezler; sonuç olarak davranışları da gözlemcilerin beklentilerinin dışına çıkabilir. Askeri anklavların bakış açısı ve çıkarlarını anlamak, komutanların eğilimlerini yakalayabilmek için güvenilir bir kılavuz sunar. Bu aynı zamanda Mısır, Cezayir ve Türkiye'de askerin hâkim olduğu sistemlerin istikrarına dönük tehditlere de dikkat çeker.

NOTLAR

1 Reinhard Bendix, Nation-Building and Citizenship (Berkeley: University of California Press, 1977).

2 Bakınız, örneğin: Manfred Halpern, The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa (Princeton: Princeton University Press, 1963); Lucian W. Pye, "Armies in the Process of Political Modernization", The Role of the Military in Underdeveloped Countries içinde, (Der.) John J. Johnson (Princeton: Princeton University Press, 1962), 69-89; ve Edward Shils, "The Military in the Political Development of New States", age. içinde, 7-67.

3 1962'de S. E. Finer, bu kritik bölgelerde ordunun oynayabileceği rol konusunda, meslektaşlarından daha ihtiyatlı şeyler söylüyordu. Finer'e göre, ordunun "yönetmek için ünvanı yoktu". Samuel Huntington, Finer'in kavrayışını paylaşıyor görünüyorsa da, ordunun düzen ve ekonomik gelişme için fevkalade bir konumda olduğunu düşünüyordu. Bkz. S. E. Finer, The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics (Londra: Pall Mall Press, 1962), ve Samuel P. Huntington, Political Order in Changing Societies (New Haven: Yale University Press, 1968).

4 Metin içerisinde askeri anklav terimi, askeri kurum, subaylar ve ordu ile dönüşümlü olarak kullanılacaktır.

5 James C. Scott, Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed (New Haven: Yale University Press, 1998), 87-102.

6 John Waterbury, The Egypt of Nasser and Sadat: The Political Economy of Two Regimes (Princeton University Pres, 1983), xv.

7 Ümit Cizre Sakallıoğlu, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", Comparative Politics 29, no.2 (Ocak 1997): 151-166.

8 Quant'a göre: "Ordunun müdahale nedenleri bir ölçüde anlaşılırdır. Gözden düşmüş bir Cumhurbaşkanı'ndan vazgeçerek, kendi kurumsal çıkarlarını koruyorlardı. Yüksek rütbeli subaylar, aynı zamanda rahat yaşam koşullarını da koruyorlardı, zira pek çoğu iktidar sayesinde zengin olmuştu." Quandt ayrıca, subayların milliyetçi duygularının da gözden kaçırılmaması gerektiğine dikkat çeker. Ona göre, subayların bu özellikleri de, 1991 seçimlerini geçersiz sayıp Şadli'yi görevden almalarına sebep olan etmenlerdendir. Bakınız Willi-

am B. Quandt, Between Ballots and Bullets: Algeria's Transition from Authoritarianism (Washington, DC: Brookings Institution, 1998), 61.

9 Örneğin, bkz. John Waterbury, "A Note on Egypt: 1973", American Universities Field Staff Report 18, no. 4; William Hale, Turkish Politics and the Military (New York: Routledge, 1994); Bradford L. Dillman, State and Private Sector in Algeria: The Politics of Rent-seeking and Failed Development (Boulder: Westwiev Pres, 2000).

10 Röportaj, Ankara, 1 Mayıs, 2000.

11 Fakat durum her zaman böyle değildi. Ocak 1997'de, temel mallar için devlet sübvansiyonunu kaldıran IMF planına tepki olarak gelişen gösteriler ve şiddet eylemleriyle karşı karşıya kalan Mısır lideri Enver Sedat, orduyu, büyüyen huzursuzlukları bastırmaya çağırdı. Mısır'ın üst düzey komutanları, Sedat politikasını gözden geçirene kadar, bu isteğe karşı durdu.

12 ABD hükümeti üyeleriyle yapılan röportaj. Kahire, 27 Eylül, 1999. Bkz. Robert Springborg, Mubarek's Egypt: Fragmentation of the Political Order (Boulder: Westview Press, 1989), 104-118; ve Robert Springborg, „The President nad the Field Marshal: Civil-Military Relations in Egypt Today", Middle East Report (Temmuz-Ağustos 1987): 5-16.

13 Merkez Denetleme Örgütü'nün eski bir çalışanı ile yapılan röportaj. Kahire, 12 Ocak, 2000.

14 Mısırlı subaylarla yapılan röportaj. Kahire, 24 Eylül, 2004.

15 Maghreb Confidentiel, alıntı yapan Bradford L. Dillman, State and Private Sector in Algeria: The Politics of Rent-seeking and Failed Development içinde, (Boulder: Westview Press, 2000), s. 95.

16 Dillman, State and Private Sector, s. 3

17 "IMF- Cezayir 2004 Madde IV görüşmeleri sonlandı," Public Information Notice 5/10 (Washington, DC: Uluslararası Para Fonu, 28 Ocak, 2005).

18 1960 yılında Menderes hükümetini deviren subayları motive eden unsurlardan bir tanesi de, maaşlarının düşmesiydi. Her ne kadar Türk komutanlar pozisyonlarını kullanıp, emekli olduktan sonra özel sektörde karlı işlere girmiş veya özel sektörden bir biçimde komisyon aldıkları işler yapmış olsa da, Mısır ve Cezayir'deki subaylar arasında yaygın bir sorun olan dizginsiz yolsuzluk ve rüşvet yoluyla elde edilen zenginlik, Türkiye'nin askeri eliti için büyük ölçüde yabancı bir

durumdur.

19 Gerasimos Karabelias, Türk ordusu ile ekonomi arasındaki ilişkiyi iyi biçimde özetler : « Onların (Türk Silahlı Kuvvetlerinin) ekonomik faaliyetleri, sadece yüksek komuta heyetinin sivil hükümet karşısında siyasi ve mali özerkliğinin derecesini arttırmakla kalmamış, aynı zamanda ordu ile hem ülkenin önde gelen sanayicileri (örneğin, Koç, Eczacıbaşı, ve Sabancı Holdingleri), hem de yabancılarla (örneğin Amerikan, Alman, Fransız, İsrail ve Rus orduları ve yüksek teknoloji şirketleri) ile daha doğrudan ve daha sıkı ilişkiler kurmalarına da katkıda bulunmuştur. Bakınız, Gerassimos Karabelias, The Evolution of Civil-Military Relations in the Post-War Turkey, 1980-95, Middle Eastern Studies 35, no. 4 (Ekim 1999): 140-141.

20 Lale Sarıibrahimoğlu, « At the Crossroads », Jane's Defence Weekly 42, no. 21 (25 Mayıs, 2005): 22-29.

21 Bir kaç örnek vermek gerekirse, Haras Jumhuriya, Jandarma, Batı Çalışma Grubu, Köy koruculari, Securite Militaire (Askeri Güvenlik Örgütü - SM), ve Centre de Commandanment de la Lutte Antisubversive.

22 Murat Aydın, « 6. AB uyum paketi Başbakanlığa iletildi », Zaman, 23 Mayıs, 2003, www.zaman.com/default.php?kn=2334.

23 Bakınız General Ahmed Fakhr « Mısır Ordusu ve Çatışma Çözümüne Dair Spekülasyonlar: Mısır Silahlı Kuvvetlerinin Stratejik Hedefleri," (Arapça), al-Gumhuriya, 20 Ocak 1985; Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ile röportaj, al-Ahram, 3 Temmuz 1986 (Kahire: Devlet Enformasyon Servisi); General Ahmed Fahkr, "Yazın Sıcak Konusu: Mısır Ordusunun Bütçesi," (Arapça), al-Ahram, 25 Temmuz, 1986.

24 Lahouari Addi, « Algeria's Army, Algeria'a Agony, » Foreign Affairs 77, no. 4 (Temmuz-Ağustos 1998): 49.

25 Yahia H. Zoubir, «Algerian-Moroccan Relations and their Impact on Maghribi Integration,» Journal of African Studies 5, no. 3 (güz 2000): 47.

26 Sivil Uyum Yasası, 16 Eylül 1999'da yapılan referandumun ardından uygulamaya konuldu ve 13 Ocak 2000'de kaldırıldı. Arada geçen dört ayda, Cezayir'de terörist eylemlere katılmamış olan İslamcı aktivistlere genel af uygulandı; terörist faaliyetlere katılmış olup otoritelere teslim olanlara ise müşfik davranıldı.

27 "The Return of Uneasy Tranquility," Economist, 11 Mart, 2000

28 Eski bir yüksek rütbeli subayla röportaj, Ankara, 6 Haziran, 2000. İlk bakışta, ABD'nin 2003 Mart'ında Irak'a Özgürlük Operasyonu'na katılacak ABD askerlerinin Türkiye'de konuşlandırılmasıyla ilgili anlaşmazlık, bu iddiayı zayıflatır. Fakat subayların ABD'yi Irak'ta destekleyeceğine dair oluşan beklenti, subayların Irak'ı nasıl değerlendirdiğinin hatalı yorumuna, Türk tarihinin göz ardı edilmesine ve Türk iç politikasının yanlış anlaşılmasına bağlıydı. Birinci Körfez Savaşı'ndan farksız biçimde, Türkiye'nin yüksek komuta heyetleri, Irak'a saldırmak konusunda kararsızdı. Bir yandan Atatürk"ün "Yurtta barış, dünyada barış" sözüne bağlı olan subaylar, diğer yandan da güney sınırlarında kaos oluşma olasılığıyla sıkıştırılmıştı. Özerk veya potansiyel bağımsız bir Irak Kürdistan'ının kurulmasının Türkiye'nin Irak sınırındaki kendi Kürt bölgesinde milliyetçi ajitasyona yol açacağı kaygısını taşıyorlardı. Sonuç olarak, subaylar 8 Mart 2003'te tezkerenin oylanmasından önce konu ile ilgili tercihlerini beyan etmediler, sonuç ne olursa olsun her halükarda kazançlı çıkacaklardı. Eğer tezkere geçerse, ordu ABD ile ilişkilerin daha da yakınlaşmasından, hem askeri, hem de mali anlamda kazanç sağlayacaktı. Subaylar müdahale etmez ve Meclis tezkere aleyhine oy kullanırsa (ki, öyle de oldu) iki amaca hizmet edilmiş olunacaktı: 1) subaylar, siyasi sürece müdahale etmiş olmakla suçlanamayacaktı- bu konu, Türkiye'nin üyelik müzakereleri için tarih alamadığı Aralık 2002'deki Kopenhag Zirvesi öncesinde orduyu bir hayli zorlamıştı; müzakere tarihi verilmemesi de kısmen ordunun bu pozisyonuyla ilgiliydi; 2) subayların hesabına göre, tezkerenin reddedilmesi, ABD'ye olumlu bir sonuç çıkacağını vaat eden Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki İslami tabanlı hükümeti zayıflatabilirdi. Irak savaşı ilerledikçe, ABD Irak'taki Kürt fraksiyonlarıyla yakınlaştı, Türk ekonomisi ABD'nin mali desteğini alamadan, geçici bir durağanlık yaşadı, diğer ABD müttefikleri Washington'dan övgüler alırken, Erdoğan hükümeti hem Ankara'da, hem Washington'dan gelen eleştirilere maruz kaldı.

29 M. Hakan Yavuz, "Cleansing Islam from the Public Sphere," Journal of International Affairs 54, no. 1 (ilkbahar 2000): 36.

30 Avrupa Komisyonu'nun 1998-2001 dönemine ait "Türkiye'nin Üyelik Süreci'ne Dair Düzenli Rapor"unda, Türkiye'deki sivil-askeri ilişkilerin sorunu doğasına dikkat çekilmiştir. MGK'nın yapısındaki değişiklerden bu yana, AB bu alandaki eleştirilerini yumuşattı, fakat su-

bayların halen devam eden etkisini de vurguladı. Türkiye'yle üyelik müzakerelerine başlanması için tarih verilmesini tavsiye eden 2004 tarihli komisyon raporunda, Türk ordusunun siyasette halen nasıl etkili olduğunun yolları sıralandı.

31 Emekli bir Mısır subayıyla röportaj, Kahire, 8 Kasım, 1999.

32 Devlet Yüksek Güvenlik Mahkemesi'nin (2003 yılında kaldırılan Devlet Güvenlik Mahkemesi ile karıştırılmamalıdır) ve askeri mahkemelerin, siyasi reform talep eden kişilerin yargılanmasında nasıl kullanıldığına dair bir veri tabanı bulunmamaktadır. Fakat bu mahkemenin sistematik olarak rejimin siyasi muhaliflerini yargılamak için kullanıldığına ilişkin pek çok kanıt vardır. Bunların en meşhuru, Saadettin İbrahim ve İbn Haldun Gelişme Çalışmaları Merkezi'nin çalışanlarının, hilesiz seçim ve insan haklarına daha çok saygı talepleri nedeniyle tutuklanıp yargılandığı davadır. Mısır İnsan Hakları Örgütü lideri Hafız Abusadeh, Devlet Yüksek Güvenlik Mahkemesinde yargılanmamak için, Paris'e kaçmış, yıllarca orada kalmıştır. Sadece 2002 yılında, Müslüman Kardeşlerin 300 üyesi tutuklanmış, büyük bir kısmı, farklı sürelerde tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmış olsa da bu mahkemeye çıkarılmıştır. Aynı yılın Temmuz ayında, örgütün 2001 yılında tutuklanmış olan 22 üyesine 3 ile 5 yıl arasında ceza vermiştir. Ayrıntılı bir tartışma için bakınız, "Egypt: Country Report on Human Rights Practices- 2002," www.state.gov/g/drl/hrrpt/2002/18274.htm.

33 Cezayir Bağımsızlığı'nın hemen akabindeki dönemi hatırlatan eski bir Cezayirli subay şöyle diyor: Albay Bumedin gönüllü olarak kendini, Cumhurbaşkanlığı'ndaki Ahmed Bin Bella'nın arkasında, (Cezayir'de) her zaman gerçek gücü elinde bulunduran orduda konumlandırdı. Bakınız General Yahya Rahal, History of Power- A Testimony (Fransızca) (Algiers: Casbah Editions, 1997), 153-154.

34 Savunma Bakanı Khaled Nezzar 1990'ların başında Cezayir ordusunun demokrasiyi Meclis'te "adil ılımlılık" (hiçbir partinin tek başına önemli bir güce sahip olmadığı bir düzenleme) sağlandığı sürece desteklediğini belirtir. Aktaran, Robert Mortimer, "Islamist, Soldiers, and Democrats: The Second Algerian War," Middle East Journal 50, no. 1 (kış 1996): 21.

35 Hugh Roberts, "From Radical Mission to Equivocal Ambition: The Expansion and Manipulation of Algerian Islamism, 1979-1992," Mar-

tin E. Marty ve R. Scott Appleby, Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements içinde, (Chicago: University of Chicago Pres, 1994): 438.

36 1960 darbesinden sonra yapılan ilk genel seçimlerden, yeni kurulan Adalet Partisi (AP) zaferle çıktı. Her ne kadar partinin üyeleri ve liderleri, yasaklanan Demokrat Parti ile belirgin benzerlikler taşıyor olsa da, ordu AP'nin iktidara gelmesine izin verdi. 1983'te, ülkeyi darbenin ardından üç yıl yönetmiş olan cunta, tercihinin emekli bir general olan Turgut Sunalp liderliğindeki Mili Demokrasi Partisi olduğunu açıkça bildirdi. Buna rağmen, Turgut Özal'ın Anavatan Partisi meclis çoğunluğunu elde edince, subaylar sonucu kabullendi. Subaylar, dört yıl sonra gerçekleşen ve Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan'ın siyaset yasağının kaldırılması yönünde sonuçlanan referanduma da müdahale etmediler. Oysa ordu bu politikacılara, 1980 darbesinin hemen ardından ömür boyun siyaset yasağı koymuştu.

37 Bir Türk subayıyla röportaj, Washington, DC, 5 Mart, 2002; Bir Türk subayıyla röportaj, Ankara, 5 Temmuz, 2000.

38 Örneğin, bkz. Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in 1952 Devrimi'nin 50. yılı münasebetiyle yayınlanan söylevi, www.presidency.gov.eg /html/22-July2002_Speech.html; Gamal Kamal, "Mübarek Meçhul Asker Anıtını Ziyaret Etti, Sedat ve Nasır İçin Sure Okudu; Cumhurbaşkanı'ndan Yüksek Askeri Konsey Üyelerine: Geniş bir İktidar, Güçlü Silahlı Kuvvetler İster; Mareşal Tantawi "Zafer'e ulaşmak için görevimizin ne olduğunu hiç unutmayacağız" (Arapça), al-Gumhurriya, 6 Ekim 1999; "Mareşal Hüseyin Tantawi 'Günaydın Mısır'da Konuşuyor" (Arapça) al-Gumhurriya, 6 Ekim 1995; "Politikamız Askeri Gücün Devamını Sağlamak, Ulusal Egemenliği Korumak ve Barışı Sağlamaktır" (Savunma Bakanı Yusuf Sabri Ebu Talip ile röportaj, Arapça), al-Ahram, 5 Ekim 1989; ve Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in Temmuz Devrimi'nin 34. yıldönümü münasebetiyle, 23 Temmuz 1986'da yayınladığı açıklama (Kahire: Devlet Enformasyon Servisi).

39 Eylül 1963'te el-Djeich "Ulusal devrimin ordusu, Cezayir halkının yabancı bir rejimin baskısına karşı verdiği amansız mücadelede doğmuştur. Bu nedenle adı Ulusal Kurtuluş Ordusudur." açıklamasına yer verdi. "19 Mart 1962: Devrimin ve Halkın Zaferi" başlıklı bir ma-

kalede, ordunun aylık dergisi Cezayirliler'e şu hatırlatmada bulundu: "1 Kasım 1954'te başlayan kurtuluş mücadelesi FLN ve onun neferi ALN tarafından şerefli bir sonuca ulaştırılmıştır; 19 Mart 1962, ordunun ulusal bağımsızlık, adalet ve özgürlük savaşının zaferini simgeler," el-Djeich, Mart 1970. Devrimin 1975 yılındaki yıldönümünde ise ordu "Şanlı ALN'mizin varisi ANP (Armee Nationale Populaire), ulusu kurmak için 1 Kasım 1954'ün ateşini yeniden yakıyor" duyurusuna yer verdi. Bu örnekler, Cezayir'in askeri anklavının el- Djeich'te 1963-1985 yılları arasında kullandığı milliyetçi retoriği yansıtır. 1986'da dergi artık kamuoyunda dağıtılmıyordu. Fakat bundan, ordu için halkın milliyetçi anlatıyı kabullenmesinin artık önemli olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Tersine, el-Djeich'de gündeme ilişkin yayınlanan ve özellikle milliyetçi söylemi içeren yazılar, rutin olarak Cezayir'in gazetelerinde, bilhassa el-Vatan adlı günlük gazetede yeniden basılmıştır.

40 Abdelkader Yefsah, The Process of Legitimation of Military Power and the Construction of the State in Algeria (Fransızca) (Paris: Editions Anthhopos, 1982), 106; John Ruedy, Modern Algeria: The Origins and Development of a Nation (Bloomington: Indiana University Pres, 1992), 206.

41 Aktaran, I. William Zartman, "The Algerian Army in Politics", I. William Zartman (Der.), Man, State, and Society in the Contemporary Maghrib içinde, (New York: Praeger, 1973), 217.

42 Şerif Mardin, "Religion and Secularism in Turkey", Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (Der.), Atatürk: The Founder of a Modern State içinde, (Hamden, CT: Archon Books, 1981). 208.

43 Aktaran, George S. Haris, "The Role of the Military in Turkish Politics, Part I," Middle East Journal 19, no. 1 (kış 1965): 56, n. 4 ve Cengiz Çandar "Redefining Turkey's Political Center," Journal of Democracy 10, no. 4 (Ekim 1999): 131.

44 General Kenan Evren. MGK Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan "Türkiye'de 12 Eylül: Öncesi ve Sonrası" (Ankara: Ongun Kardeşler Yay. 1982), xi.

45 Bir Türk subayıyla röportaj, Ankara, 5 Temmuz 2000; bir Türk subayıyla röportaj, Washington, DC, 15 Mayıs, 2001.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ ERK VE SAĞLANAMAYAN "ADİL ILIMLILIK"

1990'larda iç karışıklıklara sürüklenen Cezayir, Orta Doğu'da İslam ve devlet arasındaki mücadeleyi izleyen gözlemciler için bir prizmaydı. Arap liderler, Cezayir'de on yılın sonunda yaklaşık 100 bin kişinin ölümüyle sonuçlanan şiddeti gerekçe göstererek, İslamcıların siyasi sistemlerini yıkabilecekleri korkusuyla siyasi reformlara gitmediler. ABD'li politikacıların endişesi ise, Cezayir'de kurulacak bir İslam devletinin bölgedeki diğer devletlerin, özellikle de Mısır'ın siyasi geleceğini etkileyecek olmasıydı.

İslamcı radikallerle silahlı kuvvetlerin neden olduğu vahşet Cezayir toplumuna öylesine büyük zarar verdi ki, ülkenin kana boğulduğu 10 yılın öncesindeki siyasi çekişmeler gölgede kaldı. 1988-1992 arasında İslamcılar ve su-

baylar oldukça barışçıl bir siyasi mücadele içindeydi. İslami Selamet Cephesinin (FIS) İslamcıları, amaçlarına, devletin demokratik görünümlü kurumlarını kullanarak ulaşmaya çalışıyorken, Cezayir'in askeri anklavı da otoriter statükoyu koruma gayretindeydi. Subaylara göre bunu sağlamanın yolu, "adil ılımlılık" olarak adlandırılan şeyin kurulmasından geçiyordu; böylece siyasi arena birbiriyle rekabet halinde olan çeşitli gruplar arasında bölünecek, muhalefet etkisizleştirilecek, askerin kurduğu siyasi sistem de sürekliliğini korumuş olacaktı.

Bu dönem yakından incelendiğinde, Cezayirle ilgili iki mit yıkılıverir: 1) FIS, doğası gereği şiddete eğilimlidir; 2) 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında gerçekleşen siyasi liberalizasyon "gerçek bir demokratik açılımdır". Birincisi, FIS, adının da ifade ettiği gibi, çeşitli İslamcı organizasyonların bir araya gelmesiyle oluşmuş bir cepheydi, ama bu örgütlerin hiçbirinin tarihinde şiddet yoktu. Gerçekte Cezayir siyasetini radikalleştirip, müteakip çatışmalara meydan veren olay, ordunun 1991-1992 seçimlerini iptal etmesiydi. İkincisi, ordu gerçek bir açılımı desteklemektense, subayların Cezayir'de var olan otoriter siyasi düzeni muhafaza etmek konusundaki çabalarını destekleyerek, çıkarlarına katkıda bulunmak üzere "siyasi liberalizasyonu" denetimi altında tuttu.[1]

Rejimin Evrimi ve Niteliği

Cezayir rejiminin evrimi, Milli Kurtuluş Ordusu (MKO) ve onun devamı olan Milli Halk Ordusu (MHO) ile yakın-

dan bağlantılıdır. Kâğıt üzerinde, ordu Cezayir'in sivil önderliğine tabiydi: Soumman Konferansı'nda (1956) imzalanan anlaşmalar, Tripoli programı (1962), Anayasa (1963) ve Cezayir Beyannamesi (1964), sivil üstünlük ilkesini tanıyordu. Ne var ki gerçek, oldukça farklıydı. Cezayir'in ilk cumhurbaşkanı Ahmed Bin Bella, pozisyonunu tamamen orduya borçluydu. 1963 yılında, bağımsızlık ilan edildikten bir yıl sonra, Albay Huvari Bumedin Le Monde'a verdiği bir demeçte şöyle diyordu: "Silahlı Kuvvetlerin Bin Bella'yı cumhurbaşkanı olarak takdim etmesi, duygusal bir tercih değildir. Kardeşimiz Bin Bella'nın bu pozisyonda olmasını istiyoruz, çünkü üstesinden gelebilecek kapasiteye sahip."[2] Bin Bella'nın göreve getirilmesi, Soumman anlaşmaları ve Tripoli programının çiğnenmesi demekti ve bağımsızlık döneminde siyasi içgüdüleri oldukça iyi gelişmiş bulunan ordunun Cezayir'in siyasi gelişiminde kilit bir rol üstlenmek istediğine işaret ediyordu. Her ne kadar Genelkurmay, ülkenin ilk anayasasının şekillendirilmesinde dolaylı bir rol üstlenmiş olsa da, Cumhurbaşkanını subayların seçmiş olması, ordunun, Cezayir rejiminin kurulmasında kendisi için merkezi bir konum belirlemiş olduğunu gösterir.[3]

1965'te, Anayasanın yürürlüğe girmesinin üzerinden 2 yıldan az zaman geçmişken, Cezayir ordusu, Bin Bella'yı görevden alıp, Meclisi dağıttı. Ordu, kendi rolünü Cumhurbaşkanlığı ve Anayasanın ardında gözlerden uzak tutmaktan hoşnut olagelmişse de, darbeden sonra subaylar devletin kurumlarını yeniden düzenlemeye niyetlendiler.[4] Devrim Konseyi'nin 26 üyesi, tüm subaylar -Millet Mecli-

si'nin yokluğunda- devrimin amaçlarını gerçekleştirebilecek kapasitedeki devlet yapılarının denetlenmesini üstlendiler.

Sonraki 11 yılda, Devrim Konseyi ordu kurumunu, Cezayir'in kurucusu ve rejimin bel kemiği olarak iyice yerleştirdi.[5] 1976 yılında Ulusal Beyanname'nin ve akabinde Anayasa'nın ilanı da bu süreci pekiştirdi. MKO'nun ve MHO'nun eski bir subayı olan Abdülrezzak Buhara, Cezayir rejiminin gelişimi ve konsolidasyonunun tamamlandığı bu dönemi değerlendirirken, ordunun amacının "insanlardan ve olaylardan daha uzun ömürlü bir devlet" kurmak olduğunu söyler.[6] Gerçekten de, Oran askeri bölgesinin eski komutanı Şadli Bin Cedid'in, Bumedin'in ölümünden sonra başkan olarak seçilmesi, subayların, her ne kadar kendilerini gündelik hükümet politikalarından yalıtmak çabasında olsalar da, siyasi kontrolü başka bir gruba devrederek rejimi tehlikeye atmak istemediklerinin göstergesidir. Toplamda, Cezayir rejiminin kurucu unsuru, ne Gouverment Provisoire de la Republique Algerienne (GPRA), ne de Cezayir Milli Devrim Konseyi gibi devrimci yapılar değil, bizzat orduydu.

Peki bu siyasi düzenin karakteri hakkında ne söylenebilir? Cezayirli subayların kurduğu bu rejim, dikkat çekici biçimde demokratik bir yapıyla benzeşir. Demokratik görünümlü bir dizi kurumun yanısıra, Cezayir'in siyasi düzeni içinde, temsili yapılar ve halkın sadakatini sağlamak için koyulan çeşitli normatif ilkeler de bulunur. Bu tarz kurumlar, yapılar ve ilkeler Cezayir'e özgü değilseler de,

1980'ler ve 1990'lar boyunca Cezayir devleti ve muhalifleri arasında sürmüş olan çekişmenin çok önemli araçları olmuşlardır.

Demokratik Kurumlar, Temsili Yapılar ve Meşrulaştırıcı İlkeler

Eylül 1963'te, GPRA'nın hizipleri içinde ve arasındaki hesaplaşmalar durulduktan sonra, ALN'nin desteğiyle Cezayir'in ilk Cumhurbaşkanı olan Bin Bella, ülkenin ilk Anayasasını ilan etti. Anayasanın girişinde, Cezayirlilere "demokratik halk devrimi yolunda ilerlemek" için çağrı yapılır.[7] Cezayir'in bağımsızlık sonrası söyleminin tipik tiers mondiste dili, Cezayirliler'e devletin esas hâkimleri olarak temel haklar veriyordu. Örneğin, Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) -Cezayir'in ulusal gelişiminin temel aktörü olan *parti unique* (tek parti)- "geçmişin ekonomik yapılarını yıkarak yerine fellahin ve çalışan kitleler için demokratik bir ekonomik gücü koyarken gücünü halktan alıyordu".[8] Anayasa'nın 1. ve 3. maddelerinde dile getirildiği üzere, Cezayir, "parolası halk için halk devrimi" olan, "demokratik bir halk cumhuriyetidir."

Anayasa'da yer alan meşrulaştırıcı ilkeler, sadece bir demokrasinin imgelerini çağrıştırmakla kalmaz, aynı zamanda kültür ve kültürel özgüllüğü de vurgular. Cezayirlileri bağımsızlık mücadelesinde birbirine bağlayan temel etmenlerin İslam ve Arapça olduğu düşünüldüğünde, bu durum sürpriz sayılmamalıdır.[9] Anayasa Cezayirliler'e "İslam ve Arapçanın, Cezayirli kimliğinin altını oymaya çalışan sö-

mürge düzenine karşı direnmek için sahip olunan etkili güçler olduğu"nu hatırlatır ve İslam'ı devlet dini, Arapçayı da resmi dil olarak ilan eder.[10]

Anayasa, temsilcileri beş yılda bir tekrarlanacak genel seçimlerle belirlenecek bir Ulusal Halk Meclisi'nin varlığına yer verir. Her ne kadar Anayasa, güçlü bir Başkanlık sistemi oturtmuş olsa da, Ulusal Halk Meclisi, "hükümet uygulamaları üzerinde oturumlar, soru önergeleri, tartışmalı ya da tartışmasız sözlü sorular sormak suretiyle denetim sağlama" hakkına sahiptir. Dahası, Cezayir yasama organı, hukuki incelemelere katılmak gücünü de elinde bulundurarak, bağımsız ilan edilmiştir.[11] Son olarak, Cumhurbaşkanlığı, Ulusal Halk Meclisi ile birlikte anayasal revizyonlar gerçekleştirebilir. Fakat bu tür girişimler için meclisin mutlak çoğunluğunun katılımı ve halk oylaması onayı gereklidir.[12]

Haziran 1965 darbesi ile anayasal siyasete dönüş arasında geçen 11 yıllık ara döneme rağmen, Devrim Konseyi bu süre içinde halk katılımını sağlamak üzere iki ayrı mekanizma oluşturmuştur. Bunlardan ilki 1967 yılında kurulan Assemblees Populaires Communales (APCs), diğeri 1969 yılında kurulan Assemblees Populaires Wilaya (APWs)'dır. APC'ler, yerel düzeydeki temsili ve idari yapılar olarak düşünülmüş, APW'ler ise, benzer görevleri Cezayir'in 33 vilayetinde yerine getirmek üzere geliştirilmişti. 1971'e gelindiğinde, Cezayir toplumunun önemli kesimlerinden, özellikle orta sınıflardan ve doğmakta olan İslami hareketlerden muhalif sesler yükselmeye başladı. İslamcı-

lar, İslami değerlere daha çok bağlılık duyulması konusunda ısrar ediyor, orta-sınıf müttefikleri ile birlikte şura talep ediyorlardı. Bumedin'in bu grupları içerme çabası, kumarın suç sayılması, Cumanın resmi tatil günü ilan edilmesi ve 1976'da Ulusal Beyanname üzerinde çalışılarak, aynı yılın Kasım ayında tekrar anayasal düzene dönülmesi ile sonuçlandı. Beyannamenin amacı, neredeyse 20 yıl sonra Cezayirlilere devrimlerinin retrospektif bir değerlendirmesini ve gelecekteki başarılar için bir yol haritası sunmaktı.[13] Onaylanmak için halkoyuna sunulmadan önce, Beyanname üzerinde, halkın da katılabileceği açık tartışmalar yapılabilecekti.[14]

Ulusal Beyannameye dayanan 1976 Anayasası, tıpkı 1963 yılındaki öncülü gibi, demokratik bir sistemi andıran meşrulaştırıcı ilkeleri ve formel bir kurumsal çerçeveyi içeriyordu. Bumedin'in ideolojik olarak sola doğru yön değiştirmesiyle birlikte yeni Anayasanın normatif düzenlemeleri de sosyalizme daha çok vurgu yapıyordu, fakat Cezayir devletinin meşruiyeti halen bağımsızlık için verilen "demokratik halk mücadelesi"ne dayandırılıyordu. Anayasanın ilk paragrafında şöyle deniyordu: "Cezayir halkı, yüz yıl süren savaş ve Ulusal Kurtuluş Cephesi ile Ulusal Kurtuluş Ordusunun önderliğinde verdiği kurtuluş savaşı pahasına bağımsızlığını kazanmıştır. Bu kazanım, Üçüncü Dünya halklarının diriliş tarihindeki büyük olaylardan biridir. Bağımsızlık sonrası dönemde, Cezayir halkı azimle kendisini Devletini kurmaya ve insanın insanı sömürmesinin son bulduğu, son kertede, sosyalizm seçeneği çerçe-

vesinde yeni bir toplumun oluşturulmasına ve insanın tam gelişimi ile halk kitlelerinin yükseltilmesine adamıştır.[15] Bir kez daha, Anayasa Cezayirlileri "19 Haziran 1965'teki tarihi tasfiyeden beri süren ve yorgunluk nedir bilmeyen bir girişimi sürdürerek, ulus-devlete modern ve demokratik bir temel kazandırmaya" teşvik ediyordu.[16]

Cezayirlileri "insanın insanı sömürmesine" karşı savaşmaya hararetle teşvik eden önsözün eşitlikçi ruhu, 37. maddede bir uyarıya dönüştürülmüştü: "Devlet hizmetlerindeki görevler ayrıcalık değildir. Sorumluluktur. Devlet adamları, kesinlikle halkın ve kamuoyunun çıkarlarını gözeterek çalışmak zorundadır. Kamusal sorumlulukların yerine getirilmesi, ne zenginleşme aracı, ne de kişisel çıkarlara hizmet etmek üzere bir fırsat olarak değerlendirilemez. Doğaldır ki, bu ilkenin devamında tüm Cezayirliler yasalar karşısında (madde 39-40) "hak ve sorumluluklarda eşit" kabul ediliyordu. Vatandaşlara, devleti sarsmak için kullanılmadığı sürece, ifade özgürlüğü tanınmıştı. Kültürel düzeyde İslam ve Arapça, Cezayir'in siyasi düzeninin meşruiyetini hatırlatmak üzere, kültürün yapı taşları olarak sahip oldukları birincil konumlarını koruyordu.

1976'da Anayasal düzene geri dönülmesi, aynı zamanda Cezayir Ulusal Halk Meclisi'nin de yeniden kurulması anlamına gelir. Beş yılda bir gizli oylama ile gerçekleştirilecek genel seçimler sonucunda oluşacak meclis, Cezayir devletinin kurumsal temeli sayılıyordu. Meclis, "halk kitlelerinin katılımının ve her düzeydeki kamu işlerinin yönetimini merkez dışına dağıtmayı" mümkün kılacaktı.[17] Ana-

yasanın üçüncü bölümü -"Yasama Görevleri"- Ulusal Halk Meclisi'ne yasama, onaylama ve denetleme işlevlerini vermişti. Milletvekilleri, hükümete, 15 gün içinde yanıt vermek mecburiyetinde olunan sorular sorma hakkının sahip olmanın yanı sıra, "genel çıkarları ilgilendiren her konuda" araştırma komisyonları kurabilirdi.[18] Önemli bir kurumsal yenilik, Sayıştay'ın kurulmasıydı. Bu mahkeme, "Devletin, Partinin, yerel ve bölgesel kolektifler ile devletin sosyalist yatırımlarının tüm kamu harcamalarını denetlemekle yükümlüydü".[19] Bin Bella'nın iktidar ve kendi itibarını yükseltme güdüsünün Haziran 1965 darbesinin gerekçesi olarak kabul edilmesi nedeniyle, 1976 Anayasası'nda yer verilen yasama ve özellikle gözetim işlevleri, görünüşte herhangi bir kişi ya da grubun Cezayir devletini kişisel kazanımları için kullanmasını engellemek amacını taşır.

On yıl sonra, Bumedin'in halefi Albay Şadli Bin Cedid, Cezayir halkına "Genişletilmiş" (veya "Zenginleştirilmiş) Ulusal Beyannameyi takdim etti. Bumedin'in teamülüne uygun şekilde, Cezayir devriminin bu son ifadesi de, referanduma sunulmadan önce kamuoyunda açıkça tartışıldı. Devrimci söyleme daha az yer vermiş olsa da, Genişletilmiş Beyanname, önemli bir istisna dışında kendisinden önceki Ulusal Beyanname ve iki Anayasa'dan pek farklı değildi: Cezayir devletinin güç kaybeden meşruiyetine karşılık olarak, İslam'a belirgin biçimde daha çok vurgu yapılmıştı. Belgenin girişinde, Cezayir tarihinin ele alındığı bölümde İslam, "Haçlı Seferlerinden ve sömürge hâkimiyetinden koruyan" unsur olarak onurlu bir konuma yerleştirilmişti.

Burada ayrıca, Cezayir halkının "bu kutsal güçten kuvvet alarak, zafer umudunu büyüttüğüne" de yer verilmişti.[20] Cezayir'in mücadelesinde, İslam'ın oynadığı tarihsel role vurgu yapan Beyanname, "İslam ile Cezayir toplumunun iç içe geçmesinin, birleşik bir ülkeyi bir arada tutan gücü sağladığını" söyler.[21] İslam'a yapılan bu vurgu, Cezayir hükümetinin eğitim politikasında da yansımasını bulacaktı. Buna göre, Beyanname, "genç insanların maneviyatının güçlendirilmesini, dinin akademik bir konu olarak desteklenmesini ve dinin temel bir eğitim alanı olması için gerekli araçların geliştirilmesini" kabul ediyordu.[22]

Geliştirilmiş Beyanname, yeni bir anayasanın tasarısı olmaktan ziyade, Şadli'nin yeni politika girişimlerinin ideolojik mantığını yansıtıyordu; ancak böylesi bir değişikliği teşvik eden hava, Ekim 1988'de Cezayir kentlerini sallayan olayların öncesinde oluşmuştur. Ülkenin kötüleşmeye başlayan ekonomik performansı nedeniyle çoktan ekonomik inisiyatifler geliştirmiş olan hükümet, *cing octobre* (Beş Ekim) olaylarının etkisiyle iyice sallanmış ve geniş kapsamlı reformlara yüklenmişti. Bu süreç, 1989 Anayasası'nda doruğuna ulaştı.

Tıpkı öncülleri gibi, bu Anayasanın da önsözü Cezayir devletinin tarihsel meşruiyetini bağımsızlık mücadelesine dayandırıyordu. Metin aynı zamanda, bu mücadeleyi anımsamanın, Cezayirlilerin sadakatini kazanmak için artık yeterli olmadığını da ima ediyordu. 1986 yılı boyunca Konstantin'de meydana gelen öğrenci olaylarını, 1980'lerde sanayi sektöründe sürekli hale gelen yasadışı grevleri, İslami

eğilimli toplumsal faaliyetin artışını ve elbette 1988 Ekim ayaklanmalarını da içeren olaylar zinciri, Cezayir'in devrimci gizeminin artık toplumsal bütünleşmeyi sağlamak için yeterli olmadığını gösterdi. Bu nedenle, Fransız sömürgeciliğine karşı verilen mücadelenin bağlayıcı imgelerine ek olarak, 1989 Anayasası hem "kültürel özgüllük" kavramını vurguluyor, hem de Cezayir siyasi literatürüne yeni bir kavramı, "hukuk devleti"ni kazandırıyordu. Örneğin, yeni Anayasa'nın giriş kısmından alıntılanan şu ifadelere bakalım:

1 Kasım 1954, kaderimizin tepe noktasıdır; kültürümüz, değerlerimiz ve kişiliğimize dönük saldırılara karşı uzun sürecek bir direnişle sonuçlanmış olan 1 Kasım, bugünkü mücadelelere ve ulusun geçmiş zaferlerine kazınmıştır.

Anayasa her şeyden evvel bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri güvenceye alan, halkın özgür seçimine dayanan yönetimi koruyan ve meşruiyetini bu güçlerin kullanılmasına dayandıran en temel yasadır. Yasal korumayı ve hukukun ve bireyin tüm boyutlarıyla gelişmesinin egemen olduğu bir toplumda halk güçlerinin denetimini güvence altına alır.

Manevi değerleri güçlü, derin köklere sahip, dayanışma ve adalet geleneği olan insanlar bugün ve yarın kültürel, sosyal ve ekonomik gelişme için tam kapasite çalışacaklardır.

Cezayir, İslami bir vatan, büyük Mağrib'in bir parçası, bir Arap, Akdeniz ve Afrika ülkesidir...[23]

Bu pasajlar, devrimle kültürel unsurları ve hukukun üstünlüğünü birleştirerek, Cezayir devletinin kan kaybeden

meşruiyetini destekleme çabasının altını çizmektedir.

Resmi olarak, 1989 Anayasası, öncüllerinde de bulunan niteliklerin birçoğunu muhafaza eder; birkaç tanesini saymak gerekirse, yasama ve gözetim güçlerine vakıf, seçilmiş bir Ulusal Halk Meclisi, bağımsız bir yargı, seçilmiş bir Başkan'dan söz edebiliriz. Fakat iki tane de önemli değişiklik vardır: Birincisi, 1976 Anayasası'nın orduya "ülkenin gelişimi"nde rol atfeden maddeleri çıkarılmıştır. İkincisi, FLN'nin tekeline son verilerek, Cezayirliler'e "siyasi nitelikli örgüt kurma hakkı" verilmiştir.[24]

Otoriter Gerçeklik

Formel demokratik kurumların, yapıların ve meşrulaştırıcı ilkelerin varlığına rağmen, Cezayir'de hiçbir zaman demokrasi olmamıştır. 1989 Anayasasının onaylanmasının ardından çok partili siyasetin hızlı gelişimi, bağımsız bir basının ve ifade özgürlüğünün filizlenmesi dahi demokrasiye geçildiğini göstermez. Görünürde demokratik olan kurumların, yapıların ve normatif ilkelerin oluşturduğu düzenin içinde aslında var olan, ordunun baskın olduğu otoriter bir rejimdir. Cezayir, demokrasiden çok, iktidarın asıl mevkiine -yüksek komuta heyetlerine- siper olan demokratik bir vitrini yansıtır.[25] Rejim, asıl olarak siyasi sistemin içerisindeki hâkim iktidar dengelerini korumak üzere şekillendirilmiştir.[26] Her türlü formal ve enformal yapı ve kurum, ordu ile sivil elitin arasında yer alan müttefiklerinin iktidar, itibar, ayrıcalık ve çıkarlarını güvence altına alır.

Başlangıçtan itibaren Cezayir siyasi sistemi, Yüksek Sa-

vunma Konseyi (daha sonra Yüksek Güvenlik Konseyi olarak adlandırıldı), Anayasa Konseyi ve Yüksek Yargıç Konseyi gibi bir takım anayasal yapılara yer verdi. Bunlar resmi olarak hükümete danışmanlık yapacak kurullar olsa da, Cezayir devletinin zirvesindeki kişilerce kendi çıkarlarına ulaşmak üzere araçsallaştırılabiliyorlardı. Yüksek Güvenlik ve Anayasa Konseyleri ordunun 1992 yılındaki müdahalesinde esas rolü oynamıştır. Ayrıca, tek parti sistemi ve Cumhurbaşkanlığı da ordunun Cezayir rejiminin parametrelerini denetim altında tutmasına olanak veren ileri karakollar olarak hizmet veriyordu.

Parti unique (tek parti)'ye dayalı bir sistem, yüksek komuta heyetlerinin yeni bir devlet kurarken, başlangıçta Cezayir kitlelerini miraslarını geri istemek yönünde harekete geçirecek öncü bir parti fikrine duydukları bağlılığı azaltmadan, özerk iktidar merkezlerinin oluşmasını engelleyerek, rejimin denetimi ve bununla ilişkili faydaları askeri anklava bırakıyordu. FLN partisine ek olarak, herhangi bir siyasi aktörün sahip olabileceği gücün fersah fersah üzerinde güçlere sahip olan Cumhurbaşkanlığı da, sürekli yüksek komuta heyetlerine bağlı olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, bin Bella, ordunun "seçimiydi", onun hemen ardından göreve gelen iki halefi de önemli rütbelerde subaylardı - Bumedin, ALN'nin lideriydi; Şadli ise uzun süredir Oran askeri bölgesinin komutanı olmak gibi itibarlı bir konuma sahipti.[27] 1989 Anayasasının sözde liberal reformları bile, dirençli bir otorite ve etkiye sahip olmakla övünen bir Cumhurbaşkanlığını koruyordu.

Anayasanın 1989 versiyonu onaylandığında, uzmanlar anayasayı getirdiği görece liberalizm nedeniyle, Cezayir'in otoriter bir rejimden demokrasiye geçiyor olduğunu ummak için çok önemli bir veri olarak kabul ettiler. Fakat metnin içerdiği siyasi yeniliklerin arkasında, otoriter sistem olduğu gibi yerinde duruyordu. Anayasanın hedefi, demokrasiden ziyade belirli alanlarda liberalleşmeye giderek, sisteme daha çok meşruiyet zerk etmekti. Örneğin, Cezayir'in sözde demokrasiye geçişinin işareti sayılan, Anayasanın 40. maddesine bakalım: "Siyasi nitelikli örgüt kurma hakkı tanınmıştır. Fakat bu hak, temel özgürlükleri, ulusal birliği, toprak bütünlüğünü, ülkenin bağımsızlığı ve halkın egemenliğini ihlal etmek üzere kullanılamaz." İkici maddede sıralanan kategoriler daha geniş ve belirsiz tanımlamalara açık olsa da, 40. maddeyi uygulayan yasa, açıkça sınırlandırıcıdır.[28] Örneğin, 89-11 sayılı kanun uyarınca (Temmuz 1989), siyasi partilerin yasal olarak çalışabilmesi için şu kurallara uyması gerekiyordu: İçişleri Bakanlığından faaliyet onayı almak, tüm resmi işlemlerde standart Arapçayı kullanmak ve kolektif olarak "İslami ahlak ve 1 Kasım devriminin ruhuna" uygun davranmak. Dahası, bağışlar 2.000.000 Cezayir dinarı (yaklaşık 2.800 $) ile sınırlandırılmıştı ve yurt dışından kaynak toplamak yasaktı. Bu kısıtlama, özellikle Berberi partilerini çok zor durumda bıraktı, zira bunların başta Fransa olmak üzere, Avrupa'da yaşayan göçmenlerden ciddi miktarda geliri vardı. Yasa, devletin partilere finansal yardımda bulunmasına olanak tanıyordu, ama desteğin miktarı partilerin mecliste sahip oldukları sandalye

sayısına bağlıydı. Bu düzenleme açıkça FLN'in işine yarıyordu. Gerçekte FLN'in konumu bu yasaya göre hiç şüphesiz, belirsiz kalıyordu. Parti, 89-11 sayılı kanunla koyulan "ehliyet" alma zorunluluğuna tabi olmadığı için, yasada sıralanan diğer koşullara tabi olup olmadığı ayrı bir soru olarak durmaktadır.[29]

Enformel kurumlar, resmi olarak benimsenmiş kural ve düzenlemelerin altında da var olabilirler. Kökenleri geçmiş uygulamalar ve davranış kalıplarında bulunan bu enformel kurumlar, siyasi ve toplumsal aktörlerin beklentilerini yönlendirmeyi sürdüren söze dökülmemiş inançları ve sistemleştirilmemiş normları oluşturur. Bu kurumların kökenleri, bir yandan kamuoyunda Cezayir'in kurucu belgelerine sadakatini sergilerken, diğer yandan onların temelini çürütmeye çalışan ordu kurumunun bu konudaki başarılı çabasıdır. Sonuç, bağımsızlıktan beri Cezayir politikasının sır olmayan özelliğidir. Resmi belgelere tabi ordu ile komutanların gerçekte sahip olduğu özerklik arasında giderek esneyen uçurum.

Cezayir'de formel ve enformel iktidar arasındaki çatallanma, Cumhurbaşkanlığı seçimini de içeren değişik konu ve siyaset alanlarında görünür.[30] Cumhurbaşkanının seçimi ve askeri anklav ile ilişkisini yönlendiren enformel kurumlar, yüksek komuta heyetlerinin özerkliğini vurgular. Şadli'nin Cumurbaşkanlığı'na getirildiği 1979 yılını ele alalım. Süreç, 1976 Anayasası'nın Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin öne sürdüğü düzenlemelere uygun işlemiş gibi görünse de daha yakından bir inceleme ordunun, yüksek ko-

muta heyeti dışında kimsenin rızasını almadan cumhurbaşkanının kim olacağına karar verebilme kapasitesine sahip olduğunu ortaya koyar.[31] Kısaca, Şadli, Bumedin'in ölümü üzerinde toplanan FLN Kongresinde değil, daha ziyade eş zamanlı olarak yüksek rütbeli komutanların Komutan Larbi Belkheir liderliğinde gerçekleştirdiği gizli bir toplantıda seçilmiştir. Komutanlar, Bumedin'in yerini Şadli'nin almasında anlaşınca, yeni Cumhurbaşkanı, ordunun olubittisine muhalefet edemeyecek durumdaki FLN delegelerine takdim edilmiştir.[32]

Bir kez seçilince de, Cezayir Cumhurbaşkanı'nın subaylarla ilişkilerini şekillendirecek olan yazılı olmayan kural ve normlara katlanması gerekiyordu: Bir Cumhurbaşkanı dilediği gibi yönetebilirdi, ama ordunun haz etmediği politikalar geliştirmeye çalışmamalıydı. 1976 Ulusal Beyannamesini duyurduğunda, belirgin biçimde kişisel iktidar elde eden Bumedin dahi subaylara açıkça minnet borçluydu, zira sadece onlar kendisini görevden alabilirdi, tıpkı on yıl önce Bumedin'in bin Bella'ya yaptığı gibi.[33] Hatta bu ilişki, Şadli'nin iktidarı döneminde daha da çok vurgulandı. Öncülünden çok daha kişisel itibar ve güce sahip olan Şadli, subaylarla hassas bir anlaşma yapmaya zorlandı, desteklerinin karşılığında da onlara çeşitli güvenceler verdi.[34] Neticede, yüksek komuta heyeti fazla müdahaleye maruz kalmadan kendi askeri, siyasi ve ekonomik imtiyazlarını koruyabileceği geniş bir alana sahip oldu.

Şadli 1992'de görevden uzaklaştırılınca, ordu ülkeyi yönetmek için eski Savunma Bakanı General Liamine Zero-

ual'ı seçti. Zeroual askeri kurumun bir parçası olsa da, o da Şadli gibi konumu için subaylara minnet borçluydu ve özellikle dış politika ve güvenlik politikalarını ilgilendiren konularda bağımsız girişimlerde bulunamıyordu. Zeroual'ın 1998'deki istifasının ardından Abdülaziz Buteflika, Cezayir muhalefetinin hileli olduğunu savunduğu bir seçimle Cumhurbaşkanı seçildi. Diğer altı aday, Bumedin'e yakınlığı ile bilinen eski Dışişleri Bakanı Buteflika'nın, ordunun himayesinde seçimlere hile karıştırılmasından faydalandığını iddia etti. Yine de Buteflika ordunun adayı olmanın kendisine geniş bir manevra alanı sağlamayacağını çabuk öğrenecekti. Gerçekten de, Cumhurbaşkanlığı'nın ilk aylarında Cezayir hükümeti, ordunun Buteflika'nın seçtiği bakanları onaylamaması nedeniyle, felce uğrayacaktı.

Liberal demokrasilerdekilere benzeyen kurumların varlığına rağmen, Cezayir'in siyasi düzeni açıkça askeri elit ve müttefiklerinin çıkarına göre biçimlendirilmiştir. Sonuç olarak, bilinen adıyla *pouvoir militaire* (askeri erk), var olan kurumsal biçim üzerinde meydana gelebilecek her türlü değişikliği engellemeye çalışacaktır. Fakat yararlar konusundaki dengesizlik göz önünde bulundurulduğunda, siyasi müteşebbislerin -koşullar uygun olduğunda veya baskı aşırı derecede arttığında- kendi konumlarını geliştirmek için çeşitli strateji arayışlarına gireceği de açıktır.

Demokratik Görünümün Yararları ve Riskleri

Cezayir'in otoriter düzeninin çerçevesini meydana getiren formel ve enformel kurumlar ağı, tamamen farklı bir

dizi kurum, yapı ve görünürde bir demokrasinin olmazsa olmaz normatif ilkelerin arkasında gizlenmiştir. Peki, Cezayir'in -politik alanın rakipsiz efendisi- olan baskın ordusu bu tarz bir demokrasi görüntüsünün kurum, yapı ve ilkelerinden nasıl faydalar sağlar?

Askeri Anklavın Kazançları

Cezayir askeri kurumunun demokratik bir politik yapının kapanlarını kurmasının veya var olanları desteklemesinin birbiriyle bağlantılı üç nedeni vardır. İlk olarak, rejimin kurucu belgeleri ve göstermelik demokratik ilkeleriyle bire bir örtüşen kurum ve temsili yapıların varlığı, siyasi düzenin meşruiyetini sadece daha da güçlendirebilirdi.[35] Fakat sadece varlıkları değil, bu kurum ve yapıların işlevleri de rejimin meşruiyeti açısından hayati öneme sahipti. Cezayir otoriter düzeni, demokratik bir yapının kural, düzenleme, norm ve yapısal özelliklerine tabi olsa da, bunlar her zaman iktidar tarafından kuşatılabilirdi, kuşatıldı da. Assemble Nationale Populaire (Ulusal Halk Meclisi) işlevsiz değildi; yasalar çıkarıyor ve hükümeti belli alanlarda hesap vermeye çağırıyordu. Örneğin, 1976'da Meclis Başbakanlık pozisyonunun doldurulmasını buyuran bir Anayasa düzenlemesi yaptı.[36] Yine de siyasi arenanın sınırları vardı. Bir Başbakanın atanması, her halükarda otoriter düzenin genel niteliğinde fazla değişikliğe yol açmadı. Buna rağmen Cezayir eliti, kurucu belgelerle meşrulaştırıcı ilkelerin uygulamayla örtüştüğünü iddia etse, tamamen ikiyüzlü davranmış sayılmaz.

Cezayir askeri anklavının demokrasiyi andıran kurumları teşvik etmesi, yada varlıklarını hoş görmesinin ikinci bir nedeni de, bu görüntünün uygun bir atama aracı olmasıydı. Totaliter düzenlerden farklı olarak, otoriter düzenler, potansiyel karşıt-elitlerini yok edecek ne ideolojik ne de örgütsel kapasiteye sahiptirler, bu nedenle de tehlikeli olabilecek bu unsurları yanlarına almaları gerekir. Söz konusu demokratik çehre, Cezayir'in otoriter rejimine belli bir esneklik katarak, toplumun kimi taleplerini siyasi düzenin temel niteliğini değiştirmeden karşılayabilme kapasitesini arttırıyordu. Bumedin ve müttefikleri, şura taleplerine Ulusal Halk Meclisi'ni ve Cezayir'in demokratik vitrininin diğer önemli bileşenlerini yeniden düzenleyerek karşılık verdi. 1988 yılı sonları ve 1989 başlarındaki reformlar da benzer bir dinamiğin etkisiyle hayata geçirildi. Ekim 1988 ayaklanmalarına katılan eylemciler doğrudan ve açıkça liberalleşme talebinde bulunmadılarsa da, cunta'nın sona erdirilmesi için yaptıkları çağrı, Şadli hükümeti üzerindeki siyasi baskıyı azaltmak amacıyla, Cezayir'in demokratik vitrininde değişiklikler yapılmasına neden oldu.[37] Ordunun desteklediği, hatta bir dereceye kadar talep ettiği strateji, Cezayir'in otoriter düzeni içerisinde sınırlı bir çoğulculuğa izin vermekti.[38] Bugün de Cezayir siyasetinin durumu değişmemiştir. Muhalefet "görünümlü" grupların hükümet politikalarına saldırmasına izin verilir, ama çeşitli formel ve enformel kurumlar sayesinde, bu grupların siyasi düzenin meşruiyet ve iktidar kaynaklarına dair sorular sorması yasaktır.

Son olarak, askeri anklav üyelerinin -Cumhurbaşkanlığındaki temsilcilerini saymazsak- günlük siyasetin dışında kalmaya çabaladıklarını da söylemek gerekir. Aslında bu sadece bir tercih değil, subayların enerjilerini modern, profesyonel bir silahlı gücün oluşturulmasına vakfettikleri düşünülürse, bir hayat-memat meselesidir de. Cezayirli komutanlar, siyasetin içindeki gündelik çalkantılara maruz kalmanın gereksiz yere bağlılıklarını -yani iktidarlarının önemli bir bileşenini- tehlikeye atacağına inanıyordu.[39] Hükümetin görünen yüzü bizzat ordununki olmadığı sürece, muhalefet diğer siyasi aktörlere, bilhassa da FLN'e yönelecekti.[40] Dolayısıyla, Cezayir'in siyasi vitrininin faydası açıktır: Subaylar yönetmek zorunda değildir, fakat toplumun iktidar aracısı olma konumlarını korumaktadırlar.[41]

Askeri Anklavın Riskleri

Cezayir'in siyasi vitrini subaylar için bir kazanç olagelmişse de, belli dozda risk de barındırır. Tarihsel olarak siyaset, Cezayir'in otoriter rejimi içinde oldukça iyi gelişişmiş bulunan himaye (patronaj) ağlarından elde edilen rantlar etrafında oluşmuştur. Cezayir'in sivil siyasetçilerinin ideolojik tutkuluları ne olursa olsun -emin olun FLN içerisinde farklı eğilimler bulunmaktaydı- görünürde bu ilkeler, devlet ihsanıyla bağlantılı faydalardan daha önemli değildi. Böylesi bir ortamda liderlik için siyasal uysallığı sağlamak görece kolay sayılırdı. Yine de Cezayir'in siyasi vitrini, her zaman, işbirliğine direnen kararlı bir karşı-elitin, Cezayir'in otoriter özünü kaplayan formel demokratik ku-

rumları, temsili yapıları ve meşrulaştırıcı ilkeleri sömürerek, siyasi erkten pay almak için harekete geçebileceği olasılığını göz önünde bulundurur. 1989-1992 arasında olup biten, tam da budur.

1988 ayaklanmalarını izleyen dönemin görece liberalleştirilmiş siyasi ortamında, demokrasinin sahte unsurları, kararlı bir muhalefetin Cezayir hükümeti ve hâkim elite karşı giriştiği geniş çaplı bir mücadelenin araçları olarak kullanıldı. Askeri kurum için söz konusu olan tehlikeler bariz olsa da, kimi uzmanların zannettiği gibi çabuk oluşmadılar. Akademik literatür yüksek komuta heyetlerinin çıkarlarını vurguladı, ama Cezayir askeri anklavının üyeleri, İslamcıların bu çıkarlara dönük alçaltıcı ataklarına direnirken, yine de düşmanlarının siyasi sistemin içinde legal olarak çalışmasına izin verdiler. İslamcıları bastırmama yönündeki karar, ordunun FIS eylemlerinin sonucunu öngörememesi ile subayların, samimiyetsiz de olsa, demokrasi hakkındaki retoriklerinin bileşiminin sonucudur. Savunma Bakanı Tümgeneral Khaled Nezzar İslamcıların siyasi katılımını, Ulusal Halk Meclisi'nde "adil ılımlılık"a ulaşıldığı, yani herhangi bir partinin baskın olmadığı durumda hoş göreceğini ifade etmişti.

1989 Anayasasının onaylanmasının üzerinden iki haftadan daha az bir süre geçtikten sonra, Cezayir'in İslamcı hareketindeki fraksiyonlardan biri İslami Selamet Cephesi (FIS)'i kurdu. Cezayir Üniversitesi'nde Profesör olan Abbasi Medeni; Cezayir'in komşu bölgesi Bab el-Qued'taki al-Sunna Cami'nde hocalık yapan Ali Belhac; ve al-Sunna'nın

imamı Şeyh Ahmed Sanouni liderliğindeki yeni parti, partinin bürokratik kadrolarını doldurmak, yayın yapmak, nihayetinde de yerel, bölgesel ve ulusal seçimlere katılmak üzere siyasi aktivist kazanmak ve mobilize etmek için cami ve sosyal hizmet ağlarını kullandı. Hatta kurulmasını izleyen ilk ayda, parti Cezayir ekonomisi, toplumu ve siyasetinin durumuna ilişkin ilk resmi açıklamasını yaptı. Cezayir politikası uzmanları, Cephe'nin hem resmi olarak Project du Front Islamique du Salut'ta yer alan, hem de liderliğinin sayısız siyasi demeçlerinde dile getirilen programını tutarsız, belirsiz, umutsuzca naif ve tamamen kullanışsız buldular.[42] Bu değerlendirmede gerçekte bir haklılık payı olsa da, bu, Cephe'nin duygusal ve maddi açılardan tatmin edici karşı-söyleminin Cezayir toplumu üzerindeki önemli etkisini azaltmaz.

Ekonomik Çıkarlar

Cezayir'in 1980'lerin ortaları boyunca, özellikle de dünya petrol pazarının 1986'daki çöküşünü takiben kötüleşen ekonomik performansı düşünüldüğünde, ekonominin Cephe'nin siyasi stratejisinin önemli bir bileşeni olması anlaşılır. Cephe platformu, hem özel sektörün güçlendirilmesinin yolları üzerinde düşünüyor, hem de Cezayir'in bağımsızlığını korumak için devletin ekonomide daha sağlam bir konumunun olması gerektiğini savunuyordu.[43] Neticede, parti kendisini devlet sektörü ve 1980'lerde Cumhurbaşkanı Şadli bin Cedid'in geliştirdiği ekonomik reform programının en kötü sonuçlarına muhalif olarak konumlandırdı.[44]

Bunu yaparken de, Cezayir'in kurucu belgelerindekine ürkütücü şekilde benzeyen bir dil ve temalar kullandı:

"Ülkemiz, yüzyıldan da uzun bir süre boyunca sömürgeci yağmaya maruz kaldı. Ülke ekonomisi, önceki rejimlerin saltanatı süresince tüketim ile üretim *arasındaki dengenin* parçalanması ve ilaç ve barınma gibi temel ihtiyaç maddelerinde kıtlık yaşanması gibi özellikleri olan krizlere sahne oldu...

FIS; insan ve medeniyetin selametine adanmış, ekonominin nasıl insanın hizmetinde olacağını kavramış, İslami bir projeyi savunmaktadır. İster tüketim yada üretim alanında ilerlesin, ister yoksulluğu azaltmak, yada medeni *projeler geliştirmek için ilerlesin*, nihai amaç, insanın yükseltilmesidir. Bu bizim hareket noktamızdır..."[45]

FIS kendisini devlet eliyle yapılan planlamalardaki yağmacılık ile Şadli'nin tüketimi yatırımdan üstün tutan ve halihazırda yaygın olan rüşvetçiliği iyice şiddetlendiren politikalarının olumsuz etkileri arasında konumlandırarak, kendini Cezayir'in ekonomik refahının gerçek sorumlusu addetti.[46] Dahası, Orta Doğu ve Afrika'daki İslamcı hareketlerin tipik özelliğine uygun olarak, FIS'in kurucu belgesi yüksek faiz uygulamalarını ortadan kaldıracak bir İslami bankanın kurulması çağrısını da yapıyordu.[47] Neticede FIS'in, hem Bumedin, hem Şadli hükümetlerinin kendi dönemlerinde bağlı olduklarını iddia ettikleri 1976 Anayasası'nın "*insanın insanı sömürmesine*" *son verileceği* ilkesine ihanet ettikleri eleştirisi, potansiyel olarak güçlüydü.

Cephe'nin ekonomik analizinde, Cezayir'in kurucu me-

tinlerinde devlet görevlilerinin pozisyonlarını kendi çıkarları için kullanamayacakları ifadesiyle aslında dışlanmış olan rüşvet ve yolsuzluklar da önemli bir yer tutuyordu.[48] Örneğin, Cezayir'in demokratik vitrininin sağladığı görece özgürlük, Abbasi'ye hükümeti ödenmeyen dış borçlar konusunda şiddetle eleştirme olanağını tanımıştı. Abbasi, günlük Hozrizon gazetesinde şöyle diyordu: "Her şeyden evvel, iktidarın entrika siyasetinin sonuçları ortadadır: İflas. Bu politikaların sonucunun başka bir şey olabileceğini hayal edebilir miydiniz?"[49] Aynı yılın Nisan ayında Cephe bir kez daha siyasetin demokratik vitrinini kullanarak, başkent sokaklarında bir gösteri düzenledi ve kelimenin gerçek anlamıyla, Cumhurbaşkanlığının kapısında Şadli'den bir dizi talepte bulundu. Cephe'nin sıraladığı 15 talebin arasında "Sayıştay üyelerinin dokunulmazlığının yeniden düzenlenmesi" de vardı.[50] 1976 ve 1989 Anayasalarının ikisi de, devlet ve kamu harcamalarının denetlenmesi için böyle bir kurum oluşturmuştu. 1989 Anayasasında yer alan revizyonlar sonucunda ortaya çıkan diğer muhalefet partileri gibi FIS de yolsuzluk konusunu ve elitlerin Cezayir'in ekonomik kurumlarını kötüye kullanmasını, kendi siyasi programlarını geliştirmek için değerlendirdi.[51]

İslamcıların Cezayir ekonomisine dair vizyonu subayların oldukça gelişmiş bulunan ekonomik çıkarlarını baltalama potansiyeli taşıyordu. Cephe kendisini öyle bir yere konumlandırdı ki, hem güçlü devlet sektörüne saldırabiliyor, hem de Şadli'nin ekonomik liberalizasyonuna dil uzatabiliyordu. Bu eleştiriler askeri anklavın ekonomik çıkarlarına

da bir saldırıydı. Şadli reformlarının başladığı 1980'lerin başından itibaren, komutanların diğer ekonomik aktörlere kıyasla daha avantajlı oldukları nokta, tam da Cezayir etatizmi ile sınırlı intifah (ekonomik açılım) politikasının karmaşık kesişim noktasıydı. Sadece devlet sektöründeki müşterilerden sağlanan rant akışı sağlama alınmakla kalınmıyor, özel sektöre verilen önem yüksek rütbeli komutanlara yeni gelir kapıları açıyordu. Şadli döneminde teşvik edilen kişisel ekonomik çıkarlar, ticaret sektöründe yoğunlaşma eğilimi gösteriyordu ve devletle ordu ile bağlantılıydı.[52] Emekli veya halen görev başında olan subaylar parrains yapılıyor, yani bu işletmelerin başına getiriliyordu. Böylece şirketlerin gerekli lisansları almaları kolaylaşır, aynı zamanda devlet sektörünün denetiminde olan bazı mal ve malzemeler, kardan pay verilmesi karşılığında elde edilebiliyordu.[53] "Rantın ordu içindeki dolaşımı, açık veren kamu sektörü ve büyük bir ticari özel sektör" temelli bu liberalizasyonun yıkıcı etkileri, gerçekte askeri anklavın ve onların müttefiklerinin işine yarıyordu.[54] Fakat FIS'in askeri anklavın da doğrudan bağlı bulunduğu Cezayir'deki ekonomik düzenlemelere has yolsuzluk ve verimsizlik ile ilgili retoriği, yüksek komuta heyetlerinden bir tepki almayı başaramadı.[55]

Dış Politika ve Güvenlik Politikaları

FIS aynı zamanda alternatif bir güvenlik ve dış politika vizyonu da geliştirmişti. Yerel düzeyde bakıldığında Proje, ümmetin çıkarlarını ve şeriatın tanımladığı özgürlükleri gü-

venceye alan bir güvenlik sistemi içerisinde "suistimal ve baskının yasaklanmasını" öngörüyordu.[56] Nisan 1990 talepleri bu geniş konuları tekrarlamış olsa da, Abbasi ve Belhac Şadli'ye, devlet güvenlik mahkemelerince mahkûm edilen tüm siyasi tutukluların serbest bırakılıp rehabilite edilmesi için de çağrıda bulunmuştu.[57] Cephe'nin devlet güvenlik mahkemelerinde yargılanıp tutuklanan kişiler için af istemesi, ordunun legalizme bağlılığına ilişkin tartışmalar başlattı. Neticede FIS'in yaptığı, Cezayir politikasının aslında bilinen, ama asla tartışılmayan bir sırrına göndermede bulunmaktı. *Cours de surete* (güvenlik mahkemesi), askeri kurumun, subayların rejimine muhalif olanları bastırdığı ve netice toptan ortadan kaldırdığı etkili bir araç vazifesi görüyordu. Ayrıca FIS'in kötü muamele ve baskıdan arındırılmış bir güvenlik politikası çağrısı da, subayların dâhili düzen içindeki imtiyazlarına yönelik bir meydan okumaydı. Diğerlerinin yanında Cephe'nin saldırdığı şey, ordunun acımasız eylemleri, bilhassa 1988 Ekim'indeki ayaklanmaları bastırmak için *Securite Militaire* (Askeri Güvenlik Örgütü - SM)'in yaptıklarıydı.[58]

Dışarıda ise, FIS İslamcı yönelimli bir dış politika izlenmesini öngörüyordu. Buna göre, Cezayirli diplomatlar Müslümanların tehdit altında yaşadığı bölgelerde, bilhassa Çin, Hindistan, Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Filistin ve Afganistan'daki dindaşlarını korumaya dönük çaba sarf edecekti. Abbasi, Jeune Afrique'e verdiği demeçte, Cephe'nin Fransa da dâhil, Akdeniz'deki Avrupalı güçlerle, "herkesin karşılıklı olarak birbirinin egemenliğine saygı duymasına

dayanan eşit ilişkiler" tesis etme amacında olduğunu anlattı. Aynı zamanda partinin, yanı başlarındaki komşuları Tunus, Libya ve özellikle Fas'ın "siyasi tercihleri ve yaşam biçimi"ne saygı gösterdiğinin de altını çizdi.[59]

Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, FIS'e siyasi güç elde etmek için geliştirdiği kampanyalarda, Cezayir'deki demokratik kurumların, temsili yapıların ve meşrulaştırıcı ilkelerin oluşturduğu vitrinden daha da fazla faydalanma imkânı tanıdı. FIS'in -Allahsız Baasçı- Saddam Hüseyin'e verdiği destek, bazı ideolojik bükülmeleri gerektirmiş olsa da, Cephe'nin liderleri, ABD'nin Körfeze asker konuşlandırmasıyla Cezayir toplumunu iyice saran Arap milliyetçiliği mayasının tutmasının sağlayacağı siyasi kazancın farkına varmıştı. Dolayısıyla, Abbasi'nin hükümete yakın Algerie-Actualite'ye verdiği demeçte de görülebileceği üzere, FIS Körfez krizini hem dini, hem de sömürgeci bir çatışma çerçevesinde değerlendirdi:

... Irak'ın Kuveyt'i silah zoruyla kendine bağlamaya çalışması elbette akla yatkın değildir, ancak ABD'nin öne sürdüğü gerekçeler de kendilerinin Suudi Arabistan'daki varlığını meşrulaştırmıyor. Irak hiçbir zaman Suudi Arabistan için bir tehlike oluşturmadı. Arap ve İslam topraklarına tecavüz edilmesi, sadece Suudi Arabistan'ı küçük düşürmüyor. Tüm Arap-Müslüman âlemini küçük düşürüyor... FIS'e göre, sömürgeciliğin çizdiği sınırlar, getirdikleri rejimlerin de desteğiyle, doğrudan veya dolaylı yoldan sömürgecilerin varlıklarını sürdürmelerine yarıyor. Batılı güçlerin Körfez'deki varlığı, yeni bir Haçlı Seferidir. Askeri güçlerin ora-

da bulunmasının nedeni, Arap ülkesini işgal edip, zenginliklerine el koymaktır. FIS, Haçlı Seferlerinin bitmediğine ve sömürgeciliğe karşı mücadelenin sürdüğüne inanıyor."[60]

Sömürge tehdidi karşısında Cezayir'in resmi tarafsızlığından farklı olarak, Cephe görünüşte ihtiyatlı davrandı. FIS'in bakış açısına göre, hükümetin tarafsızlığı yabancı etkisi ve müdahalesine karşı sürdürülen Arap mücadelesine kayıtsız kalındığının göstergesiydi. Cezayir'in tanıdığı ifade ve örgütlenme özgürlüğü haklarını kullanan FIS, Milli Savunma Bakanlığı'nın önünde gösteriler düzenleyerek, Bağdat'a desteğini gösterdi.[61] Bu protestolarla, savaş kalkanlarını donanan Ali Belhac Irak'ın savunulması için gönüllü örgütlenmesini gerçekleştirdi.

FIS'in hem iç güvenlik, hem de dış politika konularıyla ilgili belirlediği konum, sadece askeri kuruma ayrılmış alanlara müdahale niteliğindeydi.[62] Cephe, devrimin kazanımlarına Paris ve Cezayir'in "hizb Fransa" (Fransız partisi) arasındaki yakın ilişkiler nedeniyle ihanet edildiğini ilan etse de, Cezayir'in yüksek komuta heyetlerine doğrudan referans vermiyordu. Karşılığında ordunun tepkisi de, Cephe'yi yabancı fikirlerle aşılanmış olarak Cezayir'in bağımsızlığını tehlikeye atmaya çalışan bir oluşum olarak tasvir etmek oldu. Cephe'nin Cezayir'in bölgesel hegemonya için çekiştiği Fas ile görüşme önerilerinde bulunması da subayları FIS'e karşı bir girişimde bulunmaya sevk etmedi. Onun yerine, subaylar Fas liderlerine Cezayir'in iç siyasetine müdahale etmeye kalkışması durumunda, Rabat'ın ağır bir bedel ödeyeceği sinyalini verdiler.[63]

Yüksek komuta heyetlerini muhtemelen en çok rahatsız eden şey, Irak meselesinin geldiği tartışmalı noktaydı. Ali Belhac ve diğer FIS aktivistlerinin faaliyetlerini yorumlayan ordu yayını el-Djech şöyle diyordu: "Cezayir devleti halkı tarafından, aslında sadık kaldığı ilkeler uyarınca durduğu konum nedeniyle ayıplanıyor; devletin dişe diş anlayışıyla uygulaması gereken, akla mantığa aykırı misilleme pratikleri tanımlanıyor; doğrudan askeri müdahalenin yapılmamasına teessüf ediliyor ve bu nedenlerden dolayı eğitim kamplarının kurulup gerçek milislerin yetiştirilmesi isteniyor..."[64] Aynı yazıda, ordu, Belhac'ın talep ettiği milislerin gerçekte Irak'ın savunulması için istenmediğini, başka faaliyetlerde kullanılmak, hatta büyük olasılıkla Cezayir hükümetine karşı silahlanmak için "yeniden yerleştirileceğini" anlatıyordu. Yine de ordu, Cephe'yi uyarmanın ötesinde bir şey yapmadı. Milli Savunma Bakanı Tümgeneral Khaled Nezzar, ordunun "ülkenin bütünlüğünü tehlikeye atacak herhangi bir örgütlü aşırılık karşısında ... düzeni ve bütünlüğü yeniden tesis etmek ve gücü yeniden hukukun ellerine teslim etmek için müdahale etmekten çekinmemek" yönündeki azminin altını çizdi.[65] Ordu bir yandan subayların iç düzen için tehlike olarak kabul ettiği unsurlar paralelinde FIS'e dikkat etmiş olsa da, Cephe'nin siyasi gösteri düzenleme gücünü, FIS'in örgütlediği Mayıs- Haziran 1991'deki genel greve kadar engellemeye çalışmadı.

Devlet ve Siyasi Aygıt

FIS aynı zamanda, Cezayir'in siyasal mekanizmasını oluşturan parçalara da saldırıyordu: Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı, mahkemeler ve seçim süreci, bu saldırıdan paylarını aldı. Hükümetin açıkladığı demokratik ideallere tutunmasını isteyen Cephe, Cezayir toplumunun gelişimi için İslamcı söylemin en uygunu olduğunun da altını çiziyordu. FIS'in Cezayir siyasetine ilişkin söyleminin en önemli unsuru, içerdiği dini ve siyasi çağrışımlarla "konsensüs" fikriydi. Gerçekten de Proje'nin iddialarından bir tanesi, Cezayir'in bağımsızlık savaşında çok önemli bir rol oynamış olan tarihi din ve siyaset bağının Cezayir'in aleyhine bozulduğudur.

Fransız sömürge yönetimine meydan okumanın çeşitli biçimleri olmuş olsa da, Cezayir milliyetçiliği 20. yüzyılın ilk dönemlerinde din etrafında birleşmeye başlamıştı. (1931 yılında, Mohamed Abduh'un İslamcı reformizminden etkilenen Abdülhamid Bin Badis tarafından kurulan) Cezayir Ulema Derneği, dikkatini örgütün üyelerinin Cezayir kimliğinin vazgeçilmez iki bileşeni olduğunu düşündüğünü İslam ve Arapçaya'ya yoğunlaştırmıştı. Bağımsızlıkla birlikte, kurucu belgelerde İslam'ın konumu yüceltilmişti, zira Cezayir'in yeni liderleri İslam ve milliyetçilik arasındaki bağ ile bağımsızlığına yeni kavuşan Cezayir'i bekleyen zorunlulukların farkındaydı.[66]

Bu bağlantının -sadece FIS önderlerinin ve aktivistlerinin zihinlerinde değil, Cezayir devriminin resmi anlatısında da bulunduğunu- fark eden Abbasi Medeni, Ali Belhac ve diğer FIS aktivistleri, bunu siyasi güç elde etme müca-

delelerinde kullandılar. Böylece, FIS programı herhangi bir biçimde İslam'dan uzaklaşmanın, hükümetin iş bitirme yeteneği üzerinde yıkıcı etkileri olduğunun altını çizmeye çalıştı. Tamamen İslam'ı temel alan bir siyaset, doğası gereği rızaya dayalı bir hükümetin dışında bir şeye izin veremezdi: "FIS'e göre siyaset, *sharique* (şeriata dayalı) siyasetidir; pratik bilgeliği, eylemsel uyumu... ve diyalogda esnekliği bir araya getirir. Adil ve gerçek olanla, tarafsızlık ve ılımlılık peşindedir. Bu siyaset samimiyetle eşanlamlıdır: yıkmak değil, ikna etmek üzerine kurulmuştur... Bu despotizm değil, şura politikasıdır... Despotizme son vermek için, Cephe shura'yı benimser; yekpare siyasetle ekonomik ve toplumsal tekele son vermek için, siyasi, ekonomik ve toplumsal fırsat eşitliği çağrısında bulunur..."[67] FIS, İslam'ın devrimde oynadığı role kahramanlık atfederek, dini milli söylemin parçası olarak kullanan Cezayir'in siyasi elitinin temelini zayıflatmaya çalıştı. Cephe, devletin otoriter uygulamalarının, devrimin özündeki İslamcı ve uzlaşmacı niteliğe ihanet anlamına geldiğini de iddia etti.

FIS'in siyasi reformu dini ilkelerle birleştirme stratejisi 1990 yerel seçimlerinin öncesi ve akabinde ve 1991-1992 genel seçimlerinin başlangıcında berraklaştı. Proje'de yer alan kapsayıcı siyasi vizyona ek olarak, 1990 Mart'ında Başkent'te yapılan yürüyüşlerde Şadli ve Cezayir hükümetine sunulacak açık siyasi talepler doruğa yükseldi. FIS, öncelikle hükümeti reform yapılacak alanları, ve bu reformların ne zaman ve nasıl yapılacağını belirlemeye çağırdı. İkincisi Cephe, Ulusal Halk Meclisi'nin feshedilmesini ve üç ay

içerisinde yeniden seçimlere gidilmesini istedi. Üçüncüsü, parti, seçim sürecini denetleyecek, tüm partilerden bağımsız bir siyasi otoritenin oluşturulmasını talep etti; Anayasa Konseyi'nin de yerel, bölgesel ve genel seçimlerin bütünlüğünü güvence altına almasını istedi.[68] Seçim kampanyasının parçası olarak, bu talepler Cephe'nin dini motiflerle renklendirilmiş bir konsensüs anlayışına dayanan toplum söylemini vurguluyordu. Cephe'nin mesajı Cezayir toplumunun büyük bir kesiminde yankı bularak, partinin Haziran 1990 seçimlerinden ülke genelinde hem yerel hem de vilayetler düzeyinde zaferle çıkmasına yol açtı.

FIS aktivistleri, yerel ve bölgesel düzeyde elde ettikleri zaferle sorumluluk konumlarını artırırken (yerel düzeyde 1.539'dan 853; vilayetler düzeyinde 48'den 31) partinin liderliği ulusal düzeyde de iktidardan pay almak için Cezayir'in demokratik vitrinini sömürmeye devam ediyordu. Yerel ve bölgesel seçimlerin üzerinden altı hafta geçtiğinde, bağımsız günlük ve haftalık gazeteler ile dergiler sayesinde her yere ulaşabilen Abbasi, önceki Nisan ayındaki FIS gösterilerinde dile getirilen konuların tekrar üzerinde durdu. Fransız Jenue Afrique dergisine verdiği bir röportajda, FIS lideri, Başbakan Mouloud Hamrouche'u Ulusal Halk Meclisi'ndeki bir nevi tek parti döneminin kalıntısı sayılan FLN hakimiyeti nedeniyle eleştiriyordu. Abbasi'ye göre Hamrouche, "siyasetten anlamıyor. Üstüne üstlük, [pozisyonu] çelişkilerle dolu. Bir noktada seçim sonuçlarını tanıyor, başka bir noktada tanımayı reddediyor." Abbasi aynı konuda, incelikli, fakat açıkça tepeden bakan bir tavırla

Şadli'yi de eleştiriyordu: "Umarız ki, Cumhurbaşkanı Şadli, mantıklı davranır. En iyi yöntemi, demokrasiyi tercih etti. Serbest seçimlerin olacağına söz veriyor ve sonuçları cesurca kabul ediyor...Böylesine bir siyasi olgunluk düzeyine ulaşmış bir adamın, bizim düşüncemize göre, meclisi dağıtmak konusunda tereddüde düşmemesi gerekir."[69]

Neticede Şadli ve Hamrouche, 1991 yılında yapılması öngörülen seçimlerin temiz ve adil olması gerektiği konusunda fikir birliğine vardı. Bu amaçla yapılan hazırlıklardan biri, çoğunluğun FLN'in elinde olduğu Meclis'te yeni bir seçim yasasının çıkartılmasıydı. 91-06 sayılı (Mart 1991) yasa, basitçe, Cephe'nin mecliste çoğunluğu elde etmesini önlemeye yönelikti. FIS'in kalesi niteliğindeki kentsel alanlar ve sahil bölgeleriyle FLN'nin kazanma olasılığı bulunan az nüfuslu yerleşimlerin oluşturduğu seçim bölgeleri, FLN'nin menfaati doğrultusunda yeniden düzenlendi.[70] FIS liderliği, Sais Saadi'nin Rassemblement pour la Culture et la Democratie (Kültür ve Demokrasi İçin Birlik)'si dışındaki bir çok partiyle birlikte, yeni yasanın iptali yada değiştirilmesi çağrısında bulundu. Şadli ve Hamrouche karşı koyunca -bir kez daha Cezayir'in demokratik vitrininden faydalanan- Cephe, 1989 Anayasasının demokratik ilkelerini hiçe sayan hükümet uygulamalarından duyulan hoşnutsuzluğu göstermek amacıyla, genel grev çağrısında bulundu. Mayıs sonunda başlatılan genel grev, diğer partilerin katılmayı ret etmesi nedeniyle sınırlı bir başarıya ulaştı. Cezayir'in belediye hizmetleri aksadıysa da, kentlerdeki sanayi ve ticaret grevden etkilenmedi.[71] Abbasi'nin iş dur-

durma çağrısı, Cephe'nin şura meclisinde tartışmalara yol açtığı gibi, çağrıya verilen cansız tepkilerin FIS'in siyasi beklentileri üzerinde olduğu kadar, Abbasi'nin liderliğine ilişkin de etkileri olacaktı.

Partinin kontrolünden vazgeçmemeye niyetli olan Abbasi, sokaklardaki FIS aktivistlerinin duygularını kamçılamanın, hiç değilse etkili bir grev izlenimi yaratacağını hesaplamıştı.[72] Fakat sonuç, FIS üyelerinin polise karşı kışkırtıldığı bir şiddet ortamı ve neticede ordunun Başkent sokaklarında konuşlanmasına yol açan sıkıyönetim ilanı oldu. Nezzar'ın bir önceki Eylül olayları esnasında dikkat çektiği iç karışıklıkları da göz önünde bulunduran ordu, aralarında Abbasi ve Belhac'ın da bulunduğu yüzlerce FIS aktivistini tutukladı ve bir süreliğine FIS merkezlerini abluka altına aldı. Ordunun iç güvenliğe ilişkin çıkarlarına saldırı niteliğindeki genel grev, subayları Cezayir siyasetinin ön sıralarına taşıyan bir dizi sıkı tedbirle sonuçlanmıştı. Başkentin caddelerinde düzeni yeniden sağlayan ordu, FIS'e dokunmadı. Her ne kadar Abbasi ve Belhac, diğer FIS aktivistlerinin çoğu gibi hapis cezasına çarptırıldıysa da, parti parçalanmadı. Ağustos ayında, Abdelkader Hachani'nin geçici liderliğinde, parti yeniden örgütlendi. Cephe'nin tutuklu liderlerine sadakatini beyan etse de, Hachani siyasi güç mücadelesi için strateji geliştirmek peşindeydi.

Genel olarak, FIS'in, Cezayir siyasi aygıtının reforma ihtiyaç duyduğunu vurgulayan mesajı, ordunun aslında canlı tutulmasında çıkarının bulunduğu siyasi vitrine dönük bir tacizdi. Cephe'nin talep ettiği tarzda bir reform ya bu vitri-

ni tamamen yerle bir edecek, -dolayısıyla da orduyu tarihsel olarak kaçınmaya çalıştığı siyasi risklerle yüz yüze getirecekti- veya Cezayir'in demokrasiye benzeyen kurum ve yapılarını güçlendirecekti. Yine de genel grevle bağlantılı karışıklıklara verdiği tepki dışında ordu, Cephe'ye dönük keskin hareketlerde bulunmadı. Elbette bu ordunun uysal davrandığı anlamına gelmiyor. Gerçekte subaylar Cephe'nin söylemiyle kendilerininkini örtüştürerek, halka partinin reform taleplerinin yapmacık olduğunu gösterme çabasındaydı. Nisan 1991 sayısında el-Djeich bu meseleyi ele alarak, Cephe'nin siyasi söyleminin kendince gerçek niteliğini açıklamaya çalıştı: "İkili dilleri, samimiyet ve vicdan konusunda hiç kaygı duymamaları ve retorikleriyle söylemlerini koşullara uydurmaları... aynı zamanda yeni sorunlar ve olayların evriminin öngörülemediği anlarda, gizli stratejilere hizmet eden dini açıklamalarının nasıl da maceracı bir hale geldiğini gösteriyor."[73]

Genel grev esnasında ve sonrasında alınan tedbirleri saymazsak, ordunun FIS'e tepkisi genellikle bu tarz bir retorikle sınırlı kaldı. Hatta subaylar, FIS'in faaliyetlerine atıfta bulunarak Cezayirliler'i demokrasinin gerçek savunucularının FIS değil, ordu olduğuna ikna etmeye çalıştı.[74] El-Djeich'in başyazısında şöyle deniyordu: "Mevcut meydan okuma, aynı zamanda demokrasinin de güçlendirilmesidir, bu noktada herkesin tek tek katkısına, aktif çabasına ve aşırılığa karşı mücadele etmesine ihtiyaç vardır. Aşırılıklar Cezayir toplumunu için hâlihazırdaki şeytanlardır; doğal evrimin yabancısı, saplantı çıbanlarıdır. Bunların amacı Ce-

zayir ulusunun sadakat ve kararlılığını, bin yıllık tarihini, şiddetli direnişlerini, cemaat dayanışmasını güçten düşürerek, yerine bölünme ve nefret yaratmaktır. Milli Savunma Bakanlığı Genel Sekreteri Tuğgeneral Mustafa Chelloufi, ordunun liberalizasyonu tercih ettiğini ve "Anayasanın savunucusu" olduğunu vurguluyordu.[75]

Milliyetçilik

FIS'in siyasi güç kampanyasının son önemli ayağını da milliyetçi gerçeğini öne çıkarmak oluşturuyordu. Bunu, Cezayir'in kurucu metinlerinde yer alan ve ülkenin liderlerince de kullanılan milliyetçi ilkelere yer vererek yapıyordu. Uzmanlar sıklıkla "Cephe" (Arapça jabha) adının seçilmesini ve kısaltma olarak kullanılan FIS'in telaffuzunun Fransızcadaki fils (oğul) ile aynı olmasını, partinin, Front de Liberation Nationale (FLN) ve ALN/ANP'nin milliyetçi gizemini çalma çabasının açık kanıtı olarak değerlendirmiştir. FIS ayrıca, -İslamcılara göre Mouvement pour le Triomphe des Libertes Democratiques'in üyesi olan, daha sonra da FLN militanı olarak Cezayir'in bağımsızlık savaşının ilk gecesinde Cezayir Radyosunu havaya uçurmaya çalıştığı için yedi yıl hapis cezasına çarptırılan- Abbasi Medeni'nin kişisel yaşamöyküsünün de altını çizmeye çalışmıştır. Ama mesele, tek adamın hikayesi veya FIS'in görünüşte devrime FLN'den daha çok bağlı olmasından daha fazlasıdır. Dirk Vanderwalle'nin belirttiği gibi, FIS retoriği özgürlük ve bağımsızlığın ilk dönemiyle ilgili tüm önemli kavramları Cezayir elitine karşı kullanmıştır.[76] Cezayir'in önceki siyasi

metinlerine çarpıcı biçimde benzeyen bir dil kullanan Cephe, Proje'de şu açıklamalara yer vermiştir:

"İlerlemek ve sömürgeciliğin boyunduruğundan nihai biçimde kurtulmak isteyen, azgelişmişliğin çok boyutlu yükünden ve yeni sömürgeciliğin çeşitli şekillerinden kurtulmayı uman Cezayir Müslüman toplumunun arzularına uygun biçimde, önerimiz halkın iradesini uygulamaya koyuyor: Halkımızın dehasına ilham veriyor...

Kayırmacılığın ters diyalektiğini yıkmak için...Cephe, sorumlulukları düzenlemek, halkla ilgili sorumlulukların yerine getirilmesini güvence altına almak, ve egoizm, yolsuzluk ve bireyselliğe karşı bir ortamda, kolektif çalışma ruhunu teşvik etmek için çalışıyor...

Ordumuz sömürgeci istilaya boyun eğdi, fakat halkın ordusu hiçbir zaman teslim alınamadı. Halkın direnişi ve örgütlülüğü inançlı insanlarımızın azminin ve cesaretinin ispatıdır. Savaşın sömürgeciliğe karşı zaferle taçlandırılması gerekiyordu; aslanlarımız Allah'ın da lütfu ve yardımıyla bağımsızlığımızı ve egemenliğimizi yeniden ele geçirdiler. Vatanımızda, birbirini izleyen devrimler ve bilhassa özgürlük, ordunun halk, halkın da ordu olduğunu göstermiştir."[77]

Cephe'nin retoriği ve ideolojik iddiaları Cezayir'in kurucu belgelerini oldukça yakından takip ediyordu. FIS bu tarz bir dil kullanarak, Cezayir'in hakim elitinin kendi açıkladığı ideallerinden ve taahhütlerinden uzaklaştığını göstermeye çalışıyordu.

Milliyetçilik, FLN'nin olduğu kadar, ordunun da hassas olduğu bir konu haline gelmişti; bu nedenle de FIS'in ken-

di çıkarı lehine kullanmaya çalıştığı bir konu oldu. Cephe'nin eleştirileri FLN'in devlet öncesi ve bağımsızlık sonrası dönemleri arasında kesin bir ayrım yapıyordu. FIS perspektifinden bakıldığında görünen, FLN'in beceriksizliği ve yolsuzlukları Cezayir'i yeni bir sömürgecilik biçimine teslim etmişti: FLN ve hükümetin sanayileşmeyi gerçekleştirememesi, *pouvoir* (iktidar)'in milliyetçi meşruiyetine gölge düşürmüştü.[78] Abbasi Medeni'nin kelimeleriyle, eski *parti unique* (tek parti), artık "saygın militanlar" arasında yer almıyordu.[79]

FIS'in orduyu doğrudan eleştirdiği durumlar, genellikle milliyetçilikle alakalıydı. Askeri kurumun Körfez savaşı'ndaki konumuna karşı çıkan FIS, milli davaya duyduğu bağlılığı ortaya koyuyordu. Hatta Körfez'deki krizden önce de ordu milliyetçi argümanlarıyla ilgili dikkatli bir incelemeye maruz kalmıştı.[80] Gerçi Proje'deki hiçbir şey orduya dönük açık bir saldırı içermiyordu, ama metin, ordunun reformdan geçirilerek, silahlı kuvvetlerin "ülkeyi ve halkı, egemenliğe, özgürlüklere, haklara, sorumluluklara ve tüm ümmeti çıkarlarına yönelik tehlikelerden korumanın bir aracı" haline getirilmesi gerektiği çağrısında bulunuyordu. Burada ima edilen, elbette yüksek komuta heyetlerinin milliyetçi imajına rağmen, her zaman Cezayir halkının çıkarlarını en iyi biçimde temsil etmediğiydi. Abbasi, bu konuyu daha da açarak, Algerie-Actualite'ye verdiği bir demeçte, 1965 darbesinin bir hata olduğunu ve Cezayir'in kusursuz siyasi gelişimini engellediğini iddia ediyordu.[81]

Fakat, Cephe'nin tüm eleştirileri, Proje'dekiler veya Ab-

basi'nin dolaylı atıflarındakiler kadar disiplinli veya incelikli değildi. Haziran 1990'daki yerel ve vilayet seçimleri hazırlıklarında, Cephe açıkça bir askeri müdahalenin kaygısını duyuyordu. Kalabalık bir gruba seslenen Abbasi, orduyu şöyle uyarmıştı: "Eğer yabancı ellerce yönlendirildiyseniz, bilin ki Cezayir halkı her türlü olasılığa hazırlıklıdır." Ulusal Halk Meclisi'nin yabancı (Fransız) etkisi altında kalabileceğini ima eden Abbasi, izleyicilere tekrar "5 Ekim'in kanının kurumadığını" hatırlattı. Ordunun isyanlar sırasındaki eylemleri düşünüldüğünde, bu açıklama yüksek komuta heyetlerinin milliyetçiliğine dönük net bir karalamaydı.[82]

Subayların Cezayir milliyetçiliğine bağlılığı ve onun koruyucusu olma imajları, ülkenin askeri kurumunun siyasi, sosyal ve ekonomik ününün önemli unsurlarıydı.[83] ALN/ANP sürekli olarak ordu ile Cezayir halkı arasındaki organik bağın altını çizmiş, kendisini bir "öncü güç... halk kitlelerinin milli arzularına ulaşmak yönündeki meşru iradesinin sonucu" olarak tanımlamıştı.[84] Subayları ülkenin milliyetçi panteonunun merkezine yerleştiren resmi söylemi beslemekte geniş çıkarları vardı. 1954-62 arasında verilen özgürlük mücadelesi, elbette, Cezayir milliyetçi meşruiyetinin temel kaynağıydı ve yüksek komuta heyetleri de mücadeleye ilişkin resmi söylemin üzerindeki denetimlerini kimseyle paylaşmıyordu.[85] Cephe'nin askeri kurumun milliyetçiliğine bağlılığını -sıradan Cezayirlilerin gözündeküçük düşürme çabasının ordudan acımasız bir tepki görmesi beklenebilir. Ancak, bir kez daha, ordu retorik karşı

savaş stratejisine bağlı kalmış ve bundan oldukça hoşnut görünmüştür.

Ordunun hedefi, subayların gözünde fesat tutkulara sahip olan FIS'ten farklı olarak, demokrasinin gerçek garantörü olduğunu göstermekti. Albay Chelloufi, 1990 Şubat'ında şu uyarıda bulunuyordu: "Demokrasiyi kullanıp, iktidara gelir gelmez yeniden diktatörlüğe dönecek olanlara karşı hoşgörülü olmayacağım." Milliyetçilik meselesine daha doğrudan bir atıfta bulunan el-Djeich, FIS'i tıpkı Cephe'nin orduyu resmettiği gibi, Batı emperyalizminin ne yaptığının farkında olmayan aracı olarak gösterir: "İster küçük bir grup, bir sosyal hareket veya bir siyasi parti olarak ortaya çıksın, dini aşırıcılığın etki alanı, Arap birliğinin doğuşunu engellemek için monarşilerle milliyetçi rejimler arasında denge kurmaya çalışan, batı stratejisine hizmet eder."[86] Subaylar, Cephe'nin, Arap milliyetçi ülkülerinin bir diğer düşmanıyla daha kurduğu görünürdeki bağlantıya da dikkat çekmiştir: House of Saud. Yine, el-Djeich'e göre, "Cezayir ve diğer yerlerdeki yürüyüşlerin bazılarında o kadar çok Suudi bayrağı sallanıyordu ki! Aslında Cezayirli radikal dincilerle Suudi rejimi arasında var olduğu iddia edilen tek ayrım... son kertede suni bir ayrımdır ve tamamen koşullara bağlıdır. Aracı ulemalar ve diğer paralel kanallar sayesinde, aralarındaki bağ her zamankinden daha sarsılmaz hale gelmiştir..."[87]

Bu taktiğin parçası olarak, ordu FIS'in temsil ettiği ve ister istemez ulusu bölen dini-siyasi akımla, ulusal kurtuluş savaşında hayati bir rol oynayan ve halen birliğin temel

kaynağı olmaya devam "otantik İslam" arasında bir ayrım yapıyordu. Yine de ordunun Şubat 1989- Aralık 1991 döneminde yaptığı bu ve buna benzer açıklamalara rağmen, herhangi bir eylemi Cephe'yi yasaklamaya dönük olmamıştır.

Rejim Savunması ve Askeri Anklavın Tehdit Algısı

FIS'in askeri anklav ve çıkarlarına dönük saldırıları göz önünde bulundurulduğunda, uzmanlar ordunun 11 Ocak 1992'den önce müdahale etmiş olmasını beklerdi.[88] Fakat ordu, FIS ve aktivistlerinin ordunun ekonomi; ulusal güvenlik ve dış politika; ülkenin siyasal anlaşmaları; ve milliyetçi anlatı konularındaki temel çıkarlarına yönelik saldırılarına rağmen, Cephe'yi dışlamak için çok az çaba harcamıştır.[89] Ordunun FIS'e karşı tavır aldığı tek olay, Mayıs 1991'deki genel grevdir ki bu olayda da örgüt kısa bir süre için siyasetten men edilmiştir.

Ordunun herhangi bir tepki göstermemesi, çıkarların önemsiz olduğu anlamına gelmez. Daha ziyade subayların, akış halindeki dinamik durumları mükemmel biçimde değerlendiremediklerini gösterir. Subayların, İslamcıların siyasi programlarını hayata geçirecek konumda *olduklarına* inanmamış olmaları, muhtemeldir. Neticede Cephe'nin 1990 Haziran'ındaki seçim zaferinin ardından, Mart 1991'de seçim yasasında değişiklik yapılmasının amacı İslamcıların Ulusal Halk Meclisi'nde çoğunluğu elde etmesini önlemekti. FIS'in Aralık 1999'daki seçimlerin ilk turunda tam da bu sonucu elde etmesinin subaylar için sürpriz olduğunu

söylemeye elbette gerek yok. Fakat subayların FIS'i siyasi arenadan çıkartmak için harekete geçmesi, ancak Şadli ve FIS arasında İslamcıların büyük zaferinin zeminine karşı oluşacak bir siyasi anlaşmanın anlamı üzerine düşünmelerinden sonra gerçekleşir. Böylesi bir anlaşmanın Cezayir'in siyasi düzenini değiştirme potansiyelini barındırıyor olması, ordunun müdahalesini neredeyse kesin hale getirir.

Aralık 1991'deki ilk tur seçimleriyle aynı dönemde, hem Cezayir Cumhurbaşkanı, hem de FIS liderliği karşılıklı olarak, birbirlerine birlikte var olmayı tercih ettikleri sinyalini verdiler. Gerçekten de Cephe'nin iki yıl süren yasal varoluşu esnasında, Şadli ve Abbasi'nin, FLN'in kimi unsurlarıyla karşı karşıya gelmeleri nedeniyle, siyasi bir anlaşma yaptıklarına dair kanıt mevcuttur.[90] Hugh Roberts'e göre Şadli, ezici bir siyasi mücadele içinde bulunduğu FLN'in aleyhine olacak şekilde FIS'e destek teklifinde bulunmuştur. Amaç, FLN'i Şadli'ye yönelik eleştirileri gözden düşürecek kadar zayıflatmak, böylece Cumhurbaşkanının partiyi herhangi bir sınırlama olmaksızın yönetmesini sağlamaktı. Şadli'nin hesabına göre, FIS, FLN'e verilen desteğinin bir kısmını kendisi alacaktı, ama Meclis'te çoğunluğu elde edecek kadar değil. Bu destek karşılığında da FIS'in Cumhurbaşkanının şahsıyla ilgili eleştirilerinden vazgeçmesi bekleniyordu.[91]

Genel olarak, 1990 baharındaki seçim kampanyası sırasında FIS bağlılıklarına sadık kalarak, hükümet politikalarına ve FLN'e dönük en sert eleştirilerini yaptı, fakat bunlar doğrudan Cumhurbaşkanına yönelik tenkitler değildi.

Başbakan Hamrouche açıkça başarısız olmakla itham ediliyordu, ama Şadli değil; FLN giderek daha çok Fransa ile özdeşleştiriliyordu, ama Şadli bunun dışında tutuluyordu; ve eski Başbakan Abdelhamid Brahimi hükümet üyelerinin devletin kasasından 26 milyar $ hortumladığını açıkladığında, FIS konuyu Cumhurbaşkanına atıfta bulunmadan ele almıştı.[92] Ekim 1988'deki olaylar sırasında isyancılar Şadli ve ailesini yolsuzluğa karışmakla suçlarken, FIS bu tarz bir saldırıya katılmadı. Hatta FIS ile Şadli arasındaki sessiz işbirliği seçim sürecinin gerçek işleyişine kadar uzanmış olabilir. Haziran'daki seçimde, şüphe çeken bir biçimde bazı seçim sandıklarında resmi gözlemciler mevcut değildi. Muhtemelen bilinçli yapılan bu dikkatsizlik FIS'in geniş çaplı zaferini sağlama almıştı.[93] Seçimlerin hemen sonrasında, Şadli ve Abbasi'nin birlikte düzenledikleri bir toplantıda Cumhurbaşkanı genel seçimlerin serbest ve adil yapılmasına duyduğu bağlılığı dile getirirken, aktarıldığına göre, birlikte var olma sorusu da gündeme geldi. Askeri anklavın en itibarlı ve lider konumundaki üyelerinden birinin bakış açısına göre, Şadli ile Hamrouch'un Cephe ile ilgili bu "rezil işbirliğini" seçimlerde sergilemesi, rahatsızlık vericiydi.[94]

Mart 1991'deki seçim yasası ve Cephe'nin ilerleyen aylardaki genel grevi, FIS-Şadli ilişkisinin sonunu işaret eder. Neticede, Cephe'nin açısından bakıldığında Cumhurbaşkanı adil ve hilesiz seçim yapılacağına dair verdiği sözü tutmamıştı. Abbasi, Belhac ve diğer liderleri hapiste olan Cephe, Ağustos'ta yeni Başbakan Sid Ahmed Ghozali'nin çağ-

rısıyla düzenlenen hükümet partileri konferansına katılmayı reddetti. Aynı zamanda Aralık sonu için programlanan genel seçimlere katılmak konusunda da isteksizdi. Fakat seçimlerden on gün önce, Cephe pozisyonunu değiştirdi. Geçici lider Abdelkader Hachani'nin beyan ettiği üzere, "İslami bir devleti kurmak için ilerlemek üzere...FIS gelecek genel seçimlere katılacak."[95] Seçim süreci, yine bariz biçimde FLN lehine işlemiş olsa da, 26 Kasım seçimleri FIS'in büyük zaferi ile sonuçlandı. Seçim turları arasındaki dönemde FIS, Şadli'ye karşı tedirgin bir yaklaşım sergiledi. Hachani işi o kadar ileri götürdü ki, açıkça Cephe'nin Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gitmeye niyeti olmadığını, İslamcıların Cumhurbaşkanıyla çalışacaklarını söyledi.[96]

Seçimler yapılmadan önce de Şadli, "İslamcıların yenilgisini tercih etse de, şartlar öyle gerektirirse [FIS ile] uzlaşabileceğini" açıklamıştı.[97] Şadli, Cumhurbaşkanı olarak hayatta kalabilmek, hatta önemini arttırmak için en iyi yolun birlikte var olmaktan geçtiğine inanırken, bu olasılık ordunun cesaretini kırdı. Bizzat Tümgeneral Nezzar anılarında, ordunun daha seçimlerin birinci turunu izleyen ilk günlerde, Meclis'te FIS çoğunluğuna izin vermemek konusunda karar verdiğini anlatır.[98]

Şadli ve Cephe arasındaki anlaşma eğer sonuca ulaştırılabilseydi, Cezayir rejiminin değişiminin öncüsü olabilirdi. Pek çok gözlemci, Ulusal Halk Meclisi'ndeki FIS çoğunluğunun Cezayir'in anayasal düzenine dönük bir tehdit ve İslami bir devletin kurulmasında önemli bir adım anlamında geldiğini söylemiştir. Fakat bu bağlamda Şadli ile

yapılan anlaşma, Cephe'nin parlamentoda temsil edilmesinden daha anlamlıdır. Basitleştirerek söyleyecek olursak, FIS parlamentoda çoğunluğu elde edebilirdi, ama illa anayasa değişikliğine gitmeyebilirdi. 1989 Anayasasına göre, anayasal revizyonları başlatma gücü Cumhurbaşkanlığına verilmişti. Subaylar Şadli'nin -onun Ocak ayında subayları tersine ikna etme çabalarına rağmen- Cephe'nin arzularıyla anayasa ve nihayet rejim arasında bir duvar olacağına güvenemiyordu. Neticede Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin erkene alınmamasının karşılığında, Şadli Cephe'nin, bazı yüksek rütbeli subayların işine son verilmesi, resmi görevlilerin karıştığı yolsuzlukların araştırılması, siyasi baskıya bulaşan subayların tutuklanması ve Cumhurbaşkanlığının güçlerini seyreltmek gibi unsurları da içeren siyasi programına razı olacaktı.[99]

Şadli-FIS anlaşması, silahlı kuvvetleri tarihsel olarak ordu kurumuna bağımlı olan Cumhurbaşkanlığından etkili bir şekilde ayırabilirdi. Şadli'nin siyasi manevrası FIS aktivistlerini, yüksek komuta heyetlerinin yerine Cezayir yürütmesinin en önemli sütunu haline getirebilirdi. Ordunun desteğine ihtiyacı olmayan, fakat FIS'e bağımlı bir Cumhurbaşkanıyla meydan, hem silahlı kuvvetleri denetleyebilecek hem de ülkenin siyasi sistemini nihai olarak değiştirebilecek olan Cephe'ye kalacaktı. Müdahaleyi izleyen yıllar boyunca dönemin önde gelen askeri şahsiyetleri sıklıkla eylemlerinin demokrasinin çıkarına olduğunu ifade etmişlerdi. Nezzar şöyle yazıyordu: "Bazı liderler seçim sürecini durdurmanın, demokratik sürece yönelik bir hamle

olduğuna inanıyordu. Gerçekse tam tersiydi; seçimleri durdurmak demokratik sürecin yaşamasını garantiledi."[100] Fakat eski Savunma Bakanı aynı zamanda, demokrasiye tepeden bakışını da ele veriyor. Merkezi Kabil'de olan Front des Forces Socialistes'in lideri Hocine Ait Ahmed ile seçimin iki turu arasında yaptığı görüşmeye atıfta bulunan Nezzar, şu açıklamayı yapmıştı: "[seçim] Sürecin[in] olası durdurulması ile ilgili fikrini sordum. Karşıydı. Onun fikrine göre, 'demokrasi en iyisiydi' ve 'her koşulda, Cumhurbaşkanı Meclis'i feshetme ayrıcalığına sahipti.' Anladım ki, her şeyin farkında değildi. Onun [Şadli] gerçek anlamda Cumhurbaşkanlığına sahip olmadığını, sadece FIS'in bir uzantısı olduğunu söyledim."[101]

"Cumhuriyeti korumak uğruna aşırı önlemlerin alınması" ihtiyacına işaret eden bu açıklamalar, subayların gerçek kaygısının demokrasiyi değil, rejimlerini korumak olduğunu ortaya serer. Sonuçta, seçimlerin ikinci turu iptal edilmiş, ilk tur sonuçları da iptal edilmiştir; Şadli görevden uzaklaştırılmış, birkaç içerisinde ise FIS yasadışı ilan edilmiştir.[102] Bunlar rejimin bekasını sağlamak adına atılan ilk adımlardır.

Askeri anklav Cezayir siyasetinde İslamcıların varlığını tasvip etmeye istekli olduğunu göstermiş, hatta subayların temel çıkarlarına yönelik saldırılara göğüs germişti, fakat Cephe'nin Cezayir'in siyasi vitrinini kullanarak rejimin altını üstüne getirmesine izin vermemekte kararlıydı. Cezayir'in demokratik vitrininin hemen altında yatan kurum ve yapılar, siyasi sisteme yönelik tehdidi zaptetmekte başarılı

olamadıysa da, hiç değilse ordunun siyasi düzenin koruyucusu olma çabasında işe yaradılar. Örneğin ordu, Anayasanın 24. maddesine dayanarak, müdahalesine yasal bir zemin yaratmış oldu. Anayasal revizyon çalışmalarının yapıldığı 1989'un ilk günlerinde, uzmanlar ordunun "ulusal bağımsızlığı korumak... ve ülkenin bütünlüğünü güvenceye almakla görevlendirildiğini" ifade eden bu düzenlemeye dikkat çektiler. 1963 ve 1976 Anayasalarından farklı olarak, ANP artık "ülkenin gelişimine katkıda bulunan, devrimin aracı olarak tanımlanmıyordu. Ancak seçimlerden önce de askeri kurum, anayasal hükümlerin silahlı kuvvetlerle ilgili kısımlarının birebir yorumlarına bağlı kalmayacağını açıklamıştı. Şubat 1990'da el-Djeich'in başyazısında şöyle deniyordu: "İşte bu nedenle Ulusal Halk Ordusu, 24. Maddede öngörüldüğü üzere, sürekli misyonunu "ulusal bağımsızlığı ve ulusal egemenliği korumak" olarak tanımlar. Bu maddenin dar ve kelime anlamlarına sıkışıp kalarak değil, derin ve geniş bir yaklaşımla okunması gerekir. 24. Madde, metin olarak değil, ruhuyla ele alınması, anlaşılması ve yorumlanması gereken bir maddedir."[103]

Ordu diğer Anayasal kurumları, örneğin Anayasa Konseyini ve Haut Conceil de Securite (Yüksek Güvenlik Konseyi, HCS) gibi kurumları da araçsallaştırmanın yollarını aramıştı. Anayasa Konseyi, görünüşte bağımsız olmakla birlikte, yürütme lehine şekillendirilmişti, zira yedi üyenin dördü pozisyonlarını doğrudan veya dolaylı olarak Cumhurbaşkanına borçluydu. İşte tam da bu noktada, geçmiş deneyimlerle şekillenmiş olan sivil-askeri ilişkilerdeki en-

formel kurumların önemi devreye giriyor. Görevlerinden alınan patronları ve sahip oldukları sınırlı siyasi irade nedeniyle, üyeler yüksek komuta heyetlerinin baskısına maruz kalmış, nihayetinde askeri kurumun eylemlerini onaylamak zorunda kalmışlardı.[104]

HSC, yüksek komuta heyetlerinin müdahalelerini etkileyen bir yapıydı. Konsey, Cezayir Cumhurbaşkanlığına tavsiyede bulunmak üzere kurulmuştu, ancak tıpkı Anayasa Konseyi'nde olduğu gibi Cezayir siyasetini şekillendiren enformel kurallar burada da etkili olmuştu.[105] Subaylar HCS'in içinde azınlıkta olsalar da, Şadli'nin görevden alınmasıyla Konsey'deki siviller -Başbakan, Dış İşleri ve Adalet Bakanları- kendilerini Cezayir'in en güçlü komutanlarıyla aynı ortamda buluverdiler: Tümgeneral Khaled Nezzar, Tümgeneral Larbi Belkheir ve Tümgeneral Abdelmalek Guenzaia.[106] Siviller, isteseler de ordunun eylemlerine karşı koyabilecek durumda değillerdi. HCS'yi görevlendirmenin açık ki yasal bir zemini yoktu; hatta Konseyin Cumhurbaşkanının talebi olmadan toplanabilmesi bile tartışmalıdır. Ne var ki, 37 yıllık askeri hâkimiyetin mirası ve subayların baskı araçlarının denetimine sahip olması, bir oldubittiyi olanaklı kılmıştır.

16 Ocak'ta HCS'nin yayınladığı bir duyuruyla, eşzamanlı olarak Meclis'in dağılması ve Cumhurbaşkanının istifası üzerine koltuğunun boşalması gibi nedenlerin yol açtığı anayasal boşluğun farkında olunmakla birlikte, Haut Conseil d'Etat (Devlet Yüksek Konseyi, HCE) ve seçilmemiş bir Conceil Consultatif National (Ulusal Danışma Konseyi)'nin

kurulmasına yasal zemin hazırlamak niyetiyle Anayasa'nın 75, 79, 129 ve 153. maddelerinden yararlanıldı.[107] Askeri anklavın eylemini meşrulaştırma çabası, mantığın sınırlarını zorlasa da, açık bir çabaydı. HCS, Anayasa Konseyi, ya da rejimi korumak üzere Anayasa'da yer verilen diğer kurumsal/yapısal düzenlemelerden farklı olarak, kolektif başkanlıkla işleyen Devlet Yüksek Konseyi'nin bir örneği yoktu. Burada da enformel kurumların oynadığı önemli ve belirleyici rol söz konusudur. Yasal temelin açıkça varolmaması Cezayir toplumundaki güçler dengesi düşünüldüğünde, fazla bir fark yaratmamıştır. FFS gibi etkili siyasi partiler ordunun eylemlerini protesto edebilirdi, ama bunun dışında yapabilecekleri çok şey yoktu. Ordunun ayrıcalıklarına meydan okuyabilecek güçte başka bir siyasi aktörün bulunmadığı bir ortamda, üyelerinin arasında Khaled Nezzar da bulunan HCE, Şadli'nin kalan görev süresini doldurduktan sonra görevi eski Savunma Bakanı Tümgeneral Liamine Zeroual'e devretti.

HCE ve daha sonra Zeroual, potansiyel rakiplerin rejimin bütünlüğünü tehdit etmesini engellemek üzere, Cezayir'in formel siyasi kurumlarında yeniliklere gittiler. Sonuç, 1996'da yürürlüğe giren ve Cezayir'in demokratik kurumlar vitrininin pek çok bileşenini, temsili yapıları ve meşrulaştırıcı ilkeleri aynen koruyan yeni bir Anayasa oldu. "Halkın egemenliği", yasalar önünde eşitlik, ve Ulusal Halk Meclisi'nin demokratik ve temsili bir yapı olarak önemi tekrarlanmıştı. Siyasi parti kurma özgürlüğü halen geçerliydi, fakat 1989 Anayasasından aynen alınan metne, 1996 versi-

yonunda, 89/11 sayılı uygulama yasasıyla birlikte çeşitli yasaklamalar getirilmişti.[108]

Yeni Anayasa, siyasi düzeni başka tehlikelerden de korumak amacındaydı. Cumhurbaşkanlığının gücü daha da arttırılmış; toplanma, ifade ve örgütlenme özgürlüklerini sınırlandıran çeşitli olağanüstü hal kararnameleri düzenlenmiş ve üyelerinin üçte birinin Cumhurbaşkanlığınca atanacağı ikinci bir yasama organı kurumuştu.[109] Conceil de la Nation (Millet Konseyi) adı verilen, Ulusal Halk Meclisi'nin bu yeni üst meclisi hayli önemli bir buluştu. Yasa çıkarmak için bu konseyin dörtte üçünün onayına ihtiyaç vardı, bu da Cumhurbaşkanının yasamaya, kendi atadığı vekiller aracılığıyla zorluk çıkarabilme imkanı veriyordu.[110] Hedef (ki halen de öyledir), Cezayir siyasi düzeninin temel yapılarını değiştirmeye kalkışacak olası siyasi rakipleri denetleyebilmekti. Kısacası, tıpkı 1963, 1976 ve 1989 Anayasalarında olduğu gibi, 1996 Anayasası da Cezayir siyasetini *pouvoir militaire* ve onun sivil müttefikleri lehine şekillendiriyordu.

Paradoksal biçimde, rejimi korumak için gösterilen gayretler daha da büyük siyasi çekişmelere yol açtı. Uzmanlar ve Cezayir hükümet sözcüleri 60 siyasi parti (İslamcı organizasyonlar dahi), 30 bağımsız gazete ve bir dizi parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimini, Cezayir'in geçirdiği kökten dönüşümün göstergesi addetmişlerdir.[111] Bu gelişmeler olumludur, fakat her biri Cezayir'de süregiden otoriter siyasi düzenin parametleri içinde gerçekleşmişlerdir. Parti liderleri çeşitli bakanların bilgeliğini sorgulamış; daha

çok İslamlaşmayı savunmuş; Nisan-Haziran 2001'deki "İkinci Berberi Baharı"ndaki tavrı nedeniyle Cumhurbaşkanı Abdülaziz Buteflika'ya sataşmış; hükümetinin 2002 yılının sonbaharında meydana gelen ve ardında 1.000'den fazla ölüyle sayısız evsiz bırakan seller sırasındaki acınası tepkisi yüzünden Başbakan Ali Benflis'e saldırmış; ve Buteflika'yla dönemin Başbakanı Ahmed Ouyahia'yı hükümetin 2003 yılında meydana gelen deprem karşısındaki tavrı nedeniyle eleştirmişti. Yine de, Lahouri Addi'nin belirttiği üzere, "muhalefet hükümete karşı çıkabilir, ama tüm sisteme değil."[112]

1999'da FIS'in ve silahlı kanadın yenilgisiyle Cezayir'e bir parça barış geri geldi. GSPC gibi İslamcı grupların terörizmi sürüyor olsa da, bu şiddet artık ülkenin siyasi düzenine yönelik bir tehdidi simgelemiyor. Eylül 2005'te Cumhurbaşkanı Buteflika, süregelen istikrar ortamından öylesine hoşnuttu ki, Barış ve Ulusal Uzlaşma Beyannamesini referanduma sundu. İçişleri Bakanlığı'na göre, seçime katılan yaklaşık %80'lik seçmen kitlesinin %97.4'ü beyannameyi onayladı. Buteflika'nın Cezayir'in geleceğine ilişkin vizyonunun önemli bir unsuru olan ve resmi olarak 2006 Şubat'ında yürürlüğe giren beyanname dört ana bileşenden oluşuyor. İlk olarak, silahlı güçlerin üyeleri, toplu katliamlara katılmadılar, tecavüz etmediler ve halka açık yerlerde patlayıcı madde kullanmadılarsa, aftan yararlanabilecekler. Bu af, hâlihazırda bu suçlardan mahkûm olmuş ve cezaevinden çıkmak üzere olan kişileri kapsıyor. İkinci olarak, 10 yıl süren sivil karışıklıkların neticesinde kaybolan yaklaşık 6.000 Cezayirli "ulusal trajedi kurbanları" ola-

rak adlandırılacak; ayrıca bu kayıp kişilerin öldüğü mahkemece karara bağlanırsa, ailelerine tazminat ödenecek. Üçüncüsü, dini siyasi çıkar için kullanan her hangi bir parti kapatılacak. Beyanname son olarak, "Cumhuriyetin savunma ve güvenlik güçlerinin herhangi bir parçasının üyesi olan bireysel ya da kolektif varlıkların" iç savaş dönemindeki eylemlerinden dolayı yargılanmasının önünü kapatıyor.[113]

Barış ve Ulusal Uzlaşma Beyannamesi -şimdi Cezayir yasası- ordu, İslamcılar ve siyasi sistem arasındaki ilişkinin nasıl değiştiğini göz önüne seriyor. FIS ve askeri kanadının yenilgiye uğraması, Cezayir askeri kurumunun rejime yönelik hayati bir tehlikenin artık varolmadığı sonucunu çıkarmasına neden oldu. Sonuç olarak, subaylar siyasi arenadan bir adım geri çekildiler, fakat cumhuriyeti koruma ve gözetim altında tutma misyonlarından vazgeçmediler. Petrol ve gaz gelirleriyle zenginleşen ve daha istikrarlı bir güvenlik atmosferinin içinde olan Cezayirli komutanlar Ulusal Halk Meclisi'nde İslamcı bir unsurun varlığını onaylamak konusunda istekli olduklarını gösterdiler. 2006 yılında, al-Salah, Mouvement de la Societe pour la Paix, ve an-Nahda partilerinin İslamcı vekilleri meclisteki sandalye sayısının yaklaşık %20'sine sahipti.

Yüksek komuta heyetlerinin açıkça dile getirilmeyen desteğini alan Buteflika, 2004 Nisan'ındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kazandığı zaferin büyüklüğüne dayanarak Cumhurbaşkanlığı ile ordu arasına biraz mesafe koymak ve kendi otoritesini göstermek istedi.[114] Genelkurmay

Başkanını 2004 yazının başlarında emekli olmasının ardından Buteflika komuta mevkilerinde bariz değişikliklere gitti. 2006 itibarıyla aralarında General Mohamed Lamari ve Mohamed Touati'nin de bulunduğu Cezayir'in en güçü subayları ya emekliye ayrılmış ya da görevleri değiştirilmiş; yüksek komuta kademelerine yeni subaylar atanmıştı. Komuta heyetlerinin bir diğer önemli ismi Larbi Belkheir, Fas Büyükelçiliğine atandı. Açıktır ki Buteflika, Cumhurbaşkanına kişisel sadakati olan subaylardan müteşekkil bir kadro kurmak için çabalamaktadır, zira böylece ekonomik reform ve ulusal uzlaşma programlarını sınırlandırılmadan hayata geçirebilecektir.

Fakat bu gelişmeler, Cezayir siyasi sisteminin baskın niteliğinin -istikrarın- dönüşümünü yansıtmaz. Ulusal Halk Meclisi'ndeki İslamcı varlığı Cezayir'in görünürde daha demokratik siyasi sisteminin meşrulaştırmak için yeterli olsa da, hâkim siyasi düzene dönük belirgin bir karşı çıkışın dayanağı olmak için yeterli değildir. Ayrıca Buteflika'nın orduyla ilgili değişiklikleri emsalsiz olsa da, tek başına mevki değişikliklerinin ordunun etkisini tamamen azalttığını göstermez. Her şeyden öce, Buteflika belli ki seçimle belirlenmiş pozisyonu bir yana, ordunun halen siyasi sistem içinde önemli bir güç odağı olduğunu anlamıştı. Öyle olmasa, kendi pozisyonu sağlama alacak subaylar yetiştirmeye kalkışmazdı. Cezayir Cumhurbaşkanlığı en nihayetinde subaylara bağımlı kalmıştır.

İkinci olarak, en önemli katı tutumlu komutanlardan bir kısmı emekli edilmiş veya başka konumlara getirilmiş olsa

da, eski subaylar geniş patronaj ağları sayesinde ciddi bir nüfuzu ellerinde tutmaya devam ettiler. Ayrıca, Buteflika yüksek komuta heyetlerini tamamen yenilemeyi başaramadı. Ordunun 1992'deki müdahalesi ile yakından ilişkisi olan Generaller Mohamed Medine ve Smain Lamari, halen *Securite Militaire* (Askeri Güvenlik Örgütü - SM)'ye komuta etmektedir. Son olarak, General Larbi Belkheir'in Cumhurbaşkanlığı'ndan Rabat Elçiliğine alınması, göründüğü kadar dramatik olmayabilir. Genelde bir subay büyükelçilik göreviyle "ödüllendirildiğinde", bu etkisinin yok olduğu şeklinde yorumlanır, fakat Belkheir'in görevlendirilmesi farklı biçimde değerlendirilebilir. Belkheir artık karar vermenin merkezinde değildir, ama silahlı kuvvetler içerisindeki seçkin pozisyonu, Cezayir ile Fas arasında Güneybatı Sahra yüzünden genelde gerilimli olan ilişki nedeniyle görevinin hassasiyeti ve subayların geçmişte de Cezayir'le Fas ilişkileri üzerindeki denetimi düşünüldüğünde, bu göreve getirilmiş olması ordunun süren etkisini ortaya koyar.

Gerçekte Cezayir, askeri anklav ile rejim arasındaki organik bağ nedeniyle ultra-istikrarlı kalacak gibidir. Muhalif hareketler, demokratik siyasi vitrininin kimi unsurlarını kullanıp, stratejiler geliştirerek kendi bileşenlerini güçlendirmek isteseler de, askeri anklavın bu girişimcilerin siyasi projelerini engellemesi beklenebilir. Elbette Cezayir - rejimin bekasını sağlamak için yapılmış olsa da- kurumsal yenilikler geçirmiştir ve siyasi görüş ayrılıkları genelde hoş görülmektedir, fakat yüksek komuta heyetleri rejim için tehdit olarak algıladığı şeyleri hoş görmeyi reddetmiştir.

Dahası, bu dinamik kendini tekrarlama eğilimindedir. Komuta heyetlerinin Cezayir siyasi düzeninin bu duruma göre uyarlanabilme niteliğinde sarsılmaz çıkarları olduğu sürece, bu durum muhalif aktivizmini cesaretlendirecek ve potansiyel olarak İslami siyasi mobilizasyona karşı rejim tepkisi mantığının sürmesi ile sonuçlanacaktır.

NOTLAR

1 Örneğin, Michael C. Hudson Cezayir siyasi sisteminden Arap dünyasındaki "en liberal" sistem olarak bahseder. Hudson'un talihsizliği, bu değerlendirmenin Cezayir ordusunun sıkıyönetim ilan ettiği ve Nisan- Haziran 1991 dönemindeki genel grevlere tepki olarak, FIS liderlerini tutukladığı bir dönemde yayınlanması oldu. Bkz. Michael C. Hudson, "After the Gulf War: Prospects for Democratization in the Arab World," Middle East Journal 45, no.3 (yaz 1991): 417. Ayrıca bkz. Saadeddin Ibrahim, "Crises, Elites, and Democratization in the Arab World," Middle East Journal 47, no. 2 (ilkbahar 1993): 292-306.

2 Le Monde 12 Eylül 1963, aktaran Abdelkader Yefsah, The Process of Legitimation of the Pouvoir Militaire and the Construction of the State in Algeria (Fransızca) (Paris: Editions Anthropos, 1982), 117. Bumedin'in açıklamasından bir yıl önce Ahmed Bin Bella Cezayir ordusu ile ilgili şu yorumları yapmıştı: "Onun (ordunun) eski haline dönüşünü tamamlamak zorundayız, sadece askeri diktatörlüğün temelini oluşturacağı için değil, bu adamların oluşturduğu kitle olmadan, yeni Cezayir'i yaratmak mümkün olmayacağından. Siyasi eğitim almış, olağanüstü kadrolarımız var. Bunların en iyileri partide yerini almalı, zira parti ülkenin geleceği." Bkz. Maria Antoinetta Macciocchi, "An Interview with Ben Bella," Man, State, and Society in the Contemporary Maghrib içinde, (Der.) I. William Zartman (New York: Praeger, 1973), 124-127, L'unita 12 Ağustos, 1962'den tekrar baskı.

3 William B. Quandt ordu kurumu ve onunla bağlantılı güvenlik sistemlerinden "cumhurbaşkanının ardındaki gerçek güçler" olarak söz eder; Between Ballots and Bullets: Algeria's Transition from Authoritarianism (Washington, DC: Brookings Institution, 1998), 23.

4 John Ruedy, Modern Algeria: The Origins and Development of a Nation (Bloomington: Indiana University Press, 1992), 209.

5 Mahfoud Bennoune, The Making of Contemporary Algeria, 1830-1987: Colonial Upheaval and Post-Independence Development (New York: Cambridge University Press, 1988), 111; Hugh Roberts, "From Radical Mission to Equivocal Ambition: The Expansion and Manipulation of Algerian Islamism, 1979-1992," in Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements, ed. Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (Chicago: University of Chicago Press,

1994), 437; "Toward an Army of Tontons Macoutes" (Abdelkader Yefsah ile röportaj, Fransızca) Le Nouvel Observateur, 19-25 Ocak, 1995. Bu noktada 1970'lerin ortasında Devrim Konseyinin sadece dokuz üyeden oluştuğunu hatırlatmak önemlidir. 1965 darbesini izleyen on yılda, hem Bumedin'in gücünü sağlamlaştırması, hem de yüksek komuta heyetlerinin içlerinden birinin -bilhassa Cumhurbaşkanı karizması ve önemine haiz birinin- devlet işlerini elinde bulundurmasına izin vermek konusundaki istekliliği Konsey'in üçte iki oranında küçülmesiyle sonuçlandı.

6 Abdürrezzak Buhara ile röportaj (Fransızca), el-Watan, 23 Ocak, 2001.

7 Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti Anayasası, Giriş (Fransızca), Eylül 1963.

8 Ibid.

9 Jean-Claude Vatin, "Religious Resistance and State Power in Algeria," Islam and Power içinde, (Der.) Alexander S. Cudsi ve Ali E. Hilal Dessouki (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1981), 119-157; Ernest Gellner, "The Unknown Apollo of Biskra: The Social Base of Algerian Puritanism," Government and Opposition 9, no. 3 (yaz 1974): 277-310. Ayrıca bkz. Lahouari Addi, Algeria and Democracy: Power and Political Crisis in Contemporary Algeria (Fransızca) (Paris: Editions la Decouverte, 1995), 27-33.

10 1963 Anayasası'nın Girişi, 4. ve 5. maddeleri

11 63. madde şöyle der: "Anayasa Konseyi yasa ve yönetmeliklerin, Cumhurbaşkanı veya Meclis Başkanı tarafından yürütmeye konulmasının ardından Anayasa'ya uygunluğunu değerlendirir."

12 1963 Anayasasının 70-73. maddeleri

13 1976 Ulusal Beyannamesi ile ilgili kapsamlı bir tartışma için bkz. John Nellis, "The Algerian National Charter of 1976: Content, Public Reaction, and Significance," Rapor no 2. (Washington, DC: Center for Contemporary Arab Studies, 1980)

14 Beyanname, Haziran 1976'da çoğunluk tarafından onaylandı. %91.6 katılımla gerçekleştirilen referandumda, seçmenlerin %98.5'i Beyannameyi onayladı. Bkz. Nellis, "The Algerian National Charter," 1.

15 Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti Anayasası, Giriş (Fransızca), Kasım 1976.

16 Ibid.

17 1976 Anayasasının 7., 125., 127., ve 128. maddeleri

18 1976 Anayasasının 157-161. ve 187. maddeleri

19 1976 Anayasasının 184. maddesi

20 Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti Geliştirilmiş Ulusal Beyanname 1. Bölüm, 1. Kısım (Arapça), Şubat 1986, Cezayir Cumhuriyeti Resmi Gazete, 162.

21 Ibid

22 Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti Geliştirilmiş Ulusal Beyanname 1. Bölüm, 2. Kısım (Arapça), Şubat 1986, Cezayir Cumhuriyeti Resmi Gazete, 162.

23 Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti Anayasası, Giriş (Fransızca), Şubat 1989.

24 1989 Anayasasının 40. maddesi

25 Ammar Koroghli, 1965 darbesi ile 1976 Anayasası arasındaki dönem hakkında şunları yazmıştır: "İktidara gelişinin ardından .... ordu, tüm önceliklerden daha öncelikli olan, gelişmenin zorunluluklarını karşılayabilecek bir siyasi sistem kurmak niyetindeydi. Dahası, iktidardaki subaylar, kendilerini klasik süreçlere - Anayasa ilanı, Cumhurbaşkanlığı seçimi ve genel seçimler- uygun biçimde "anayasallaştırmak" üzere çalıştılar"; Political Institutions and Development in Algeria (Fransızca) (Paris: Editions L'Harmattan, 1988). Abdelkader Yefsah, subayların "sivil bir iktidar izlenimi vermek" için gösterdiği çabayı incelemiştir; The Process of Legitimation, 107. Severine Labat Cezayir siyasi sistemini "demokratikleşmenin şık elbisesini giymiş" olarak niteler; Islamism and Islamists: The Emergence of New Types of Politico-Religious Militants," Islamism and Secularismin North Africa içinde, (Der.) John Ruedy (New York: St. Martin's, 1994), 103-121.

26 Abbasi Medeni, Cezayir siyasi düzeninin çıkara göre düzenlenme özelliğine dikkat çeker. 1990'un başlarında Horizons'da şöyle soruyordu: "Bumedin döneminin kaynaklarını kim sakladı? Aynı şeyi şimdi kim yapıyor? Çıkardıkları yasalar, kendi çıkarlarına hizmet etmek üzere yapılan detaylı düzenlemelerden ibaret"; Abbasi Medeni ile röportaj, Horizons, 14 Ocak, 1990.

27 Ordunun 1992'deki müdahalesini takiben, subaylar Mohamed Budiyef'i Devlet Yüksek Konseyi'nin başına getirdi. Eski Savunma Bakanı Liamine Zeroual, Budiyef'in yerini alacaktı. Fakat Zeroual Cum-

hurbaşkanlığına aday olmamaya karar verince, yüksek komuta heyeti, Abdülaziz Buteflika'nın seçilmesini kesinleştirdi.

28 Yasa metni (89-11) (Fransızca olarak) 10 Ağustos 1989'da el-Moujahid'te ve Maghreb-Machrek 127 (Ocak-Mart 1990): 200-205, yeniden yayınlandı.

29 Arun Kapil, "Liberalization and the Question of Democracy in Algeria, 1979-1992" (Doktora Tezi, University of Chicago, 1999), 399.

30. Hugh Roberts, "The Struggle for Constitutional Rule in Algeria," Journal of Algerian Studies 3 (1998): 19-30; Lahouari Addi, "Algeria's Army, Algeria's Agony," Foreign Affairs 77, no. 4 (Temmuz-Ağustos 1998): 44-53.

31 Anthony J. Pazzanita, "From Boumedinne to Benjedid: The Algerian Regime in Transition," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies 15, no. 4 (yaz 1992): 65.

32 Ordu sıklıkla -resmi hükümlere tabi olmayan- gizli toplantıları günün önemli konularının tartışılarak üzerinde uzlaşmaya varıldığı forumlar olarak kullandı. Kapil, gerçekte bu özel askeri toplantıların Cezayir'deki "en yüksek karar merci" olduğunu iddia eder; Liberalization, 616.

33 1976'ya gelindiğinde Devrim Konseyi'nin üye sayısı 26'dan dokuza düşürülmüştü ve Bumedin, özelliği içinde subay üyelerin yer alınayışı olan Bakanlar Konseyi aracılığıyla yönetiyordu. Ayrıca Cumhurbaşkanı şimdi "Partinin ve Devletin liderliğini birleştiriyor", APN ve yasamaya kıyasla daha da genişletilmiş bir güçle donatılıyordu. Buna göre, Cumhurbaşkanı, kanun hükmünde kararname yayınlayabilecek ve meclisi dağıtabilecekti. Aynı zamanda, Yüksek Yargı Konseyi başkanı olması sıfatıyla, aflardan yasa ve düzenlemelerin Anayasa'ya uygunluğuna kadar her şeyi etkileyebilecekti. Bkz. 1976 Anayasasının 152 ve 162. maddeleri.

34 Roberts, "Struggle for Constitutional Rule," 24.

35 John Nellis rejim meşruiyetinin 1976'daki Ulusal Beyannamenin geliştirilmesinde önemli bir etmen olduğunu savunur; bkz. "The Algerian National Charter," 2.

36 Ruedy, Modern Algeria, 233.

37 Mohamed Harbi de Cezayir'in "overture sous controle"üne ilişkin benzer bir yorum yapar. Bkz. "The Tragedy of Democracy without Democrats" (Fransızca), Le Monde, 13 Nisan, 1994.

38 Yahia H. Zoubir, "Stalled Democratization of an Authoritarian Regime: The Case of Algeria," Democratization 2, no. 2 (yaz 1995): 117. Zoubir de "demokratik vitrin" tabirini kullanmaktadır.

39 Quant, Cezayir ordusunun bu kadar kararlı davranmasının nedenini, Cezayir toplumundaki herhangi bir gruptan daha az bölünmüş olmasıyla açıklar; bkz. Between Ballots and Bullets, 78.

40 Claire Spencer, "Algeria in Crisis", Survival 36, no. 2 (yaz 1994): 158.

41 Roberts "Struggle for Constitutional Rule," 25, 98; I. William Zartman, "The Algerian Army in Politics," Man, State and Society in the Contemporary Maghrib içinde, (Der.) I. William Zartman (New York: Praeger, 1973), 212.

42 Michael Willis, The Islamist Challenge in Algeria: A Political History (New York: NYU Pres, 1998); Robert Mortimer, "Islamists, Soliders, and Democrats: The Second Algerian War," Middle East Journal 50, no. 1 (kış 1996): 18-39; Hugh Roberts, "Doctrinaire Economic and Political Opportunism in the Strategy of Algerian Islamism," Islamism and Secularism in North Africa içinde, (Der.) John Ruedy (New York: St.Martin's, 1994), 123-147; Ahmed Rouadjia, "Discourse and Strategy of the Algerian Islamist Movement (1986-1992)," The Islamist Dilemma: The Political Role of Islamist Movements in the Contemporary Arab World içinde (Der.) Laura Guazzone (Londra: Ithaca Press, 1995), 69-103.

43 Hugh Roberts, FIS liderliğinin, çoğu genç ve umutsuz kitleleri kazanmış olmasına ve başka bir çok konudaki populist yaklaşımına rağmen, neden Şadli'nin ekonomik libaralizasyon politikalarına görünürde destek verdiğini sorgular; "From Radical Mission to Equivocal Ambition," 459. Gerçi, FIS'in Şadli reformlarına destek vermesi Cephe'nin popülizmi ile çelişen bir davranış değildi, tersine hem partinin geniş ve değişik seçmen kitlesinin, hem de Şura Meclisi'ndeki farklılıkların yansımasıydı. Dolayısıyla, kolektif FIS liderliği Cezayir ekonomisiyle ilgili birbirinden ayrı çeşitli konumları temsil ediyordu, bunlardan bir tanesi de ekonomik liberalizmdi.

44 Şadli'nin reformları Cezayir ekonomisini radikal biçimde değiştirmiş değildi. Program, devlete ait sektöre büyük ölçüde dokunmamıştı. Özel sektörün küçük ölçekli işletmelerine ekonomide daha çok yer açmak istemekle beraber, Şadli'nin gerçek hedefi hâlihazırda zaten çevik olan kamuya ait sanayiyi teşvik etmekti. Bu politikanın baht-

sızlığı, liberalleştirilen ekonominin, pazarın verimli biçimde işlemesini destekleyecek kurumlardan yoksun bırakılmasıydı. Böylesi bir atmosferde, verimsizlik ve çarpıklıklar varlığını sürdürüyor, işin her adımı - planlama, tedarik, yatırım, ve hatta lisans alma- riskli bir girişime dönüşüyordu. Tam bir tartışma için bkz. Bradford L. Dillman, State and Private Sector in Algeria: The Politics of Rent-seeking and Failed Development (Boulder: Westview Pres, 2000).

45 Project of the Political Program of the Islamic Salvation Front (Fransızca), Algeirs, 7 Mart, 1989.

46 Cephe, devlet planlamasını ve devlet mülkiyetindeki sanayiyi "özgürlükleri boğmak için kullanılan bahane(ler)" olarak tanımlamıştı. Bunlar, genç erkeklerin işsizliğine ve ülkenin askeri teçhizattan tüketim malları ve tarımsal ürünlere kadar pek çok alanda bağımlılığına yol açmıştı. Resmi FIS politikası Şadli'nin politikalarının yıkıcı etkilerini, bilhassa tüketicinin sömürülmesini ve parazitten başka bir şey olmadıklarını düşündükleri aracıları da eleştiriyordu; bkz. "Economic Axis," Project of the Political Program of the Islamic Salvation Front, 5.

47 "Economic Axis, 4. Bölüm- Finans," Project of the Political Program of the Islamic Salvation Front, 9.

48 1976 Anayasası 37. madde; 1989 Anayasası 8. madde.

49 Abbasi Medeni ile röportaj, Horizons, 14 Ocak, 1990.

50 "Platform of Political Demands of the FIS," aktaran, Mustafa al-Ahnaf vd., Algeria According to Its Islamists (Fransızca) (Paris: Editions Karthala, 1991), 49-51.

51 Dirk Vandewalle, "Islam in Algeria: Religion, Culture, and Opposition in a Rentier State," Political Islam: Revolution, Radicalism, or Reforms? içinde, (Der.) John Esposito (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1997), 35.

52 Pradeep K. Chibber, "State Policy, Rent Seeking, and the Electoral Success of a Religious Party in Algeria," Journal of Politics 58, no. 1 (Şubat 1996): 137.

53 Dillman, State and Private Sector in Algeria, 75.

54 Ibid, 3.

55 FIS'in yolsuzluk konusuyla ilgili tavrı 1990 Mart'ında, eski Başbakanlardan Abdülhamid Brahimi'nin hazineden 26 milyar doların hortumlandığını iddia etmesiyle sertleşti. Suçlamanın kuşku uyadıran bir

tarafı da vardır, zira FIS'ın Brahimi'nin hortumladığını söylediği rakam, bire bir Cezayir'in o dönemdeki borcuyla aynıdır.

56 "Political Axis," Project of the Political Program of the Islamic Salvation Front, Bölüm D, 4.

57 Platform of Political Demands of the FIS (Fransızca), aktaran al- Ahnaf vd., Algeria According to Its Islamists, 49-51.

58 1987 yılında Securite Militaire (Askeri Güvenlik Örgütü) yeniden düzenlendi ve adı Delegation a la Prevention et a la Securite (Önlem ve Güvenlik Kurulu) olarak değiştirildi. Fakat Cezayirliler örgütü orijinal ismiyle, hatta isminin başharfleriyle (SM) anmaya devam ettiler.

59 Abbasi Medeni ile röportaj (Fransızca), Jeune Afrique 1543 (25 Temmuz- 1 Ağustos, 1990): 3-6. Fas'la ilişkilere dair yöneltilen bir soruya cevap veren Abbasi, Kral II. Hasan'la görüşme arzusunda olduğunu açıklayarak, hükümdarın babası V. Mohamed'in hatırasını ve Cezayir'in Fransa'ya karşı verdiği devrimci mücadelede gösterdiği dayanışmayı andı. FIS'in lideri ve aynı zamanda sözcüsü, buradan hareketle şu açıklamayı yaptı: "Biz aynı kaderi paylaşan aynı ulusun parçaları olduğumuz sonucuna vardık", ve çekingen bir ifadeyle ekledi: "Kral, FIS'i dikkatle izliyor ve FIS'le ilgili yayınlanan tek bir tartışmayı bile kaçırmadığına yemin ediyor."

60 "Abbasi Medeni: Between Municipalities and Legislatures" (Fatiha Akeb ve Mohamed Balhi'nin röportajı, Fransızca), Algerie-Actualite 1298 (30 Ağustos- 5 Eylül, 1990): 8-9.

61 1963 Anayasası 19. madde; 1976 Anayasası 55. madde; 1989 Anayasası 39. madde.

62 Gerçekte, bu konuların kamusal tartışmalara açık olması engellenmekle kalmıyor, bu engelleme belli bir ölçüde resmi olarak düzenleniyordu. Örneğin, basılı medyayı özel mülkiyete açan 90-07 no.lu yasayla, gazeteciler milli güvenliği tehdit edebilecek herhangi bir haber -buna da ilgili otoriteler karar verecekti- yapmaktan men ediliyordu. Bu düzenlemeye aykırı davranmanın cezası, beş ila on yıl hapis olacaktı. Dahası, dış politikanın Ulusal Halk Meclisi'nde tartışılması dahi resmen engellenmişti. 1989 Anayasasının 121. maddesi milletvekillerinin bu konuda bir tartışma başlatmasını yasaklıyordu. Dış politikayı ilgilendiren konularda sadece Cumhurbaşkanı veya Meclis Başkanı tartışma talebinde bulunabiliyordu.

63 Yahya H. Zoubir, "Algerian-Moroccan Relations and their Impact on

Maghribi Integration," Journal of North African Studies 5, no. 3 (güz 2000): n.18

64 "The Army and the Political-Religious Current" (Fransızca), Algerie-Revue de Presse 354-3 (Nisan 1991): n.p. Ocak 1986'da ANP Siyasi Komisyonunun Merkez Yönetimi, el-Djech'in kitlesel dağıtımını durdurdu. Yüksek komuta heyetleri Cezayir halkının ve politikacıların, kendilerinin belli konulardaki düşüncesi hakkında bilgilendirmek istediğinde, derginin ilgili yazıları Cezayir gazetelerinde yeniden yayınlanıyordu. Burada kullanılan kesitler, Horizons'ın 4 Nisan 1991, el-Moujahid'in 7 Nisan 1991 tarihli baskılarında yayınlanmıştır.

65 Aktaran, Yahia H. Zoubir, "The Painful Transition from Authoritarianism in Algeria," Arab Studies Quarterly 15, no. 3 (yaz 1993): 98.

66 Jean-Claude Vatin şöyle yazmıştır: 1963 Anayasası, 1964 yılının Charte d'Alger'i, ve 1963-65 yıllarının hükümetleri İslam'ın korunacağını açıkladılar... Genç bir devleti güçlendirmek, bağımsızlığı güvenceye almanın tek yoludur. Hatta gelişmenin ihtiyaçlarını karşılayacak, milli bütünlüğü korurken bir yandan da adaptasyon krizinin yaratacağı sorunları çözecek başka bir yapı da yoktur." Bkz. Jean-Claude Vatin, "Religious Resistance and State Power in Algeria," Islam and Power içinde, (Der.) Alexander S. Cudsi ve Ali E. Hilal Dessouki (Baltimore: Johns Hopkins University Pres, 1981), 140.

67 "Political Axis," Project of the Political Program of the Islamic Salvation Front, 3.

68 Platform of Political Demands of the FIS (Fransızca), aktaran al- Ahnaf vd., Algeria According to Its Islamists, 49-51.

69 Abbasi Medeni ile röportaj (Fransızca), Jeune Afrique 1543 (25 Temmuz- 1 Ağustos, 1990): 4.

70 Bradford Dillman, "Parliamentary Elections and the Prospects for Political Pluralism in North Africa," Government and Opposition 35, no. 2 (ilkbahar 2000): 227.

71 Fakat François Burgat, hidrokarbon sanayine "grevin bütün gücüyle çarptığını ve bunun bedelinin ulusal ekonomiye oldukça ağır olduğunu" bildirir." Bkz. François Burgat ve William Dowell, The Islamic Movement in North Africa, 2. Baskı (Austin: University of Texas Press, 1997), 294-295.

72 Roberts, "From Radical Mission," 466-468.

73 "The Army and the Political-Relligious Current" (Fransızca), Algerie-

Revue de Presse, 354-3 (Nisan 1991): n.p.

74 Ibid.

75 Willis, The Islamist Challenge, 184 n. 60.

76 Vandewalle, "Islam in Algeria," 38.

77 Project of the Political Program of the Islamic Salvation Front, 2-3, 15. Ahmed Rouadjia da benzer bir noktaya, Cephe'nin FLN'in kullandığı "milliyetçi ifade tarzı"ndan alıntılar yapma teamülüne değinir. Bkz. Ahmed Rouadjia, "Discourse and Strategy of the Algerian Islamist Movement," 69-103

78 Abdelkader Yefsah Cezayir meşruiyeti açısından hayati önemi olan iki unsur sıralar: sanayileşme ve milliyetçi özgüllük. Bkz. Processes of Legitimation (Meşrulaştırma Süreçleri), 121.

79 Sheikh Abbasi Madani: No to the Application of Sharia, French Is as Useful as Arabic, the Arab Maghreb Union is Multiple, but the Umma is One" (Abbasi Medeni ile röportaj, Fransızca), Arabies, Temmuz 1990: 20-22.

80 1990'ların sonlarında yüksek komuta heyetleri maquis'lerle herhangi bir bariz bağlantısı olan, veya hudut ordusunda ün yapmış kimselere de yer verdi. Böylece ANP'nin kendisini Cezayir milliyetçiliğinin doğal ve mantıklı savunucu olarak değerlendirme gücünü azaltı.

81 Abbasi Medeni ile Fatiha Akeb ve Mohamed Balhi'nin yaptığı röportajı (Fransızca), Algerie-Actualite 1298 (30 Ağustos- 5 Eylül, 1990): 8-9.

82 Ordu'nun Ekim 1988'deki karışıklıklar sırasında düzeni yeniden sağlamak için başvurduğu yöntemler arasında sadece tek bir yerde 150 ile 500 arası Cezayirlinin ölümüne neden olan, göstericilere ateş açmak yoktu; aynı zamanda Fransız işgaliyle özdeşleştirilen başka bir taktik de vardı: işkence. François Burgat'a göre, ordunun işkence yapması, Cezayir halkının subayların milliyetçi niteliğiyle ilgili düşüncesine geri dönülmez biçimde gölge düşürmüştü .Bkz. Burgat ve Dowell, The Islamic Movement in North Africa, 11. bölüm.

83 Tartışmanın tamamı için bkz. Lahouari Addi, Algeria and Democracy: Power and Political Crisis in Contemporary Algeria (Fransızca) (Paris: Editions la Decouverte, 1995): 55-74.

84 Ibid.

85 Böylece, Mouvement pour le Triomphe des Libertes Democratiques,

Union Democtaique du Manifeste Algerien, ve Association of Algerian Ulema gibi örgütlerin rolünden vazgeçtiği gibi, savaştaki rolünü de Fransızlar'a karşı verilen mücadelenin yükünü sırtlayan dahili maquisardlarla birleştirdi. ALN, Tunus ve Fas sınırlarındaki çatışmaların çoğununun üstesinden gelmiş olsa da, Cezayir devrimlerinin 31. yılında el-Djeich şu açıklamayı yayınladı: "İki güç (ALN ve Fransız ordusu) arasındaki asker sayısı ve savaş gereçlerinin orantısızlığına rağmen Ulusal Kurtuluş Ordusu düşman karşısında en uygun çatışma yöntemini uygulamıştır: Gerilla, düşmanı bezdirmiş, güçlerini dağıtmış ve moralini çökertmiştir..."; Mahieddine Filali, "The National Liberation Army, From Formation to Organization" (Fransızca), el-Djeich 270 (Kasım 1985): 16.

86 "The Army and the Political-Relilgious Current" (Fransızca), Algerie-Revue de Presse, 354-3 (Nisan 1991): n.p.

87 Ibid.

88 "Objective Number One: Protect Their Priviliges" (Abdelkader Yefsah ile röportaj, Fransızca), Le Nouvel Observateur, 19-25 Ocak, 1995, 23. Ayrıca bkz. Remy Leveau, "Algeria between the Tank and Minaret (Fransızca), Telerama, 24 Ağustos, 1994; Quandt, Between Bullets and Ballots, 61; ve Roberts, "From Radical Mission," 438.

89 Kimileri, ordunun açıkça müdahale etmek konusunda isteksiz davranmasını, onların demokratik kimliğinin kanıtı olarak değerlendirebilir. General Chelloufi, Nezzar, ve diğerlerinin dile getirdiği gibi, ordu demokratik dönüşümü destekliyordu. Cezayirli sosyolog Lahouari Addi gibi orduyu acımasızca eleştiren biri bile, 1991 yılında Le Monde'da yayınlanan bir köşe yazısında, askeri kurumun demokratik değişime ihtiyaç olduğunun farkında olduğunu belirtti. Ne var ki gelişen olaylar tersini gösteriyor ve William Quandt'ın ifade ettiği üzere ordu, demokratik niteliklerle kredilendirilemez; Between Ballots and Bulltes, 44.

90 Daniel Brumberg, "Islamists and Power Sharing: a Comparative Assessment of Middle East and Southeast Asian Cases," Çalışma Raporu, ABD Barış Enstitüsü, Washington, DC, yaz 1998, 14. Şadli'nin FLN içindeki muhalifleri onun ekonomik reform programından o denli hoşnutsuzdu ki, Cumhurbaşkanlığı için başka birini aday göstermeyi düşündüler.

91 Willis, The Islamist Challenge, 128-129.

92 Bu tamı tamına Cezayir'in o dönemki dış borcunun tutarıdır. Bkz. ibid., 129.

93 Roberts, "From Radical Mission", 462.

94 Askeri kurumun Şadli, Hamrouche ve onların FIS'le kurdukları ilişkiye bakışını değerlendiren bir çalışma için, bkz. "The Hamrouche-Chadli-FIS Connivance" (Fransızca), Memoirs of General Khaled Nezzar'ın 8. Bölümü (Algiers: Chibab Editions, 2000).

95 The Guardian, 16 Aralık 1991.

96 Willis, The Islamist Challange, 238-239.

97 Abed Charef, Algeria: The Grand Skid (Fransızca) (La Tour d'Aigues: Editions de l'Aube, 1994), 236; Nezzar, Memoirs, 235.

98 Nezzar, Memoirs, 236.

99 Willis, The Islamist Challenge, 238-239; Hugh Roberts, "The Algerian State and the Challenge of Democracy," Government and Opposition 27, no. 4 (güz 1992): 441; Cezayir hükümeti üyesiyle yapılan röportaj, Washington, DC, 2 Ocak, 2001, Yahia H. Zoubir ile röportaj, Orlando, FL, 18 Kasım, 2001.

100 Nezzar, Memoirs, 237. Bu konuya dikkat çeken diğerleri için bkz. Mohamed Muqadam, "Algeria: Coup Plotters Isolated after Retiring (Arapça), al-Hayat, 24 Ağustos, 2001; Yahia Rahal, A History of Power: A General's Testimony (Fransızca), (Algiers: Casbah Editions, 1997); Hamid Barrada, "The Stiriking Changes of Khaled Nezzar (Fransızca), Jeune Afrique 1858-1859 (14-27 Ağustos, 1996): 26-29; Omar Belhoucet, "Khaled Nezzar's Testimony (Fransızca), el-Watan, 15 Mayıs, 1996; ve Khaled Nezzar, "Duty and Truth" (Fransızca), el-Watan, 15 Mayıs, 1996.

101 Nezzar, Memoirs, 240.

102 Ordu, önemli bir desteği arkasına almadan harekete geçmedi. Comite National pour la Sauvegarde de l'Algerie adı verilen şemsiyenin altında, Cezayir'in "sivil toplumu" ordunun müdahalesi için baskı yaptı. Comite National pour la Sauvegarde de l'Algerie, Union Generale des Travailleurs Algeriens; Ligue Algerienne des Droits de l'Homme; bir dizi kadın örgütü, ve özel sektör derneklerinden meydana gelmişti. Rassemblement pour la Culture et la Democratie ve Parti de l'Avant-Garde Socialiste gibi partilerin dışarıdan verdikleri destekle, seçimlerin iptal edilmesine çalışıyordu. Çatı örgütünü oluşturan organizasyonların her biri, demokratik sürecin bu yolla korunacağına

inanıyordu.

103 "Anayasa hakkında El-Djeich dergisi ve Ordu" (Fransızca), el-Djeich'den alınan kesitler, el-Moudjahid'de yeniden yayınlanmıştır, 15 Mart, 1990.

104 Anayasa Konseyi 3. Bölüm (Denetleme/Kontrol ve Danışmanlık İşlevleri) uyarınca resmi olarak tavsiye vermek amacıyla kurulmuş bir yapı olmasına rağmen, Cezayir yargısı, ülkenin Anayasaları başka türlü olduğunu açıklasa da, hükümetten bağımsız bir bölüm değildir. Lahouari Addi, yasaların uygulanması bakımından, yargının uluslar arası standartların altında kaldığını ifade eder. Bkz. "From the Shadow of Terror the Army Seizes Power" (Fransızca), Le Monde Diplomatique (Şubat 1998): 1, 16-17; "Algeria's Army, Algeria's Agony," Foreign Affairs (Temmuz/Ağustos 1998): 44-53.

105 Ekim 1989'da çıkan 89-196 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesine göre, Haut Conseil de Securite'nin dahili güvenlik meselelerine ilişkin imtiyazları olmuştur, fakat bu sadece tavsiye niteliğinde bir kapasitedir. Kararnamenin 4. maddesi şöyle der: "HCS Cumhurbaşkanına ulusal ve uluslar arası alanda güvenlikle ilgili her konuda tavsiyelerde bulunur"; el-Moujahid'de yeniden basılmıştır, 13 Ocak, 1992.

106 89-196 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi sekiz kişilik bir konsey kuruyordu, fakat o dönemde Sid Ahmed Ghozali hem Başbakanlık, hem de Ekonomi Bakanlıklarını elinde bulunduruyordu, ve Şadli, elbette istifa etmeye zorlandı.

107 Proclamation of the High Security Council (Fransızca), yeniden basım el-Watan, 15 Şubat, 1992. Ordunun eylemlerinin meşruiyetini dayandırdığı anayasa maddeleri, şu konuları içeriyordu: Hükümet ile Cumhurbaşkanlığı ilişkisi (75); Hükümet ve Ulusal Halk Meclisi Başkanının işlevleri (79), yargı bağımsızlığı (129), yargının toplumu, özgürlükleri ve temel hakları korumadaki rolü ve Anayasa Konseyi'nin işlevleri (153).

108 Bunlara aşağıdakiler dâhildi: "Şu anki anayasanın düzenlemelerine uygun şekilde, siyasi partiler din, dil, ırk, toplumsal cinsiyet, işbirlikçi veya bölgesel temele dayandırılarak kurulamaz; siyasi partiler, yukarıda sıralanan unsurları içeren partizan propaganda yapamazlar; yabancı çıkarlara veya partilere itaat yasaklanmıştır; siyasi partiler şiddet veya baskıya başvuramazlar." Bkz. Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti Anayasası, 28 Kasım, 1996, www.algeria-watch.de/far-

ticle/docu/constit.htm.

109 Human Rights Watch, Algeria's Human Rights Crisis 10, no. 2 (Ağustos 1998): 15.

110 1996 Anayasasının 120. maddesi; Mona Yacoubian, "Algeria's Struggle for Democracy," Dış İlişkiler Konseyi Raporu, no. 3 New York, 1997.

111 Cezayir hükümet yetkilileri, 1999 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yedi kişinin aday olduğunu belirtiyor. Fakat bu adayların altısı oylamaya geçilmeden önce ordunun zaten sonucu kendi adayı Abdülaziz Buteflika lehine belirlediği kaygısıyla, yarıştan çekildiler.

112 Addi, "Algeria's Army," 50.

113 Barış ve Ulusal Uzlaşma Beyannamesi'nin tam metni için, bkz. www.el-mouradia.dz/arabe/infos/actualite/actualite.htm veya www.el-mouradia.dz/francais/infos/actualite/algeriact.htm

114 Dönemin Genelkurmay Başkanı General Mohamed Lamari, subayların "herhangi bir adayı, hatta bir İslamcıyı bile" kabul etmeye hazır olduğunu belirtmiş olsa da, bu samimi bir beyan değildi. Öyle bile olsa, Buteflika kendisini 1999 seçimlerinin ardından, orduyu oylamaya Buteflika lehine hile karıştırmakla suçlayan altı rakibinin, seçimden bir gün önce yarıştan çekildiklerini açıkladığında kurtarmış oldu. %58 oranında katılımın sağlandığı seçimde, seçmenlerin %85'i bu zorunlu adayı desteklemişti. Avrupalı gözlemciler ve diğerleri, seçimlerin hilesiz ve adil gerçekleştirildiğini beyan etse de Buteflika'nın zaferinin boyutu (en büyük rakibi oyların sadece %8'ini almıştı) ve Anayasa Konseyi, İçişleri Bakanlığı ve devlet medyasının kampanya sürecindeki şüpheli uygulamaları, sürecin Buteflika lehine manipule edildiğine işaret ediyordu. Örneğin, Mart 2004'ün başlarında Anayasa Konseyi eski bir bakan olan ve FIS ile yakın ilişkisi bulunan Ahmed Taleb İbrahimi'nin adaylık başvurusunu reddetti. İbrahimi geniş kesimlerce Buteflika'yı ikinci tur seçimlerin yapılması için zorlayacak güçlü bir rakip olarak değerlendirilmişti. Buteflika denetimindeki Konsey, 1999 yılındaki seçimlerde, seçime bir gün kala yarıştan çekildiği halde bir milyondan fazla oy alan İbrahimi'nin, gerekli olan 75.000 imzayı toplayamadığını iddia etti. Ayrıca siyasi amaçlar için devlet kaynaklarının kullanımıyla ilgili düzenlemeler çiğnenerek, kampanyadan önceki birkaç hafta boyunca Cezayir Devlet Televizyonunda akşam haberlerinin hemen arkasından Buteflika için söy-

lenen zafer şarkılarıyla birlikte, Buteflika'nın da kapsamlı ve pozitif biçimde yansıtıldığı yayınlar yapılmıştır. Son olarak, İçişleri Bakanlığı, kampanya temsilcileri için seçmen listelerinin geçerliliğini doğrulamayı imkânsız hale getirmiştir. Resmi kayıtlar, ancak seçmen kayıtları tamamlandıktan sonra kamuoyuna açılmıştır, bu da seçim otoritelerinin listelerde Buteflika lehine manipulasyon yapmakla itham edilmelerine sebep olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASKER KÖKENLİ BİR DÜZENİ KURUMSALLAŞTIRMAK

İsrail'in Mısır ordusunu 1967 Haziran'ında bozguna uğratması -ki Arapça'da al-naksa, gerileme olarak bilinir- Mısır politikasının militarizmden arınmaya başlamasına vesile olan olay olarak kabul edilir. Olayın hemen ardından gelişen standart anlatı, Mısır'ın askeri kurumunun hegemonyasına, Albay Abdülhekim Amer'in 1967'de görünüşe göre intihar ederek ölmesi; komutanların gerilemenin sorumlusu olarak kabul edilmesi; 1968'de silahlı kuvvetlere yönelik halk ayaklanmalarının gerçekleşmesi ve Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır'ın 1968'de silahlı kuvvetleri, etkili bir savaş gücüne dönüştürmek üzere yeniden yapılandırma tahhüdünde bulunmasıyla gölge düştüğünü iddia eder. Bu yaklaşıma göre, Mayıs 1971'deki Islah Devrimi ile birlikte,

Mısır'da subayların siyasi aktörler olarak oynadıkları rolün sonu gelmiş oldu. Nasır'ın halefi Sedat'ın emriyle gerçekleştirilen Islah Devrimi, Mısır resmi tarihinin ifadesiyle "Temmuz 1952 Devrimi"nin eksiklerini tamamlama uğraşısıydı. Sedat'ın programı, bir dizi güçlü ve politikleşmiş üst rütbeli askerin tasfiyesini kapsıyordu. Uzmanlar sürekli olarak bakanlık görevindeki subayların zamanla azalmasını, Mısırlı komutanların kışlalarına geri döndüğünün ve genellikle de orada kalmaya devam ettiklerinin göstergesi olarak değerlendirmişlerdir.[1]

1960'ların sonu ve 1970'lerin başlarında meydana gelen olayların Mısır siyasi sisteminin yörüngesini belirlediği söylenebilir. Bu olayların yol açtığı belki de en önemli sonuç, Cumhurbaşkanlığının, Mısır siyasetinin tartışılmaz birincil aktörü olarak kurumsallaşmasıdır. Subaylar, dikkate değer sayıda istisna bulunmakla birlikte, özellikle Türkiye ve Cezayir'deki meslektaşlarına kıyasla düşük bir profili korumaya çalıştılar. Yine de, Mısır'ın yüksek komuta heyetlerinin siyasi sistem içinde önemli ve etkili bir pozisyona sahip olduğunu belirtmek gerekir.[2] Tıpkı Cezayir'de ve 2000'lerin başlarına kadar Türkiye'de olduğu gibi Mısır'da da siyasi sistemin istikrarı mantığı, doğrudan, askeri idarenin mirası olan çok katmanlı bir kurumsal düzene bağlıdır.

Rejimin Evrimi ve Niteliği

23 Temmuz 1952'de, ağırlıklı olarak Mısır ordusunun orta rütbeli mensuplarından oluşan bir grup, 1805'ten beri

ülkeyi yöneten Arnavut-Osmanlı hanedanına son veren bir darbe yaptı. Britanya'nın süregelen nüfuzunu, sarayın yolsuzluk ve entrikaları ve Mısırlı politikacıların beceriksizlikleriyle rüşvetçiliklerine duydukları ortak nefretle birleşen Hür Subaylar, öncelikle Mısır siyasetinde reform yapmak ve iktidarı yeniden sivil siyasetçilere vermek için çabaladılar. Fakat, çok kısa bir süre içinde, Hür Subaylar müdahalelerini bambaşka bir açıdan değerlendirmeye başladılar.[3] Komutanlar reform yapmaktansa, sistemi, 22 Temmuz 1952'de egemen olan düzenle çok az benzerliği kalacak şekilde, baştan aşağı yeniden yapılandırdılar.[4] Şubat 1953'te, Hür Subaylar'ın yönetici kadrosundaki baskın karakter Cemal Abdülnasır, yeni bir hükümeti işbaşına getirmenin "devrimlerinin geniş amaçlarına kıyasla, küçük bir hedef olduğunu" açıkladı. "Sonraki [amacımız], siyasi sistemi değiştirmeyi içeriyor."[5] Gerçekten de subaylar, Mısır'ın siyasi sistemini değiştirmek ve devrimlerinin altı hedefini - emperyalizmin tüm unsurlarını yok etmek; feodalizmin kökünü kurutmak; tekelleri ve hükümet sistemi üzerindeki kapitalist denetimi ortadan kaldırmak; güçlü bir ulusal ordu oluşturmak; sosyal adaleti kurumsallaştırmak; ve sağlam bir demokratik toplum meydana getirmek- gerçekleştirme yolunda *ancien regime* (eski rejim)'in kalıntılarını sistematik olarak sildiler. Bu süreç, Kral Faruk İtalya'ya sürgüne gönderilir gönderilmez başladı ve 1953'te Mısır parlamentosunun dağılmasıyla siyasi partilerin yasaklanmasına kadar sürdü.[6]

Bu dönemde, siyasi iktidar Devrimci Komuta Konse-

yinde (DKK) toplanmıştı. Hür Subayların önde gelen üyelerinden 9 ila 12 kişinin oluşturduğu bu kurulun tartışmasız önderi, henüz Cumhurbaşkanı olmadan önce de, Nasır'dı. DKK sayesinde Hür Subaylar -ve genel olarak Mısır'ın askeri oluşumu- yeni düzenlerini kurabildiler. Parlamentoyu dağıtıp siyasi partileri kapatan ve monarşiye son veren subaylar, ayrıca, tarım reformu ve özel mülkiyetin kamulaştırılması gibi Mısır'ın toplumsal yapısında değişimlere yol açan bir dizi ekonomik düzenlemeye de imza attılar. Sonuçta bu program, Mısır halkına "demokratik bir yapı içerisinde daha çok maddi refah, adalet ve özgürlük" getirmek niyetindeydi ve subayların devrimci meşruiyetinin de dayanağını oluşturuyordu.[7] Subayların karşı çıkışları bu esaslı değişiklikleri kurumsallaştırıyordu.

1953'te Mısır halkını yeni düzene bağlamak amacıyla kitle tabanlı olarak kurulan Kurtuluş Hareketi, subayların rejimlerini kurumsallaştırmak için attıkları ilk adım oldu. Üç yıl sonra yürürlüğe soktukları anayasa ile birlikte ülkenin yeni siyasi düzenine biçim verilmişti.[8] 1956 Anayasası ve onu izleyen bir dizi metin, liberal siyasi sistemlerdekileri andıran kurumları, yapıları ve ilkeleri içeriyordu. Subaylar ve onların sivil müttefikleri devrimlerinin hedeflerini gerçekleştirmek üzere halkın desteğini alabilmek için, Mısır devrimini demokratik bir yapının formel kurumları içerisine yerleştirmenin önemini fark etmişti.

Formel bir Liberal Politik Yapı

Haziran 1956'da, Mısırlılar monarşi sonrası dönemin ilk

anayasasını ezici bir çoğunlukla onayladılar. Belgenin giriş yazısı - "biz, Mısır halkı" kelimeleriyle başlayan bir dizi ifade- halkın "özgür bir yaşam için [kendi] haklarını zorla söküp almış olması nedeniyle," özgürlüklerinin temelinin "eşitlik, adalet ve saygınlığa duydukları kutsal bir inanç" olduğunu vurguluyordu. Bu ilkeler, şehitlerin ulusal onur mücadelesinde uğruna canlarını feda ettikleri, "kitlelerin ilan ettiği ülkülerden" türemişti. Sonuç mutlaka "vicdan ve aklınkiler dışında diktenin olmadığı bir atmosferde, düşünce ve inanç özgürlüğünün güvenceye alındığı" bir toplum olacaktı.[9] Bu haklar bağlamında Anayasa'nın 3. maddesi, devletin dinini de İslam olarak tanımlamıştı.

Anayasa Mısır'ı, egemenliğin ümmette olduğu bir "demokratik cumhuriyet" olarak betimliyor ve "özgürlük, güvenlik, emniyet ve fırsat eşitliğini" güvence altına alıyordu. Demokratik normları yansıtan meşrulaştırıcı ilkelere daha yakından bakıldığında, 1956 Anayasası'nın tüm Mısırlıların yasalar karşısında eşit olduğunu belirttiği ve vatandaşlara düşünce ve ifade özgürlüğü tanıdığı görülür. Bu ilkeler ilerleyen dönemlerde basın, toplanma ve dernek kurma özgürlüklerini ve bağımsız yargının varlığını güvence altına alan hükümlerle güçlendirildi. Seçme hakkını düzenleyen "Siyasi Hakların Kullanılmasına İlişkin" 73. madde de, yürürlüğe giren Anayasa ile uyum içindeydi.

Anayasa'nın merkezinde bir Ulusal Meclis'in kurulması yer alıyordu. Gizli oyla seçilen 350 üyenin oluşturacağı Ulusal Meclis, devletin yasama işlevini üstlenecek ve Cumhurbaşkanlığı vetosunu dikkate almama yetkisine de sahip ola-

caktı. Aynı zamanda hükümetin ve devlet idaresinin işlev ve performansını denetlemek üzere dikkate değer ölçüdeki formel güçleri de elinde bulunduracaktı. Örneğin, Ulusal Meclis'in her üyesi kabinede yer alan bakanlara doğrudan soru sorma veya gensoru verme hakkına sahip olacak; en az 10 parlamenterden oluşan herhangi bir grup, kamu siyasetini ilgilendiren önemli konularda tartışma başlatabilecek ve parlamento oturumlarında hükümetle fikir alışverişinde bulunmayı talep edebilecekti (Madde 90-91). Bu denetim işlevi, devlet bütçesi gibi önemli bir alanı da kapsıyordu. Anayasa, her mali yılın bitimine 90 gün kala, bütçenin milletvekillerinin onayı için Meclis'e sunulmasını öngörüyordu. Meclis, herhangi bir bakana verdiği güvenoyunu geri çekebilir, böylece ilgili kişiyi istifaya zorlayabilirdi. Son olarak, Meclis, Cumhurbaşkanlığı için aday göstermekle yükümlüydü. Meclisin -üçte iki çoğunluğunun- üzerinde mutabık olduğu bir aday, gizli oyla yapılacak bir halk oylamasıyla Mısır halkı tarafından seçilecekti.

Altı yıl sonra -o zamana kadar hayli kişisel siyasi güç ve prestij edinmiş bulunan- Cumhurbaşkanı Nasır, bir Ulusal Beyanname sundu. 1962 belgesi, hem devrimin ilk 10 yılında elde edilen başarılara ilişkin retrospektif bir değerlendirme yapıyor, hem de Mısırlıları gelecek yıllarda bekleyen şeylerin ana hatlarını belirliyordu. Uzmanlar, oldukça doğru bir biçimde bu belgenin Kahire'nin 1960'larda sola kayışının kanıtı olarak değerlendirmiş olsa da, Beyanname metninin sosyalist kalıbı, hiçbir şekilde Hür Subaylar darbesinin meşrulaştırıcı ilkelerinin en önemli bileşenleri

olan milliyetçilik, demokrasi ve toplumsal adaleti dışlamıyordu. Genel olarak Beyannamenin tüm bu unsurları, Temmuz 1952 olaylarının popülist karakterini yansıtan bir söylemde bütünleştirdiği söylenebilir.

Mısır tarihinde çok önemli bir yeri olan 1952 yılının başında, kentlerde ve köylerdeki kitleler gerçek arzularının ne olduğunu çoktan yeterince ifade etmişlerdi bile.

23 Temmuz 1952 devriminin en büyük özelliği, onu sahneye koyan silahlı kuvvetlerin Devrimi yapan değil, popüler aracı olmasıdır...

Bu [devrimci bilincin] hakikiliği ve gücü, askeri diktatörlük olasılığının kabul edilmesini de imkansız kılmış; onun yerine halk güçlerini köylülerin ve işçilerin güçleriyle birleştirerek bunları gerçek lider konumuna yerleştirmiştir.[10]

Söz konusu meşrulaştırıcı ilkelere bağlılık, "devrimin öncü gücüne" (yani orduya) müdahalesi sonrasında pek çok başarıya ulaşma fırsatı vermiş, bilhassa "yabancı monarşinin" yönetimi altındaki dejenere rejimin yerine, ilerici ve demokratik bir düzenin kurulmasını mümkün kılmıştır. Beyanname, milliyetçilik, demokrasi ve toplumsal adalete ek olarak "Tanrıya duyulan sarsılmaz inanç"ı da, devrimin gelişimindeki hayati unsurlardan biri olarak sıralamıştır.[11] Bu 1956 Anayasası'ndakine kıyasla, dinin toplumdaki rolüne dair daha bilinçli ve çarpıcı bir ifadedir.

1964 Anayasası, ana hatları iki yıl önce ilan edilen Beyanname'de belirlenmiş olan geniş vizyonun kurumsallaştırılma çabasını yansıtır. Beyannamenin "gerçek demokra-

si", sosyalizm ve toplumsal adalet vurgusuna rağmen, yeni Anayasa, 1956 Anayasasında yer alan meşrulaştırıcı ilkeler, temsili yapılar ve demokratik kurumların çarpıcılığını tekrarlamaktan çok da öteye gitmemiştir. Devletin ekonomik gelişim ve kamu ile özel sektör arasındaki ilişkilerdeki rolüyle ilgili eklemeler yapılmıştır. 1964 Anayasasının en büyük yeniliği, Cumhurbaşkanını yeni bir kabine kurmakla görevlendirecek şekilde, parlamentoya hükümete sunduğu güvenoyunu geri çekme yetkisini tanımasıdır.[12]

1964 Anayasasının yürürlüğe girmesinin üzerinden geçen üç yıl içerisinde, askeri kurum ve onun sivil müttefiklerinin buyruğuyla kurulmuş olan rejim, önemli bir sorunla karşı karşıya kaldı. İsrail'in 1967 yılındaki zaferi, hem devlet idaresinin hem de genel olarak siyasetin kapsamlı bir reforma tabi tutulması talebiyle Mısır'ın siyasi yelpazesinin dört bir yanından baskıların gelmesine neden oldu. Nasır bu taleplere tepki olarak "30 Mart Programı"nı (1968) geliştirdi. Program, yenilgiye yol açan sorunların tahlilini, yenilgiden bu yana Mısır'ın geçirdiği kritik dönem boyunca elde ettiği başarıları ve geleceğe dönük bir yol haritasını içeriyordu. Buna göre, "güçlü aktörler" -bilhassa Albay Abdülhekim Amer ve ona bağlı yüksek komuta kadrosu- hem ordunun kötü savaş performansının hem de Mısır siyasi sisteminin kusurlarının birincil sorumlusu olarak tanımlanıyordu.[13] Yüksek rütbeli subayları Mısır'ın savaş yenilgisinden sorumlu tutmak, en azından kâğıt üzerinde, "Devlet Savunması Konularının ve Silahlı Kuvvetlerin Kontrolüne İlişkin 1968/4 sayılı yasa" ile tutarlıydı. 25 Ocak

1968'de yürürlüğe giren yasa, görünüşte, askeri kurumun özerkliğine karşı getirilmiş resmi bir çözümdü. Fakat uygulamada Süveyş Kanalı'nın Doğu Şeridi'ndeki İsrail varlığı, Mısırlıların İsrail'e karşı kararlı bir savaşa hazırladıkları düşünülürse, ordunun devlet kurumlarının en ayrıcalıklısı olmayı sürdürdüğünün göstergesidir.

Nasır 30 Mart Programında, Mısır topraklarını ve onurunu yeniden elde etmek için verilecek mücadelenin sadece ordunun işi olmadığını, bunun aynı zamanda toplumun demokrasiye ve toplumsal adalete erişmek için harekete geçirilmesiyle de ilgili olduğunu dile getirmişti. Bu amaçla da temel bireysel hakların, örneğin ifade, düşünce, fikir ve basın özgürlüğünün öneminin altını çizecek yeni bir Anayasa için on maddelik bir program hazırlamıştı. Bir kez daha hukukun üstünlüğünü vurgulayan 30 Mart Programı, önceki kurucu belgelerden bir adım ileri giderek yargı kararlarının incelenmesinden sorumlu olacak bir Yüksek Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasını öneriyordu.[14] Bütün olarak bakıldığında belge, Mısır'ın demokratik uygulamalarının derinleştirilmesi gerekliliğini vurguluyor, bunun, özellikle Haziran 1967 savaşıyla iyice ortaya çıkan ülke sorunlarının aşılması için önemine değiniyordu.

30 Mart Programının Mısır'ın askeri ve siyasi kurtuluşunun yol haritası olarak onaylandığı halkoylamasının üzerinden üç yıldan biraz fazla zaman geçmişken, yeni bir "kalıcı Anayasa" ilan edildi. 1970 yılında Cumhurbaşkanı olan, Nasır'ın halefi ve Hür Subaylar üyesi Enver Sedat, Anayasa'ya son şeklinin verilip onaylanmasına başkanlık etti.

1971 Anayasası artık tanıdık olan meşrulaştırıcı ilkeleri hatırlatıyordu. Ve tıpkı önceki kurucu metinlerde olduğu gibi, hukukun egemenliğini "kişi özgürlüğünün tek garantisi" ve "otoritenin yasallığının tek temeli" olarak açıklıyordu.[15]

Yeni Anayasa, Mısır toplumunda dinin önemini tanıyor, Allah'ın adını zikrediyor ve milli hedeflere varmak için "O'nun yardımını" diliyordu. Bu tek başına, Ulusal Beyanname veya 30 Mart Programından sapma olarak değerlendirilemez. Yine de 2. madde şöyle der: "İslam, devlet dinidir; şeriat ilkeleri yasamanın birincil kaynağıdır ve Arapça resmi dildir." İslami yasalara ve demokratik yapıların vazgeçilmez özelliği olan, davaların yürürlükte olan kanunlara göre ele alınması ilkesinin oluşturulmasına yapılan vurgu dışında, Anayasanın 1971 versiyonu ne 1956, ne de 1964 Anayasasından çok da farklı değildir.[16]

1980 yılının Mayıs'ında halk, 1971 Anayasası'nda yapılan ve halen yürürlükte olan beş değişikliği onayladı. Bu değişiklerin dördü, metnin "Devlet" başlıklı ilk bölümüyle ilgilidir. Dönemin resmi açıklamalarına göre bu değişiklikler, Mısır toplumunun geçirdiği değişimin yansımasıydı. Değiştirilen maddeler, 1976 Anayasasıyla geçiş yapılan çok partili sistemin anayasal kabulünü de içeren, demokrasi ve toplumsal adaletle ilgili bildik konuların üzerinde duruyordu. İkinci değişiklik ise dinle, özellikle de şeriatın Mısır'ın yasama süreciyle ilişkisine ilişkindi. Yeni metin şöyle formüle edilmişti: "İslam devlet dinidir ve Arapça da resmi dildir. Şeriat yasamanın birincil kaynağıdır."[17] Şeriatın, ya-

sanın temeli olarak tanımlanarak dâhil edilmesi İslamın eriştiği ideolojik üstünlüğü göz önüne serer. Zaman içerisinde Müslüman Kardeşler bu ifadeyi kullanarak nesnel gerçeklik ile Mısır hükümetinin onaylamak zorunda olduğu anayasal ilkeler arasındaki uçuruma dikkat çekeceklerdi.

Değiştirilen Anayasa, aynı zamanda yeni bir parlamenter meclis de (Şura Meclisi) oluşturmuştu. Mısır'ın yeni parlamenter düzeninde Senato olarak tanımlanan Şura Meclisi, üçte ikisi doğrudan ve gizli oyla seçilen 264 üyeden meydana geliyordu. Geri kalan üyeler Cumhurbaşkanlığınca atanıyordu. Şura Meclisi'nin amacı, "çalışan güçlerin birliğini... kamu haklarını, özgürlüklerini ve sorumluluklarını korumak ve demokratik sosyalist sistemi yerleştirip, alanını genişletmek"ti.[18] Sorumlulukları arasındaysa, Anayasa değişiklikleri, yasa tasarıları, ekonomik ve sosyal gelişim programlarının uygulanması ve genel devlet politikaları gibi konular hakkında "danışmanlık yapmak" yer alıyordu.

Mayıs 2005'te Mısır Anayasası bir kez daha değiştirildi. Mısır devlet basınının ve Milli Demokratik Parti'nin demokrasinin "derinleştirilmesi" yolunda önemli bir adım olarak addettikleri değişikliklerle, çok adaylı Cumhurbaşkanlığı seçimlerine geçiliyordu. Önceden, Halk Meclisi'nin üçte iki çoğunluğunun kararıyla Cumhurbaşkanlığı için bir aday belirlenir, bu aday halk referandumda Mısırlıların "evet" veya "hayır" biçiminde oy vermesiyle seçilirdi. Bundan böyle, Mısır Cumhurbaşkanlarının göreve gelmek için yarışacakları rakipleri olacaktı.

Otoriter Gerçeklik

Hür Subaylar rejiminin kurulmasından kısa bir süre sonra, Nasır ve Devrimci Komuta Konseyindeki çalışma arkadaşları (her ikisi de 1954 yılında olmak üzere) İslam Konseyi ve Kurtuluş Hareketi gibi örgütler kurdu. Bu örgütlerin Mısır halkının siyasi katılımını teşvik etmek üzere kurulmuş olduğu farz edilse de, gerçekte iki ana amaca hizmet etmişlerdir: Birincisi, bunlar Mısır liderlerinin kendi siyasi projelerinin meşruiyetini desteklemiştir. İkinci olarak ise, bu grupların tüm siyasi eğilimleri kuşatan doğası nedeniyle, devlet eliti, siyasi alanı daha kolay denetleyebilmiş ve özerk güç merkezlerinin gelişimini önleyebilmiştir.[19]

1970'lerin ortalarında Sedat, ilk defa manabir'lerin (Kurtuluş Hareketi'nin ardılı olan Arap Sosyalist Birliği içinde sol, sağ ve merkezi temsil eden platformlar) kurulması çağrısında bulunduğunda kitle tabanlı tek parti dönemine etkili biçimde son vermiştir. Birliğin parçalara ayrılması elbette önemli bir değişikliktir, fakat demokratik politikalara koşulsuz bağlılığın simgesi olarak değerlendirilemez.[20] Cumhurbaşkanının demokrasi hakkındaki söylemi bir kenara, Sedat mecliste gerçekleştireceği bir mühendislik hamlesi ile iktidar partisinin hem sağ hem de solda destekçisi olacak "sadık muhalefet"i yaratmaya çalışıyordu.[21]

Ayrıca, siyasi partilerin kurulmasına imkân veren (40/1977 sayılı) yasa (1978 yılında adı Milli Demokratik Parti- NDP olarak değiştirilen) Mısır iktidar partisinin ve hükümetin manipülasyonuna tabiiydi. Yasa, parti programla-

rı ve faaliyetlerinin bazı özel ilkelerle uyumlu olması gerektiğini belirliyordu; bunlar milli birlik, çalışan kesimlerin ittifakı, toplumsal barış, demokratik sosyalizm ve işçilerle fellahin'in temel kazanımlarının korunmasıydı. NDP hâkimiyetindeki Siyasi Parti Meseleleri Komitesi (Siyasi Partiler Komitesi) koşullar öyle gerektirdiğinde, kasıtlı olarak bu parametrelerin ya çok daraltılmış veya çok genişletilmiş yorumlarına başvurarak siyasi muhaliflerin yasal olarak tanınmasını engelliyordu. Yasa ayrıca kurulması önerilen partilere izin verilebilmesi için, bunların hâlihazırda var olan partilerle benzer olmaması gerektiğini de şart koşuyordu. Var olan ve kurulması tasarlanan partiler arasındaki fark ya da benzerliklerin neye göre belirleneceğinin net bir ölçüm standardının olmaması, onaylama sürecinin ister istemez siyasallaşmasına neden oluyor, dolayısıyla yeni bir partinin kurulması zorlaşıyordu.[22] Daha geniş siyasi katılım ve temsiliyeti sağlamaktan ziyade, 40. madde bizzat siyasi kontrolün bir aracı haline gelmişti.[23]

Mısır rejiminin otoriter niteliği, iktidar partisinin istikrarlı biçimde parlamento çoğunluğunu elinde bulundurmasında da kendini açığa vuruyordu. NDP'nin hâkimiyeti devletin cömertliği ile de destekleniyordu, böylece NDP üyeleri eşsiz bir finansmana ve devlet medyasına erişime sahip oluyor, seçim yasaları büyük ölçüde iktidar partisinin lehine işliyor ve sahtekârlık yapılabiliyordu.[24] NDP hâkimiyetinin Mısır siyaseti üzerinde iki önemli ve birbiriyle bağlantılı etkisi olmuştur. İlk olarak, bu durum muhalefet partilerinin Meclis'teki etkisini sınırlandırmış ve üye kazanmalarını en-

gelleyerek, NDP'yi var eden rejim yanlılarının (burjuvazi, bir takım kır kökenli ileri gelenler ve kamu sektörü üyeleri) gücünü arttırmıştır. İkinci etki ise, NDP'nin sağlama alınan hegemonyası sayesinde Halk Meclisi yürütmenin bir uzantısı haline geldiğinden, hükümet politikalarının uygulanmasının ve Cumhurbaşkanlığı süresinin güvenceye alınmasıdır. Cumhurbaşkanlığı, askeri kurumun siyasi etkisinin en önemli kurumsal mekanizması olmayı sürdürmektedir. Neticede NDP'nin hegemonyasını üzerinde çalışmak, geçmişte olduğu gibi bugün de Mısır'ın asker hâkimiyetindeki devletinin liderlerinin hem rejimi hem de bağlantılı çıkarlarını korumalarına yardımcı olur.

2003'ten bu yana NDP kendisini reformist bir parti olarak konumlandırmıştır. Partinin, başında Cumhurbaşkanı Mübarek'in oğlu Cemal'in bulunduğu Politika Sekreterliği, bireysel haklar, siyasi liberalizasyon ve ekonomik fırsatları savunan bir dizi öneri getirmiştir. Resmi bildiriler ve kişisel görüşleri yansıtan raporlar bir yana, NDP'nin önerileri daha demokratik bir sisteme hakiki bir dönüşümü teşvik etmekten ziyade, partinin gücünü daha da kurumsallaştırmak niyetini taşıyordu. Liberal al-Ghad Partisinin lideri Ayman Nour'un 2005-2006'da siyasi gerekçelerle suçlanması ve tutuklanıp hapse atılması, NDP'nin demokratik reforma bağlılığı ile çelişir.

NDP önderliği, iktidar partisinin üstünlüğünü güvenceye almak üzere, Mısır'ın kurumsal düzeninde de bazı değişiklikler yapmıştır. Örneğin, kaynağı NDP'nin Eylül 2004'te yayınladığı "Vatandaşların Hakları ve Demokrasi"

başlıklı rapor olan, Siyasi Partiler Yasası'ndaki değişikliği ele alalım.[25] Mısır siyasi partilerinin milli birlik ilkelerine ve şeriata bağlılığını şart koşan hükümleri kaldırıp, 1952 devriminin kazanımlarını koruyan yasa, siyasi partiye dönüşmeyi arzulayan gruplara yeni sınırlandırmalar getiriyordu. 40 sayılı yasanın bir önceki versiyonu potansiyel partilerin hâlihazırda var olan partilerden farklı olması gerektiğini şart koşuyorken, yasanın değiştirilmiş hali, yeni partilerin siyasi arenaya "yenibir katkı" yapması koşulunu getiriyordu. Yasal onay alabilmek için, parti adaylarının Mısır'ın 27 vilayetinden 1000 vatandaşın imzasını alması gerekiyordu. Önceden, yanlızca 50 imza yeterliydi ve coğrafi sınırlandırmalar söz konusu değildi. Onay isteyen partilerin aynı zamanda mali kaynaklarının detaylarını beyan etmeleri gerekiyordu ve bu kaynakların hiçbiri yabancı kişi veya kurumlardan gelmemeliydi.

Halk Meclisi, Siyasi Partiler Komitesi'nde de bazı değişiklikler yaptı. 2005 yılında komitenin yedi olan üye sayısı, İçişleri Bakanı ve Halk Meclisi Meselelerinden sorumlu Bakan da dâhil edilecek şekilde dokuza çıkarıldı. Bunların her ikisi de NDP'nin önde gelen üyeleriydi. Komitenin başkanlığı, iktidar partisinin Genel Sekreteri tarafından yürütülüyordu. Diğer üyeler, üç emekli yargıç ve üç bağımsız siyasi figürdü. Yargı zaman zaman bağımsızlığını sergileyebilmiş olsa da, eski yargıçların genellikle NDP ile yakın ilişkisi bulunuyordu. Değişiklikler, sadece komitenin kompozisyonuna yönelik değildi, onu daha fazla güçle de donatıyordu. Örneğin, Siyasi Partiler Komisyonu bir siyasi par-

tinin veya lider konumundaki üyelerinin parti platformundan saptığına karar verirse, parti kapatılabiliyordu. Ayrıca komite parti faaliyetlerini ülke çıkarlarına aykırı bulursa, durdurabilirdi. Hatta bir partinin ulusal çıkarı zedelediğine hükmedilirse, komitenin konuyu Sosyalist Halk Savcılığı'na iletme yetkisi vardı. Siyasi sistemde açılımlar yaratmaktansa, NDP reform maskesi altında, otoriter statükoyu sağlama alıyordu.[26]

Mısır'ın kurucu belgelerinde sıralanan diğer özgürlükler de fi hudud al-qaanun (yasa sınırları içerisinde) ifadesinin stratejik kullanımıyla sınırlandırılıyordu. Örneğin, Anayasanın 48. maddesi basın özgürlüğünü tanımlarken, gerçekte (93/1995 sayılı) Basın Yasası, yanlış yapılan veya iftira içeren haberleri, hapis ve ağır para cezalarıyla cezalandırabiliyordu. Eylemleri ulusal ekonomi, ulusal çıkar veya her ikisini birden zedelediğine hükmedilenlerin para ve hapis cezaları arttırılabiliyordu. 93/1995 sayılı yasa Haziran 1996'da yürürlükten kaldırılarak, yerine 96/1996 sayılı yeni bir yasa getirildi. Hükümet bu yasayı Mısır'da basın özgürlüğünün kanıtı olarak gösterse de, yeni yasanın hükümleri geçmiş versiyonundan çok da farklı değildi.[27]

Mısır'ın baş döndürücü düzenlemeler, kurallar ve kararnameler silsilesi içinde en önemlisi, hâkim siyasi düzeni sağlamlaştırmayı hedefleyen (162/1958 sayılı) Olağanüstü Hal Yasasıydı.[28] 1967 yılından itibaren neredeyse sürekli yürürlükte olan yasa, ilk ilan edilişinin ardından defalarca değişikliğe uğramış olsa da, askeri idareyi Mısır genelinde yaymıştır.[29] Olağanüstü Hal Yasasına dayanarak ga-

zete ve dergiler sansürlenmiş ya da kapatılmış; işçilerin greve gitmesi engellenmiş, siyasi örgütlerin toplanması İçişleri Bakanlığı'nın takdirine bırakılmıştır. Uygun izin alınmadıkça, muhalif grupların kamuya açık yerlerde toplantı ve gösteri düzenlemesi imkânsızdır, dolayısıyla toplanmak ve örgütlenmek için ev ve bina gibi iç mekânlar kullanılmak zorundadır.

Olağanüstü Hal Yasası aynı zamanda paralel bir yargı sistemi de kurmaktadır. Yüksek Devlet Güvenlik Mahkemesi (2003 yılında kapatılan Devlet Güvenlik Mahkemesi ile karıştırılmamalıdır). Halk güvenliği ve ulusal güvenliğe karşı işlenmiş suçlarla ilgili hüküm vermekten sorumlu olan bu mahkemeler, Mısır'ın kurucu belgelerinin hiçbirinde telaffuz edilmezler ve davaların yürürlükte olan kanunlar gereğince ele alınması gibi bazı temel garantilerden yoksundurlar. Human Rights Watch ve Amnesty International gibi bazı uluslar arası kuruluşlar, Yüksek Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin uluslar arası düzeyde kabul edilmiş yargılama standartlarının altında kaldığını belirlemiştir; bu değerlendirmenin en bariz nedenlerinden biri, uygulayıcı hükümlerin davalıya temyiz hakkı tanımamasıdır.[30] Bu nedenle bu mahkeme devlet elitlerinin muhaliflerine karşı koydukları bir araca dönüşmüştür. Mısırlı liderler, güvenlik ve düzenin bilinçli bir şekilde oldukça geniş tutulan tanımlarından aldıkları güçle, siyasi aktivistler ve diğerlerinin yanı sıra bilhassa daha çok insan hakları, siyasi özgürlük ve iyi yönetim taleplerinde bulunan kişilerle mücadele etmeye çalıştı. 2000 ve 2003 yılları arasında, insan hakları ve re-

form aktivisti Saadeddin İbrahim, İbni Haldun Gelişme Çalışmaları Merkezi'nden 27 arkadaşı ile birlikte, kamu görevlilerine rüşvet vermek üzere komplo kurmak; hükümet onayı olmadan yurtdışından bağış toplamak; kasıtlı olarak Mısır'ın çıkarlarına zarar verecek haberler yaymak ve Avrupa Birliği'nin hakkını yemek suçlarından bu mahkemede yargılamışlardır. İbrahim ve birlikte yargılandığı diğer sanıklar, 2003'ün ilk dönemlerinde Bush yönetiminin Mısır hükümetine yönelttiği baskı sonucunda beraat ettirilerek serbest bırakıldı.

1992'den itibaren Olağanüstü Hal Yasası, sivillerin askeri yargı sistemine yönlendirilmesinin meşrulaştırılma temeli olarak da kullanıldı. Başlangıçtaki niyet aslında terörizmle ilgili hükümlerin verilmesini hızlandırmak iken, giderek daha çok sivil, devlet karşıtı şiddet faaliyetinde bulunmamış olsa da bu mahkemelerde yargılandı. Örneğin Müslüman Kardeşler üyeleri, örgüt 30 yıldır şiddet eylemleri gerçekleştirmediği halde defalarca yargılanıp mahkûm edilmişlerdir.

Mısır'ın yasal sistemine ek olarak, Cumhurbaşkanlığı da otoriter statükoyu korumak için tasarlanan temel kurumsal mekanizmalardan biridir. Daha önce dile getirildiği gibi, 1967 yenilgisinin önemli sonuçlarından biri Cumhurbaşkanı'nın Mısır siyasetinin en önemli aktörü olarak kurumsallaştırılmasıydı. Fakat Cumhurbaşkanı 1967'den önce Hür Subaylar'ın siyasi rejiminin merkezi haline gelmişti. Hem 1954, hem de 1964 Anayasaları Cumhurbaşkanını muazzam güçlerle donatmıştı. Bu güçler, oldukça sıradan olan-

lardan, Halk Meclisi'ni feshetmek, kanun hükmünde kararnameler çıkarmak, olağanüstü hal ilan etmek ve silahlı kuvvetlere komutanlık yapmak gibi, çok daha önemli ayrıcalıklara kadar geniş bir yelpazede yer alıyordu. Mısır'ın 1971 Anayasası Cumhurbaşkanının görev süresini altışar yıllık iki dönemle sınırlandırdı, fakat 1980'de yapılan Anayasa değişiklikleri ile bu koruyucu hüküm yeniden kaldırıldı.

Her ne kadar Mayıs 2005'te yapılan Anayasa değişikliği Cumhurbaşkanının seçimlerde rakiplerle karşılaşmasına imkân verdiyse de, aday adaylarının aşması gereken yasal engeller, seçim kampanyasına katılmalarını bile engelleyebiliyor. Yalnızca en az beş yıl önce kurulmuş, Halk Meclisindeki sandalye sayısının %5'ine ve Şura Meclisi'ndeki sandalye sayısının yine %5'ine sahip partiler, Cumhurbaşkanlığına aday gösterebiliyor. Adayın aynı zamanda partisinin yüksek komitelerinde yer alması gerekiyor. Bağımsız adayların da Mısır temsili yapıları içinden toplam 250 üyenin imzasını alması gerekiyor; bu, Halk Meclisinden en az 65, Şura Meclisinden 25 imzaya ek olarak toplam 27 vilayetin 14'ü içinden 10'unun yerel konseylerinden onay alınması anlamına geliyor.[31] Sıralanan bu yapıların tümünde iktidar partisinin sayısal çoğunluğu elinde bulundurması, hâlihazırda görev başında olan Cumhurbaşkanının lehine işliyor. Sonuçta, yasal düzenlemelerin tüm ağırlığı ile Cumhurbaşkanlığı güçlerinin birleşiminin iktidardaki NDP ile birbirine bağlanması, güçler dengesini açıkça, her zaman bir subay olan Cumhurbaşkanı lehine şekillendirir. Kendisi de emek-

li bir subay olan bir strateji uzmanı, Mısır devletinin en üst kademesinde ordu ile bir sivil arasında kayda değer bir fark olmadığını açıklamıştır.

Uzmanlar, Mısır'daki sivil-askeri ilişkileri çoğunlukla bir çeşit pazarlık olarak tanımlamıştır, ama gerçekte söz konusu olan bir alışverişten çok daha fazlasıdır.[32] Ordu ve Cumhurbaşkanının paylaştığı çıkarlar ve dünya görüşleri onların kaderlerini sıradan bir pazarlığın yapacağından çok daha fazla birbirine bağlar. Askeri kurum, Cumhurbaşkanına devletin ve siyasi gelişmenin kâhyası olması sebebiyle güven duyar.[33] Askeri eğitim, idman ve deneyimler aracılığıyla subaylarla aynı şekilde sosyalleşen Mısır devletinin başkanı, üniformalı meslektaşlarınınkine oldukça yakın bir perspektife sahiptir.[34] Askeri kurumun prestij ve etkisinin en alt düzeylerde olduğu Sedat döneminin ilk yıllarında bile, Cumhurbaşkanı ordunun içinde ve dışındaki rakiplerini alt etmek için subay yetiştirme ihtiyacı hissetmişti.

Cumuhrbaşkanı ile ordu arasında ihtilafın ortaya çıktığı anlar da yok değildir. Örneğin Ocak 1977'deki "Ekmek İsyanları" esnasında Mısırlı komutanlar, Sedat'ı da ölümcül bir krizden kurtaracak müdahaleyi gerçekleştirmek ve ülke genelinde düzeni yeniden tesis etmek konusunda, ancak Cumhurbaşkanı'nın katı ekonomik önlemleri geri çekmeyi kabul etmesi neticesinde anlaşmışlardı. 1980'ler boyunca Cumhurbaşkanı Mübarek ve Albay Abdel Abu Ghazala subayların sadakatini kazanmak için yarışırken oldukça sıkıntılı bir ilişki yaşamışlardı. Sonuçta mücadeleyi Mü-

barek kazandı.

Fakat genel olarak Mısır siyasi sisteminin bekasını sağlayan şey, ordu ile Cumhurbaşkanı arasındaki kritik ve yakın işbirliğidir. Eğer subay heyetleri ihtiyaç duyarsa, Cumhurbaşkanı aracılığıyla siyasi olayları etkileyebilirler. Cumhurbaşkanıyla kurdukları bu birbirini karşılıklı olarak güçlendiren ilişki sayesinde subaylar kendilerini gündelik siyasetten yalıtabilmişlerdir.

Formel kurumların siyasi kontrol bakımından önemi ortada olsa da, enformel kurumların da Mısır'ın otoriter rejiminin sürdürülmesinde en *az aynı* ölçüde, *hatta* belki daha da fazla önemi vardır. Enformel kurumların kökenleri, askeri kurumu yüceltilmiş bir siyasi ve sosyal poziyona yerleştiren Hür Subayların darbe dönemindeki örneklerde bulunabilir. Ordunun prestijinin Haziran 1967'den sonra azalmasına ve subay heyetlerinin açık rolünde meydana gelen değişikliklere rağmen, Cumhurbaşkanlığı ve Mısır komutanları arasındaki bağ, ordu gücüne bağlı enformel kurumların varlığını sürdürdüğüne işaret eder.

Çok tartışılan Cumhurbaşkanlığı silsilesi konusunu ele alalım. Mısır'ın tüm Anayasaları emeklilik, istifa, yetersizlik veya ölüm durumlarında yeni bir Cumhurbaşkanının seçilmesine ilişkin sürecin tüm detaylarını açıkça belirtmiştir.[35] Uygulamada, Mısır'ın devlet başkanları subaylar tarafından seçilmiştir.[36] Enver Sedat, 1976 yılında Hava Kuvvetleri Generali Muhammed Hüsnü Mübarek'i vekili olarak seçtiğinde, bu davranışı hem Sedat'ın 1952 darbesinde yer alan subay kadrosunun içindeki muhaliflerini bastırma çabası,

hem "Ekim Jenerasyonu"nun (1973 yılındaki İsrail savaşına katılan komutanlar) siyasi alanda etkili olacağının beyanı olarak değerlendirildi. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı vekili değil, Meclis Başkanı Cumhurbaşkanından sonra gelse de, Cumhurbaşkanının 1981 Ekim'inde uğradığı suikastın ardından Sedat'ın yerini Mübarek'in alacağı kesindi.[37] Bu görev için ordunun yüksek komutalarının desteği, tarihsel olarak enformel bir gereklilik olagelmiştir.[38] Cumhurbaşkanlığı ile silahlı kuvvetler arasındaki bağın kesilmesinin tasarlanmamış sonucu, gerçekte daha da özerk bir askeri kurum olabilirdi.[39] Neticede, Cumhurbaşkanı olarak görev yapan bir subayın varlığı söz konusu olmasa, askeri kurumun kendi çıkarlarını güvenceye almak için daha aktif olması gerekirdi.

Mısır askeri kurumunun enformel kurumsal iktidarı, Cumhurbaşkanlığı, onun askeriye üyesi personeli ve Meclisle kurduğu ilişkilere yansımaktadır.[40] Örneğin, yürütmenin silaha ödenek ayırma ve tedarik -özellikle de yabancı tedarikçilerden- konularında sahip olduğu özerklik meclis değerlendirmesine tabi olsa da, bu hiç bir zaman gerçekleşmemiştir. Aslına bakılırsa, Halk Meclisi'nin resmen sahip olduğu geniş çaplı denetleme yetkileri bulunsa da, gerçek bir denetleme asla yapılmaz. Mısır Savunma Bakanı Meclis'in Savunma, Milli Güvenlik ve Mobilizasyon Komitesine yıllık bir sunuş yapar ve vekillerin sorularına yanıt vermekle yükümlüdür. Ne var ki böyle sorular pek nadiren sorulur.[41] Görüştüğümüz asker kökenli bir kişinin anlattığı üzere, "Savunma Bakanı parlamentoya brif verebilir, ama

gerçekte ortada bir diyalog yoktur, vekiller kültürel olarak orduya soru sormaya yatkın değildir."[42] Bu yoruma göre, Mısır toplumunda ordunun tarihsel olarak sahip olduğu saygınlık, onu eleştiri sınırlarının dışında tutar.

Mısır Ordusu için Fayda ve Riskler

Demokratik görünümlü kurumlar, temsili yapılar ve meşrulaştırıcı ilkelerin meydana getirdiği vitrin, Mısır'ın otoriter siyasi düzeninin oldukça sofistike kurumsal altyapısının üzerini örter. Ancak devlet elitinin çıkarlarına hizmet etmek üzere şekillendirilen siyasi sistem ile bu demokrasi görüntülerinin bir arada var olması tuhaftır. Genellikle etkili olan siyasi denetim araçları ve avantajlar dağıtan bir siyasi sistem varken, sıkıntı ne olabilir ki? Cezayir ve Türkiye örneklerinde görüldüğü üzere, sahte demokratik kurum ve uygulamalar Mısır'ın askeri kurumu ve onun sivil müttefiklerine bir dizi fayda sağlamaktadır.

Meşruiyet ve Siyasi Yalıtım

Hür Subaylar 1952'de iktidara geldiğinde, belki tutarlı bir ideolojik programa sahip değillerdi, fakat Mısır'ın yüzyılın ortasındaki durumuna ve ülkenin gelecek potansiyeline dair bir inanç setleri vardı.[43] Bu fikirlerin merkezinde, subayların vizyonunun diğer unsurlarının, bilhassa ekonomik gelişme ve sosyal adaletin üzerinde yükseldiği milliyetçilik yer alıyordu. Bunun ilk sonucu, ordunun kendisini ulusal bağımsızlık ve saygınlık mücadelesi veren Mısırlı kitlelerin öncüsü olarak algıladığı bir retoriğin gelişimiydi.

Siyasi projeleri 1950'ler boyunca geliştikçe, subaylar bu söylemle uyumlu olacak ve tanımladıkları devrimin meşruiyetini daha da güçlendirecek kurumlar ve yapılar kurdu. Görünüşe bakılırsa, parlamento, seçimler ve yargı sisteminin varlığı, subayların söylemi ile nesnel gerçeklik arasındaki uçurumu daralttı.

Bu kurum ve yapılar, bir dereceye kadar çalışmaktadır. Halk Meclisi, yüksek devlet siyaseti üzerinde fazla bir etkiye sahip değilse de, tarım, yerel yönetimler, gençlik ve birincil seçmen kitlesi -burjuvazi- ile ilgili alanlarda belli ölçüde iktidara sahiptir.[44] Mısır yargısı, çoğu zaman kendisine kurucu belgelerde atfedilen bağımsızlığı elde etmek için mücadele vermek zorunda kalmıştır. Mısır liderlerini giderek daha çok Yüksek Devlet Güvenlik Mahkemesi ve askeri mahkemelere dayanmaya zorlayan, tam da bu bağımsızlıktır.[45]

Örneğin 2000 yılının yazında, Yüksek Anayasa Mahkemesi 1995 yılı genel seçimlerini düzenleyen seçim yasasının Anayasa'ya aykırılığına hükmederek, Meclis'in feshedilip yeniden seçimlere gidilmesine karar verdi. Mahkeme aynı zamanda, sivil toplum sektörünün etkisine darbe vuracak olan meşhur STK yasasını (153/1999) da, usul ile ilgili gerekçelerden dolayı iptal etti.[46] Halk Meclisi ve yargının hakim olduğu otoritenin ölçüsü, liderlerin çok da yanlış olmayan bir biçimde, siyasi sistemin kurucu metinlerle uyumlu olduğunu iddia etmelerini olanaklı kılmıştır.

Mısır'ın demokratik vitrini, siyasi düzenin belli bir esnekliğe sahip olmasını da sağlamaktadır. Genellikle otori-

ter sistemlerin doğasıyla ilgili bir kafa karışıklığı söz konusudur. Otoriter rejimler, totaliter olanlardan farklı olarak, topluma tamamen nüfuz edecek ne ideolojik ne de kurumsal donanıma sahip değildir. Demokratik görünümlü kurumların ve temsili yapıların varlığı, Mısır'ınki gibi otoriter rejimlerin siyasi muhalefeti işbirliğine davet etmesine veya yönlendirmesine olanak sağlar. Örneğin Nasır, 1967 Haziran'ının ertesinde toplumun çeşitli kesimlerinden yükselen taleplere, demokratik uygulamaların derinleştirilmesi çağrısıyla (30 Mart programı) karşılık vermiş, hemen arkasından ise bu inisiyatifi destekleyecek "kalıcı bir Anayasa" gelmiştir. 1980'lerde hükümet ile Müslüman Kardeşler arasındaki uzlaşma, örgütü devletin demokratik görünümlü kurumları ve yapıları aracılığıyla zaptetme çabasının parçasıydı. Gehad Audah'ın yazdığı gibi, Müslüman Kardeşler "siyasi sistemin liberalizasyonu ve siyasi reform ile ilgili arayışlarını devletin (siyasi partiler, meslek dernekleri ve Parlamento olarak tanımlayabileceğimiz) siyasi kurumlarına yönlendirecekti".[47] Cumhurbaşkanı Mübarek ve müttefikleri, Kardeşler'in siyasi katılımının, grubun aktivistlerinin kendilerini gösteri veya grev gibi, otoritelerin siyasi istikrarsızlığa yol açmasından endişe ettiği faaliyetler aracılığıyla ifade etme arzusunu bariz biçimde azaltacağını hesaplamıştı.

Mısır'ın yüksek komuta heyetleri, siyasi sistemin demokratik görüntüsünden, ordunun 1967 Haziranı'ndaki olumsuz deneyiminin doğurduğu birbiriyle ilintili başka çıkarlar da elde etmişti. O Haziran'da İsrail'in kazandığı zaferle ka-

vuştuğu rahatlık, subayların gururunu kırmıştı. Utanç ve ihanet hissini besleyen şey, çoğu Mısırlı'nın ülkeyi savunamadıkları için subaylara duyduğu antipatiydi.[48] Sonuç, askeri kurumun ülkenin günlük siyasi idaresindeki rolünün hemen azalması ve sadece İsrail'le yeni bir savaş misyonuna hazırlanması oldu. 1967'deki ezici yenilginin yarattığı koşullar, subayların rollerinde meydana gelen değişikliği kabul etmelerine neden olsa da, askeri başarının 1973'te İsrail'in Süveyş Kanalı'nın Doğu Şeridi'nde yer alan Bar Levi hattının yıkılışıyla özdeşleştirilmesi, bu değişikliklerin haklılığını ortaya koymuştur. Subaylar, içlerinden birinin devletin başkanı olarak kaldığı ve bir dizi demokratik görünümlü kurum ve temsili yapının kendilerini günlük siyasetten uzak tuttuğu düzenlemelerden gayet hoşnut olagelmişlerdir.[49] 1967 yenilgisini izleyen dönemden farklı olarak, kamuoyunun siyasetin durumu ile ilgili hoşnutsuzlukları Cumhurbaşkanı, kabine ya da bürokrasiye yönlendirilmiştir. Ayrıca, günlük siyasetle ve devlet idaresiyle bağı sınırlı olan subay heyetleri tüm dikkatlerini modern ve teknolojik anlamda gelişkin bir savaş gücü oluşturmaya verebilmişlerdir.

Demokratik Vitrini Güçlendirmek

Cezayir'de olduğu gibi Mısır'ın demokratik vitrini de, hem askeri kurum hem de onların devlet eliti içerisinde yer alan müttefikleri için bariz riskler barındırır. Son 50 yıl boyunca Mısır liderliği, muhaliflerine üstünlük sağlamak, onlarla işbirliği yapmak veya açıkça baskı altına almak konu-

sunda kendisini göstermiştir. Müslüman Kardeşler baskıya maruz kalmış olsa da, en azından işbirliği yapmaya direnmiştir. Ayrıca, koşullar uygun olduğunda demokratik görüntüyü kullanarak kendi programı çerçevesinde ilerlemek konusunda oldukça yetenekli olduğunu da göstermiştir.

1980'ler ve 1990'ların erken dönemleri boyunca, Kardeşler'in Mısır'ın demokratik vitrininden yararlanabilme kapasitesini şekillendiren olay, Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın 1981 Ekim'inde uğradığı suikasttır. Askeri güçler ve emniyet güçleri radikal grupları kısıtlamak için had safhada önlemler alırken, yeni lider Hüsnü Mübarek, Sedat'ın son yılında şekillendirilmiş olan yoğun siyasi baskıyı hafifletmenin yollarını arıyordu. Mübarek, 1981 yazında çeşitli hükümet politikalarına muhalif oldukları için veya oldukları gerekçesiyle tutuklanan, siyasi yelpazenin her noktasından aktivisti serbest bıraktı ve daha çok demokratikleşmeye duyduğu bağlılığı dile getirdi.[50]

Salıverilen tutuklular arasında, Mısır'ın ABD ile ilişkilerini, ülkenin İsrail'le uzlaşmasını, intifah'ı (ekonomik açılım), kadın haklarıyla ilgili politikaları ve siyasetin iç karartıcı durumunu açıkça ve sert bir üslupla eleştiren Müslüman Kardeşler'in üyeleri de vardı.[51] 1970'lerin başına dönüşü çağrıştırır bir biçimde, yeni Cumhurbaşkanı Müslüman Kardeşler'le mutabakat sağladı. 1970'lerden itibaren şiddeti siyaset yapma aracı olarak kullanmaktan açıkça imtina eden örgüt, üyeleri Sedat'ın öldürülmesinden sorumlu olan al-Jihad veya Jami'at Islamiya gibi radikal İslamcı gruplara yönelik mücadelede, hükümetin gayrı resmi de olsa

bir müttefiki haline gelmişti.[52] Mubarek, Müslüman Kardeşler'i ve yayın organları ad-Dawa'yı legalize etmeyi reddetmiş olsa da, -kendi demokratik nitelikleri de tartışmalı olan- İhvan'a (Kardeşler) vaaz vermeleri, örgütlenmeleri ve kitleleri mobilize etmeleri için resmi onay verildi; böylece Mısır devletine savaş açmak isteyenlerin ideolojik çekiciliğine darbe vurulmuş olacaktı.[53] Amaç, Kardeşler'in hatırı sayılır cazibesinden yararlanarak "İslami-muhalif bir kentli alt-orta sınıfın oluşmasını teşvik ederek toplumsal istikrarı güçlendirmeyi ve daha az zengin, potansiyel olarak daha kontrolsüz grupları, onların sosyo-ekonomik ağlarını kullanarak istihdam, hizmet ve hayırseverlik faaliyetleri aracılığıyla bütünleştirmeyi" sağlamaktı.[54] Ancak bu stratejinin temel unsurunu, askeri-siyasi elitin yaptığı şu hesap oluşturuyordu: Kardeşler, toplumsal ve siyasal faaliyetler gerçekleştirmek konusunda yetkilendirilse bile, örgüt devlet denetimine tabi kalacaktı. İhvan kendi adına, örgütün sosyal, ekonomik ve siyasi programının bazı noktalarına resmi onay veren bu uzlaşmadan fayda sağlama taraftarıydı.[55]

Mısır liderliğinin Müslüman Kardeşler'le uzlaşma sağlamak için sarf ettiği çaba görece açık siyasi ortamla birleşince, Müslüman Kardeşler ülkenin demokratik vitrinini kullanarak, hükümete ve devlet elitine yönelik retorik saldırıya geçme imkânı buldular. Kardeşler'in aşamalı olarak siyasi gücünün çoğalmasına neden olan bu süreçte, örgüt askeri kurumun bir takım temel çıkarlarına el uzattı. Subay heyetlerinin düşük düzeyli ve kurumsal çıkarlarına yönelik riskler açık olsa da, ne askeri kurumdan ne de müttefikle-

rinden dışlayıcı, hatta baskıcı bir tepki gelmedi.

Mısır'ın askeri-siyasi liderleri Kardeşler'in çabalarından kaygılanmaya başlamış olmalarına rağmen, örgütün siyasi arenada varlığını sürdürmesinin sonuçta kendi çıkarlarına, yani şiddet kullanan aşırı İslamcı gruplara verilen desteğin tükenmesine hizmet edeceğine inanıyorlardı. Ayrıca askeri anklavın üyelerinin siyaseti mükemmel değerlendiremedikleri düşünülürse, Kardeşler'i dışlamayı ya da baskı altında tutmayı tercih etmemiş olmaları, zaten örgütün savunduğu reformları gerçekleştirebilecek konumda olmadığına ilişkin yaptıkları yanlış hesapla da ilgili olabilir. Bu uzlaşmanın öngörülmeyen sonucuysa, Müslüman Kardeşler'in artan siyasi ünü ve gücü oldu.

Ekonomik Çıkarlar

Müslüman Kardeşler, tarihi boyunca tutarlı biçimde Mısır ekonomisinin reformunu talep etti. Örgütün 1940'ların sonu ve 50'lerin başındaki devletçi vizyonu giderek özel girişime daha sıcak baktığı bir konuma dönüştüyse de, ilk kez 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde belirlenen kimi konular bugün halen geçerlidir.[56] Tefeciliğin kaldırılması ve zekâtın özendirilmesi gibi standart İslami meselelerin dışında, İhvan'ın ekonomik programı iki temel eksen etrafında şekillenmişti: ekonomik bağımsızlık ve ekonomik gelişim. Birincisi, siyasi bağımsızlığın ön şartı olarak görülüyordu, ikinci ise toplumsal uyuma ulaşmanın dolayısıyla milli birliği güvence altına almanın aracı olarak düşünülüyordu. İhvan'ın Mısır ekonomisinin durumu ile ilgili belki

de en otoriter güncel ifadesi Mart 1987'de, örgütün Sosyalist İşçi Partisi (Hizb al-Amal al-Ishtiraki) ve ortaklıktaki rolü sınırlı olsa da, Liberal Parti'yle (Hizb al-Ahrar) yaptığı anlaşmanın tamamlanmasıydı. İşçi Partisi Listesinin - Kardeşler'in seçime kendi ismiyle katılması yasaktı- seçim programı, İslami İttifak (al-Tahaluf al-İslami) adıyla bilinecek üçlü koalisyonun siyaset platformunun temelini oluşturuyordu.[57]

Program'a göre, Mısır'ın giderek büyüyen, bilhassa Müslüman olmayan ülkelere olan ekonomik bağımlılığının ulusal bağımsızlık ve toplumsal adalet adına tersine çevrilmesi gerekiyordu: "Bugün içinde yaşadığımız dünyaya ve büyük güçlere karşı koymak için özel sektörle kamu sektörü arasında karşılıklı destek olmalı ki, gelecekte de ilerlemeyi ve ithalatla yerel üretim arasındaki dengeli ilişkiyi koruyabilelim. Bu iki sektörün rolünü, sosyal refah ve milli ekonominin dış güçlerin nüfuzundan korunmasını sağlayacak biçimde bütünleştirmek gerekir."[58]

Kamu ve özel sektörü bütünleştirme çağrısı, 1950 ve '60ların devletçiliğine geri dönüş gayreti olarak değerlendirilmemelidir; bu daha ziyade Mısır'ın gelişme hedefleri doğrultusunda iki sektör arasında daha sıkı bir koordinasyon sağlanmasına yönelik bir çağrıdır. İhvan ve müttefikleri, hükümetin "intifah'ı doğru anlamaya" ihtiyacı olduğunu, böylece bu siyasetin "bağımlılık değil, bağımsızlığı destekleyeceği ve [Mısır'ı] mal sahibi olmayı arzulattıran tüketimin yerine üretimin artışta olduğu bir konuma yerleştireceğini" belirtmiştir.[59] Fakat Kardeşler'in taslağı bağımsız bir

ekonomi politikasını tercih etmiyordu. Onun yerine örgütün ekonomik vizyonu, "Asya Kaplanları"nın hızlı gelişiminin önüne geçmeyi içeriyordu. Neticede İslami İttifak'ın seçim programı, ithalatın sınırlandırılması, kilit önemdeki sanayinin korunması, borçların kısıtlanması ve dikkatlice tasarlanmış yabancı yatırım konularına dikkat çekiyordu.[60] Mısır ekonomi politikasının damgası niteliğindeki Intifah'ı eleştiren Kardeşler ve siyasi ortakları, askeri-siyasi elitin ülkenin hem zenginliğini hem bağımsızlığını, yani subayların devrimci meşruiyetini tehlikeye attığını iddia ediyorlardı.

İttifak'ın programı Mısır liderliğinin toplumsal adaleti sağlamaktaki başarısızlığını da aynı derecede eleştiriyordu. İhvan'ı kuşatan liberal çizgiye onay sinyali verircesine, program "yatırım teşviği" olabilecek ve "yatırımı dini bir görev olarak addeden ulusal bir bilinç"in geliştirilmesini cesaretlendirecek politikaların uygulanmasını talep ediyordu. Bu politikalar, Mısır genelinde düşük düzeyli yaşam standardıyla özdeşleştirilen sorunların ortadan kaldırılması ve tam istihdamın sağlanabilmesine hizmet edecekti. İslami İttifak, işçi ve köylülerin karşı karşıya bulunduğu ücretler ve fiyatlar arasındaki uçurumun ortadan kaldırılması için ayrıca, mali sorumsuzluğa da son verilmesini istiyordu. Buna, seigniorage'ın (enflasyona yol açan, bütçe açıklarını finanse etme aracı) ve "kutlamalar, resepsiyonlar, araba, seyahat ve hükümet yetkililerin çocukları için yapılan... gösteriş amaçlı hükümet harcamalarının" son bulması dahildi, zira bunlar bütçe açıklarına yol açmak dışında bir işe yaramıyordu.[61]

Hükümet savurganlığı ile ilgili şikâyetler, Kardeşler'in hükümet çevrelerinde yaygınlaşmış bulunan yolsuzluğa karşı yürüttüğü eleştirinin bir parçasını oluşturuyordu. Bu, İhvan (veya kendileri gibi muhalif güçler) için yeni bir şey değildi, ama resmi bir hoşgörü ortamında bulunulduğundan Kardeşler konumlarını açıkça ortaya koymaktan kaçınmıyorlardı. Cumhurbaşkanı Mübarek'e sundukları talep edilmemiş bir politika notunda, Kardeşler'in o dönemki baş danışmanı Hamid Abul-Nasr, "düşük ahlaki standart ve değerlerin" ısrarla Mısır'ın ekonomik bozgununa neden olduğunu belirtiyordu.[62] İslami İttifak'ın seçim programı, bu konuyu "Erdem Yaymak ve Yolsuzluğun Kapılarını Kapatmak" başlığı altında irdeliyor; devlet ve kamu sektöründe yolsuzluğun önüne geçilmesi için şeriatın uygulanması gerektiği belirtiliyordu.[63] Bunun anlamı açıktı: her ne kadar hükümet Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan İslam hukukunun Mısır yasalarının temelini oluşturduğu ifadesine resmi olarak bağlılık duyuyor olsa da, devlet eliti İslami ilkeleri kasıtlı olarak boşlamış, böylece yönetimin niteliğinin bozulmasına ve doğrudan yolsuzluğa katkıda bulunmuştu. Kardeşler'e göre şeriatın uygulanması, ödemelerle ilgili sorunlara çare olacak, seçkinlerin wasta (bağlantılar) aracılığıyla hükümet ihalelerine girme becerisine sekte vuracak, ret edilen teklifler için açıklama getirilmesini sağlayacak ve Merkezi Denetim Örgütü ile İdari Denetim Örgütü'nün desteğiyle gerçekleştirilen soruşturmaların üzerindeki gizlilik perdesini kaldıracaktı.[64]

Kardeşler'in ekonomik vizyonu ve var olan koşullarla

uygulamalar hakkındaki eleştirileri, bilhassa 1980'lerin ortalarında etkileyici bir biçimde bir dizi sanayi ve girişime yayılan subay heyetlerinin ekonomik çıkarlarına yönelik bir risk oluşturuyordu. Cezayir'deki benzerleri gibi, Mısır'ın yüksek komuta heyetleri de, her ikisinden de kar elde etmek amacıyla, kendilerini devlet ve özel sektör arasındaki bağın içine yerleştirmişlerdi. Askeri kurum, Sedat'ın çok övülen intifah'sından, özellikle de doğrudan yabancı yatırımlar ve onların yarattığı rant akışından faydalanmaya çalışıyordu. Mareşal Abu Ghazala'ın ortağı General Motors'un başlangıçta öngörüsüzlük olarak değerlendirdiği- yerli otomobil üretimine girmesi gibi, çeşitli projeleri desteklemenin yanısıra yabancı şirketlerin danışmanı veya temsilcileri olmak gibi karlı imkanlarda söz konusuydu. Cezayirli ve Türk subay heyetlerinden farklı olarak, Mısır askeri kurumu hizmetlerin üretim ve tedariği ile doğrudan ilgiliydi. Bu ekonomik faaliyet, silah üretimi ve tedariğinden araç gereç üretimine, tarım ve gıda sektörlerindeki üretim süreçlerinden, havacılık, güvenlik, mühendislik, arazi ıslahı ve turizm alanlarındaki hizmetlere kadar pek çok şeyi içine alıyordu.[65] Yolsuzluğun yaygın olduğu iddia edilen bu girişimlerin finansmanı, gizlilik perdesi ardına saklanıyordu.[66] Her ne kadar askeri kurum silahlı kuvvetlerin ekonomik çıkarlarını ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişiminin ayrılmaz bir parçası olarak resmetmeye çalışsa da, bu faaliyetlerin görünürdeki bütçe karlarının yanlış yansıtıldığına dair kanıt mevcuttur. Robert Springborg'un da belirttiği gibi, Mısır'ın askeri yatırımları devletçe öylesine destekleni-

yordu ki, bu faaliyetler devlet bütçesi için sürekli bir masraf kapısı olmuştu.[67]

Müslüman Kardeşler'in ekonomik bağımsızlığın gerekliliğine, yaşam standartlarındaki devasa uçurumların kaldırılmasına ve devlet elitinin ülkenin ekonomik kurumlarını sömürmesinin ordunun ekonomik faaliyetleri üzerindeki olumsuz etkisine ilişkin retoriği, subay heyetlerinden ve onların müttefiklerinden doğrudan bir tepki almadı. Mısır'ın ekonomik düzenlemelerinde güçlü çıkarları olmasına rağmen, yüksek rütbeli subaylar ekonomik politika konularında düşük bir kamu profili tutturma eğilimindeydi; bu konuları hükümetteki teknokratlara bırakmayı tercih ediyorlardı. Yine de yüksek rütbeli subaylar muhalefetin eleştirilerini, ekonomik gelişim ve bağımsızlığı kendilerinin yaptığı vurguyla zayıflatmaya çalıştı.

1988 yılında haftalık al-Musawwar dergisinin yaptığı bir röportajda Abu Ghazala, Mısır'ın ABD ile stratejik ilişkisinin uzun dönemli ekonomik gelişimin önemli bir bileşeni olduğunu iddia etmişti. Washington'un askeri ve ekonomik yardımları, Mısır'ın savunma sanayini daha da geliştirecek, böylece ekonomik büyüme teşvik edilecek ve neticede Kahire, Washington'a daha az bağımlı hale gelecekti.[68] Sosyal meselelerle ilgili olarak ise ordu, Ulusal Hizmet Projeleri Örgütü aracılığıyla gerçekleştirdiği altyapı düzenlemeleri ve gelişimi, tarımsal büyüme ve su arıtımı gibi projelerinin, eşitsizliğin neden olduğu daimi sorunların çözümü ve ekonomik başarı için önemli olduğunu dile getiriyordu.[69] 2004'te, yüksek komuta heyetleri ekonomik reforma destek

vereceklerinin sinyallerini verdi. Bu desteğin içindeki ima, ekonomik gelişmenin siyasi sisteme daha çok meşruiyet kazandıracağına duyulan inançtı, fakat subaylar aynı zamanda reformun toplumsal uyumu zedelememesi ve "belli grupların" (Müslüman Kardeşler) ortalama Mısırlının ıstırabından siyasi kazanç sağlamaması gerektiği konusunda da uyarıda bulundu.[70]

Devlet ve Siyasi Aygıt

Mısır siyasi aygıtının çeşitli bileşenlerinin işleyişi, daha doğrusu kusurları konusu İhvan'ın hükümeti suçladığı ikinci geniş alandı. Ülkenin demokratik görünümünün pek çok unsurlarından faydalanan Kardeşler, devlet seçkinlerini siyasi ilkeler ve uygulamalar arasındaki apaçık uyumsuzluk konusunda sorumlu tutmanın yollarını arıyordu. Örneğin, 1990 tarihli "Değerli Özgürlük" başlıklı bir makalede Kardeşler'in Başdanışmanı, Mısır'ın kurucu metinlerinin karakteristik özelliği olan özgürlük ve demokrasi gibi meşrulaştırıcı ilkeleri hatırlatarak bu uçurumu şöyle yorumlamıştı: "Özgürlük kıymetlidir ve ülkeni kızgınlık ve ayaklanmadan uzak tutmakta fayda vardır. Komşu ülkelerde yaşayanların kendi özgürlük ve saygınlıklarını kazanabildiklerini duyan, buna şahitlik eden insanların artık baskı ve kısıtlamalara katlanması beklenemez... Bir ülkenin gücü, onun maddi varlıklarıyla değil, tüm vatandaşlarının özgürlüğü, halkın hükümete duyduğu güven ve hükümetin halkına duyduğu güvenle ölçülür. Otoritesi, baskısı ve halkın hak ve özgürlüklerini red edişi nedeniyle halkının güveni-

ni kazanamayan bir hükümetin devletlerarasında hiçbir ağırlığı olamaz."[71]

Kardeşler sadece Hür Subaylar darbesinden bu yana var olan demokratik söylemden yararlanmadılar, aynı zamanda doğrudan seçim sisteminin durumu ile ilgili önderliği, yargının statüsünü, şüpheli kanunları, hatta bizzat Anayasayı da sorguladılar.[72] Böylelikle Kardeşler, demokrasinin gerçek muhafızlarının askeri-siyasi kompleks değil, İslamcılar olduğunu ortaya koymaya çalıştılar. Diğerleri sadece giderek daha da yakışıksız hale gelen statükonun savunucularıydı.

Özgür ve adil seçimlerden kazanacakları çok şey olduğunun farkında olan Kardeşler, bu konuyu da Mısır siyasi aygıtının işleyişine dair sürdürdükleri eleştirilere dahil ettiler. Ihvan'ın 10 üyesini Meclis'e taşıyan 1984 seçimlerinden kısa bir süre sonra, dönemin baş danışmanı Umar Talmasani sonucun aslında örgütün gerçek gücünü yansıtmadığını iddia etti. Merkezi Londra'da bulunan haftalık al-Majalla dergisine verdiği röportajda, Talmasani şunları söylemişti: "İşler normal yürümüş olsaydı, tüm Kardeşler adaylarının kazanmış olması gerekirdi diye düşünüyorum."[73] Sonrasında İhvan ve ortakları, hükümeti genel seçimlerde tarafsızlığı korumaya ve özgürlüğü güvence altına almaya çağırdı. Hatta İslami İttifak, seçimlere nezaret edecek ve seçim hilelerine kalıcı cezalar verecek, Yüksek Yargı Konseyinin denetiminde bağımsız bir yargı organının kurulmasını bile istedi. Kardeşler'in programı, genel seçimlerin temyiz edilmesini sağlayacak bir mekanizmanın oluşturul-

ması çağrısına da yer verdi.[74]

1990'da, Yüksek Anayasa Konseyi'nin, hukukçuların geçmiş seçim yasalarını Anayasaya aykırı bulması üzerine dile getirdiği itirazları bir nebze de olsa karşılayan yeni seçim yasasının yürürlüğe girmesinden sonra bile, Kardeşler bu konudaki eksiklikler nedeniyle iktidarı azarlamaya devam etti. NDP'nin üçte iki çoğunluğa ulaşma şansını yükseltmek için oluşturulan 222 yeni seçim bölgesi, seçim hilelerini engelleyecek gözetmenlerin halen var olmaması ve süren Olağanüstü Hal, İhvan'ı, hükümetin demokrasiye bağlılığının sadece retorik düzeyde kaldığını açıklamaya ve muhalif grupları Ekim-Kasım genel seçimlerini boykot etmeye çağırmaya itti.[75] Aslında bu boykot daha genel bir talebin parçasıydı; hükümet sadece şeriatla değil, Mısır'ın demokrasi, bireysel haklar ve özgürlükle ilgili meşrulaştırıcı ilkeleriyle de çelişen yasaları kaldırmaya çağrılıyordu.[76] Talmasani'nin İhvan'ın yasama temsiliyetini güvenceye almaya çalıştığı dönemde söylediği gibi, "Daha çok özgürlük istiyoruz, vatandaşın ayağa kalkıp, korkusuzca yöneticiye 'Yanlış yaptın.' diyebileceği noktaya kadar özgürlük istiyoruz."

Son olarak, Kardeşler Anayasanın da çeşitli unsurlarını değiştirmek istediler. 5. madde Mısır'ın çok partili sistemini resmi olarak kurmuş olsa da, Kardeşler ve seçim müttefikleri Anayasanın asıl olarak tek parti sistemi lehine donatılmış olduğuna, bu nedenle bütünlüğe sahip olmadığı gibi çelişkilerle de dolu olduğuna dikkat çektiler. İslami İttifak aynı zamanda Anayasa'nın Cumhurbaşkanı ve Vekili-

nin doğrudan seçilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmesini de istedi.[77] Cumhurbaşkanlığının iktidarını dizginlemek ve Halk Meclisi'ne yürütme sorumluluğunu daha doğrudan verebilmek amacıyla, Kardeşler ve ortakları yetkiyi yürütmenin kesesinden alıp, Halk Meclis'ine transfer etmeyi istiyordu. Anayasanın 115. maddesiyle uyumlu olarak Parlamentoya devlet bütçesini onaylama yetkisi verilmiş olsa da, parlamento, hükümetin onayı olmadan planda değişiklik yapma hakkına sahip değildi. İttifak'ın seçim programı, bu güçler dengesini Meclis'e bütçeyi yürütmenin onayı olmadan değiştirme yetkisi tanıyarak değiştirme önerisini de içeriyordu.[78]

İhvan'ın arzusu, Mısır'ın siyasi vitrinin temel bileşenlerinin güçlendirilmesinden başka bir şey değildi: gerçekten özgür ve adil seçimler, devlet başkanının doğrudan seçimlerle belirlenmesi, yürütme ve yasama arasında daha çok denge ve Mısır yasal sisteminin baskıcı unsurlarının tamamen ortadan kaldırılması, veya değiştirilmesi.[79] Bu öneriler, askeri-siyasi elit için ciddi riskler oluşturabilir, siyasi denetim araçlarının içini tamamen boşaltabilirdi. Kardeşler'in taleplerine karşılık vermek, kendisi de bir subay olan Cumhurbaşkanı Mübarek'e kalmıştı. 1980'lerin sonlarında Cumhurbaşkanı Mübarek muhalefet için uzlaşmacı bir role vurgu yaparak, Mısır demokrasisinin erdemlerini yineleyecekti. Cumhurbaşkanı'na göre, "İktidar partisi gerçekten hükümetin yürütme otoritesiyse, muhalefet partileri de gerçekten istikrarın oluşturulmasındaki ortaklardır."[80] Cumhurbaşkanı ayrıca anlaşmazlıkların Mısır siyaseti için uygun

olmadığını ifade etmek üzere de sert azarlamalarda bulunmuştu: "Bazı kafasız adamlar bölünmeyi hedefleyen bir siyasi çizgiyi savunuyor ve demokratik yönetimlerde yeri olmayan yabancı istekleri dile getiriyor; sırada ne var? Böyle taleplere bir isim vermek istemiyorum, ama sadece şunu söyleyeyim ki, bunların içi boştur ve sadece kendilerini veya kendi arzularını temsil etme gayretinde olanlarca dile getirilmekteler."[81] Bu dönem hakkında konuşurken, Mübarek'i anan bir subay, onu hatırlatarak şöyle söylüyordu: "Ordu, aşırıcılığa karşı bir siperdir ve bu insanlar (Kardeşler) demokrasiyle ilgilenmiyordu. Dikkatli olmalıyız ki, aşırıcılık ekonomik büyüme ve gelişimimizi engellemesin."[82] *Askeri-siyasi önderlik geçmişte* devleti ve siyasi aygıtının kimi unsurlarını korumak adına kendini riske atmış olsa da, Kardeşler'in faaliyetleri, tıpkı Cezayir'de Front Islamique du Salut'unkiler (FIS)gibi sadece retorik karşılık vermelerle sonuçlandı.

Milliyetçilik, Dış Politika ve Güvenlik Politikası

Uzmanlar, Kardeşler'in Mısır'ın dış politika ve güvenlik politikasına yönelik muhalefetinin altını çizme eğiliminde olageldilerse de, örgüt 1980'ler ve 1990'larda hükümetin iç güvenlik uygulamalarını sorgulamıştır. Fakat İhvan, İçişleri ve Savunma Bakanlıklarına bağlı yerel güvenlik örgütleriyle doğrudan çatışmaya girmektense, hukukun üstünlüğünü ve yargı bağımsızlığını vurgulayarak hükümeti şüpheli konuma yerleştirmeye çalışıyordu. Yargı mensuplarının inatçı biçimde bağımsızlıklarını korudukları düşünülse de,

Kardeşler, yargının konumunun oldukça zayıf olduğuna inanıyordu.

İslami İttifak'ın 1990 seçim programı, bütçe kontrolü, yargı tayinleri, Yüksek Devlet Güvenlik Mahkemesi ve askeri mahkemeler ile yürütmenin yargı sisteminin etkisini zayıflatmak üzere kullandığı diğer mekanizmaların giderek daha çok devreye girmesi konularına yer verdi.[83] Programda hem "Olağanüstü Hal Mahkemelerinin" (Yüksek Devlet Güvenlik Mahkemesi) hem de ismen olmasa da fiilen "usule uygun" olmayan biçimde dokunulmazlığa sahip olan Sosyalist Kamu Savcılığının kaldırılması isteniyordu. Dahası, Kardeşler, yargıçların hükümet içi pozisyonlara atanması uygulamasının da yasaklanmasını talep ediyordu. Böylece yargı otoritesinin siyasallaşmasının engellenmesi; temyiz hakkının güçlendirilmesi ve cezaevleri sorumluluğunun Adalet Bakanlığına iletilmesi isteniyordu.[84]

Kardeşler'in iç güvenlik alanındaki taleplerinin bir diğer hedefi de, Olağanüstü Hal yasasının feshedilmesi ve bu yasanın hükümleri doğrultusunda yargılanmış olan herkesin Mısır'ın normal yargı sistemi içerisinde yeniden yargılanmasıydı. Fakat İhvan eleştirilerini 162/1958 sayılı yasayla sınırlandırmamış, tüm "kamusal ve kişisel özgürlüklere pranga vuran kötü ünlü yasalarla Anayasaya ve insan haklarına aykırı yasaların" iptal edilmesini istemiştir.[85] Kardeşler'in sözcüleri bu yasaların ve diğer kısıtlayıcı hükümlerin yürürlükte kalmasının uygulamadaki etkisinin, İslamcı tandanslı siyasi aktivistlerin, sadece şiddet kullanmak suretiyle değişime katkıda bulunulacağı sonucunu çıkarabi-

lecekleri konusunda uyarılarda bulunuyordu.[86]

Dış politika ve güvenlik politikası çerçevesinde Kardeşler hükümete eleştiri yöneltmek konusunda uzun bir geçmişe sahiptir. İhvan'ın, Mısır'ın İsrail ve ABD ile ilişkilerini sorgulamak konusundaki istekliliği, subayların milliyetçi söylemine leke sürüyordu.

Başlangıçta Kardeşler ve askeri kurum aynı milliyetçi alanı paylaşıyordu. Bu alanda ilk büyük karşı karşıya gelişleri Ekim 1954'teki İngiliz-Mısır anlaşmasıyla gerçekleşti. Anlaşmaya göre Britanya güçleri, Arap ligi üyeleri veya Türkiye'ye karşı saldırgan bir tutumun takınılması durumunda Süveyş Kanalı'na geri dönebileceklerdi.[87] Ancak Mısır milliyetçiliğine yapılan en büyük ihanet, Sedat'ın 1977'de Kudüs'e yaptığı ziyaret ve ardından Mısır'ın İsrail ile imzaladığı barış anlaşması oldu. Siyonizmin Filistin'deki Arapların hakları ve İslam mirası için barındırdığı tehlikelere ilk dikkat çeken ve üyeleri -pek çok açıdan kahramanca- 1948'deki savaşta çarpışmalara katılmış örgütlerden biri olan Kardeşler için, İsrail'le varılan uzlaşma, "utanç verici" ve "gayrı meşru" idi. Batı'dan bakıldığında Mısır halkı için barış talebinde bulunan, işgal altındaki topraklarını geri veren ve onları refaha kavuşturacak olan bir insiyatif olarak değerlendirilen şey, İhvan için askeri-siyasi elitin Mısır'ı, onun Müslüman niteliğini ve bizzat İslam'ın kendisini koruma görevinin sona ermesiydi.[88]

Mübarek döneminde de Kardeşler Mısır-İsrail ilişkilerine dair yürüttükleri eleştirileri sürdürdüler, fakat bu kez Sedat dönemine kıyasla çok daha kaygılıydılar. 1980'ler ve

1990'lar boyunca İhvan kendisine Mısır'ın demokratik vitrininin çeşitli unsurlarından yarar sağlayarak Kahire'nin Kudüs'le ilişkilerinin "açılmasından" duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirdi. 1987 Şubat'ında ash-Sha'ab'da yayınlanan bir makalede, Abul-Nasr Mısır'ın savunma politikasının mutlaka İsrail'e karşı Filistin meselesinde daha katı bir tutum içermesi gerektiğini belirtmişti: "Mısır'ın güvenliği... tamamıyla Filistin'in güvenliği ile bağlantılıdır, zira Mısır sık sık doğu sınırından saldırıya uğramıştır. Mısır'ın iyi ve kötü gününde yanında olup işbirliği yapacağı kardeş bir devlete sahip olması, anavatanın çıkarınadır."[89] Hatta Abul-Nasr'a göre, Mısır liderliğinin başka türlü davranarak hata yapması, sadece Mısır'ın tarihsel olarak Arap ve İslam çıkarlarının bekçisi olma konumuna ihanet değil, ulusal onuruna da ihanet anlamına gelecektir. Islamcı İttifak'ın 1990 seçim programı da benzer bir tavır sergilemişti. İslamcıların Mısır ve diğer Arap/İslam dünyasını daha iyi koruyacağını gösterme çabasındaki Kardeşler, ülkenin Camp David şartları uyarınca yerine getirmesi gereken yükümlülükleri, İsrail'in bu anlaşmayı sürekli ihlal etmesi sebebiyle dondurmayı savundular.

Kardeşler'in eleştirilerinin tonunu Madrid Barış Konferansının Ekim 1991'de toplanmasıyla daha da yükseltti. Kardeşler'in liderleri, Konferans arifesinde ash-Sha'ab'ı Madrid'e katılımın "satış" anlamına geleceği konusunda okurlarını uyarmak üzere bir platform olarak kullandılar. Konferansın ana sponsorunun -ABD- çabası Arap devletleri ile İsrail arasında barışı sağlamaktan ziyade, "[İslam/Arap]

ulusunun dirliğini ve birliğini mümkün kılacak olası bir Rönesans girişiminin önüne geçmek" yönündeydi.[90] İhvan'a göre, Mısır askeri anklavının üyeleri, özellikle Arap-İsrail barış sürecinde Washington'la kurdukları sıkı ortaklık vasıtasıyla bu komplonun suç ortağı olmuşlardı.

ABD-Mısır ilişkileri, Kardeşler'in karşıt söyleminin yinelenen konularından biriydi. İsrail'le Mısır'ı 1973 yılında savaş meydanında ayırma görüşmeleri ve 1970'lerde barış koşulları üzerine kesik kesik yürütülen görüşmelerle beraber ABD-Mısır ilişkileri dramatik biçimde yoğunlaştı.[91] Fakat Kardeşler için, -İsrail'in patronu- ABD ile Mısır'ın stratejik ilişkileri bir tehlikeydi. "Amerika ile kurulan özel ilişki, Amerika'nın İsrail'le, bariz biçimde İsrail lehine yaptığı anlaşma düşünüldüğünde, ulusal güvenliğimizi sarsan bir tehlikedir, bu da ona [ABD] askeri üs ve başka kolaylıkları sağlamayı reddetmek, ya da topraklarımızda ortak manevralar yapılmasına hoşgörü göstermemek için tek başına yeterli bir sebeptir..."[92]

İhvan ve müttefikleri, "Düşmanlar[ımız]a göğüs germek için Mısır ordusunu zırh[ımız] olarak desteklemek ve güçlendirmek" üzere askeri kaynakların daha etkili bir kullanımını savunurken, Mısır'ın ABD ile ordular düzeyinde ve genel anlamda kurduğu stratejik ilişkinin bunun önünde bir engel teşkil ettiğini de ima ediyordu.[93] Elbette Kardeşler, Mısır siyasi sisteminin demokratik görünümlü kurumlarını ve temsili yapılarını kullanarak, İslamcıların ABD-Mısır ilişkilerinin kusuru olarak algıladığı şeyleri öne çıkarıyordu. Süreç içerisinde İhvan Mısır'ın güvenliğini sağlaya-

cak en uygun nöbetçi olduğunu ima ederek, subayların milliyetçi söylemine doğrudan hakaret edecekti.

ABD-Mısır bağlantılarıyla ilgili kaygılar, Kahire'nin 1991'de Saddam Hüseyin'in Kuveyt işgalini geri püskürtmek amacıyla Washington'la aynı safta yer almasıyla doruğa çıktı. Aslında İhvan, ne Bağdat'ın Kuveyt üzerindeki iddialarını, ne de Mısır'ın, Irak'ı Kuveyt'ten çekilmeye zorlamak için ABD önderliğinde kurulan uluslar arası diplomatik ve askeri koalisyona katılmasını destekliyordu. Cezayir'in FIS'i gibi, İhvan da, Saddam Hüseyin'in laik Baasçılığının ideolojik rakibiydi, fakat Kardeşler Irak liderinin belli bir gizeme sahip olduğunun da ayırdındaydı. Kardeşler'in sözcüsü Maamoun Hudeibi'ye göre, Saddam "çok güçlü bir koalisyona direnerek direnişin simgesi olmuştur" ve böyle yaparak "halkı ve vicdanlarını kazanmıştır."[94] Hudeibi, Irak'la mücadeleyi "sömürge savaşı" olarak tabir etmiş ve Le Monde'a verdiği bir röportajda "Sorun Saddam değil, gerçekte onun gücüdür... bombalamak 'Kuveyt'i özgürleştirmenin değil, Irak'ı yok etmenin aracıdır' açıklamasında bulunmuştu.[95] Hudeibi'nin sömürgeciliğe, "halka" ve müttefiklerin Irak'ı harap eden saldırılarına atıfta bulunması, 35.000 askeri birlikle Körfez'deki (ABD, Büyük Britanya ve Suudi Arabistan'dan sonra) dördüncü büyük güç olan Mısır ordusunun üstü kapalı da olsa, zalimce eleştirildiğinin göstergesidir.[96] Bunun anlamı, kendi milliyetçi söylemi yabancı nüfuzuna direnmek ve halk iradesi üzerine kurulu olan Mısır askeri-siyasi elitinin, bu milliyetçi ilkelerin karşısında duran bir dizi eylemin içinde bulunmasıdır.[97]

İhvan'ın Mısır devlet elitinin savunma ve güvenlik politikaları alanındaki milliyetçi niteliklerini sorgulama çabalarına, askeri kurumdan karışık bir tepki geldi. 1980'lerde Mareşal Abu Ghazala İslamcıların orduyla ilgili eleştirilerini etkisiz hale getirmeye çalıştı ve bir nebze başarı da kazandı. Savunma Bakanı, kendisi ve ailesinin dindarlığına, bilhassa karısının *hijab* (başörtüsü) kullanmasına vurgu yapmak suretiyle, Kardeşlerle bir dizi görüşme yaptı. Ayrıca, Abu Ghazala ordunun misyon ve dünya görüşünün İslamınkiyle uyumlu olduğunu vurguladı.[98] Netİcede, Abu Ghazala ve halefleri Yusuf Sabri Abu Talip ve Mohamed Hussein Tantawi, silahlı kuvvetlerin ordunun kendi kendine yetmek ve bölgesel istikrar sağlamak için gerçekçi bir mani geliştirme çabasına destekçi bulmaya çalışarak, İhvan'ın şikâyetlerini en azından belli bir ölçüye kadar etkisiz kılmak için uğraştı.[99] Abu Ghazala'nın vekillerinden olan ve askeri kurum adına açıklama yapma yetkisine sahip olan General Ahmad Fakhr gibi subaylar karşılık vermiş olsa da, genel olarak askeri kurum eleştiriler karşısında ilgisiz kalmaya gayret etti. Fakhr, muhalefetin savunma politikasının hassas noktalarını (ABD ile kurulan stratejik ilişkiler de dahil) tartışmaya çalışmasına kızarak, böylesi bir tartışmanın ulusal güvenliği tehlikeye atacağını savundu.[100] Böylece ordu, halka net bir sinyal yollamış oluyordu: Kardeşler, ülkenin güvenliği söz konusu olduğunda sorumsuz davranıyordu.

Kardeşler'in Mısır siyasetine yönelik eleştirilerine Körfez Savaşı sırasında daha güçlü tepkiler geldi. Mısır'ın Arap

ve İslam âlemine karşı girişilen sömürgeci bir saldırının işbirlikçisi olmakla itham edilmesinin önüne geçmek için, Körfez'deki Mısır güçlerinin komutanı olan Tümgeneral Mohamed Ali Bilal gibi yüksek rütbeli subaylar, silahlı kuvvetlerin Suudi çöllerindeki sözde kutsal misyonuna -İslam topraklarının en kutsalını işgalden korumak- dikkat çekiyordu.[101] Cumhurbaşkanı Mübarek, kendi adına Kardeşler'in İslamcı konumun milliyetçi ve dini meşruiyetini sarsma girişimlerine sert çıktı. 1991 Şubat'ında İslam'ın en eski ve saygın yüksek öğrenim kurumu olan El-Ezher Üniversitesi'nde, Hz. Muhammed'in Miraç'a yükselmesinin kutlandığı bir konuşmada, Mübarek şöyle söylemişti: "Bazı insanlar bizim konumumuzla ilgili şüphe duyuyor ve içi boş sloganlar veya mantığa, dini ilkelere ve doğru davranışa dayanmayan uyduruk argümanlarla, sıradan insanların hisleriyle oynayarak onları politikamıza karşı kışkırtmaya çalışıyor. En kötüsü de bunların, sahte iddialarını ve saplantılı cehalet taraftarlığını yaymak için dini sömürmesidir. Bunların dinle ilgisi yok. Bazen Arap bölgesindeki yabancı varlığından bahsedip, amaçlarının bu güçlerin bölgeden çıkartılması olduğunu iddia ediyorlar, fakat bu güçlerin bölgedeki varlığının Irak Cumhurbaşkanı'nın Kuveyt'i işgal edip Suudi Arabistanla Körfez bölgesi için bir tehdit oluşturmasıyla ilişkili olduğunu unutuyorlar."[102]

Açıktır ki, İhvan'ın savunma ve güvenlik politikalarının gözden geçirilmesi için gösterdiği çaba, askeri ve siyasi liderler arasında şaşkınlık yaratmıştı. Yine de askeri-siyasi önderler açısından Kardeşler'in meydan okumasına, bil-

hassa liderlerin radikal grupların yaygın etkisini sınırlandırmak için İhvan'a bel bağlaması yüzünden, retorik bir tepkiden biraz daha fazlasının verilmesi yeterli görünüyordu.

Rejim Bekası ve Askeri Anklavın Tehdit Algısı

1992'de, Müslüman Kardeşler'in Mısır'ın demokratik görünümlü kurumlarını kullanma kapasitesi, İslamcıların ülkenin siyasal düzenini değişirme potansiyeline dayanıyordu. Bu askeri-siyasi elitin neredeyse kesinlikle örgütü ve aktivistlerini temizleyeceği anlamına geliyordu. Askeri-siyasi elitin 1980'lerin başında Kardeşler'le yaptığı pazarlık, İslamcılara radikal örgütlerin cazibesini azaltmaya destek vermeleri karşılığında, kültürel ve sosyal faaliyetleri için bir nevi resmi ruhsatname kazandırmıştı; ne var ki pazarlık pek de iktidarın beklediği sonuçları vermedi. Bu uzlaşmanın sonucu, Mübarek ve danışmanlarının beklediği gibi İslamcıların zaptedilmesi değil, bilakis örgütün siyasi gücünü arttırması oldu.

Örneğin, Kardeşler'in Mısır yüksek öğrenim kurumlarına, yani geleceğin etkili toplum kesimlerini -doktorlar, hukukçular, mühendisler, gazeteciler, öğretmenler, vs.- yetiştiren merkezlere sızmasını ele alalım. Kampüsler, özellikle de Yukarı Mısır bölgesinde yer alanlar radikal örgütlerin taraftar kazanma merkezleri olduğundan, iktidar buralarda Jami'at İslamiya ve al-Jihad üyelerinin cazibesini azaltması için dizginleri Kardeşler'e verdi. Yüksek öğrenim kurumlarında zaten belli bir etkisi olan Kardeşler, bir dizi öğrenci birliğinin yönetim kurullarında kontrolü ele aldı. Hatta et-

kisi fakülte ve üniversite yönetimlerine kadar uzandı. 1990'lar boyunca, Kardeşler, Zaqaziq, Asyut ve Kahire'deki devlet üniversitelerinin fakülte kulüplerinde kontrolü ele geçirdi.

Ayrıca İhvan, seçilmiş Üniversite Konseylerinde de etkiliydi.[103] Üniversitelerde kontrole veya belirli bir etkiye sahip olmak, İhvan için Mısır toplumunu dönüştürme misyonunu gerçekleştirebileceği bir alan daha yaratmış oluyordu. İhvan'ın 1980'lerde elde ettiği seçim başarıları da Kardeşler'i Majlis ash-Sha'ab içindeki en büyük muhalif grup haline getirmişti.

Bu sonuçları dikkate değer kılan, Kardeşler'in devlet politikası üzerinde güçlü bir etki yaratma olasılığını değil, örgütün örgütlenme ve mobilize etmek konularında rakipsiz bir yeteneğe sahip olduğunu sergilemesidir. Dönemin Kardeşler sözcüsünün belirttiği gibi, örgütün Majlis ash-Sha'ab'a girmesi, İhvan'ın güçlü karşıt söylemini vaaz edebileceği bir platform kazanması anlamına gelir.

1991-1992'de Kardeşler Mısır'ın en prestijli sendikalarının yönetim kurullarını da ele geçirmişti, bunların arasında doktorların, diş doktorlarının, öğretmenlerin, mühendislerin ve eczacıların meslek dernekleri de vardı. 1992 Eylül'ünde yapılan Baro başkanlığı seçimlerinin sonucu, İhvan'ın siyasi gücünün boyutunu gözler önüne serer. Baro, uzun süredir Mısır'ın demokratik vitrininde küçük, fakat sembolik ve belirgin rol oynayan rejim yanlılarının kalesiydi. Fakat Kardeşler'in 25 sandalyeden 14'ünü alması, devletin askeri-siyasi elitinin artık hukukçuların, çıkarılan

yasa ve kararnamelere profesyonel ve ahlaki anlamda onay vermelerini bekleyemeyecekleri anlamını taşır.[104] Kardeşler, çoğu sendika üyeliklerinin sadece %15'ini oluşturmuş olsa da, mobilizasyon yeteneklerini kullanan, seçmenlerin ilgisizliğinden ve protesto oylarından yararlanmayı beceren üyeleri, yönetim kademelerindeki pozisyonlara gelebilmeyi başarmıştı.[105] Mısır'ın genelde zayıf olan parti sistemi, partiler kadar sıkı bir kontrole tabi olmayan dernekleri (kabaca da olsa) potansiyel olarak toplumun etkili bir kesiminin siyasi kanısının göstergesi haline getirmişti. Ayrıca, sendika yönetim kurullarının kontrolü Kardeşler'e, yapacağı işler için -günlük ve periyodik gazete ve dergiler gibi- yeni kaynaklar da kazandırdı.[106]

İhvan'ın Baro yönetim kurulunda çoğunluğu elde etme başarısı, 1992 yılının sonlarında Mısır'da bulunan turistlere yönelen radikal şiddetin arttığı dönemle örtüşür. Bu saldırılar, askeri-siyasi iktidar için İhvan'la on yıldır sürdürdüğü uzlaşmayı sonlandırmak için bir vesile olmuştur. 1992'nin sonlarından başlayarak Kardeşler aktivistleri ve liderleri bir dizi güvenlik operasyonu sonucunda tutuklanmıştır. Her ne kadar iktidar, Kardeşler'i radikal örgütlerle bağdaştırmak istemişse de, İçişleri Bakanı'nın yanlış kanıtı, Jami'at Islamiya'nın siyasi şiddetinin Kardeşler'i dışlamak için yeterince uygun bir gerekçe olduğunu öne sürüyordu, çünkü örgüt "yavaş ama emin adımlarla ilerleyerek kamusal alanı zaptetmiş [ve] yeni siyasi liderlik ve cemaat modelleri yaratmıştır."[107] İhvan üzerindeki kısıtlamalar, Kardeşler'in denetimsiz bırakılması durumunda siyasi düzen için tehlike

olabileceği algısına dayandırılmıştı.[108]

Ekim 1992'deki Heliopolis depremini sırasındaki olaylar bu dinamikleri açığa çıkardı. Depremin hemen akabinde, çeşitli sendikalardan -özellikle doktor ve mühendis derneklerinden- Kardeşler aktivistleri, evsizlere ve sağlık hizmeti ihtiyacı duyanlara yardım götürmekte devlet kurumlarından, hatta silahlı kuvvetlerden bile çok daha becerikli davrandı. Olayı izleyen iki hafta içerisinde paramiliter güvenlik güçleri İhvan'a bağlı doktorların geçici sağlık çadırlarını yıkıp, diğer İslamcı kurtarma ekibi çalışanlarını da faaliyetlerini askıya almaları için zorladılar.[109] Halk Meclisi'ndeki önceki temsili (1990 seçimlerini boykot etmişti), sendikaları kontrol etmesi, sosyal aktivizm ve hâkim söylemi şekillendirme yeteneğinin bileşimi sayesinde Kardeşler, var olan siyasi düzeni güvenilir şekilde sorgulayabileceği eşsiz bir konuma yerleşmişti.[110] Askeri-siyasi elit bu tehlikenin farkına varınca Mübarek ve müttefikleri İhvan'a gösterdikleri resmi müsamahaya son verdiler.[111] Dışlamak dışında verilecek her türlü tepki -örneğin, uzlaşmayı sürdürmek- askeri kurumun Mısır siyasi sistemi içerisindeki tüm konumunu, hatta siyasi düzenin kendisini tehlikeye atabilirdi. Cumhurbaşkanı, Der Spiegel dergisine verdiği bir röportajda İhvan'ı şiddetle özdeşleştirmeyi sürdürmüş ve askeri-siyasi elitin, örgütü tehdit olarak algılayışının altını çizmiştir. "[Müslüman Kardeşler] illegal bir örgüt ve sorun yaratan tüm dini örgütlerin yaptığı neredeyse tüm işlerin arkasında. Cezayir'de olanlara bir bakın. Bir önceki Cumhurbaşkanı'na herhangi bir dini partiye izin vermemesini

öğütlemiştim. Öğüdümü kulak arkası etti. Şimdiyse Cezayir zor durumda." Gerçekten de 1992 yılında Mısır'ın askeri-siyasi iktidarı, on ay önce Cezayir'de olanlara benzer bir senaryonun gerçeğe dönüşeceğinden endişe ediyordu.[112]

Mübarek elbette haklıydı, FIS, tıpkı İhvan gibi, dini bir partiydi. Fakat aslında önemli olan her iki örgütün de görünüşteki dini eğilimi değildi. Kardeşler'in dini karakteri grubun prestijinin temelini oluşturuyordu belki. Ama subayların rejimi için bir tehdit oluşturmalarının nedeni İslami ilkeleri savunmaları değil, siyasi güç elde etmek için ülkenin demokratik görünümlü kurumlarını kendi amaçları için kullanabiliyor olmalarıydı. Böylesi bir kazanım, Kardeşler'in siyasi amaçlarına ulaşmalarını kolaylaştıracak koşulların oluşmasını teşvik edebilir ve neticede rejimin toptan değişmesiyle sonuçlanabilirdi.

Bu dinamik ürkütücü derecede Cezayir ve Türkiye'deki ile benzer olsa da, İhvan ne FIS gibi parlamentoda çoğunluğu sağlamış, ne de Refah gibi koalisyon hükümetinin büyük ortağı olabilmiştir. Yine de Mısır rejiminin savunucuları Kardeşler'in iktidar pozisyonunda bırakılamayacağına hükmetmiş ve Kardeşler'in resmen hoş görüldüğü dönem, tutuklamalar, Yüksek Devlet Güvenlik Mahkemesindeki yargılamalar ve nihayet (1995'ten itibaren) askeri mahkemelerle son bulmuştur. Eski yüksek rütbeli subaylardan birinin yorumladığı gibi, Kardeşler ile ilgili mesele, subayın iktidarı kastederek kullandığı ifadeyle "neticede koltuk meselesiydi".[113]

Tutuklamalara ek olarak, iktidar ne İhvan'ın, ne de baş-

ka bir potansiyel siyasi muhalif grubun Mısır'ın demokratik vitrinini kendi amaçları ve güç elde etmek için kullanmasının önüne geçmek üzere bir dizi sıkı tedbir aldı. Olağanüstü Hal yasası yürürlükte kalmaya devam ederken, demokratik vitrinin Kardeşler tarafından kullanılan kimi alanlarını kapatacak, böylece herhangi bir muhalif grubun çalışmasını imkânsızlaştıracak başka yasa ve kararnameler de çıkarıldı. Örneğin, 1992 depreminin hemen arkasından otoriteler, yurtdışından izinsiz mali yardım almayı yasaklayan 4/1992 sayılı askeri kararnameyi yürürlüğe soktular. Kararnamenin Kardeşler'in sosyal hizmetler programını işletme kabiliyeti üzerinde bariz bir olumsuz etkisi oldu, zira İhvan'ın yaygın bağlantılarının bulunduğu Körfez ülkelerindeki kişi ve örgütlerden alınabilecek mali yardımlar hükümet gözetimine girmişti.

Bundan sonra Cumhurbaşkanı Mübarek gözünü, İhvan propagandasının önemli ve etkili araçlarından olan sendikalara çevirdi. 100/1993 sayılı Sendikalarda Demokrasiyi Koruma Yasası, bu örgütler üzerindeki Kardeşler etkisini hafifletme çabasının ürünüydü. Yasa, yönetim kurulu seçimlerinin geçerli sayılabilmesi için, kayıtlı üyelerin %50'sinin seçime girmesini şart koşuyordu.[114] Askeri-siyasi elit, sendikaları hizaya sokmak için başka yollar buldu. Örneğin, mali düzensizlikler ile ilgili suçlamalar nedeniyle Mısır'ın en prestijli meslek örgütleri -mühendis sendikası ve baro- adli denetime tabi tutuldu.[115]

Mübarek ve müttefikleri Mısır üniversitelerini depolitize etmek için de uğraştı. Profesörlerin ve üniversite yönetici-

lerinin de Kardeşler'in mobilizasyon kabiliyetinin parçası haline geldiğini fark eden hükümet, Haziran 1994'te çıkardığı Mısır Üniversiteleri Yasası ile üniversitelerin özerkliğine son verdi. Daha önceleri seçimle belirlenen pozisyonlar olan dekanlıklar, hükümetin atadığı rektörlerin tercihiyle doldurulan pozisyonlar haline geldi. Benzer şekilde Üniversite Konseyleri de hükümete yakın olanların denetimi altına girdi.[116]

Depolitizasyon çabaları sadece kampüslerle de sınırlı kalmadı. Cumhurbaşkanı Mübarek ve askeri-siyasi iktidar içindeki müttefikleri İhvan'ın, Cezayir'de FIS'in yerel ve belediye seçimlerinde elde ettiği başarıyı Mısır'da tekrarlayamaması gerektiğine de karar verdiler. 1994 yılında çıkartılan 26 nolu yasayla yerel yöneticiler hükümet tarafından atanan memurlara dönüştürüldü. Nasır döneminden beri var olan Belediye başkanı, belediye başkan yardımcıları ve yerel konsey üyelerinin seçilerek iş başına gelmesi süreci Mayıs 1994'te sonlandırıldı. Mısır'da yerel seçimlerin ancak 2006'da yeniden yapılmasına karar verildiyse de, o yılın Şubat ayında seçimler aniden iptal edildi.

Son olarak, 1995 yılının genel seçimleri İhvan'a Mısır seçim sürecine geri dönme izni verilip verilmeyeceğini görmek açısından önemli bir testti. Başlangıçta 150 Kardeşler adayının kampanyaya katılmasına ve Kasım seçimleri için destek toplamasına izin verildi. Fakat Eylül ayında İhvan adaylarının 49'u tutuklandı, Ekim ayında 15'i daha tekrar mahkemeye çıkmak üzere cezaevine gönderildi. Tutuklananların hepsi askeri mahkemede yargılanacaktı. Tutukla-

maların resmi gerekçesi tanıdıktı. Radikal gruplarla bağlantılı olma iddiaları ve hükümet karşıtı tahrik suçlamaları. Tutuklamalar, seçim günü yapılan baskı ve hileler sonucunda sadece bir İhvan adayının Majlis ash-Sha'ab'a girebildi. Kardeşler'in 19 üyesi 2000 yılındaki seçimlerde bağımsız aday olarak meclise girdiyse de, örgüt önemli bir siyasi ve hukuki baskı altında kalmaya devam etti. Rutin güvenlik operasyonları örgütün hem tabandaki aktivistlerinin, hem de en önemli konumlardaki üyelerinin hapse girmesiyle sonuçlandı.[117]

Müslüman Kardeşler bağlantılı bağımsız adaylar, 2005'in sonunda yapılan genel seçimlerde 88 sandalye elde etti. İhvan bir kez daha Halk Meclisi'ndeki en büyük muhalefet grubu olmuştu. Ne var ki bu siyasî güç gösterisi de örgütün, üyelerinin tutuklanıp ceza alması yoluyla, devlet baskısına maruz kalmasına neden oldu. Meclis'teki emsalsiz İslamcı sayısına rağmen, siyasi sistemi etkileme kapasiteleri sınırlıdır zira iktidardaki NDP, her ne kadar azalmış da olsa halen meclisteki çoğunluk olmayı sürdürmektedir.

İronik biçimde demokrasi adına İhvan ve diğer muhalif grupların hala maruz kaldığı baskı, Mısır siyasi sisteminin önemli bir unsuru olan istikrara işaret eder. Bu demokratik olmayan rejim içinde, basın, muhalif siyasi partiler ve gelişmiş sivil toplum örgütleri sektörü şiddetli tartışmalar yapabilmekte, siyasi rekabet içine girebilmektedir. Ancak Hür Subaylar'la başlayan ve onların ardıllarına hizmet eden kurumsal düzen, istikrarlı fakat esnek bir otoriter düzeni sağlama almak adına ilerici siyasi gelişimin önünü tıkamaktadır.

NOTLAR

1 Örneğin, bkz. Mark, N. Cooper, The Transformation of Egypt (Londra: Croom Helm, 1982), ve "The Demilitarization of the Egyptian Cabinet," International Journal of Middle East Studies 14 (1982): 203-225; Raymond A. Hinnebusch Jr., Egyptian Politics Under Sadat: The Post-Populist Development of an Authoritarian-Modernizing State (Boulder: Lyanne Rienner Publishers, 1988); Raymond A. Hinnebusch, "The Formation of the Contemporary Egyptian State from Nasser and Sadat to Mubarak," The Political Economy of Contemporary Egypt içinde, (Der.) Ibrahim Oweiss (Washington, DC: Center for Contemporary Arab Studies, 1990), 188-209; Ibrahim A. Karawan, "Egypt," The Political Role of the Military: An International Handbook içinde, (Der.) Constantine P. Danopoulos ve Cynthia Watson (Westport, CT: Greenwood Press, 1996), 107-121; Ali Dessouki ve Gehad Audah, "Military Development: The Dynamics of Role Change- the Case of Egypt," International Political Science Association'un 14. Kongresinde sunulan tebliğ, Washington, DC, 28 Ağustos-1 Eylül, 1988; R. Hrair Dekmejiyan, Egypt under Nasir: A Study in Political Dynamics (Albany: State University of New York Press, 1971). Bu bölüm 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarındaki olayları çevreleyen geniş olguların Mısır'ın askeri kurumuyla nasıl ilişkilendiğini ele almıyor. Subaylar, ülkeyi gün be gün yönetme rollerinden vazgeçmesi sonuçta birbirini izleyen Mısır kabinelerindeki subayların sayısındaki azalmayı da bereberinde getirmişti. Yukarıda anılan uzmanlar çarpıcı biçimde Mısır siyaseti ve idaresinde yer alan subayların ham sayısındaki düşüş ile tehlikeye giren etkileri arasındaki analitik bağı zayıflatan faktörlere kısa süre tanır.

2 Abdel-Malek veya Perlmutter'den farklı olarak ben, Mısır'ı ya da Cezayir'i veya Türkiye'yi subayların devlet aygıtına çeşitli düzeylerde tamamıyla nüfuz ettikleri "askeri rejimler" olarak ele almıyorum. Malek, tam da durumun bu olduğu Hür Subaylar darbesi/devrimi sonrasındaki 15 yıl boyunca yazmıştır. Perlmutter, belki de Nasır ve işbirliği yaptığı kişiler uzun ömürlü siyasi kurumlar kurmakta son derece başarısız olduklarına ikna olduğundan, ordunun, sözünü ettiği "şahsi ve muhafızvari iktidar"dan başka bir şey olan düzenin içinde bariz etkisini yitirmeyebileceğini görememiştir. Hür Subaylar ve ar-

dılları tam da ordunun hâkim olmayı sürdürdüğü, fakat Cumhurbaşkanı hariç, iktidarda bulunmadığı kurumsal bir düzeni geliştirmekte gayet başarılı olmuştur. Bu nedenle, Mısır askeri rejimi demektense, Mısır'ın asker hâkimiyetindeki sistemi demek daha uygundur. Bkz. Anouar Abdel-Malek, Egypt: Military Society (New York: Vintage Books, 1968), ve Amos Perlmutter, Egypt: The Praetorian State (New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1974).

3 P. J. Vatikiotis, "Some Political Consequences of the 1952 Revolution in Egypt," Political and Social Change in Modern Egypt içinde, (Der.) P. M. Holt (New York: Oxford University Press, 1968), 369-370. Bu hiç bir şekilde Mısır'ın askeri kurumunun Hür Subayların hareketini desteklemek konusunda kendi içinde birlik olduğunu iddia etmek anlamına gelmez. Nasır ve arkadaşlarınının hükümetin dizginlerini sivillere iade etmeye niyeti olmadığı anlaşıldığında, subay heyetlerinin çeşitli rütbelerinde Hür Subaylara karşı muhalefet de oluşmuştur. En kayda değer olaylardan biri, Hür Subaylardan darbe sırasında ayrılan General Mohamed Neguib'ın eski müttefiklerine, kendisiyle birlik olan diğer komutanlarla birlikte karşı çıkmasıdır. Hür Subaylar Neguib'e Nisan 1954'te üstünlük sağladıktan sonra destekçilerini de tasfiye ettiler.

4 Joel Gordon, Nasser's Blessed Movement: Egypt's Free Officers and the July Revolution (Kahire: American University in Cairo Press, 1996): 13.

5 Gamal Abdel Nasse. Aktaran, Gehad Audah, "The State of Political Control: The Case of Nasser 1960-1967," Arab Journal of the Social Sciences 2, no. 1 (Nisan 1987): 98.

6 Tam bir tartışma için, bkz. Abdel-Malek, Egypt: Military Society; P. J. Vatikiotis, The Egyptian Army in Politics: Pattern for New Nations? (Bloomington, Indiana University Press, 1961); Derek Hopwood, Egypt: Politics and Society, 1945-1984, 2. baskı (Boston: Unwin and Hyman, 1985); P. J. Vatikiotis, The History of Modern Egypt, 4. baskı (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991); James Jankowski, Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2002).

7 Vatikiotis, "Some Political Consequences," 368.

8 Salah Issa, Constitution in the Dustbin: A Tale of the 1954 Constitution (Arapça), al-Dasatir al Misriya, 1805-1971 (Kahire: al-Ahram Fo-

undation, 1977).

9 Mısır Cumhuriyeti Anayasası, Giriş (Kahire: Devlet Enformasyon Servisi, 1956).

10 Beyanname Taslağı, Birleşik Arap Cumhuriyeti Enformasyon Dairesi, Kahire, 21 Mayıs, 1962, 26-27.

11 Ibid, 9-10.

12 Birleşik Arap Cumhuriyeti 1964 Anayasasının 89. maddesi (Arapça), al-Dasatir al-Misriya, 1805-1971 (Kahire: al-Ahram Foundation, 1977).

13 Yenilginin ardından, aralarında Hava Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Sidqi Mahmud, Savaş Bakanı Yarbay Shams Bardan ve başkalarının da bulunan bazı yüksek rütbeli subaylar yargılanmış, silahlı kuvvetlerin başarısızlığının sorumluluğunu üstlenmeleri istenmiştir. Sonuçta bu subaylar hafif cezalar almıştır.

14 "March 30 Programme", E. S. Farag (Çev.) içinde, Nassar Speaks: Basic Documents (Londra: Morsett Press, 1972), 165-166.

15 Birleşik Arap Cumhuriyeti 1971 Anayasasının Girişi, 64-65. maddeleri (Arapça), al-Dasatir al-Misriya, 1805-1971 (Kahire: al-Ahram Foundation, 1977).

16 1971 Anayasasının 71. maddesi

17 Mısır Arap Cumhuriyeti Anayasası, 1980 (Kahire: Devlet Enformasyon Servisi, Mayıs 1980). Ayrıca bkz. Nathan J. Brown, Constitutions in a Non-constitutional World: Arab Basic Laws and the Prospects for Accountable Government (Albany: State University of New York, 2002), 6. bölüm

18 1980 Anayasasının 194. maddesi

19 Çağdaş Mısır tarihinin bazı değerlendirmeleri Nasır'ın yakın sırdaşı Mareşal Amer komutasındaki ASU'yu, giderek özerkleşen askeri kuruma karşı bir denge unsuru olarak kurduğunu iddia eder. Bu söylem, subayların acımasızlıklarıyla kendilerini belli edeceklerini ve toplumun kendilerine yabancılaşacağını hesaplayarak Mareşali, Feodalizmi Yok Etme Komitesi'nin başına getiren Nasır'ın, askeri kurumun saygınlığına gölge düşürmek niyetinde olduğunu da ima eder. Fakat bu analiz, önemli bir soruyu yanıtsız bırakır: Nasır ve arkadaşlarının Mısır'ın kapitalistleri ve toprak sahibi "feodalistleri"nin olumsuz rolüne ilişkin retoriği düşünüldüğünde, ordunun bu sınıfı - acımasızca, yada başka bir yolla- yok etmesi, subay heyetlerinin imajını neden sarssın? Hem Nasır, hem de Amer'in resmi ideolojinin id-

dia ettiği kadar saf olmadığını ve Mareşal'in komitenin başına getirilmesinin aslında toplumun önemli bir katmanının harap edilmesini engellemek niyetiyle alakalı olduğunu düşünmek mantıklı olabilir. Tarım reformuna ve özel mülkiyetin, bilhassa darbeyi izleyen ilk on yıl boyunca kamulaştırılmış olmasına karşın, toprak sahibi ve kapitalist sınıflar sistematik olarak yok edilmemişti. Tersine, Mısır hükümeti bu alanlarda sürdürdüğü politikanın kimi unsurlarını 1964 yılından başlayarak tersine çevirmeye başladı.

20 Kirk J. Beattie, "Egypt: Thirty-five years of Praetorian Politics," Military Disengagement from Politics içinde, (Der.) Constantine P. Danapoulos (Londra: Routledge, 1988), 218; John Waterbury, The Egypt of Nasser and Sadat: The Political Economy of Two Regimes (Princeton: Princeton University Press, 1983), 383; Shahrough Akhavi, "Egypt: Diffused Elite in a Bureaucratic Society," Political Elites in Arab North Africa içinde, (Der.) I. William Zartman (New York: Longman, 1982), 230.

21 Örgütler faaliyetlerini "demokratik sosyalizm, toplumsal barış ve milli birlik" parametreleri içinde yürütmekle yükümlüydü. Tam bir tartışma için bkz. Marat terterov, "Lessons from Political Liberalization," Civil Society 5, no. 54 (Haziran 1996): 19.

22 40/1977 sayılı yasa ve yasanın siyasi katılım bağlamında anlamıyla ilgili kapsamlı bir tartışma için bkz. Hassanein Tawfiq Ibrahim ve Hadi Ragheb Audah, The Muslim Brotherhood and Politics in Egypt: A Study in the Electoral Alliances and Parliamentary Practices of the Muslim Brotherhood in the Framework of Limited Political Pluralism, 1984-1990 (Arapça) (Kahire: Mahroussah Book, 1995), 40-44; Eberhad Kienle, A Grand Delusion: Democracy and Economic Reform in Egypt (Londra: I.B. Tauris, 2001), 28-30.

23 Fauzi Najjar "Elections and Democracy in Egypt," American-Arab Affairs 29 (yaz 1989): 103-104.

24 "Egypt: Elections Concerns," News from Middle East Watch, 15 Kasım 1990, 1; Carrie Rosefsky Wickham, "Beyond Democratization: Political Change in the Arab World," PS-Political Science and Politics 27, no. 3 (1994): 508; Najjar, "Elections and Democracy," 97-98.

25 "Citizen's Rights and Democracy" (Arapça), National Democratic Party Position Paper, Eylül 2004, 16-18.

26 Gamal Essam El-Din, "A Controversial Law," al-Ahram Weekly, 7-13

Temmuz, 2005.

27 Kienle, A Grand Delusion, 98-102.

28 Olağanüstü Hal Yasasının tam metni için bkz. Abd al-Moneim Husni, A Compendium of Egyptian Law and Statutes (Arapça), vol. 6 (Giza: Merkaz Husni l-il-Dirasaat al-Qaanuniyah, 1987): 292-306. Mısır'ın en sınırlayıcı yasalarının çoğu (Askeri Polis Yasası, Dahili Sınırların ve Toplumsal Barışın Koruması, yada "Utanç Yasası", 1964'teki STK yasası ve sonraki uygulamaları ve Sendikalarda Demokrasiyi Koruma Yasası da dahil), Olağanüstü Hal Yasasına dayandırılmış, onun yerini almış, veya onun vasıtasıyla güçlendirilmiştir.

29 Olağanüstü Hal, 1980-81 döneminde on aylık bir süre için kaldırılmış, Enver Sedat suikastından hemen önce tekrar ilan edilmiştir.

30 Mısır Temyiz Mahkemelerine yapılan başvurular iki kategoriye ayrılır kararın yeniden incelenmesi ve iptali. Kararın yeniden ele alınması için incelenen başvurular, davanın üç yeni yargıçtan oluşan bir heyetle Yüksek Devlet Güvenlik Mahkemesinde yeniden görülmesi kararına bağlanabilir. Fakat bir sanık ikinci kez suçlu bulunur ve Temyiz Mahkemesine ikinci kez başvuruda bulunursa, Mahkeme, davanın olgularına göre hüküm verebilir. Tam bir tartışma için bkz. "The State of Egypt vs. Free Expression: The Ibn Khaldun Trial," Human Rights Watch, New York, Ocak, 2002.

31 www.ndp.org.eg/modifications/THE_AMANDMENT_TO_ARTICLE_76%20.htm.

32 Örneğin, bkz. Waterbury, The Egypt of Nasser and Sadat; Ahmed Abdalla, "The Armed Forces and Democratic Development in Egypt," The Army and Democracy in Egypt içinde, (Arapça) (Der.) Ahmed Abdalla (Kahire, Sinai Publishers, 1990); Raymond A. Hinnebusch Jr., Egyptian Politics Under Sadat: The Post-Populist Development of an Authoritarian-Modernizing State (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1988); Maisa Gamel, The Political Elite in Egypt (Beyrut: Center For the Study of Arab Unity, 1998).

33 Emekli subaylarla röportajlar, Kahire, 8 Ekim 1999; 18 Ocak 2000.

34 Görüştüğümüz bu kişiye göre, Mısır Cumhurbaşkanlığından söz ediliyorsa "Hepimiz orduyuz"; emekli bir subayla röportaj, Kahire, 7 Aralık, 1999.

35 1980 Anayasası, 5. Bölüm, 1. Kısım, 76, 78, 82-84. maddeler

36 Emekli Mısırlı subaylarla röportaj, Kahire, 8 Ekim 1999; 18 Ocak,

2000.

37 Emekli Mısırlı bir subayla röportaj, Kahire, 18 Ocak, 2000. Sedat ölür ölmez Meclis Başkanı Dr. Sufi Abu Talib Cumhurbaşkanlığı'nın sorumluluklarını 6 Ekim'e kadar üstlendi. 7 Ekim'de Mübarek, zaten hazırlanmakta olduğu Cumhurbaşkanlığı'na seçildi.

38 Emekli subaylarla röportaj, Kahire, 22 Kasım, 1999; 22 Ocak, 2000.

39 Emekli Mısırlı bir subayla röportaj, Washington, DC, 26 Nisan, 2005.

40 Bilgi aldığımız bir kişiye göre, sadece Cumhurbaşkanının kendisi değil, Cumhurbaşkanlığı kadrosundaki görevlilerin de çoğu ya emekli, ya halen görev yapan subaylardır ve bunların devlet idaresinde önemli rolleri vardır. Bu subaylar, iktidarın önceliklerinin yoğun bürokrasiye takılmasını engellemek için, bakanlık ve vekaletlerde görevlendirilirler.

41 Mısır yürütmesinin hegemonyasıyla ile ilgili olarak Ahmed Abdalla ve Mona Markam Ebeid benzer noktalara değinmiştir. Bakınız, örneğin Abdalla'nın 1995 seçimleri monografisi, Parliamentary Elections in Egypt: What Egypt...What Parliament...and Which Egypt? (Amsterdam: Amsterdam Middle East Papers, 1995); Mona Markam Ebeid, "Egypt's 1995 Elections: One Step Forward, Two Steps Back?" Middle East Policy 4, no. 3 (Mart 1996): 119-136.

42 Emekli bir subayla röportaj, Kahire, 22 Ocak, 2000.

43 Gordon, Nasser's Blessed Movement, 48-49.

44 Raymond A. Hinnebusch Jr., "The Formation of the Contemporary Egyptian State from Nasser and Sadat to Mubarak," The Political Economy of Contemporary Egypt içinde, (Der.) İbrahim Oweiss (Washington, DC: Center for Contemporary Arab Studies, 1990), 199.

45 Bkz. Michael Farhang, "Terrorism and Military Trials in Egypt: Presidential Decree No. 375 and the Consequences for Judicial Authority," Harward International Law Journal 35 (kış 1994): 225-237.

46 Yüksek Anayasa Konseyi, 153/1999 sayılı yasaya dayanmayı reddetmiş olsa da, yargıçlar önerilen yasanın bazı hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğuna karar vererek, hükümeti metnini değiştirmeye zorladı. Bkz. "Stifling Civil Society in Egypt: Proposed New Law on Associations is a Step Back for Political Pluralism," Lawyers Commitee for Human Rights, 31 Mayıs, 2002, www.lchr.org/defender/midde_east/egypt/laws/e_laws_main.htm. Mısır yargısının bağımsızlığı ile ilgili bir tartışma için bkz. Kienle, A Grand Delusion.

47 Gehad Audah, "The 'Normalization' of the Islamic Movement in Egypt from the 1970s to the Early 1990s," Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements vol. 4 içinde, (Der.) Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (Chicago: University of Chicago Press, 1994): 388.

48 İbrahim A. Karawan, "Egypt," The Political Role of the Military: An International Handbook, (Der.) Constantine P. Danapoulos ve Cynthia Watson (Westport CT: Greenwood Press, 1996), 112.

49 Emekli Mısırlı subaylarla röportaj, Kahire, 22, 24 Ocak, 2000; Abdalla, "Armed Forces and Democratic Development," 1464.

50 İbrahim ve Audah," The Muslim Brotherhood and Politics in Egypt, 68.

51 Müslüman Kardeşler'in Sedat'ın görev süresi esnasındaki yakınmalarıyla ilgili kapsamlı bir tartışma için bkz. örneğin, Mohamed Abd al-Quddus, "The Çorrective Revolution that the People Want!!" (Arapça), ad-Dawa (Mayıs 1978): 52-53; "The American Elections... A Smack to Those Who Pride Themselves with False Election Results in the Arab-Islamic World" (Arapça) al-Itisam, Aralık 1980, 3; Abd al-Moneim Said Aly ve Manfred W. Wenner, "Modern Islamic Reform Movements: The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt," Middle East Journal 36, no. 3 (yaz 1982): 336-361; Saadeddin İbrahim, "An Islamic Alternative in Egypt: The Muslim Brotherhood and Sadat," Arab Studies Quarterly 4, no. 1-2 (ilkbahar 1982): 75-93; Raymond W. Baker, "Afraid for Islam: Egypt's Muslim Centrists Between Pharaohs and Fundamentalists," Deadalus 10, no. 3 (yaz 1991): 41-68.

52 Kardeşler'in şiddeti reddetmesi üzerine, bkz. Sullivan ve Abed-Kotob, Islam in Contemporary Egypt, 59-65; Richard P. Mitchell İhvan'ın 1930'larla 1950'lerin başı arasındaki şiddetinin hem Mısır'ın durumuna -sözde bağımsızlık- tepki, hem de örgütün, ya sarayın yada Britanya etkisi altındaki WafdI'ın baskın olduğu ülke siyaseti ile ilgili yaşadığı hayalkınklığının yansıması olarak açıklar. Kardeşler aktivistleri için, Mısırlı politikacılarla emperyalist güçlerin işbirliği, Mısır milliyetçiliğine yönelik bir hakaretti, bu nedenle meşru hedefler haline geliyorlardı. Mitchell, al-gihaz al-sirri (gizli aygıt) varlığına rağmen Hasan al_Banna'nın "yumruk gücü" yerine "ikna ve tavsiye"yi savunması üzerine, şiddet konusunun Müslüman Kardeşler içinde

hayli gerilime yol açtığını da ekler.

53 Audah, "'Normalization' of the Islamic Movement," 375; John B. Alterman, "Egypt: Stable, but for How Long?" Washington Quarterly 23, no.4 (güz 2000): 111.

54 Gilles Kepel, "Islamists versus the State in Egypt and Algeria," Daedalus 124, no. 3 (yaz 1995): 109-127.

55 Sullivan and Abed-Kotob, Islam in Contemporary Egypt, 21-22.

56 Müslüman Kardeşler'in, Hür Subaylar darbesinin heme önceki ve sonrasındaki ekonomik ajandasıyla ilgili kapsamlı bir tartışma için bkz. Mitchell, The Society of the Muslim Brothers, 272-282.

57 Bu koalisyon Kardeşler'in on üyesinin, İşçi Partisi İhvan için pek çok açıdan felsefi olarak daha uyumlu olduğundan, Hizb al-Wafd çatısı altında Halk Meclisi'nde bulunduğu sıralarda billurlaşmıştı bile. Al-Amal 1978 yılında Sedat'ın sol muhalifi rolünü oynamak üzere kurulmuştu. Parti, İbrahim Shukri liderliğinde bu işlevi bir süreliğine yerine getirmesine rağmen, al- Amal Sedat'ın ve Mısır'ın iç ve dış politikasının genel yönünün güçlü bir eleştirmeni oldu. Shukri ve sözünü sakınmayan Teğmeni Adel Hussein, öncüleri Mısır siyasetini Marksist ve solcu açılardan eleştirirken, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında ikisinin de geçirdiği dönüşüm, hem kendilerini hem parti içindeki diğer unsurları İhvan'la aynı siyasi ve kültürel çizgiye oturttu. Sonuçta, ittifakın önemli bir parçası al-Amal'ın gazetesi ash-Sha'ab Kardeşler'in tribününe döndü. Bu, yayının sadece Kardeşler'in düşüncelerine yer verdiği anlamına gelmiyor, zira solcu köşe yazarları ve siyasetçiler de yazılarına devam etti. Yine de, ittifak oluşturma sürecinde İhvan da, al-Amal da çeşitli tavizler vermiş olsa da Kardeşler'in hem partiye hem gazetesinde nüfuz etmesi - bilhassa Kardeşler'in yayını olan ad-Dawa'nın yokluğunda- bu iki örgütün birbirinden ayırmayı imkânsızlaştırdı. Al-Amal'in kurucu ilkeleri, örgütün 1984 seçim programı ve al-Tahaluf al-Islami (İslami İttifak) olarak bilinen platform kıyaslandığında, İhvan'ın İşçi Partisi üzerindeki bariz etkisi görülebilir. İbrahim ve Audah, The Muslim Brotherhood and Politics in Egypt, 310; Sosyalist İşçi Partisi Programı (Arapça), Kahire, 1978; İşçi Partisi Listesi Seçim Programı (Arapça), ash-Sha'ab, 17 Mart, 1987.

58 Seçim Programı, Bölüm VI/2E: Planlama ve Kamu Sektörü; Bölüm VI: Ekonomik Gelişme, ash-Sha'ab, 17 Mart, 1987.

59 Ibid.

60 Bjorn Olav Utvik, "Filling the Vacant Throne of Nasser: The Economic Discourse of Egypt's Islamist Opposition," Middle East Insight (Ocak-Şubat 1995): 27-28.

61 Seçim Programı, Bölüm V: Yaşam Standadıyla İlgili Sorunun İyileştirilmesi.

62 Mohamed Hamid Abul-Nasır, "Open Letter to Mubarek" (Arapça), al-Sha'ab, 17 Şubat, 1987.

63 Seçim Programı. Bölüm III: Erdem Yaymak ve Yolsuzluğun Kapılarını Kapatmak.

64 Ibid.

65 Robert Springborg, Mubarak's Egypt: Fragmentation of the Political Order (Boulder: Westview Press, 1989), 104-118; ABD hükümeti üyeleriyle röportaj, Kahire, 27 Eylül 1999; Emekli Mısırlı subaylarla röportaj, Kahire, 8, 22 Kasım, 1999; 18 Ocak, 2000.

66 Mısır Maliye Bakanlığı'nın eski bir çalışanıyla röportaj, Kahire, 12 Ocak 2000. Bu emekli memur, Merkezi Denetleme Örgütünün içindeki özel bir birimin ordunun bütçe ve mali denetimini yaptığını, fakat verilerin ne bu kurumun içindeki diğer birimlerle, ne de kamuyla paylaşılmadığını aktardı.

67 Emekli Mısırlı bir subayla röportaj, Kahire, 8 Kasım, 1999; Robert Springborg, "The President and the Field Marshal: Civil-Military Relations in Egypt Today," Middle East Report 147 (Temmuz-Ağustos 1987): 10; ordunun milli hizmetlerle alakalı faaliyetleriyle ilgili tartışmalar için bkz. örneğin, Ahmad Hamroush, "The Military in National Service" (Arapça), Ruz al-Yusuf, 14 Mayıs, 1999; Ahmad Hamroush, "Questions of the Hour: What Is the Army Doing in the Face of Terror? (Arapça), Ruz al-Yusuf, 3 Ocak, 1994; ve Springborg, Mubarak's Egypt. Ordunun 1978 yılında kurduğu Gihaaz Mashi'ru'at al-Khidimat al-Wataniya (Ulusal Hizmetler Proje Örgütü) ordunun bilhassa tarım ve altyapı alanlarındaki ekononomik girişimlerini denetlemekle yetkilendirilmiş en sorumlu kurumdu. Resmi olarak NSPO yarı-militer bir kurumdur; bu başkanlarının yüksek komuta heyetleri içinden seçildiği ve örgütün maliyesiyle faaliyetlerinin devlet denetçilerinin sınırları dışında kaldığı anlamına gelir.

68 "Field Marshal Abu Ghazala in the Conversation of the Week" (Arapça), Al-Musawwar, 13 Mayıs, 1988. Mısır'ın 2000 bütçe yılında

ABD'den askeri destek talebinde bulunmasının altında da aynı argüman yatmaktadır; buna göre ABD yardımının sürmesi, Mısır'ın "ekonomik güvenliğe" ve "askeri anlamda kendi kendine yeterliliğe" kavuşmasının en hızlı ve etkili yoluydu. Bkz. Egypt's FY 2000 Request for Military Assistance: United States - Egyptian Military Cooperation: A Partnership for Peace, Stability, and Progress.

69 Emekli Mısırlı bir subayla röportaj, Kahire, 9 Kasım, 1999.

70 Emekli Mısırlı subaylarla röportaj, Kahire, 23 Eylül, 2000.

71 Mohamed Abul-Nasır, "Valuable Freedom" (Arapça), Liwa al-Islam, Temmuz 1990, 4-5.

72 Kardeşler'in sözcüleri, Mısır siyasi sisteminin kurumlarını kullanarak nihayetinde bu kurumları değiştirmek arzusunda olduklarını açıkça dile getiriyordu. Şubat 1989'da Maamoun Hudeibi şöyle demişti: "Pek çok kez söyledim, biz seçimlere 'Çözüm İslam'dır" sloganıyla girdik. Var olan düzeni tercih edilen biçimde -yani kurumları kurumlarla- değiştirmeye çalışırken nasıl sistemin içine katılım göstermemiz beklenebilir ki?" Aktaran, Sullivan ve Abed-Kotob, Islam in Contemporary Egypt, 330.

73 Müslüman Kardeşler Başdanışmanı Umar al-Talmasani ile yapılan röportaj, al-Majalla 9-15 Haziran, çev. Foreign Broadcast Information Service, 13 Haziran, 1984, D2-3.

74 Seçim programı, Bölüm I: İdare Sisteminde Gerçek Demokrasiyle Reform Yapmak, Kısım 3: Barışçıl Genel Seçimler.

75 Kienle, A Grand Delusion, 53-54.

76 Seçim Programı, Bölüm II: İslami Hukukun Uygulanması

77 Cumhurbaşkanı Vekilliği pozisyonu Mübarek dönemi boyunca boş bırakılmıştır.

78 Seçim programı, Bölüm I: İdare Sisteminde Gerçek Demokrasiyle Reform Yapmak, Kısım 1: Anayasanın Gözden Geçirilmesi

79 Örneğin Issam al-Arian, Müslüman Kardeşler'in önemli bir üyesi şöyle demiştir: *"Kardeşler anayasal idareyi, İslami idareye en yakın idare* olarak görmektedir... Demokrasiyi ilk isteyecek ve uygulayacak olanlar bizleriz." Aktaran Sullivan ve Abed-Kotob, Islam in Contemporary Egypt, 48.

80 Texts and Analysis of the Statements of President Hosni Mubarak, President of the Republic to the People's Assembly (Arapça) (Kahire: Millet Meclisi, 1999), 26.

81 Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in Halk Meclisi ile Şura Konseyinin ortak toplantısından önceki söylevi, 12 Kasım, 1986 (Kahire: Mısır Devlet Enformasyon Servisi)

82 Emekli bir Mısırlı subayla röportaj, Kahire, 18 Ocak, 2000.

83 Yüksek Anayasa Konseyi'nin mali özerkliği olduğunu belirtmek gerekir.

84 Seçim programı, Bölüm I: İdare Sisteminde Gerçek Demokrasiyle Reform Yapmak, Kısım 4: Yargı Bağımsızlığı

85 Seçim programı, Bölüm I: İdare Sisteminde Gerçek Demokrasiyle Reform Yapmak, Kısım 2: Demokrasiye Aykırı Yasa ve Uygulamaların Kaldırılması; Bölüm II: İslami Hukukun Uygulanması

86 Sullivan ve Abed-Kotob, Mühendis Sendikası Genel Sekreter Yardımcısı Abu al-'Ala Madi'nin Pakistan'da basılan ad-Dawa'da devlete karşı girişilen şiddet eylemlerinin kısmi sorumlusunun Mısır'ın baskıcı yasaları olduğunu ifade ettiğine yer verir.

87 Vatikiotis, The History of Modern Egypt, 388-389; Hopwood, Egypt: Politics and Society, 41-42.

88 Aktaran Saadeddin İbrahim, "An Islamic Alternative in Egypt:The Muslim Brotherhood and Sadat," Arab Studies Quarterly 4 no. 1-2 (ilkbahar 1982): 87.

89 Nasr, "Open Letter to President Mubarak." Philosophy of the Revolution'da Nasır, Mısır'ın ilk Arap-İsrail savaşındaki rolüne dair değerlendirmesinde şöyle yazar: "...*Filistin krizi başladığında, Filistin'deki* savaşın yabancı topraklarda sürmediğine, bizim katılımımızın da basit bir arkadaşlığın gerekliliği olmaktan öte gitmediğine kesinlikle ikna olmuştum. Bu, kendini müdafaa etme ihtiyacının doğurduğu bir zorunluluktu."

90 Mustafa Mashour, "This Conference...Between Whom? With Whom? To Whose Benefit? (Arapça), ash-Sha'ab, 22 Ekim, 1991.

91 Başlangıçta, Mısır'ın yüksek rütbeli saygın komutanları, ya örneğin General Mohamed Abdel Ghani el-Gamasy gibi ABD ile kurulan ilişkilerin faydalarına şüpheyle bakıyordu ya da General Saad el-Shazly gibi meseleye tamamen düşmanca yaklaşıyordu. Shazly ve Gamasy'nin anılarında, ABD ve niyetleri konusuna oldukça ihtiyatlı yaklaştığı görülür. Shazly, ABD'nin İsrail'in Ekim 1973 savaşının hemen ertesinde dile getirdiği taleplere destek vermesini eleştirirken, Gamasy 1970'lerin sonunda başlayan ABD'den Mısır'a askeri transfer-

lerden - özellikle İsrail donanmasında bulunan ABD menşei silahlarla kıyasladığında- duyduğu hoşnutsuzluktan bahseder. Bkz. General Saad el-Shazy, The Crossing of the Suez (San Francisco: American Mideast Research, 1980); Mohamed Abdel Ghani el-Gamasy, The October War: Memoirs of Field Marshal el-Gamasy of Egypt (Kahire: American University in Cairo Pres, 1993). Gamasy ve Shazly'nin halefleri -Mübarek, Yusuf Sabri Abu Talip, Ahmed Abdel Halim ve Amerikan yanlılığının mükemmek örneği Mohamed Abdel Halim Abu Ghazala gibi subaylar- bilhassa askeri modernizasyon alanında ABD'ye yönelmenin beraberinde getireceği faydaların farkındaydı. Ancak ABD-Mısır ilişkilerinde, Kahire'nin Kudüs bağlarına dayanan inkâr edilemez bir mantık da yatar. Sedat döneminde Cumhurbaşkanı vekilliği de yapan, Planlamadan sorumlu eski Bakan İsmail Sabri Abdallah'ın söylediği gibi, "ABD ile iyi ilişkilerimizin olması için, bir geceyi Tel-Aviv'de geçirmemiz gerekiyordu." Bu Mısır diplomasinin kaba bir nitelemesi olabilir, yine de Abdallah'ın görüşü İslamcı karşıt söylem için bir hakikat parçasını ortaya çıkarır. İsrail, daha doğrusu Mısır'ın İsrail'le ilişkileri, Mısır'ın ABD ile kurduğu stratejik ilişkinin devamı için elzemdir. Sonuçta, bu üçlü ilişkinin dinamikleri, Mısır dış ve güvenlik politikalarını sınırlar.

92 Seçim Programı: Bölüm VII Milli Güvenlik ve Dış İlişkiler

93 Ibid.

94 Yves Heller ve Alexander Buccianti, "International Repercussions:The Impotence of Opposition in Egypt (Fransızca), Le Monde, 19 Şubat, 1991.

95 Ibid.; "The Islamic Group in the Gulf War" (Arapça), Ruz al-Yusuf, 18 Şubat, 1991.

96 İhvan, Mısır dış politikasının çeşitli yönlerini kamuda tartışmaya açma gayretinde yalnız olmadığı gibi, kimi konuları en yüksek sesle dile getiren örgüt de değildi. Yine de Kardeşler'in retoriği onları savunma ve güvenlik politikası alanına, yani oldukça kapalı bir askeri bölgeye soktu.

97 Mısırlı benzerlerinden farklı olarak, Kardeşler Mısır'ın askeri kurumuyla gizli bir anlaşmaya varmaya çalışmadı. Onun yerine kendi milliyetçi vasıflarını, diğer muhalif gruplarla birlikte düzenlediği (hemen dağıtılan) gösterilerle, basın açıklamalarıyla ve Mısır güçlerinin Körfez'den çekilmesini talep eden dilekçelerle takviye etti. 'Abd al-Hayy

Mohamed, "Faculty and Student Unions, the Professional Associations Reject the Military Alliance" (Arapça), ash-Sha'ab, 18 Eylül 1990; Magdi Ahmad Husayn, "We Reject an American Framework Giving It Blank Check for [the United States] to Control Policy, Oil, and Security in the Gulf" (Arapça), ash-Sha'ab, 18 Eylül, 1990; Abd al-Hayy Mohamed, "All Political Parties and Forces Express their Support for Iraqi People" (Arapça), ash-Sha'ab, 29 Ocak, 1991.

98 Spingborg, "The President and the Field Marshal...," 6; Abdalla, "The Armed Forces...," 1458. İslamcılar, (yaygın ve doğru biçimde) Amerikan yanlısı bir dünya görüşü olduğu düşünülen Abu Ghazala konusunda ihtiyatlı davranmış olsa da, Kardeşler onu genelde destekliyordu. Örneğin, 1986 Ekim'inin sonlarına doğru, İhvan'ın önemli üyelerinden Mohamed Abd al-Qudus ash-Sha'ab'ta "Vatan evlatları: Mareşal'a selam olsun" başlıklı bir makale yayınladı. Makalede Abu Ghazala Ekim savaşındaki rolü, dindarlığı ve silahlı kuvvetlerin tüm Mısır halkına ait olduğunu ifade ettiği mesajı nedeniyle övülüyordu.

99 "Field Marshal Abu Ghazala in the Discussion of the Week" (Arapça), al-Musawwar, 13 Mayıs, 1988; "Our Policy Is To Defend the Power of the Army, Protection of the Nation, and Preservation of Peace" (Arapça), al-Ahram, 5 Ekim 1989; "The Strong Armed Forces' Duty Is Peace, Countries of the World Pursue Military Cooperation With Egypt" (Arapça), al-Akhbar, 10 Ocak, 1993.

100 General Ahmad Fakhr, "Hot Discussions of the Summer: The Egyptian Military Budget" (Arapça), al-Ahram, 25 Temmuz, 1986.

101 "Mubarak Adresses Egyptian Troops in Saudi Arabia", Middle East News Agency, 22 Ekim, 1990, çev. Foreign Broadcast Information Service, 23 Ekim, 1990. Savunma Bakanı, General Yusuf Sabri Abu Talip ve Genelkurmay Başkanı Safa ad-Din Abu Shanaf, Körfez savaşı sırasında basına verdikleri demeçlerde Suudi Arabistan'da bulunan vekillerinin sözlerini sık sık tekrarlamıştı.

102 "Mubarak Comments on Crisis during Religious Speech," Cairo Domestic Service, 11 Şubat, 1991,çev. Foreign Broadcast Information Service, 14 Şubat, 1991.

103 Joel Campagna, "From Accomodation to Confrontation: The Muslim Brotherhood in the Mubarak Years," Journal of International Affairs 50, no. 1 (yaz 1996): 290-291.

104 Ibid, 295.

105 Saadeddin İbrahim, "Reform and Frusturation in Egypt," Journal of Democracy 7, no. 4 (Ekim 1996): 132.

106 Kienle, A Grand Delusion, 38; Cassandra, "The Impending Crisis in Egypt," Middle East Journal 49, no. 1 (kış 1995): 15.

107 Carrie Rosefsky Wickham, "Beyond Democratization: Political Change in the Arab World," PS-Political Science and Politics 27, no. 3 (1994): 508; ayrıca bkz. Carrie Rosefsky Wickham, Mobilizing Islam: Religion, Activism, and Political Change in Egypt (New York: Columbia University Press, 2002), 8. bölüm.

108 Audah, "The 'Normalization' of the Islamic Movement," 404; emekli bir Mısırlı subayla röportaj, Kahire, 18 Ocak, 2000; eski bir ABD hükümet üyesi ile röportaj, Washington, DC, 20 Eylül, 2000.

109 Geneive Abdo, No God but God: Egypt and the Triumph of Islam (New York: Oxford University Press, 2000), 96-97.

110 Emekli bir Mısırlı subayla röportaj, Kahire, 22 Aralık, 1999.

111 Bu dönemden bahsederken, emekli bir Mısırlı subay şöyle demiştir: "Mısır siyasetinde köktendincilere (usuliyyun) yer yoktur, bu hareketin yok olması şart." Röportaj, Kahire, 18 Ocak, 2000.

112 Batılı bir hükümet yetkilisiyle röportaj, Kahire, 6 Ocak, 2000. Mona Markam Ebeid'in açıkladığı gibi, başka bir Cezayir vakasından korkanlar sadece Mısırlı liderler değildi; hakim otoriter düzenden daha çok İslamcılardan korkan Mısırlı liberaller ve laikler de aynı kaygıyı taşıyordu. Bkz. Mona Markam Ebeid, "Demokratization in Egypt: The 'Algeria Complex,'" Middle East Policy 3, no. 3 (1994): 119-124.

113 Emekli bir Mısırlı subayla röportaj, Kahire, 26 Şubat, 2000.

114 Asef Bayat, "Revolution without Movement, Movement without Revolution: Comparing Islamic Activism in Iran and Egypt," Comparative Study of Society and History 40, no. 1 (1998): 168; Ahmed Abdalla, "Egypt's Islamists and the State: From Complicity to Confrontation," Middle East Report 183 (Temmuz-Ağustos 1993): 29.

115 Kienle, A Grand Delusion, 87.

116 Ibid., 295-296.

117 Mayıs 2005'te Müslüman Kardeşlerin kıdemli üyelerinden Issam al-Arian, "yasadışı gösteriye katılmak ve izinsiz protestolar düzenlemek"ten tutuklandı. Al-Arian'ın tutuklandığı sırada, Kardeşler'in 325 üyesi daha gözaltına alınmıştı. Al-Arian 2006 yılında, bu kez bağımsız yargı lehine gösteri yaptığı için yeniden tutuklandı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK PARADOKSU: İSLAMCI SİYASAL GÜÇ VE KEMALİST SİYASİ DÜZEN

Kasım 2002'de, İslamcı temelli AKP parlamentoda çoğunluğu elde ederek tek başına iktidara geldi. Türkiye'nin laik siyasi düzeni içinde daha önce de İslamcı bir hükümet işbaşına gelmişti, fakat AKP'nin zaferinin boyutu öngörülenin üzerindeydi. Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi 1995 genel seçimlerinde ilk defa oy oranını %12'nin üzerine çıkarmış, aldığı %21,4 oy oranıyla Türkiye içinde ve dışında, siyasi gözlemcileri hayrete düşürmüştü. Partiye 550 kişilik Millet Meclisinde 158 sandalye kazandıran bu başarı, siyasi karışıklık ve entrika dalgalarına yol açtı ve ülkeyi, bir ay kadar geçici bir hükümetle başıboş bıraktı.

Türkiye Cumhuriyeti yasalarına göre, Cumhurbaşkanı, parlamentoda en çok sandalyeye sahip partinin liderini hü-

kümeti kurmakla görevlendirir. Refah'ın zaferi Türk resmi kurumunun cesaretini öylesine kırdı ki, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Genelkurmay'ın da aktif teşvikiyle bu teamülden saptı. Demirel, Anavatan Partisi lideri Mesut Yılmaz ve eski Başbakan, Doğru Yol Partisi lideri Tansu Çiller'i karşıt bir koalisyon kurmakla görevlendirdi. Merkez sağda yer alan bu iki partinin toplam oyları %38,9'u buluyordu. Ancak zamanla hükümeti kuran resmi anlaşma, Yılmaz ve Çiller'in kişisel farklılıklarını kaldıramaz oldu. Anavatan-Doğru Yol koalisyonu Haziran 1996'da bozuldu. Fazla seçeneği kalmayan Cumhurbaşkanı Demirel, hükümet kurma görevini yeniden Erbakan'a verdi. Kapalı kapılar ardından yürütülen bir dizi gizli görüşmenin ardından, söylendiğine göre Erbakan'ın, Çiller'in iki yıl önceki Başbakanlığı dönemiyle ilgili yolsuzluk suçlamalarına karşı kendisini koruyacağına söz vermesi üzerine, Türkiye'nin İslamcılar liderliğindeki (koalisyonu kuran Refah ve Doğru Yol Partilerinin ismi doğrultusunda Refah-Yol olarak adlandırılan) ilk hükümeti 3 Temmuz 1996'da kurulmuş oldu.

İslamcı siyasal gücün gelişmesi, Türk seküler siyasi sistemi için bir paradokstur. Son 40 yılda, sistemin bekçileri - Türk askeri anklavının üyeleri- ordunun yüksek komuta kademelerince Cumhuriyetin çıkarlarına aykırı davrandığı düşünülen hükümetleri devirmek için, siyasete dört kez müdahale etmiştir. İslamcı ya da İslami eğilimli parti ve siyasetçiler, 1960, 1971, 1980 ve "postmodern" yada "soft" olarak da tabir edilen 1997 darbeleri neticesinde baskı altına alındılar. 60 yıllık çok partili seçim geçmişine ve içi

boş bir gövde olmanın ötesinde işlev gören bir yasama meclisinin varlığına rağmen, Türkiye'de rejim istikrarı mantığı, büyük ölçüde Mısır ve Cezayir'inkiyle - günümüze kadar- benzerlik göstermiştir.

Rejimin Evrimi ve Niteliği

Her ne kadar modern Türkiye'nin kimi kurumlarının öncüllerinin izlerine Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, özellikle de Tanzimat dönemi (1839-1871) ve 1. Meşrutiyet reformlarında rastlamak mümkünse de, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kurulması, eski rejimden kökten bir kopuşu ifade eder. Cumhuriyetin ilanıyla sonuçlanan ulusal hareketin liderleri, en önemlileri Mustafa Kemal ile yakın arkadaşları Albay İsmet İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere, Kazım Özalp, Fuat Bulca, Kemalettin Sami, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi subaylardan müteşekkildi.[1] Yeni siyasi düzenin 1. Dünya Savaşı'nın ardından kurulduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının ağırlıklı olarak asker kökenli olması şaşırtıcı değildir. Alman-Osmanlı ekseninin yenilgisini takiben, M. Kemal ve milliyetçi subaylardan oluşan heyeti, Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal eden Yunan, İngiliz, Fransız ve İtalyan güçlerini başarıyla bozguna uğratarak Sultan'ın siyasi otoritesine son verdi.[2] Hatta Mustafa Kemal, geçici hükümetin yasama organı olan TBMM'yi, henüz cumhuriyet resmen ilan edilmeden Saltanatın kaldırılması için yönlendirdi.[3] Bu hareket, Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının -avukatlar, gazeteciler ve An-

kara bürokrasisinin üyelerinden oluşan bir burjuva elitin de desteğiyle- yeni cumhuriyet düzeninin ideolojik ve kurumsal temellerini oluşturacakları siyasi projelerinin açılış manevrasıydı.

Sultanın siyasi gücü ve meşruiyeti büyük ölçüde Osmanlı yöneticilerinin İslam dünyasındaki yüksek mevkileri ile ilgilidir. Sultanlar, sadece siyasi liderler değildi, 16. yüzyıldan itibaren aynı zamanda halifeydiler ve ümmetin ruhani liderleri olma sıfatıyla, Balkanlar'dan Bereketli Hilal'e, Doğu Akdeniz'den Kuzey Afrika'ya tüm kaynakların hakimiydiler. Ve Mustafa Kemal'in reformlarının hâkim anlatısı, onun Osmanlı hanedanının sorunlarını ve Anadolu'nun geri kalmışlığını dini karanlığa ve batıllığa bağladığını gösterse de, 1920'lerin ortaları ile 1930'ların ortası arasında alınan önlemler, İslam'ın yeni cumhuriyet düzeni için bir siyasi muhalefet aracı olarak kullanılmasının engellenmek istendiğini açıkça ortaya koyar.

Latin Alfabesi, Avrupa rakamları ve soyadı kullanımının kabulü, Miladi takvimin uyarlanması ve 1924 yılından itibaren Fes takmanın yasaklanması gibi toplumsal değişikliklere ilaveten, Mustafa Kemal ve subaylar, doğrudan siyasetle ilgili bir dizi yeniliğe de imza attılar. Örneğin, yeni cumhuriyet eliti Hilafetin, Osmanlı yönetiminde önemli bir yeri olan Şeyhülislam makamının, Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı'nın, Osmanlı dönemi boyunca dini eğitim ve endoktrinasyon kurumları olarak kullanılmış olan medreselerin kaldırılmasını planladılar. Bir sonraki yıl, tarikatlar yasaklandı, tekke ve zaviyeler kapatıldı.[4]

Dini kişisel vicdan mevkiine yerleştirme çabaları, elbette çok daha büyük bir projenin, Anadolu topraklarında bir ulus devlet meydana getirmenin parçasıydı. Mustafa Kemal ve çoğu Avrupa milliyetçiliğiyle aşılanmış olan arkadaşları cumhuriyeti kurduklarında, Anadolu insanının değer ve bağlılıklarına yeniden yön vermenin yollarını aradılar. Cumhuriyetin kurucuları, otoritesini ve meşruiyetini İslam'dan alan bir cemaat yerine yeni bir Türk tahayyül etti. Bu Türk'ün bağlılığı ulusa ve siyasi sınıfın meşruiyetinin ilerici ülkülere ve bilime dayandırıldığı devlete olacaktı.[5]

Sivil işbirlikçileri olsa da, yeni Türk devletinin kurulması ve Mustafa Kemal'in reformlarının gerçekleştirilmesinde en önemli görevi ordu üstlenmişti. Örneğin Cumhuriyetin ilk yıllarında, subaylar idari görevlere gelerek, hem alay komutanı, hem vali olarak çifte roller üstlendiler ve Meclis'te vekil olarak hizmet verdiler. Meclis'in %20'sini oluşturan subaylar, önemli görevlerin üçte birine getirilmişlerdi. Komutanlar aynı zamanda, iktidardaki Halk Fırkası'nın (adı daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirildi) üyelerinden oluşan kabinede de yer alıyordu.[6] Mısır ve Cezayir'deki benzerleri gibi, Türk komutanlar da yeni bir siyasi düzenin kurulmasıyla yakından ilişkiliydi. Ve bu iki ülkede olduğu gibi, rejim ve ordu arasındaki ilişkinin Türkiye'nin de siyasi gelişimi üzerinde etkileri olacaktı.

Demokratik Kurumlar, Temsili Yapılar ve Meşrulaştırıcı İlkeler

Türk tarihinin Kemalist değerlendirmesi, Atatürk'ün ve

sivil-askeri çalışma arkadaşlarının yeni cumhuriyette demokratik bir siyasi düzenin geliştirilmesi için çaba sergilediklerini ifade eder. Gerçekten de, Türk siyasi sistemi uzun bir süre demokratik bir yapıyı andırmıştır. Henüz Cumhuriyet 29 Ekim 1923'te ilan edilmeden önce, Türkiye'nin gelişmekte olan milliyetçi güçlerinden oluşan parlamento, yazarlarının demokratik ve laik bir yapının kurumsal temeli saydıkları Temel Teşkilatlar Yasasını onaylamıştı. Bu doğrultuda, cumhuriyetin ilk kurucu metni egemenliği "kayıtsız, şartsız millete" verir ve devletin idare şeklinin "kendi kaderini tayin eden" Türk milletine dayandığını belirtir.[7] Demokrasi ve egemenlikle ilişkili bu meşrulaştırıcı ilkelerin yanı sıra, Temel Teşkilatlar Yasası, Büyük Millet Meclisi'ni hem halkın tek temsilcisi, hem de yasama ve yürütme yetkilerinin tek sahibi olarak tanır.[8]

20 Nisan 1924'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi, özgürlük, (yasalar önünde ve vatandaşlar arasında) eşitlik ve düşünce, ifade, örgütlenme ve basın özgürlüğü dahil, liberal demokrasilere özgü özgürlükleri vurgulayan cumhuriyetin ilk Anayasası'nı onayladı.[9] 1924 Anayasası'nın 2. maddesi, İslam'ı devlet dini olarak tanımlar. Bu maddeye yer verilmesinin nedeni, dinin Türklerin çok büyük bir kısmı için kültürel bir ölçüt olarak kalmaya devam edeceğinin, dolayısıyla, hem dini seçkinlerin Kemalist projeye muhalefetini engelleyecek hem de yeni Cumhuriyete sadakati güçlendirecek ilave bir meşrulaştırıcı ilke olacağının anlaşılmasıydı.[10]

1924 Anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yasal

zeminini de hazırlamış ve meclisin yetkilerini cumhuriyetin yasama organı olması sıfatıyla tanımlamıştır. TBMM'ye yasama yetkisi dışında, 5. madde ile yürütme yetkisi de verilmiştir: Meclis'e Cumhurbaşkanı'nı seçme yetkisi verilirken, Bakanlar Kurulu'nu tespit etme sorumluluğu da Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Yürütmeyi Türkiye'nin yasama organı içine yerleştirmek, bir bakıma Osmanlı Sultanlarıyla özdeşleşen kişisel iktidar ve despotizmi denetim altında tutma gayretiyle ilgilidir. Ayrıca Cumhuriyetin kurucuları 26. maddeyle TBMM'ye "yasa çıkarma, değişiklik yapma, yorumlama ve iptal etme", anlaşma imzalama, savaş ilan etme, devlet bütçesini açıklama, para basma, sözleşme onaylama, af çıkarma ve cezaları hafifletme gibi geniş çaplı yetkiler de vermişti. Meclis, denetleme ve soruşturma yetkileriyle de donatılmıştı. Bunların arasında, idari anlaşmazlıkları ve talepleri karara bağlamak veya yasa tasarıları hakkında fikir bildirmek gibi görevleri olan Devlet Konseyi'nin üyelerini atamak da vardı.[11] Bunların dışında, Anayasa bağımsız bir yargı otoritesi kurmuş, üyelerini de, yargı sorumluluklarını gölgeye düşürecek herhangi bir sorumluluk almaktan men etmiştir.

1928 yılında Anayasa'nın İslam'ı devlet dini olarak tanımlayan 2. maddesinin metni değiştirildi. Sultan'ı yenen ve Kemalist projeye muhalif diğer unsurları da bertaraf eden Mustafa Kemal ve arkadaşlarının artık destek almak için milliyetçi Anadolu'nun dini muhaliflerine başvurmaya ihtiyacı kalmamıştı. Zaten madde Mustafa Kemal'in dini kişisel vicdan meselesi haline getirme niyetiyle de çelişiyor-

du. 2. maddenin yeni hali, "Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik"i Türk siyasi sisteminin temel direkleri olarak sıralamıştı.[12]

1924 Anayasası'nın ilanıyla 1960 darbesi arasında geçen 36 yılda, iki önemli olay meydana gelmiştir. İlk olarak, Mustafa Kemal 1938 yılında ölmüştür. Uzun süredir vekili olan İsmet İnönü, barışçıl bir yolla onun yerini almıştır. İkinci önemli olay, Cumhuriyet Halk Partili (CHP) dört üyenin -Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes- Ocak 1946'da, bir bakıma CHP'nin taslak halindeki toprak reformu programına muhalif olmalarının da teşvikiyle, muhalefet partisi Demokrat Parti'yi (DP) kurmasıdır. CHP içinde 18 ay süren tartışmalardan sonra, Cumhurbaşkanı İnönü, 1947 Temmuz'unda DP'yi tanıma kararı almıştır. Fakat o dönemde ne DP, ne de CHP çok partili sistemi mümkün kılacak bir Anayasa değişikliği yapmaya veya bir siyasi partiler yasası çıkarmaya çalışmamıştır.

1924 Anayasası, 27 Mayıs 1960 darbesine kadar yürürlükte kaldı. Müdahalelerinden kısa bir süre sonra Milli Birlik Komitesi (MBK) üyesi subaylar, acilen yeni Anayasa taslağı üzerinde çalışacak bir Kurucu Meclis topladılar. Bu kurumun 9 Temmuz 1961'de imzalanan belgesi, demokrasiyi vurgulayan bir dizi meşrulaştırıcı ilkeye yer veriyordu. Yeni Anayasa'nın girişinde, Türkiye'ye "insan hakları ve özgürlüklerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti ve bireylerle toplumun refah ve zenginliğini güvenceye alacak hukuki ve sosyal kurumlara dayanan demokratik bir hukuk devleti olma arzusunun rehberlik ettiği" söyleniyordu. Elbette gi-

riş bölümünde arka arkaya, kişilerin eşitliği ile düşünce, inanç, ifade, gösteri yapma ve dernek kurma özgürlüklerine yer veren bir dizi madde de sıralanmıştı. 1961 Anayasası yasama yetkisini Temsilciler Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki meclisli bir organa dönüştürülen TBMM'nin seçilmiş vekillerine veriyordu. Türk parlamentosunun ayrıcalıkları, bir önemli istisna dışında, genel olarak 1924 Anayasası'nda tanımlan biçimiyle aynı kalmıştı. Türk siyasetinin 1946 yılından sonra düzenli bir niteliği haline gelecek olan çok parti sistemi artık kurumsallaştırılmıştı.[13]

Türkiye'nin demokratik uygulamalarının kalitesini daha da geliştirmek amacıyla, 75. madde yargıya seçimleri denetleme görevini vermişti. Denetimi yapacak olan Yüksek Seçim Kurulu, Temyiz Mahkemesi ve Devlet Konseyi yargıçlarından müteşekkil olacaktı. Diğer bazı hükümlerle 1924 Anayasası'nın siyaset ve yargı arasına ördüğü duvar güçlendirilmeye çalışıldı. Örneğin, 132. madde, hükümet üyelerinin, kamu çalışanlarının ve parlamentonun yargıçlarla "yargı görevlerini yerine getirmeleriyle bağlantılı" bir iletişim kurmalarını açıkça yasaklamıştı. Ancak en önemlisi, 1961 Anayasası'yla, yargıyla ilgili incelemeler yapmakla yetkilendirilen bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasıydı; bu hükümetin farklı kollarındaki güçler dengesinin denetimi bakımından elzemdi.[14]

12 Eylül 1980'de Kenan Evren liderliğindeki ordu, 20 yıl içerisinde yaptığı üçüncü darbeyle (muhtıra, 1971'de verilmişti) 1961 Anayasası'nı geçersiz kıldı.[15] Tıpkı Milli Birlik

Komitesi'ndeki subayların 1960'da yaptığı gibi, Milli Güvenlik Kurulu (yeni cuntanın adı buydu) subayları da yeni bir Türkiye Cumhuriyeti Anayasası hazırlamak üzere bir Kurucu Meclis oluşturdu.[16] Halkın Kasım 1982'de onayladığı yeni Anayasa, bir kısım liberal demokratik ilkeyi muhafaza etmişti. Örneğin, belgede egemenliğin millete ait olduğu ve "onu millet adına kullanan hiçbir kişi ya da kurumun Anayasa'da belirtilen ve hukukun üstünlüğünün tesis edilmesiyle yerleştirilmiş bulunan, özgürlüğe dayalı demokrasi ilkesinden sapmaması gerektiği" ifade ediliyordu.[17] Girişte sıralanan demokratik ilkeler -özgürlük ve hukukun üstünlüğü- metin boyunca resmi maddelerle desteklenmişti. Ve Türkiye'nin önceki Anayasalan'nda da olduğu gibi din, düşünce, ifade ve örgütlenme ve basın özgürlüğü gibi kişisel hakları tanımlayan maddeler de vardı.

Türkiye'nin demokratik kurumlarının merkezinde yine, millet egemenliğinin deposu olarak tanımlanan TBMM yer alıyordu. Meclisin işlevleri, daha önceki Anayasaların belirlediğinden -yasaları hazırlamak, yürürlüğe sokmak ve feshetmek; Bakanlar Kurulu'nu teftiş etmek, bütçe taslağını onaylamak, uluslar arası anlaşmaları imzalamak, vs- çok farklı değildi. 1961 Anayasası'yla belirlenen imtiyazla uyumlu olarak, Türk yargısı, Yüksek Seçim Kurulu aracılığıyla seçimleri denetleyerek adil ve düzgün biçimde gerçekleştirilmelerini sağlamakla görevlendirilmişti. Hatta itirazların, soruşturmaların ve seçim düzensizlikleriyle ilgili şikâyetlerin siyasallaşmasını engellemek amacıyla, 79. maddede YSK kararlarının nihai olacağı bildiriliyordu. Sonuçta,

düzeltme talepleriyle TBMM'ne gelmek isteyenlerin önü kapatılmış oluyordu. YSK'nın bağımsız doğası, Anayasa'nın bütün olarak yargı için koyduğu siyasi tarafsızlık ve bağımsızlık hükümlerini yansıtıyordu. Örneğin 1982 Anayasası hâkimler için memuriyet ve gelir hakkını şart koşuyor ve yargıçlarla ilgili tüm disiplin süreçlerini Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na bırakıyordu. Demokratik yönetimin ilke ve kurumlarının yerli yerine oturmasıyla, Milli Güvenlik Kurulu çok partili seçim sistemi ve nihai olarak sivil iktidara dönülmesine 1983 yılında karar verdi.

Otoriter Gerçeklik

Herhangi bir politik yapının siyasi ve sosyal kurumları kurucu elitlerin ve ardıllarının çıkarlarını yansıtma eğilimindedir. Türkiye de bu anlamda bir istisna değildir. Türkiye Cumhuriyetini kuran askeri-sivil elit, ateşli bir şekilde gerçekleştirdikleri reformların Türk toplumu için en iyisi olduğunu düşünmüş olabilir, ne var ki sonuç, ağırlıkla kendi çıkarlarına yönelik bir siyasi sistemin oluşmuş olmasıdır. Gerçekten de Kürtler ve muhafazakâr Müslümanlar, kendi çıkarlarının Cumhuriyet kurumlarında uygun biçimde temsil edilmeyeceğini anladıklarında, milliyetçi elitin projesine karşı huzursuz hatta şiddetle muhalif hale gelmişlerdir.[18] Vizyonlarını değiştirmeye niyeti olmayan Mustafa Kemal ve arkadaşları, etnik azınlıklar ve muhafazakâr dindarlardan gelecek müdahalelere karşı projelerinin dayanıklılığını sağlama almaya çalıştı. Ordunun ve onun milliyetçi müttefiklerinin gücünü arttırmış olmaları tesadüf de-

ğildir. Elbette, 1924 ile 2002 arasında Türkiye'nin kurumsal düzenlemelerinde, çok partili siyasetin gelişmesi, özgür ve adil seçimler ve şahsiyetsiz olmayan bir yasama meclisi de dâhil, pek çok değişiklik yaşanmıştır. Fakat bu değişiklikler Türkiye'nin oldukça net tanımlanmış otoriter rejiminin hatlarını değiştirmemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye'nin otoriterciliği 1924 Anayasası'na ve TBMM'nin kompozisyonuna yansımıştı. Askeri kurum ve sivil müttefiklerinin yarattığı Cumhuriyet Halk Partisi Cezayir'deki Front de Liberation Nationale veya Mısır'ın Liberation Rally'si biçiminde bir öncü parti olarak tasarlanmadıysa da, partinin Cumhuriyetin ilk 27 yılı boyunca Meclis'te rakibi olmamıştı. 1924'te Büyük Millet Meclisi'nin bazı üyeleri Cumhuriyetin giderek büyüyen otoriterliği olarak değerlendirdikleri bu durumdan duydukları rahatsızlıkla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurarak, parlamentodaki tek muhalefeti oluşturdu. Parti 1925 yılında kapatıldı, liderleri İstiklal Mahkemelerinde yargılandı. Bu mahkemeler, 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanuna dayandırılarak kurulmuştu ve hükümete, siyasi kargaşaları bastırma yetkisi veriyordu.[19] Neticede, siyasi muhalefetin bastırılması ve yasama ile yürütme yetkilerinin ikisine birden sahip olan TBMM'nin varlığı, Anayasayı açıkça tek-parti sisteminin aracı haline getirmişti.

Cumhuriyetin ilk on yıllarında etkisini gösteren başka otoriter niteliklerin varlığı da söz konusuydu. Her ne kadar Türkiye'nin kurucu belgeleri Türklere temel hak ve özgürlükleri bağışlasa da, bu özgürlükler çoğunlukla eş zaman-

lı olarak, ya bizzat aynı belgede yer alan başka hükümlerle veya uygulayıcı yasaların kısıtlamalarıyla sınırlandırılmıştır. Mısır ve Cezayir'de olduğu gibi, "yasanın sınırları içerisinde" ifadesinin stratejik kullanımına belirli özgürlükleri, bilhassa basın özgürlüğünü kısıtlamak üzerek 1924 Anayasası'nda da başvurulmuştur.

12 Mart 1971 darbesinin ardından, 1961 Anayasası'nın Genelkurmay tarafından fazlasıyla liberal bulunan dolayısıyla toplumsal uyum için tehdit olarak algılanan çeşitli yönlerini değiştirmek üzere, Meclis'i subaylar yönetmiştir. Değişiklikler ifade, vicdan ve düşünce özgürlüklerini etkili biçimde sınırlandırmış ve siyasi muhalefeti yumuşatmanın gerekçesi olarak kullanılabilmiştir. On yıl sonra, subaylar lider konumundaki siyasi figürlere yasaklama getirmişlerse de, siyasi muhalefet üzerindeki kısıtlamaları hafifletebilecek gibi görünüyorlardı. 1982 Anayasası'nın 68. maddesi Türklere siyasi parti kurma hakkı verir. Ancak aynı maddenin içindeki çeşitli hükümlerle ve 69. madde ile bu hakkı kısıtlar. Örneğin, her ne kadar siyasi partiler "önceden izin almak zorunda olmadan kurulabilecek", "demokratik siyasi sistemin ayrılmaz parçaları" olarak tanımlansa da, partilerin "devletin vatanı ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, insan hakları, milli egemenlik ve demokratik ve laik Cumhuriyetin ilkeleriyle çelişen" politikaları savunması yasaklanmıştı.

Kemalist elit siyasi muhaliflerini, bilhassa Kürt davasıyla ilişkili grupları ve İslamcı partileri cezalandırmak için böylesi hükümleri oldukça geniş biçimde yorumlamıştır.

Ayrıca 69. madde partilerin "dernekler, birlikler, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumlarıyla parti politikalarını uygulamak ve güçlendirmek amacıyla" bağlantı kurmasını ve "bunlardan maddi destek almalarını" yasaklamıştır.[20] Anayasa hükümlerinin uygulayıcısı olan 1983 tarihli Siyasi Partiler Yasası, bu kısıtlamaları harfiyen yansıtmaktadır.[21]

Türk Ceza Kanunu, siyasi partiler üzerindeki Anayasal ve yasal sınırlandırmaları, din ile siyasetin karıştırılmasını yasaklayan bazı eklerle tamamlamıştır. 163. madde "devletin temel düzenini, dini ilkelere dayanarak değiştirmeye çalışan propaganda" yapan örgütlerin kurulmasını suç saymıştır.[22] Diğer hükümler özellikle dinin siyasi amaçlar için sömürülmesini yasaklamış ve Türkleri "sınıf, ırk, din, mezhep ya da bölge farklılıklarına işaret ederek, halkı açıkça düşmanlık ve nefrete kışkırtmak[tan]" menetmiştir.[23] Türkiye'nin laik siyasi düzeni göz önünde bulundurulduğunda bu düzenlemeler şaşırtıcı olmasa da, Türk elitinin din ve siyasete ilişkin sınırlandırmaları oldukça geniş biçimde yorumlama eğilimi vardır. Sonuç olarak, Ceza Kanunu siyasi muhalifleri baskı altına almanın aracı olarak kullanılmıştır. İki İslamcı lider Necmettin Erbakan ve bir dönem belediye başkanı olan Recep Tayip Erdoğan, Ceza Kanunu'nca suç sayılan fiillerden yargılanmış ve siyasi sürece katılmaktan bir süreliğine men edilmişlerdir.

1998'de Diyarbakır Güvenlik Mahkemesi Erdoğan'ı dini düşmanlığı kışkırtmaktan suçlu bulmuş, on ay hapis cezasına çarptırmış ve siyasete katılmaktan men etmiştir. Erdoğan'ın suçu, Siirt'te halka seslenirken Ziya Gökalp'in "As-

ker'in Duası" şiirini okumaktı:

"Minareler süngü, kubbeler miğfer
Camiler kışlamız, mü'minler asker
Bu ilahi ordu dinimi bekler
Allahu Ekber, Allahu Ekber"

Erdoğan'ın şiirin ilk kıtasını başka sözcükler kullanarak okuyup okumadığı tartışmalıdır, ancak bu yine de tutuklanması ve yargılanmasındaki ironiyi ört bas etmez. Diğer yandan, Gökalp de bir İslamcı değil, daha ziyade Jön Türkler döneminde (1908-1918) milliyetçiliğin önde gelen kuramcılarından biriydi.

Türkiye'nin kurucuları TBMM'yi yasama ve yürütme görevleriyle yetkilendirmişse de, zamanla yürütme otoritesi güçlendirildi. Anayasalar içerisinde genellikle en liberal olanı olarak kabul edilen 1961 Anayasası, subayların siyasi sistem içindeki üstünlüğünü koruma çabasının önemli bir örneğidir. Subaylar, CHP üyeleri, Kemalist entelektüeller ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin az sayıdaki üyesinin oluşturduğu koalisyonun elinden çıkan Anayasa, ordunun Demokrat Parti iktidarı dönemindeki (1950-1960) olumsuz deneyimlerine bir tepkiydi.[24] Bu dönemde subaylar, Adnan Menderes hükümetinin Kemalist reformlardan uzaklaştığı, Demokratlara sadık subayları terfi ettirdiği, Kabine'de subayların bulunduğu pozisyonları giderek azaltıp subayların siyasi etkisini baltaladığı ve subayların reel ücretlerindeki düşüşü izlediği endişesine kapılmıştı.[25] Yeni Anayasa, yürütmeyi yasamadan ayırmış, Cumhurbaşkanlığı'nın yetkilerini arttırmış ve parlamentoya karşı bürokrasi-

nin imtiyazlarını güçlendirmişti. Bu reformların amacı Demokratların yaptığı gibi devlet kaynaklarının dağıtım şeklini değiştirmeye kalkışacak veya Kemalizm'e karşı bir söylem geliştirecek herhangi bir siyasi oluşumun potansiyel gücünü sınırlandırmaktı.

Yasama, yürütme ve yargı arasındaki güçler dengesi üzerinde en çok etkisi olan, 1982 Anayasasıdır. Dikkate değer olan noktalardan biri, cunta subaylarının Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini belirgin biçimde arttırmasıdır. Bunlar arasında, parlamento oturumu talep etmek, yasa ilan etmek, yasa tasarılarını parlamentoya geri göndermek; Türkiye adına temsilci görevlendirmek ve yabancı devlet elçilerini kabul etmek; genel seçim çağrısında bulunmak; kanun hükmünde kararname çıkarmak; üniversite rektörlerini atamak, Devlet Denetleme Kurulu, Yüksek Öğrenim Kurumu ve yargının çeşitli organlarının üyelerini belirlemek yer alır.[26] Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olan Devlet Denetleme Kurulu, hükümetin işleyişini denetlemekle yükümlüydü ve Cumhurbaşkanının isteğiyle "kamu çalışanları örgütleri, işveren örgütleri ve her düzeydeki işçi sendikalarıyla kamu yararına çalışan dernek ve vakıflar" da dahil tüm kamu organlarında soruşturma yürütebilirdi.[27]

Son olarak, askeri kurumun resmen kurumsallaştırılan nüfuzu Türkiye'nin siyasi düzeninin otoriter doğasına da katkı sunmuştur.[28] 1949'da kurulan Yüksek Savunma Konseyi'nin silahlı kuvvetlerle hükümet arasında politika koordinasyonunu ve iletişimi kolaylaştırması amaçlanmıştı. Yüksek rütbeli subaylar ve bazı sivil bakanlardan oluşan

Konsey, 1961 Anayasası'nın 111. maddesiyle kurulan Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) öncülüydü. MGK'nın görevi, "Milli güvenlik ve koordinasyon konularında verilecek kararlar için Bakanlar Kurulu'na temel tavsiyeleri iletmek" olarak belirlenmişti.[29] Feroz Ahmad'a göre, Milli Birlik Komitesi'ndeki subayların hedefi, "milli güvenliğin" geniş bir şekilde tanımlanmasıydı; böylece ordu, MGK aracılığıyla milli savunma dışındaki konular hakkındaki görüşlerini de sivil iktidara sunma imkânına sahip olacaktı.[30] MGK'nın yetkileri resmi kuruluşundan bir yıl sonra, askeri temsilcilerinin kabinenin hazırlık oturumlarına katılmasını, dolayısıyla Bakanlar Kurulu tartışmalarına doğrudan etki edebilmelerini sağlayacak biçimde genişletildi.[31] 1982 Anayasası MGK'nın etkisini, hükümete "Milli Güvenlik Kurulu'nun, devletin varlığı ve bağımsızlığıyla ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliğini korumak ve ülkenin barış ve güvenliğini sağlamak için gerekli olduğunu düşünerek sunduğu tavsiyelerine öncelik vermeyi" buyurarak, daha da güçlendirmiştir.

1983 yılının Milli Güvenlik Yasasına göre, MGK "Anayasal düzeni korumak, milli birlik ve bütünlüğü sağlamak, Türk ulusunu Kemalist düşünce ve Atatürk ilke ve inkılâpları çerçevesinde birleştirerek milli ülkü ve değerler etrafında yönlendirmek için alınması gerekli önlemlere karar verir".[32] Bu madde -silahlı kuvvetler hizmet kanunları ve 1961 ile 1980 Anayasalarının metinlerinin yanı sıra- askeri kurumun geniş kriterlere dayanarak kendisine biçtiği siyasete müdahale etme hakkını korumakta ne kadar kararlı

olduğunun işaretidir. Bir subay adayının söylediği gibi: "İster oraya seçim sandığının lütfüyle, ister Millet Meclisi oylarıyla gelmiş olsunlar, biz Atatürk ilkelerini çiğnemeye kalkışacak herkese karşıyız. Bu amaçla, halkımızın çıkarları için ve onları korumak adına müdahale etme hakkımız var."[33] Söz konusu özerklik ilave Anayasa değişiklikleriyle daha da desteklendi. Örneğin, 1961 Anayasası Türk Genelkurmay'ını Milli Savunma Bakanlığı'ndan ayırdı. Neticede, Genelkurmay Başkanı resmi olarak Başbakan'a tabi olmuştu, ama sivil Savunma Bakanı'na tabi değildi. NATO Bakanlık toplantılarında görülen yaygın bir uygulama, Genelkurmay Başkanlarının kendi Savunma Bakanları'nın arkasında oturmasıdır. Buradaki tek istisna, Türk Savunma Bakanının hemen yanında oturan Türk Genelkurmay Başkanıdır. 1961 Anayasası Milli Birlik Komitesi üyelerini, Cumhuriyet Senatosunun tabii üyeleri haline getirmiş ve subayları MBK döneminde gerçekleştirilen eylemlerin sorumluluğundan muaf tutmuştu. 1982 Anayasası da benzer hükümlerle orduyu Devlet Denetleme Kurulu ve yargının denetiminden muaf tutuyordu.

Mısır ve Cezayir'de olduğu gibi, Türk askeri kurumunun enformel iktidarı, milli savunma ve güvenliği aşan geniş bir konular ve politikalar alanına yayılır. Türkiye'de bu kurumların kaynağı, ordunun Cumhuriyetin kurucusu olması ve siyasi düzenin bekçisi olarak sahip olduğu formel rolün sonucudur. Bütün olarak bakıldığında sivil-askeri ilişkilerin gelişimi Mustafa Kemal'in vizyonuna uymuş; silahlı kuvvetlerin subayları siyasete girmekten imtina etmiş, fakat

siyaseti ve siyasi süreçleri etkileyebilecekleri önemli bir pozisyonu muhafaza etmişlerdir.

Cumhuriyetin ilk 30 yılı boyunca askeri kurumun gücü formel yasal kurumlara değil, daha ziyade çoğu subayın sahip olduğu etkili pozisyonlara dayanıyordu, bunların arasında en önemlisi de Cumhurbaşkanıydı. 1924 Anayasasının 40. maddesi silahlı kuvvetleri TBMM nezaretine tabi tutsa da, bu güçler 27 yıl boyunca Türk askeri anklavının önemli üyelerinden Mustafa Kemal ve İsmet İnönü tarafından ifa edilen Cumhurbaşkanlığı'na devrediliyordu. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak gibi diğerleri de Bakanlar Kurulu'nun resmi üyesi olmamasına rağmen, kurulun içinde belirgin nüfuza sahipti. Ve yukarıda da söylendiği gibi, TBMM'deki sandalyelerin çoğu görev süreleri boyunca komutanlık yapmaları yasak olan subaylara aitti.

Türkiye'nin Mustafa Kemal'den sonraki dokuz Cumhurbaşkanının seçilmesinde ordunun oynadığı rol, Türk siyasetinde enformel kurumların nasıl işlediğini göz önüne serer. Mustafa Kemal'in 1938'de ölmesinin ardından Mareşal Çakmak'ın İsmet İnönü'ye sunduğu destek, onun Cumhurbaşkanlığına yükselmeyi garantilemesini kolaylaştırmıştır. Ve 1961'de MBK subayları tam da iktidarın dizginlerini sivillere bırakmaya hazırlanırken, siyasetçilere liderleri Cemal Gürsel'in yeni bir Meclis oluştuğunda Cumhurbaşkanı seçilmesini beklediklerini bildirmiştir. 2000 ilkbaharında Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, bir sonraki Cumhurbaşkanını seçmekle yükümlü olan parlamentodaki liderlere, yüksek komuta heyetlerinin aklında belli bir isim

bulunmamasına karşın subayların belli karakter niteliklerine -güvenirlik, Kemalizm'e bağlılık ve güçlü liderlik vasfı- sahip bir adayı tercih edeceği bilgisini vermiştir. Bu özellikler itiraz edilebilir olmaktan uzaksa da, Kıvrıkoğlu'nun halka dönük beyanları, ordunun pek de üzerini örtme gereğini duymadan küçümsediği Anavatan Partisi lideri Mesut Yılmaz'ın, Cumhurbaşkanlığı tutkusuna son vermişti. Genelkurmay'ın Yılmaz'a muhalefet etmesinin nedeni, Başbakanlık görevinde bulunduğu 1997-98 döneminde gerçekleştiği iddia elden mali usulsüzlükler ve Yılmaz'ın 1997 yılında Refah liderliğindeki hükümetin görevi bırakmaya zorlanmasında ordunun rolünü tartışmaya açmak istemesiydi.

Türk askeri kurumunun enformel gücü, Türkiye'nin sivil liderlerini Türk siyasetinin yazılı olmayan temel bir kuralına uyum sağlamaya koşullandırdı: Siyasetçiler ve takipçileri askeri kurumu ve devlet eliti içerisindeki işbirlikçilerini hiddetlendirecek bir şey yapmamayı garanti etmek zorundaydı. 1990'ların sonlarında Demokratik Sol Parti lideri Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı olarak kendisinin en büyük niteliğinin, Genelkurmayla iyi ilişkiler kurmak olacağını ima etmişti. 1998'da Türk basını Bülent Ecevit'in Başbakan yardımcısı sıfatıyla silahlı kuvvetlerdeki personel değişikliklerini etkilemeye çalıştığını iddia ettiğinde, Ecevit bu yayınları kesin bir dille yalanlayarak şöyle söyledi: "Hiçbir zaman, 1970'lerde Başbakan olduğumda bile böyle bir şey yapmadım. Bugün de asla yapmam."[34] Recep Tayyip Erdoğan, 2001'de siyasete geri dönmenin yollarını ararken,

söylendiğine göre ilk önce subaylarla görüşerek onlara yaklaşımını düzelttiği mesajını vermeye çalıştı. Erdoğan'ın AKP platformu açıkça askeri kurumun dikkatini çekmemek için çaba sarf ediyor, dolayısıyla partinin bu anlamda hâlihazırda siyaset sahnesinde yer alan diğer merkez sağ partilerden ayırt edici bir farklılığı bulunmuyor.[35] Türk siyasetinin görünüşteki tüm dinamizmine rağmen, siyasetçilerin davranışını şekillendiren askeriyenin enformel iktidarı, uyum sağlama yetenekleri gelişkin partiler üretmekte başarılı olagelmiştir. Merkez sağ partileri soldakilerden ayıran çok az fark vardır. Ve Hakan Yavuz'un da işaret ettiği gibi, Türkiye'de siyasetçiler ancak bariz riskleri göze alarak iktidarın, meşruiyetin ve otoritenin kaynağına ilişkin sorular sorabilmişlerdir.[36]

Çok partili seçimler gibi uygulamaların varlığına rağmen, siyasi sistem 1990'ların sonlarına kadar otoriter niteliklerini taşımayı sürdürmüştür. Mısır ve Cezayir'de olduğu gibi formel ve enformel kurumlar, siyasi sistemi yüksek komuta heyetlerinin ve sivil müttefiklerinin çıkarlarına göre şekillendirmiştir. Bu gruplar hâkim kurumsal düzenin avantajlarını paylaşmıştır. Türk karşı elitleri sürekli olarak bu dengesizliği düzeltmek üzere siyasi arenaya dahil olmaya çalışmış, fakat 2000'lerin başına kadar durumu farklılaştırmak adına bir aşama kaydedememiştir.

Demokratik Vitrinin Fayda ve Riskleri

Türk ordusunun subayları Türkiye'nin demokratik uygulamalar ve yarı-demokratik kurumlar amalgamından, birbiriyle yakından ilişkili üç alanda fayda sağlar. İlk olarak,

demokrasinin bu özellikleri en önemli unsuru "Türk toplumunu medeniyet seviyesine" (bu durumda demokratik ve seküler Batı) ulaştırma çabası olan Kemalist projenin söylemi ile uyumludur. Subaylar ve sivil müttefikleri için, ilke ve uygulamanın görünürdeki örtüşmesi, rejimin meşruiyetini güçlendirmeye yardımcı olur.[37] Son kırk yıl içerisinde, askeri kurum Türk toplumunun açıkça meydan okuyan tavırlarını zaman zaman onaylamıştır. Örneğin, 1960 darbesi en azından kısmen CHP'nin iktidarını yeniden tesis etmek için yapılmasına rağmen, ordu, Türk toplumunun çoğunluğu 1961 seçimlerinde Demokrat Parti'nin devamı olan Adalet Partisini desteklediğinde müdahalede bulunmamıştır. Benzer biçimde 1980-83 cuntası da darbe sonrasındaki ilk genel seçimlerde Turgut Özal'ın Anavatan Partisi, cuntanın siyasi mühendislik projesinin parçası olan merkez sağ ve merkez sol partileri mağlup ettiğinde, iktidarın el değiştirmesini engellememiştir. Eğer ordu 1961 ve 1983 seçimlerinin sonuçlarını kabullenmeseydi, retorik düzeyde "demokrasiye" bağlılığın bu kadar öne çıktığı bir siyasi düzenin meşruiyetine gölge düşmüş olacaktı. Türkiye'nin siyasi sisteminin işleyen bir demokrasiyle benzerlik göstermesi, halkın sadakatini kazanmak açısından elzemdir.

İkinci olarak ise, subaylar Türkiye'nin demokratik görünümlü kurumlarını kendilerini siyasetten yalıtmak için kullanırlar. NATO'nun en büyük ikinci silahlı gücü olan ordu için ordunun profesyonelliğini korumak adına gündelik siyasetin çalkantılarından uzak durmak önemlidir.[38] Mil-

li bir meclisin, rekabete dayalı seçimlerin ve değişen hükümet koalisyonlarının varlığı, askeri anklav ve siyaset arasında zorunlu bir tampon oluşturur, bu da komutanların dikkatlerini askeri modernizasyon ve milli savunma konularına yoğunlaştırmalarına imkân verir. Subaylar, siyasi düzen üzerindeki nöbetçilik haklarından feragat etmeden siyaseti ve günlük yönetim işlerini sivillere bırakmanın yollarını aramıştır.

Son olarak, demokratik görünümlü kurumlar orduya Türk halkının büyük çoğunluğunun saygı ve takdirini kazandırır. Her ne kadar subaylar siyasi düzenden sorumlu olsa da, demokratik bir yapıyı andıran kurumların varlığı, halkın herhangi bir hoşnutsuzluğuna karşı onlara siper olur. Dolayısıyla askeri kurum genelde sitem ve suçlamaların dışında kalmıştır.[39] Hatta Türk siyasetçilerinin -bazı önemli istisnalar hariç- genelde beceriksiz, rüşvetçi ve baştan aşağı yozlaşmış olduğuna dair yaygın algı nedeniyle, ordunun çeşitli müdahaleleri, siyasette istikrarı sağlayan unsurlar olarak değerlendirilmiştir.[40] Neticede, halkın askeri kuruma duyduğu büyük saygı ve ordunun siyasete müdahale potansiyelini olumlu değerlendirmesi, subayların ve sözcülerinin ordunun rolünün gayet yerinde olduğu sonucuna varmalarına sebep olmuştur.[41]

Refah Partisi ve Gücün Toplanması

Demokratik görünümlü kurumlar komuta heyetleri için belirgin avantajlar yaratmanın yanında onları önemli risklerle de karşı karşıya getirir. Çoğu Türk, Kemalizm'in "laik

ve homojen" Türk toplumu tasavvurunu içselleştirmiş olsa da, Kemalizm dindar Müslümanların ve Kürtlerin çıkışları karşısında kırılgan olmuştur.[42] İslami siyasetçiler tarihsel olarak işbirliğini reddetmiş ve kendi politik gündemleri doğrultusunda Türkiye'nin formel demokratik kurumlarını, temsili yapılarını ve meşrulaştırıcı ilkelerini kendi çıkarı için kullanmaya çalışmıştır. 1990'larda askeri anklav Refah'ın faaliyetlerinin siyasi arena içerisinde kalmasına, subayların -kısıtlayıcı kurallar, kararnameler, yasalar, yapılar ve enformel kurumlar aracılığıyla- İslamcıları denetleyebileceği inancıyla izin vermiştir.

Bazı akademisyenler, uzmanlar ve gazeteciler Türkiye siyasetinin birincil sorunu olarak gördükleri şeye hayli ilgi göstermişlerdir: TSK'nın temsil ettiği laiklik güçleri ile İslamcılarınki arasındaki çatışma. Türkiye'nin yüksek rütbeli komutanları laik-dinci iki kutupluluğu bağlamında İslamcı eğilimci siyasi gruplara karşıtlıklarını sıkça sergilemiştir.[43] Ancak askeri kurum ile İslam arasındaki ilişkiler bu nitelemenin iddia ettiğinin ötesinde nüanslarla doludur.

Subaylar ve sivil müttefikleri uzun süre İslam'dan kendi amaçlarına ulaşmak için yararlanmaya çalıştı. Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal Anadolu'nun dini seçkinlerinin gücünü kullanarak, kitleleri Sultan'a ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarına karşı harekete geçirdi. Hem 1960-61 dönemindeki MBK subayları, hem de 1980-83 cuntası İslam'ı yükselen sola karşı kullanılacak bir araç olarak gördü. 1980'de iktidarı ele geçiren cunta için İslam yalnızca onların solcu/komünist tehlike olarak algıladıkları şeye

karşı etkili bir tepki değil, aynı zamanda Türk-İslam Sentezi vasıtasıyla Türk toplumunu depolitize etmenin de aracıydı.[44] Dolayısıyla, askeri kurum cami yapımı, imam hatip liselerinin yaygınlaşması ve din eğitiminin okul müfredatlarına sokulmasını kapsayan, güçlü bir program yürüttü. Subayların ve sivil müttefiklerinin her zaman bağlı olduklarının ifade ettikleri Kemalizm'den açıkça sapma anlamına gelen bu unsurları, Ümit Cizre Sakallıoğlu "Türk devletinin çifte söylemi" olarak tabir eder.[45] Refah ve liderleri bu politikanın hesaplanmamış kar sahipleri oldu. Sonuç olarak, parti 1990'larda Türkiye'nin demokratik pratiklerini ve demokratik görünümlü kurumlarını kendi yararına kullanarak Türklere alternatif bir toplum vizyonu sunabilecek ve süreç ilerledikçe İslamcıları iktidara taşıyacak konuma geldi.[46] Cezayir'deki FIS ve Mısır'daki Müslüman Kardeşler gibi, Refah'ın karşıt söylemi de Türk askeri anklavının temel çıkarlarına değişen derecelerde saldırmış oldu.

Ekonomik Çıkarlar

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye daha önce eşi görülmemiş iki ekonomik büyüme devresi yaşadı. Birincisi, ithal-ikameci sanayileşme (ISI) politikasının sonucuydu ve 1960'larda gerçekleşti. Fakat ISI'nin faydaları kısa ömürlü oldu. 1970'lerde devlet yönetimindeki büyüme devam etti, ancak büyüme hızı belirgin biçimde yavaşladı; ithalat ihracatı geride bırakmayı sürdürürken, cari hesaplar dengesinde uçurumlar büyüdü. İthal-ikameci sanayileşme, büyük ölçekli bir devlet sektörünün oluşturulmasını da

kapsıyordu. Bu işletmeler ekonomik ve siyasi gerekçelerle kurulurken, çoğunlukla kusursuz bir ekonomik işletmeye sahipti.[47] İkinci gönenç dönemi, Kenan Evren ve 1980 darbesini yapan arkadaşlarının ISI'den kaynaklanan sorunları çözmek üzere neo-liberal bir yapısal uyum programını uygulama çabalarının sonucunda ortaya çıkmıştır.[48] Ancak, 1980'ler ve 1990'ların başında Türkiye'nin ekonomik reform programı, özelleştirme bittiği, verimlilik düştüğü ve enflasyon sıradan Türk'ü olduğu kadar yatırımcıları da vurduğu için hızını yitirdi. Genel olarak, Refah'ın 1996 yazında iktidara gelmeden önceki dönemde hükümetin ekonomi politikalarına dönük eleştirilerini üç ana başlıkta toplamak mümkün. Refah, bir yandan tefeciliğin yasaklanması ve daha çok İslami ekonomik işbirliği gibi standart İslami ekonomik reçeteler sunarken, diğer yandan da Türk ekonomisinde tekellerin varlığını, sosyal adaletle ilgili kusurları ve elitin ekonomik milliyetçiliğe ihanet edişini eleştiriyordu.

Refah'ın öncülü Milli Selamet Partisi'nin seçmen kitlesinin temelini oluşturan küçük işletmeler ve tüccarlar, 1980'lerdeki liberalizasyonla birlikte hızla genişledi. 1990'lara gelindiğinde, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinin de finansman yardımıyla Türkiye'nin İslami iş sektörü, finansal hizmet şirketleri, sigorta şirketleri, tüketim malları şirketleri ve orta-büyük ölçekte holdingleri ihtiva ediyordu. Refah ve destekçilerinin kapitalizm ile sorunu yoktu, ama devletin, parti literatürü ve sözcülerinin açıkça "tekel" olarak tanımladığı oluşumlara sunduğu desteğe karşıydı-

lar.[49] Erbakan ve arkadaşlarının kastettiği şirketler, kelimenin teknik tanımına göre tam olarak "tekel" sayılamasa da, özellikle İstanbul ve çevresinde konuşlanmış büyük holdinglerdi ve devletten aldıkları destek, rekabet dengesinde onların lehine bir durum yaratıyordu. Bu Türk tipi korporatist refaha, ekonomik bürokrasinin Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSIAD) üyesi olmayan şirketlere gösterdiği ayrımcılık da eklenince ekonomik atmosferin rekabetçi niteliği iyice sınırlandırılmış oluyordu.

Tepki olarak, Anadolu'daki muhafazakâr işadamları Müstakil Sanayiciler ve İşadamları Derneği (MÜSİAD)'ı kurdu. Resmen Refah'la ilişkisi olmasa da, ki Anayasa bu tarz bağlantıları yasaklamıştı, MÜSİAD üyesi şirketlerin liderleri Refah'ın en etkili seçmen kitlelerini oluşturuyordu. Türk hükümeti ve lideri -Amerika'da eğitim görmüş bir ekonomist olan- Tansu Çiller'le özdeşleştirilen söylemi kullanan Refah lideri, kendi seçmenleri aleyhine TÜSİAD üyelerini kayıran eşitsiz uygulamalara dikkat çekmeye çalıştı.[50] Örneğin, Refah'ın 1995 yılında Adil Ekonomik Düzen'i tanıttığı yayınının ilk bölümünde, "hakiki özel sektör yanlısı" hükümet politikalarının uygulanması talep ediliyordu:

"Serbest piyasa sistemi ve fiyat mekanizmaları arz-talep temelinde tamamen özgürce şekillenir. Talep, üretimi tetikler. Adil Düzen'de fiyat mekanizması serbestçe çalışır. Bu mekanizmanın başka türlü işlemesini etkileyecek bir merkezi planlama kurumu yoktur.

Devletin sorumluluklarından biri, tekelleşmeyi önlemektir...Adil Düzen'de her girişimci devlet hizmetlerinden

yararlanır. Bireyler ve şirketler arasında ayrımcılık olmaz...

Var olan düzen, dürüst bir düzen değildir. Devlet birinin tarafını tutarsa, bu ister istemez başka birinin iradesini ve rızasını sınırlandırır. Şimdiki düzende krediler sadece bir avuç zengin insana veriliyor ve alınabilecek kredinin miktarı sınırlı. Sonuç olarak, özel teşebbüs sadece belli bir sosyal kesimin faydalanabileceği bir hak haline gelmiş, tekeller oluşmuştur. Neticede şu anki düzen özel teşebbüs düzeninden çok tekelci bir düzendir."[51]

Refah'ın "tekelci düzen"e yönelik eleştirileri, sadece MÜSİAD üyelerine İslamcıların iktidara gelmesiyle onların çıkarlarının gözetileceği sinyalini vermekle kalmıyor, aynı zamanda Refah'ın Türkiye'de var olmayan "gerçek kapitalist sistem"in bekçisi olacağını da anlatıyordu.

Refah İslam'ın sosyal adalete bağlılığının da altını çiziyordu. Bu, Türk hükümetinin resmi politikanın tersine oldukça ihmal ettiği bir alandı. Parti'nin tekel karşıtı retoriği, doğrudan İslamcı iş sektöründeki seçmenlerine yönelikken, sosyal adalet talepleri başta İstanbul, İzmir, Adana ve Ankara olmak üzere Türkiye'nin büyük kent merkezlerinde ve çevresinde gelişen gecekondulardaki kent yoksullarının sadakatini kazanmayı hedefliyordu. Adil Ekonomik Düzen gibi yayınlarda ve Erbakan'la çalışma arkadaşlarının beyanlarında dile gelen parti retoriğinin ötesinde, Refah aktivistleri Anayasa'yla güvence altına alınan konuşma, örgütlenme ve basın özgürlüklerinden önemli faydalar sağlamıştı. Parti, Ernst B. Haas'ın mobilize edilmiş, fakat asimile edilememiş kitleler olarak tanımladığı kesimlerin sa-

dakatini kazanmayı başarmıştı.[52] 1990'lar boyunca Refah'ın motivasyonu yüksek, disiplinli aktivistleri toplumun en yoksul kesimlerini ziyaret ederek, onlara sağlık, meslek eğitimi, özel ders, gıda ve yakacak gibi sayısız hizmetler götürdü.[53] Gecekondulardaki faaliyetleri, İslamcıların retoriği pratikle örtüştürme kapasitesi ve örgütlenme becerisine sahip olduğunu gösterdi; bu özellik Refah'ın o dönemki tüm rakiplerinde, bilhassa iktidardaki sağ-sol koalisyonunda eksik olan bir özellikti.[54]

Refah'ın hükümet politikaları arasında en acımasızca eleştirdiği şey, ekonomik gelişmenin ülke geneline yayılmamasıydı. Art arda işbaşına gelen hükümetler, Türkiye ekonomisini Batı'yla uyumlu hale getirmeye çalışırken kendi milliyetçi vasıflarına ihanet etmişlerdi. Refah ülkenin yabancılarla ekonomik ilişkilerini geliştirmesine karşı değildi, fakat liderleri Avrupa ve ABD ile ilişkileri daha da sıkılaştırmanın Türkiye'nin zararına olacağına inanıyordu. Erbakan ve diğer sözcüler konuyla ilgili tutumlarını, tıpkı tekeller ve sosyal adaletle ilgili sorunlarda yaptıkları gibi, Türkiye'nin kurumsal düzeninin kendilerine sunduğu göreceli özgürlüklerden faydalanarak ortaya koyuyordu. Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği müzakerelerinin tamamlandığı 1995'in ilk dönemlerinde Erbakan partisinin milletvekillerine bir forumda şöyle seslenmişti: "Türkiye'nin bir ticaret bloğunun karar merci olan AB'ye üye olmadan Gümrük Birliği'ne girmesi, köşkün bahçesindeki köpek kulübesinin yanı başındaki müştemilatta oturmayı kabul etmekle aynı şeydir."[55] Bu tarz bir retorik, Türkiye'nin ulusal onurunu,

sırf yabancı ekonomik aktörlerin gaspçı davranışları ve ülkenin hakim elitinin suç ortaklığı nedeniyle gelişemeyen ekonomik potansiyelinde gören Adil Ekonomik Düzen ilkeleriyle uyumluydu. Refah'ın kuramcılarına göre Türkiye'nin uluslar arası finans kurumları, Avrupa ve NATO ile kurduğu ilişkiler Türk sanayisini baltalamak, ülkeyi pahalı ithal mallar almaya zorlamak ve elini ayağını bağlayan bir borç yükü yaratmaktan başka bir işe yaramamıştı.[56] Refah iktidarı, Türkleri ülkenin ekonomik refahının hakiki sorumlusunun İslamcı kanat olacağına ikna etmek için "hakiki kapitalizmin" ilkeleriyle sosyal adaleti ve kendi kendine yeterlilik retoriğini bir araya getireceği bir orta yol bulma çabasındaydı.

Refah-DYP koalisyonu Temmuz 1996'da iktidara geldiğinde, Erbakan dikkatli bir şekilde popülizm ve neo-liberal ortodoksi söylemiyle ifade ettiği politikasını açıkladı. Anayasal bir gereklilik olan güvenoyunu almak üzere hükümet programını TBMM'ne sunduğunda, şöyle söylemişti: "Ekonomi alanında beklenen büyüme sıçramasının farkında olan hükümetimizin en büyük hedefi, -hızlı, planlı, hevesle, inanç ve cesaretle- gelişmenin önünü tıkayan tüm engelleri kaldırmak; israfı önlemek; tüm alanlarda verimliliği arttırmak; kaynaklarımızı büyütmek; üretim mobilizasyonunu başlatmak; devletin yeniden yapılandırılmasını mümkün kılmak; hızlı ve etkin devlet hizmetleri sağlamak ve kısaca köylülerimizin, işçilerimizin, memurlarımızın, esnafımızın, işsizlerimizin, emeklilerimizin, ihtiyaç sahiplerimizin, tüccarlarımızın, sanayicilerimizin, ithalatçılarımızın

ve tüm üreticilerimizin çıkarlarını korumak olacaktır."[57]

Erbakan, tasarruf ve yatırımlar için daha fazla teşvik, vergi oranlarının daha gerçekçi hesaplanması, dengeli bütçe, Merkez Bankası özerkliğinin arttırılması, daha etkili özelleştirme politikaları, tarım kooperatifleri için daha fazla bağımsızlık ve Türkiye'nin artan enerji ihtiyacını karşılamak için altyapı çalışmalarına ihtiyaç olduğunu dile getiriyordu. Ayrıca "Gümrük Birliği'nin etkili hale getirileceği"ni söylüyor ve uygulanmasının "karşılıklı çıkar ilkesine bağlı" olacağının güvenceye alınacağına söz veriyordu. İlk bakışta Erbakan'ın politik demeçlerinin, Uluslar arası Para Fonu (IMF) merkezinde yazıldığı düşünülebilir, fakat İslamcı liderin partinin ekonomik programı zemininde gerçekleştirdiği monolog, aslında dolaylı yoldan da olsa önceki hükümetlerin izlediği ekonomi politikalarının yakıcı bir eleştirisiydi. Erbakan'ın büyümenin önündeki engelleri kaldırmak, devleti yeniden yapılandırmak, verimliliği arttırmak için mücadele etmek, Merkez Bankasını daha da bağımsızlaştırmak ve Türkiye'nin AB ile yaptığı ticaret anlaşmalarını yeniden düzenlemek konularındaki kararlılığı, doğrudan yüksek komuta heyetlerinin çıkarlarını hedef alıyordu.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ekonomik büyüme ve milli savunma alanlarındaki zorunluluklar komuta heyetlerini ekonomide öncü bir konuma yerleştirmişti. Silahlı Kuvvetler, diğer devlet kurumlarına kıyasla hayli gelişmiş bulunan organizasyon ve teknik kapasitesi sayesinde, Türkiye'nin altyapı gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca hem ISI, hem de 1980'lerde başlayan göreceli

liberalizasyon dönemlerinde Türkiye'nin ilgili ekonomik aktörleriyle de bağlantılar kurmuştur. Bu reformlar, asıl olarak Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) aracılığıyla gerçekleşmiştir.[58] Vergi ve sorumluluktan muaf olan OYAK, gelirini üyelerin zorunlu olarak ödediği %10 katkı payından elde eder. Bu gelir, otomotiv, çimento, elektronik, inşaat, gıda, petrol, turizm ve finansal hizmetleri kapsayan çok sayıdaki sanayi yatırımı ve mali girişim için kullanılır.[59]

Mısır ve Cezayir'den farklı olarak Türk silahlı kuvvetlerinin OYAK aracılığıyla gerçekleştirdiği, faaliyetler yada ordu bağlantılı diğer ekonomik faaliyetler, bizzat yüksek komuta heyetlerine kar sağlayan rant akışları üretmez. Yine de askeri kurumun milli ekonomiye iyice yerleşmiş olmasının bir anlamı vardır. Her şeyden önce, subayların doğrudan ranta erişimi yoksa da hem özel hem de kamu sektöründen profesyonel fırsatlar vasıtasıyla kar elde ederler.[60] İkincisi, askeri kurum ile Türkiye'nin önde gelen sanayi şirketleri (örneğin Koç, Sabancı ve Eczacıbaşı) arasındaki ilişki; Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nı meydana getiren 30 şirket ve ABD, İsrail ve Rus savunma müteahhitleri, Türkiye'de yapılan işlerde sahip olunan payı gösterir.[61] Dolayısıyla, askeri kurumun Türkiye'nin geçerli ekonomik düzenlemelerinin sürmesinde zorunlu olarak çıkarı bulunmaktadır. Bu bağlamda, Refah partisinin programı, bilhassa seçmen kitlesi için bir alan yaratma, israfı önleme, vergi sistemini yeniden düzenleme ve Türkiye'nin güney ve doğudaki komşularıyla ekonomik ilişkilerini geliştirme niyeti, bariz biçimde ordunun temel ekonomik çıkarlarına

yönelik bir meydan okumadır. Her ne kadar bu durum askeri kurum için -özellikle de silah tedariki alanında- potansiyel bir tehdit oluşturmuş olsa da, Refah'ın faaliyet ve politikaları, Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde parti faaliyetlerinin yakından gözlenmesini sağlayacak Batı Çalışma Grubu adlı istihbarat biriminin kurulması dışında, fazla tepki almamıştır.[62]

Dış Politika ve Güvenlik Politikası

Refah Partisi'nin Türkiye'nin güvenlik ve dış politikası konularında da alternatif bir görüşü vardı. İçeride Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en acil güvenlik meselesi, 1980'lerin ortalarından itibaren ülkenin güneydoğusunda süren Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) milliyetçi ayaklanmasıydı. PKK ve lideri Abdullah Öcalan'ın, Türkiye'deki Kürt nüfusun tamamının sözcüsü olmayı iddia etmesi, hem Kürt hem Türk kimlikleri ile ilgili pek çok rahatsızlık veren soruyu gündeme getirdi.

Erbakan ve diğer Refah sözcüleri, özellikle Konya, Kayseri ve Erzurum gibi Orta Anadolu kentlerindeki seçmen kitlesi başta olmak üzere, halka dönük açıklamalarında ifadelerini milliyetçilikle süslüyordu. Fakat İslamcılar Kürt meselesinin de politik bir fırsat olduğunu fark etmişti. Erbakan, ülkenin en can sıkıcı güvenlik sorununu çözmek amacıyla Türk milliyetçiliğini yeniden tanımlamaya çalıştı. Partinin 1993'teki yıllık konferansıyla başlayarak, Refah liderliği PKK terörizmini açıkça kınarken, bu olgunun ve genel olarak saldırgan Kürt milliyetçiliğinin nedenini Anado-

lu'daki etnik farklılıkları tanımayı reddeden Türk milliyetçiliğinin doğasına bağlıyordu.[63] 1994'te Bingöl'de yaptığı bir konuşmada Erbakan kendisini destekleyenlere şöyle seslendi:

"Refah dışındaki tüm partiler riya partileridir. Hepsi aşağı yukarı birbiriyle aynıdır. Kafir güçlerin dalkavuğudurlar. Bu ülkenin insanına ne dediler? Bizi izleyin ve dininizden vazgeçin. Hem dine, hem millete zarar verdiler. Bu vatanın evlatları sabah okula gittiklerinde 'Allah'ın adıyla' başlarlardı. Bunu değiştirdin ve şöyle dedirttin: 'Türküm, doğruyum, çalışkanım.' Öte yandan sen bunu söylersen, Kürt kökenli bir Müslüman da kendinde 'Sahi mi, öyleyse ben de Kürdüm, daha doğruyum, daha çalışkanım' deme hakkını bulur. Yakın zamanda, TBMM'nde Müslümanlar olunca, kan dökülmeden herkes kendi eşit hakkını alacak."[64]

Müslüman dayanışması, Refah'ın PKK şiddeti ve genel olarak Kürt milliyetçiliği için çözüm reçetesiydi. Geriye dönerek, Osmanlı dönemindeki Müslüman dayanışmasını örnek gösteriyor, bu kardeşliğin yeniden tesis edilmesiyle Anadolu'da yaşayan gruplar arasındaki etnik husumetin iyileştirileceğine inanıyordu. Bu yeni-Osmanlıcılık anlayışı, milliyetçi veya etnik uyum yerine eşitlik, ekonomik büyüme ve Güneydoğu'nun sosyal entegrasyonunun dini uyumla gerçekleşeceği bir toplumda, Kürtleri saygın bir etnik grup olarak değerlendiriyordu.[65]

İktidara gelince, Refah'ın Kürt meselesiyle ilgili retoriğinin tonu, partinin karmaşık seçmen kitlesinin diğer unsurlarını, özellikle daha milliyetçi olanlarını yabancılaştırma-

mak adına, düşmeye başladı. Partinin Ekim 1996'da toplanan 6. olağan -koalisyon hükümetinin büyük ortağı olduktan sonraki ilk- kongresinde Erbakan, ordunun PKK terörünü bitireceği sözü vererek, Güneydoğu'daki olağanüstü hal idaresinin sona erdirilip, köylülerin köylerine geri dönmesine izin verileceği güvencesi verdi. İslami kardeşlik ve Türk milliyetçiliğinin açmazları artık Refah söyleminin bir parçası olmaktan çıkmıştı, fakat Erbakan yine de PKK sorununun askeri olmayan yöntemlerle çözülmesine duyduğu ilgili dile getiriyordu. Başbakan olarak Erbakan, Kürt kökenli milletvekili Fethullah Erbaş'ı güneydoğudaki liderlerle düşmanlıkların nasıl sonlandırılabileceğine dair görüş alışverişinde bulunması için görevlendirdi.

Refah aynı zamanda Türkiye'nin dış ilişkiler politikasında da değişiklikler yapmak istedi. İslamcılar, ABD, Avrupa ve İsrail'le ilişkilerin zayıflatılarak Refah liderlerine göre Türkiye'nin doğal ortakları olan Pakistan, Mısır, Malezya, Endonezya ve İran'la ilişkilerin güçlendirilmesini önerdi. Türkiye'nin Batı'yla kurduğu ilişki, tarihsel olarak bir boyun eğme ilişkisi olmuştu ve Türkiye'nin milli çıkarları sözde ortaklarınınkiler yanında hep ikinci planda kalmıştı. 1990'ların başı ve ortaları boyunca Refah'ın kampanyalarında dile getirdiği bu görüşler, İslamcı partinin ahlaklı konumuyla, sürekli Batı "taklitçileri" olarak tanımladıkları rakipleri arasındaki farka işaret etmek üzere dile getiriliyordu. Erbakan, 1993 Ekim'inde toplanan partisinin 4. olağan kongresinde, delegelere Bosna'daki içler acısı durumun bu koşulların sonucu olduğunu söylemişti: "İran ve Pakistan

uçak göndermeyi teklif ederken, Türkiye'deki taklitçi rejimin temsilcileri 'Amerika'nın hoşuna gitmez' diyerek bu girişimi engelledi...Neticede, çok önemli bir Müslüman devletin ortadan kaldırılmasını izlediler...Refah Partisi iktidarda olsaydı, Sırplar Bosna'ya saldıramazdı."[66] İslamcılara göre, Türkiye'nin Batı'yla tam ortaklık kurma çabası yalnızca Türklere çok az maddi çıkar sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda Türkleri diğer Müslümanlara karşı kutsal sorumluluklarından vazgeçmeye de zorluyordu.

Refah, İslami Birleşmiş Devletler, İslami ortak Pazar, İslami ortak para birimi, ortak İslami savunma düzenlemeleri ve Batı'nın saldırganlığına karşı koyacak kültürel işbirliğine dayalı bir örgütün kurulmasını öngörüyordu. Ankara'nın geleneksel Batı'ya dönük dış politikası Türkiye'yi - belki de sonsuza kadar- Viyana kapıları önünde tutacaktı; fakat Refah'ın uluslar arası Müslüman dayanışması politikası bu aşağılayıcı duruma son verecek ve Türkiye'yi uluslar arası liderlik konumuna yerleştirecekti. Batı'yla işbirliği son bulmasa da, Ankara ile NATO ve AB üyeleri arasındaki ilişki, basitçe İslamcıların milli çıkar ve uluslar arası iktidardan doğan karşılıklı saygı olarak tanımladığı temele dayanmak zorunda olacaktı.

1996 yazında iktidara gelir gelmez, Başbakan Erbakan ve danışmanları Türk dış politikasını Refah'ın siyasi programıyla aynı hizaya getirmeye çalıştı, ama Erbakan asla NATO, Gümrük Birliği, AB ya da Türkiye'nin IMF ile ilişkilerini inkâr etmedi. Dış İşleri Bakanlığı, Refah'ın İslamcı olmayan koalisyon ortağı Doğru Yol Partisi'nin elinde olma-

sına rağmen, Erbakan Türkiye'nin diğer Müslüman ülkelerle ilişkilerini güçlendirmenin yollarını aradı. Ekim 1996'da İstanbul'da düzenlenen bir gelişme konferansında Erbakan, gelişmiş sanayi ülkelerinin G-7'sine alternatif olarak, Türkiye, Endonezya, Pakistan, İran, Bangladeş, Malezya, Mısır ve Nijerya'dan müteşekkil olacak bir M-8 (Müslüman Sekiz, bazen D-8 olarak da anılır) kurulmasını önerdi.

Bu çok yanlı forum önerisinden çok önce de Erbakan, Ankara'nın geleneksel Batı yanlısı dış politikasından farklı ikili ilişkiler geliştirmeye başlamıştı. Erbakan ilk yurtdışı ziyaretlerini Brüksel, Paris, Londra veya Roma'ya değil, Tahran, Kahire ve Trablus'a yapmıştı.[67] Başbakan'ın Meclis'te güvenoyu aldıktan yaklaşık bir ay sonra İran'a gitmesi, anlamlıdır. Önceleri, Türkler doğudaki komşularına oldukça ihtiyatlı bakardı, zira İran'ın Türk laikliği için bir tehdit olduğuna inanılıyordu. Fakat Erbakan'ın İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ile buluşması, 18 milyar Dolar değerinde bir anlaşmayla sonuçlanmıştı; buna göre Tahran Türkiye'ye 1999 yılından başlayarak 23 yıl boyunca 190 milyar metreküp gaz sağlayacaktı. Anlaşma, Türkiye'nin tahmin edilen enerji ihtiyacını karşılamak üzere atılmış önemli bir adımdı.

Erbakan ayrıca Suriye'de Hafız Esad'ı da ziyaret etti. Suriye ile yeniden yakınlaşma çabası, İran'a kıyasla, eski politikalardan vazgeçmek anlamında belirgin bir sonuç vermedi. 1980'lerin sonu ve 1990'lar boyunca art arda iktidara gelen Türk hükümetleri Şam'ı PKK'ya verdiği desteği kesmesi yönünde ikna etmeye çalıştı. Suriye'nin PKK'ya

destek vermesinin nedeni, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Fırat'ın sularının yönünü değiştirerek Şam'ın nehir üzerindeki haklarını ihlal etmesine dayandırılıyordu Erbakan'ın Türkiye-Suriye ilişkileriyle ilgili dostane tutumu, her iki sorunu da iyileştirmeyi hedefliyordu.

Refah'ın güvenlik ve dış politika konularındaki tavrı, her ikisinin de geliştirilmesi ve uygulanmasında önemli bir role sahip olmuş olan Türkiye'nin askeri kurumu için bir meydan okuma anlamına geliyordu. Bu rol, 1) ordunun birincil görevi olan Türkiye'yi iç ve dış düşmanlardan koruma görevi, 2) devletin, subayları güvenlik ve dış politika konularında en yüksek konuma yerleştiren kurumları, 3) subayların kendilerini en iyi donanıma sahip devlet kurumu olarak görmeleri ve 4) komutanların sivil liderleri genellikle olumsuz yönde değerlendirmeleri, düşünüldüğünde şaşırtıcı değildir.[68] Neticede, yüksek rütbeli subayların güvenlik ve dış politika meselelerinde sivillerin yaratacağı farklılıklara tahammülü olmayacaktı.[69]

Elbette bu kaidenin de istisnaları vardır. Birinci Körfez Savaşı sırasında Türkiye-Irak sınırında ikinci bir cephenin açılması için bastıran Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye'nin dış politikasında kilit aktör olduğunu kanıtlamıştır. Türk birlikleri Irak'ı hiçbir zaman işgal etmediyse de Özal'ın eylemleri, Cumhurbaşkanı'nın açıkça Türkiye'deki geleneksel karar alma süreçlerini ihlal etmesi nedeniyle, Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın istifasıyla sonuçlanmıştır. 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Özal'ın -Türkiye'de ve dışarıda- sahip olduğu prestij onu ordunun ma-

nipülasyon ve engellemelerinden korumuştur. 1993'te hayatını kaybedip siyaset sahnesinden çekildiğinde, sivil-askeri ilişkilere dair eski şablonlar yeniden ortaya çıkmıştır. William Hale, Metin Heper ve Aylin Gürbey gibi kimi uzmanların beklentilerinin aksine, Özal döneminin etkisiyle askeri kurum yavaş yavaş sivil iktidara tabi olmamış, subaylar özerkliklerini sürdürmek konusunda kararlı davranmaya devam etmiştir.[70]

Subaylar ve siviller arasındaki güç dengesizliği, sivillerin güvenlik politikası ile ilgili sorumluluğu orduya devretmesine yol açmıştır. Güneydoğu'daki Kürt ayrılıkçılığı sorunu, bu durumu hepten açığa çıkarmıştır. Henri J. Barkey ve Graham Fuller'in yazdıkları gibi, "Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümünden beri...sivil iktidar Güneydoğu'yla ilgili politika geliştirme ve uygulamadaki sorumluluk payından vazgeçmiştir. Orduyu sorunla baş etmek üzere öncü politikalar geliştirmek için yönlendiren sivil iktidar, diğer politika araçlarını terk ederek, silahlı kuvvetleri Güneydoğu sorunuyla baş edecek tek araç olarak bırakmıştır."[71] Ordunun bilhassa Güneydoğu'da sahip olduğu eylem özgürlüğü göz önünde bulundurulduğunda, ordunun Refah'ın önerileri ve müdahalelerini hoş karşılamaması anlaşılır.[72] Erbakan'ın isteğiyle soruna barışçıl bir çözüm getirme'nin olanaklarını araştırmak için gerçekleştirilen Erbaş misyonu, ordunun bitmek bilmeyen muhalefeti nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Refah iktidarının Suriye ve İran karşısında takındığı tavır da ordunun Türkiye'ye yönelik tehditler algısına karşı

bir meydan okumaydı, zira bu şimdiye dek Genelkurmay Başkanı ve Milli Güvenlik Kurulu'ndaki subaylara ait bir alandı. 1990'lar boyunca, Türkiye'nin iç ve dış güvenlik politikasına dair yapılan periyodik açıklamalarda Genelkurmay ve MGK'nın ortak bilirkişi raporları İran ve Suriye'nin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına yönelik ciddi tehditler olduğunu -tamamen nedensiz değillerdi- dile getiriyordu. Erbakan'ın Tahran ve Şam'la görüşmeleri subayların milli güvenlik konularında sahip oldukları karar verme ayrıcalığını tehlikeye atmıştı.[73]

Her ne kadar subaylar Refah'ın Türk dış politikasına ilişkin vizyonuna açıkça tepki vermekten çekindiyse de, bu alanda üstünlüğe sahip olmayı tercih ettiklerini belli edecek şeyler yaptılar. Örneğin, Refah-Yol hükümetinin kurulmasından hemen sonra Tahran'a giden Erbakan'a iki General eşlik etti. Silahlı Kuvvetler temsilcilerinin Başbakan'a ziyaretlerinde eşlik etmesi alışılmadık bir durum değildir, fakat bu ziyarete yüksek rütbeli subayların katılmasıyla, askeri kurumun Erbakan ve çalışma arkadaşlarıyla ilgili olarak sürekli tetikte olduğu, dolayısıyla Türkiye-İran ilişkilerinin yönetiminin Genelkurmay için kabul edilebilir olan çizgiyi aşamayacağı ima edilmiş oluyordu.

Askeri kurum kendi özerkliğini vurgulamak için bir dizi adım attı. Bunlardan ilki, Türkiye-İsrail ilişkileriyle ilgilidir. Tarihsel olarak, Erbakan ve arkadaşları ya anti-Siyonizm ve (Türkiye'ye büyük ölçüde yabancı bir olgu olan) anti-Semitizmin kaba biçimlerini sergileme eğiliminde olmuşlar, ya da Türk-İsrail bağlantıları meselesine ilişkin, as-

lında İslamcıların bu ilişkiye muhalefetini ele veren, üzerinde çalışılmış bir belirsizliği tercih etmişlerdir. 1996 öncesinde bu ilişkiler diplomatik bağlar, turizm, ticaret ve terörizme karşı işbirliğinden oluşuyordu. Fakat o yılın Şubat ayında, Refah Partisi TBMM içindeki en büyük parti konumuna geldikten iki ay sonra, askeri kurum İsrail'le ilişkilerini çarpıcı biçimde güncelledi. Genelkurmay Başkanlığı - konuyu sivil iktidarla müzakere etmeden- İsrail'le bir "askeri işbirliği ve eğitim anlaşması" yaptı. İstihbarat paylaşımı, sınır güvenliği, liman ziyaretleri ve her iki ülkenin hava sahalarının eğitim amaçlı kullanılmasını içeren mutabakatın ilanı, iki ülke arasında yüksek düzeyli askeri ziyaretlerin yapıldığı bir döneme denk düşer.

Türk-İsrail ilişkileri Refah-Yol hükümetinin kurulmasından sonra ve Erbakan Arap-İslam dünyasıyla daha yakın ilişkiler kurmaya çalışırken de, ordunun rehberliğinde gelişmeye devam etti. Neticede, askeri kurumun Türk-İsrail ilişkilerini subaylarla İslamcılar arasında bir irade testine çevirme çabaları ordunun lehine sonuçlandı.[74] Milli güvenlik konusundaki bağımsızlığını daha çarpıcı biçimde göstermek isteyen ordu, Erbakan'ı veya hükümetin bir başka üyesini olaydan önce bilgilendirme zahmetinde bulunmadan, PKK gerillalarının kökünü kazımak için Mayıs 1997'de Kuzey Irak'a girdi.[75] Tabi ki subaylar Refah'ın güvenlik ve dış politika alanlarındaki gayretini desteklemeye niyetliydi, çünkü ordu tam da bu alanda özerkliğini muhafaza ediyor ve güçlendiriyordu.

Devlet ve Siyasi Aygıt

Refah, parti önderlerinin otoriterliğe katkıda bulunduğuna inandıkları, Türkiye'nin devlet ve siyasi aygıtını da eleştiriyordu. Haldun Gülalp'e göre, Refahlı entelektüeller "çoklu yasal düzenleri" olan bir toplum tasavvuruna sahipti; devletin ana görevi de her birinin özerkliğini güvenceye almak olmalıydı. Böylece Türkler, kişisel inançları doğrultusunda kendilerine en uygun yaşam biçimini sürdürebilirdi. Bu, Refah'ın "azınlığın fikirlerini çoğunluğa dayattığı" hakim siyasi-sosyal koşullara duyduğu tepkinin yansımasıydı.[76] Fakat uygulamada Refah ve liderliği devlet aygıtının başına bela olduğunu düşündükleri sorunlar ve siyasi sistemin gelişme, demokrasi ve insan hakları ile ilgili yetersizlikleri karşısında daha az radikal bir tutum takınmıştı.

Refah, yerel ve belediye hükümetlerine daha fazla yetki verilmesini önermişti.[77] Ankara, güvenlik ve dış politikadaki üstünlüğünü; yargı idaresi ve makroekonomik politikalar geliştirme yetkilerini koruyacak, ama onun dışında sadece yerel idarelere sosyal hizmetlerin halka götürülmesi noktasında destek olacaktı. Uygulanabilseydi, bu önerinin Refah'a iki açıdan yararı olacaktı: Birincisi, hükümetlerin önemli sosyal hizmetleri sağlamadaki iç karartıcı performansı öne çıkacak, böylece İslamcılar yeni aktivistler ve seçmenler kazanacaktı. İkincisi, sağlık, eğitim ve refah hizmetlerinin sağlanması için kaynakların doğrudan -pek çoğu Refah Partisi'nin elinde bulunan- yerel yönetimlere aktarılması, İslamcıların temiz hükümet söylemine rağmen Er-

bakan ve çalışma arkadaşlarının patronaj ilişkileri vasıtasıyla Refah Partisi'nin siyasi aygıtını daha da güçlendirmesine katkıda bulunacaktı.

İslamcılar seçmenlere, genel seçimlerin Refah Partisi'nin zaferiyle sonuçlanması durumunda, yeni hükümetin milli politikayı belirlemek üzere referanduma başvurarak vatandaşları güçlendireceğini söylemişti. Bu tasarı, Refah Partisi'nin Türklere hâlihazırdaki hükümetlerin sunduğundan daha çok siyasi açılım vaat eden karşı söyleminin önemli bir bileşeniydi. 1995 genel seçimlerinden sadece bir hafta önce Milliyet gazetesinin köşe yazarlarıyla yaptığı bir toplantıda Erbakan şöyle diyordu: "Demokrasi olacak. Artık ülkenin insanları, dini ve tarihiyle kavgalı olmayacak. Kararları halkla birlikte alacağız. Halkın referandum talep etme hakkı olacak."[78] İslamcı liderin konsensüse dayalı karar verme çağrısı, çoğu Türk'ün ve Türkiye siyasetini yakından izleyen uzmanların çoktan anladığı bir şeydi. Devlet elitinin demokrasiye bağlılığına rağmen, Türkiye oldukça küçük bir grup insan tarafından yönetiliyordu ve bunların arasında hiç şüphesiz en etkilileri subaylardı. Refah'a göre, referandumlarla halk sesini duyurabilecekti.

İslamcılar, Refah hükümetinin Türk siyasetini daha da liberalleştirmek adına MGK'yı yeniden düzenleyeceğini de taahhüt etmişti. Erbakan, Milliyet gazetesinin köşe yazarlarına, seçilmeleri durumunda hükümetinin MGK'yı muhafaza edeceğini, fakat kurulun "milli görüşle uygun çalışacağını" açıklamıştı. Bu ifade, iki açıdan askeri kuruma yönelik saldırgan bir meydan okumayı yansıtıyor. İlk olarak,

MGK'nın ve askeri hâkimiyet altındaki Sekreterliği'nin verdiği kararların Türklerin çoğunluğunun kanaatlerine uymadığı ima ediliyor. İkinci olarak ise, Erbakan'ın milli görüş iması Refah'ın yönlendirici ilkelerine atıfta bulunuyor. Özünde Erbakan açıkça İslamcıların ordunun milli güvenlik meselelerindeki yetkisini elinden alacağını bildiriyordu.[79] Erbakan, Türk demokrasisinin niteliğini dahi sorgulamıştı: "Kurul aldığı kararları Meclis'e, hükümete ya da kişilerin bilme hakkına başvurmadan uyguluyor. Kararlarını karanlık bir odada alıyor. Bu da onu karanlık oda yönetimi yapıyor."[80] Karanlık odayı aydınlatmak üzere, Refah, MGK görüşmelerine muhalefet gruplarının da dâhil edilmesini öneriyordu.

Refah'ın Türkiye'nin devlet aygıtının belirli unsurlarını değiştirme tasarıları, askeri kurumun çıkarları için tehdit oluşturuyordu. Prensip olarak, subaylar demokrasiyi savunuyordu fakat uygulamada daha çok Kemalist düzenin muhafazasıyla ilgiliydiler. Bir Türk subayının söylediği gibi "Biz demokrasiyi korumak istiyoruz, ama siviller o kadar beceriksiz davrandı ki onların işini de biz yapmak zorunda kaldık. Sorunları çözmek için pratik yöntemlere başvurduk. Köktendincilerin başardığımız her şeyi mahvetmesini istemiyoruz."[81] Kemalizm'den herhangi sapma algısına karşı oldukça hassas olan bu bakış açısı, siyasi liberalizasyon ve demokrasiden çok, etkili bir yönetimi tesis etme çabasına yakındır. Refah'ın tasarıları sadece subayların arzu ettiği idari verimliliği değil, potansiyel olarak askeri kurumun siyasi gelişmeleri etkileme, gözlemleme ve gere-

kirse denetleme kapasitesini de karmaşıklaştırıyordu. Referanduma başvurulması ve iktidarın yerel yönetimlere devredilmesi, karar verme mekanizmalarını, ordunun kolaylıkla etki edebildiği Ankara'daki elitlerin elinden alacaktı.

Ordunun bu tasarılara tepkisi, özünde, konuyu değiştirmekten ibaretti. Askeri kurum Refah'ın girişimlerinin toplumda yayılmasına izin vermektense, toplumu manipüle etmeye çalıştı. Refah'ın 1994 yerel seçimlerinde kazandığı zaferle Refah liderliğindeki hükümetin 1997 yılında geri çekilmeye zorlanması arasında geçen sürede, ordunun söyleminin büyük bir kısmını partiye yönelik irtica suçlamaları oluşturdu. Refah'ın Ankara, İstanbul ve diğer belediyelerdeki zaferinden sadece aylar sonra Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcısı Turkish Daily News'dan Hayri Birler'e şöyle soruyordu: "Düşünebiliyor musunuz - varsayalım ki, fanatik köktendinciler demokratik bir atmosferde yapılan seçimlerin sonucunda iktidara geliyor. İktidarı tekrar bırakırlar mı? Bu tartışma götürmez. Peki, biz [laik düzeni korumak için] bu önlemi almazsak ne olur? Propagandalarını yapıp iktidar partisi olduktan sonra seçim merkezlerine giderler. Gelecekte kendi muhaliflerinin iktidara gelmesi için seçim sandığının kullanılmasını önleyecek önlemler alırlar mı, almazlar mı? Bunun cevabının ne olduğunu herkes gayet iyi biliyor."[82] Başsavcının retorik soruları, Refah'ın iktidara gelme girişimleriyle subayların ve sivil müttefiklerinin baş etme yolunu yansıtıyordu.

Dahası, ordu görünüşte siyasi düzenin laik doğasını korumak için hayli geniş tanıtımı yapılan önlemler alıyordu.

Örneğin, Refah liderliğindeki hükümetin kurulmasından çok kısa bir süre sonra verilen bir Genelkurmay brifinginin içeriği, "aşırı dinci faaliyetlerin" Atatürkçülüğün ve laik, demokratik düzenin yıkılmasını amaçladığı konusunda uyarılarda bulunmuştu.[83] Bu açıklamanın niyeti, Refah'ın gerçek amaçlarıyla ilgili korkuları arttırmaktı. Ancak bu uyarı ne kadar dehşet verici olursa olsun, subaylar Refah'a karşı harekete geçmedi. Dilediği zaman siyasi arenaya müdahale etme kapasitesini sergilemiş olmasına karşın, Türk askeri kurumu bu hareketi en son çare olarak değerlendirmiştir.[84] Köktendincilik ile ilgili kaygıları derinleştirme uğraşı, İslamcı liderliğindeki koalisyonun halk baskısı karşısında sendeleyeceğini veya Refah'ın legal siyasi alandaki yerini muhafaza etmek adına siyasi programında kendiliğinden kısıtlamalara gideceğini bekleyen ordunun, müdahaleyi engelleme çabasının parçasıydı.

Milliyetçilik ve Kemalizm

Son olarak, İslamcılar hükümeti ve Türk elitini milliyetçilik ve Kemalizm konularında da eleştiriye tabi tuttular. Refah'ın stratejisi, halkı milliyetçiliğin gerçek koruyucuları ve Mustafa Kemal'in mirasının en uygun mirasçılarının İslamcılar olduğuna inandırmak üzerine kuruluydu. Milliyetçilik konusunda Refah'ın eleştirisi iki biçim almıştı. Birincisi, etnik milliyetçiliği Atatürk'ün homojen bir ulus-devlet tasavvurunun sonucu olarak değerlendiriyordu. Daha önce de belirtildiği üzere Refah, Güneydoğu'daki savaşa ve Kürt nüfusunun kimi kesimlerinin yaşadığı yabancılaşma-

ya son vermek için dini bir çerçeve içerisinde bir arada yaşamayı, bir reçete olarak sunuyordu.[85] İslamcılara göre, nüfusun %99'unun Müslüman olduğu bir toplumda Türk ve Kürt arasındaki ayrım gereksizdi.

İkincisi, İslamcılar laikleri, adil olmayan biçimde dindaşlarını dışlamalarına yol açan bir dünya görüşünü savunmaları sebebiyle acımasızca eleştirse de, kendilerini Türkiye'nin eşsiz medeniyetinin ve ülkenin milli çıkarlarının sadık neferleri olarak tanımlıyordu. Bu taktik, İslamcıların, Erbakan ve arkadaşlarına göre Türkiye'nin Batı'daki ortaklarını memnun etmek için retorik düzeyde milliyetçiliği destekledikleri halde, kendi kendilerini etkisizleştiren siyasi muhaliflerini alt etme çabasına yönelikti.

İslamcılar için, askeri kurumun Batılı güçlerle yaptığı işbirliği Türkiye'nin doğal gelişiminde kısa devreye neden olmuş ve temel milli çıkarların elde edilmesini engellemişti. İktidarı kovalayan parti, ülkenin görünürdeki demokratik kurumlarını kendi lehine kullanıyor, hiç durmadan elitlerin Batılılaşma tutkusunun Türk kültürünün temel öğelerini kurban ettiğini, "bozguncu bir psikolojiyi" yansıttığını ve "Türk milletine bir hakaret niteliği taşıdığını" iddia ediyordu. Örneğin, Türkiye'nin Bosna savaşındaki rolü, sorumluluk sahibi bir NATO üyesinin veya AB üyesi olmayı umut eden bir ülkenin üstleneceği bir rol değil, elitin Batı'ya onursuz sadakatinin utanç verici örneğiydi.

Refah'a göre, bu Kemalizm'e yönelik bir eleştiriden ziyade, İslamcıların Atatürk'ün yolundan bariz sapmalar olmakla itham ettikleri şeyin kınanmasıydı. İslamcılar, Ke-

malizm kılıfı altında Cumhuriyetin üzerine kurulduğu temellere ihanet edenleri azarlıyordu. Alman dergisi Der Spiegel ile yapılan bir röportajda, Erbakan Mustafa Kemal'in mirasının gerçek varislerinin İslamcılar olduğunu açıklamıştı:

DER SPIEGEL: Şimdi siz [Erbakan] bize Refah'ın Müslüman bir parti olmadığını, bilakis...

ERBAKAN: ...devletin kurucusu Mustafa Kemal'in izinde bir parti; bu doğru. Siz, Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olduğu 1923-38 yılları arasında neler yaptığını biliyor musunuz? Bağımsızlık ilan etti; borç almadan ülkeyi kendi imkânlarıyla ilerletmeye çalıştı; Türkiye'yi sanayileştirdi. Dünyayı dolaşmak yerine, kendi büyük tarihimiz hakkında düşündü. Türkiye'nin bilim ve akıl yoluyla en ön sıralarda olacağını söyledi.

DER SPIEGEL: Fakat devlet kurucusu Mustafa Kemal'in sizden farkı, resmi işlerde ve siyasette dini yasaklamasıydı.

ERBAKAN: Hayır, hayır yine yanılıyorsunuz. Camide ibadet etti, meclis oturumlarını, şeyh ve hocalarla birlikte dua ederek açtı. Mustafa Kemal bugün yaşasaydı, o da Refah'lı olurdu.[86]

Erbakan ve çalışma arkadaşları, sürekli olarak halka Türk elitinin Mustafa Kemal'in ilkelerini yanlış anladığını göstermeye çalıştı ve ısrarla "[Kurtuluş] savaşı[ı] sırasında oluşan değerleri temsil edenin" resmi kurum değil, Refah olduğunu anlattı.[87] Bu değerlendirmeyi güçlendirmek isteyen Erbakan -Sütçü İmam, Rıdvan Hoca ve müritleri gibi-

İslami seçkinlerin Yunanlılara ve 1. Dünya Savaşı müttefiklerine karşı verilen mücadeledeki önemini sık sık hatırlattı. Refah'a göre, İslamcılar yalnızca Atatürk'ün yüce bağımsızlık, sanayileşme ve modernleşme ideallerini gerçekleştirecek donanıma sahip olmakla kalmıyordu, aynı zamanda Cumhuriyetin kuruluşunda İslam'ın oynadığı belirgin rolü onaylayacak siyasi gücü de oluşturuyorlardı. Bu konu Refah seçmenlerinin, bilhassa partinin (Refah'ın parti programını, kültürel normlara uygun bir söylemle şekillendiren) "yerlilik politikasına" karşılık veren, sayıları giderek büyüyen kent yoksulları arasında olağanüstü yankı yaratacak bir potansiyeli barındırıyordu.[88]

FIS ve Müslüman Kardeşler, hükümetlerinin İslami ilkeleri destekleme görevinden uzaklaştığını iddia ederken, Refah muhaliflerini laikliği yanlış yorumladıkları için kınadı. İslamcılara göre Mustafa Kemal'in de savunduğu İslami pratiklere ve dini tarafsızlığa saygı duymak yerine, seçkinler, dini kontrol altına alıp dindarlığın kamusal görünümlerini sınırlandırma eğiliminde olan Jakoben tarzda bir laikliği yerleştirmeye çalışmıştı. Dolayısıyla, Refah'ın programı 1982 Anayasası'nın 24. maddesinin değiştirilmesini öngörüyordu. Zira 24. Madde, bir yandan "vicdan, dini inanç ve ibadet" özgürlüğünü tanıyan hükümler içermekle birlikte, din eğitimini tamamen devletin alanına ait kılıyor, ve "din yada dini hislerin yada dinen kutsal sayılan şeylerin, herhangi bir biçimde kişisel veya siyasi nüfuz edinmek, hatta Devletin temel sosyal, ekonomik, siyasi ve yasal düzenini dini prensiplere dayandırmak amacıyla, sömürül-

mesini veya kötüye kullanılmasını" yasaklıyordu.[89] Hakim elit için 24. Madde hem Kemalist reformlar, hem de sistemin seküler niteliği açısından elzemdi. Refah, sınırları tanımlı dini özgürlüğün ikiyüzlülüğüne dikkat çekiyor ve partisini Batı tipi laikliğe karşı mücadelenin ön saflarına yerleştiriyordu. Erbakan, sert üslubuyla bilinen Genel Sekreter Oğuzhan Asiltürk, ve partinin dış politika platformunun mimarı, aynı zamanda kendi ifadesiyle bir ılımlı olan Abdullah Gül gibi partinin önde gelen kişileri, arzularının ABD, İsviçre, Büyük Britanya, ve diğer Batı demokrasilerinde vatandaşların sahip olduğu dini hakları Türklere de vermekten ibaret olduğunu bildirmişlerdi.[90] Erbakan'ın deyişiyle, Türkiye Batılı ortakları arasında biricikti, zira devlet "halkın ibadet etme biçimlerini engelliyordu"[91] 24. Maddede sıralanan kişisel özgürlükleri kullanan Refah, hükümeti -ve hakim eliti- İslamcıların ilke ve uygulama arasında devasa bir uçurum olarak gördükleri şeyin hesabını vermeye çağırıyordu.

Askeri lise ve harp akademilerindeki sosyalizasyon, subaylara, silahlı kuvvetlerin Türk ulusunun öncü kuvveti olduğu ve komutanların görevinin Mustafa Kemal'in ilkelerini korumak olduğunu aşılamıştı. Bu nedenle subaylar Türkiye'nin sivil siyasetçilerini, ordunun kendi Kemalizm ve milliyetçilik bağlılığına göre değerlendiriyordu- ve bu değerlendirme de genellikle siviller geride kalıyordu.[92] Sonuçta, Refah'ın bu alanlarda İsamcıların Türkiye için en uygun hamiler olduğunu kurnazca ifade eden söylemi, subayların güçlü -fakat dışlayıcı olmayan- tepkisini çekti.

Yüksek komuta heyetleri, İslamcıların Türkiye'nin gerçek milliyetçileri ve özgül Kemalistleri oldukları iddiasını çürütmeye çalışırken, Refah'ın sandıklarda elde edebileceği zaferin potansiyel acı sonuçları konusunda uyarılarda bulundu. Askeri kurum Cumhuriyetin tarihine dayandırılan hakim söylem aracılığıyla, Türklere, bizzat Mustafa Kemal'in izinden giden subayların modern Türkiye'nin niteliği olan ilerlemecilik ile Osmanlı Devletinin dini gericiliğine dönüş arasında durduğunu hatırlattı. 1995 seçimlerinin hemen öncesinde Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, "Türk silahlı kuvvetlerinin demokratik ve laik bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük sigortası olduğunu" ilan ettiğinde, -üzeri kapalı da olsa- seçmenleri etkilemeye çalışmıştı.[93]

Ordudan gelen diğer tepkiler, Karadayı'nınki kadar diplomatik değildi. Yüksek rütbeli subayların Türk resmi kurum basınında anonim biçimde yayınlanan açıklamalarında, Erbakan ve kadrosu Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana elde edilen inanılmaz başarıları tersine çevirmeye çalışmakla suçlanıyor; Refah, Orta Doğu'daki "dini fanatiklerle" ilişkilendiriliyordu.[94] Bu anlamda, Türkiye'nin komşusu İran İslam Cumhuriyeti müsait ve sıkça referans verilen bir şeytandı. 1996-1997 kışında pek çok Türk her akşam saat 20.30'da ışıklarını bir dakikalığına söndürerek, Erbakan ve Refah'ı protesto etmek için "aydınlık için bir dakika karanlık" adı verilen eyleme katıldı. Laik ilkeleri desteklemek adına gerçekleştirilen bu eylem subaylar Refah'ı Başbakanlıktan atmak üzere baskı uygulamaya başladığın-

da, Genelkurmay'a manevra alanı sağlamış oldu. Yine de İslamcıların önderliğindeki hükümetin ilk altı ayında subayların Refah'a tepkisi büyük ölçüde dolaylı yollardan gösterildi.

Rejim Savunması ve Askeri Anklavın Tehdit Algısı

Refah'ın ekonomi, dış politika ve güvenlik politikası, Türkiye'nin devlet aygıtı ve Kemalizm ile milliyetçilik konularındaki karşı söylemi, Türkiye'nin yüksek rütbeli komutanları için bir tehditti. Yine de resmi kurumun politikalarına karşı muhalefetleri, orduyu kışlasından çıkarmadı. Subaylar ve sivil müttefikleri İslamcıların siyasi gündemlerini öylesine başarıyla denetim altında tuttular ki, Erbakan'ın bu alanlardaki hedeflerinden bir tanesi dahi gerçekleşemedi. Parti'nin başarıya ulaşabildiği bir alan, Refah'ın Türk bürokrasisini İslamcı aktivistlerle doldurma projesiydi.

Askeri anklav bu faaliyeti, Kemalist siyasi düzen için çok ciddi bir tehdit olarak algılıyordu.[95] Osmanlı devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir süreklilik varsa, o da, yönetici elitin siyasi projelerini gerçekleştirme, besleme ve güçlendirme konusunda bürokrasinin oynadığı önemli roldü.[96] Cumhuriyetin kuruluşunun hemen ardından askeri görevliler önemli bürokratik pozisyonları doldurmuş, fakat zamanla yeni Cumhuriyet bürokrasisi şekillendikçe Mustafa Kemal'in idealleriyle aşılanmış olan sivil memurlar bakanlık ve devlet kurumlarındaki pozisyonlara getirilmişlerdir. Bürokrasi, Kemalist siyasi düzenin korunması ve işle-

yişi bakımından vazgeçilmez bir konuma yerleşmiştir. Rejimin nihai sorumluluğu subay heyetlerinin elinde bulunsa da, ordunun doğrudan yönetime karışmak istemeyişi, bürokrasinin, subayların siyasi gelişim için uygun bulduğu yolun dışına çıkıldığına dair bir hisse kapılmaları durumda savunmanın birinci kademesini oluşturacağı anlamına geliyordu.

Pratikte bu düzenleme belirli bir ideolojik uyum derecesinin varlığını gerekli kılıyordu, bu da bürokrasinin kıdemli üyeleriyle sınırlandırılmıştı.[97] Her ne kadar yargı -yargıçlar da dahil- Kemalist projelerden sapmalara karşı tetikte beklenerek korunsa da, aynı şey eğitim, din işleri, ve hatta iç güvenlik bürokrasileri için söylenemez. Dolayısıyla, inançlı karşı elitlerin devlet yapılarına sızması, askeri elit ve onların sivil müttefikleri için kaygı nedeni olmayı sürdürüyordu; İslamcıların önderliğinde kurulacak bir hükümetin yüksek rütbeli subayları bu kadar endişelendirmesinin nedenlerinden bir tanesi de buydu.[98]

Bu o kadar da haksız bir kaygı değildi. Erbakan, Refah aktivistlerini kilit önemdeki bürokratik görevlere yerleştirmek gibi bir niyeti olduğunu inkar etmiş, hatta Başbakanlık ofisindeki çalışanları dahi değiştirmediğini söylemişti. Fakat İslamcılar bir yandan bu inkarla çelişen girişimlerde bulunuyordu.[99] Bunlardan ilki, parti aktivistlerini sivil hizmetlerdeki görevlere getirmeye değil de, halihazırda bürokraside görevli olan kişilerin bağlılığını kazanmaya dönüktü. Erbakan'ın Başbakan olarak gerçekleştirdiği ilk işlerden biri, Türk memurlarının maaşlarına %50 zam yap-

mak oldu.[100] İkincisi, Erbakan ve yeni siyasi iktidar göreve geldikten birkaç ay sonra uzun süredir partinin aktivistleri olan kişileri, Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, İmar ve İskan Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk Elektrik Kurumu, Milli Elektrik Dağıtım Şirketi, Petrol ve Boru Hattı Taşıma Şirketi ve TÜBİTAK gibi önemli Bakanlıkların ve devlet kuruluşlarının başına getirmek için uğraştı.[101]

Üçüncü olarak, Refah çok da incelikli olmayan biçimde İslami siyasete karşı düşmanca tavırlar içinde olduğundan şüphe ettiği yargıçları ve orta düzeyli bürokratları görevden aldı. Parti, laik eğilimli yargıçları kırsal alanlara nakledip (İslamcılar bunun istifa yada emeklilikle sonlanacağına inanıyordu) yerlerine Refah'ın dünya görüşüne daha yakın hukukçuları yerleştirmeyi tasarladı. Görevleri, kamu hizmeti yasalarıyla güvence altına alınan İslamcı olmayan bürokratlar, - yoğun kavşaklarda araba saymak gibi- anlamsız işler yapmaya zorlanarak, emekliliklerini istemeleri sağlanmaya çalışıldı; böylece onlardan boşalan görevlere Refah aktivistleri getirilebilecekti.[102] Bu çabalar askeri bürokrasiyi de içeriyordu, ama Refah bu alanda çok daha küçük adımlarla ilerlemeye çalıştı. Genelkurmay'ın itirazları üzerine Milli Savunma Bakanlığı'na parti görevlilerini yerleştiremeyen Erbakan, ordunun ticaret ve silah alımı konularındaki faaliyetlerini incelemek amacıyla Başbakanlık bünyesinde bir "çalışma grubu" oluşturdu.[103] Bu Erbakan'ın Ağustos 1996'da hükümetinin "Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını belirlemek" ve "savunma sanayinin ... milli he-

deflerle uyum içinde işlemesini" sağlamak konusunda önemli bir rol oynayacağına dair yaptığı açıklama ile uyumludur.[104] Fakat bu, dönemin sivil-askeri ilişkileri bağlamında sivil iktidarın ayrıcalıkları bakımından eşi görülmemiş bir iddiaydı. 1940'ların ortalarından itibaren, Türkiye'nin silah tedarik süreci, sivillerin yönettiği Milli Savunma Bakanlığı'nı Genelkurmay'a tabi kılmıştı.[105]

Gerçekte, hüsnü tabirle 28 Şubat Süreci olarak tanımlanan şeye yol açan, Refah'ın Türk devletini stratejik noktalardan bürokrasiye sızarak ele geçireceğinin düşünülmesiydi. Bürokrasiyi kaplamak, Refah'ın öncülü Milli Selamet Partisi (MSP) de dahil Türk siyasi partilerinin kullandığı bir taktik olagelmiştir. MSP'den farklı olarak, Refah iktidardaki koalisyonun büyük ortağıydı, dolayısıyla aktivistlerini bürokrasi kademelerine yerleştirmek konusunda rakipsiz bir konumdaydı. Refah, Türkiye'nin geniş kamu hizmet alanını başarıyla doldurabilse, İslamcılar, partinin seçimlerde kazanacağı başarısından bağımsız olarak hükümet politikalarını daha uzun yıllar etkileyebilirdi.

Tehlikenin boyutu, askeri elitin gözünden kaçmadı. Emekli bir subaya göre, Refah'ın Türk bürokrasisini işgal etme stratejisi "para, ve toplumla devleti yönetmek için kimin daha doğru bir ideolojisi olduğu üzerindeki savaşın" önemli bir bileşeniydi.[106] Yüksek komuta kademeleri sadece geleneksel kaynak bölüşümünün, şimdiye dek devlet ihsanından faydalananlar -kemalist elit- yerine İslamcı seçmenleri kayıracak biçimde değişmesinden çekinmiyordu. Aynı zamanda İslamcı bağlantılı bürokratların potansiyel

olarak rejimin kurumsal altyapısının önemli parçaları olan yasa, düzenleme veya kararnameleri diledikleri gibi veya hiç uygulamayacağından da kaygı duyuyordu. Bu dönemde Genelkurmay'la yapılan tartışmalara katılan bir başka subay ise şöyle söylemişti: "İrticanın karanlık güçleri tehlikeliydi. Devlete sızarak, Türkiye'nin tüm kazanımlarını alt üst etmek istiyorlardı."[107] Konsey'in 28 Şubat toplantısından sadece bir gün önce, subayların hâkimiyetindeki MGK sekreterliği "sivil kurumların" (Refah) devlet sektörü içindeki terör ve siyasi faaliyetlerinin kombinasyonu yoluyla İslami bir devlet kurma peşinde olduğunu belirten bir açıklama yayınladı.[108] Türkiye bağlamında, İslamcılık ile terör arasında kurulan bağ genel olarak temelsizdir. Yine de ordunun ters yöndeki iddiaları, Refah'ı çökertmek için uygun bir atmosfer yaratmıştır.

Milli Güvenlik Konseyi'nin 406 no.lu Kararının sonucu olan 28 Şubat Süreci (postmodern darbe olarak da nitelendirilir), eşzamanlı olarak hem Refah'ı dışlama, hem de Türkiye'nin kurumsal düzeninin ordu ve müttefikleri lehine tutulması gayretini yansıtır. Bunun gerçekleşmesi, Türkiye'nin kurumsal düzeninin yenilenmesinden çok, var olan yasalar, kurallar ve hükümlerin vurgulanmasıyla gerçekleşecekti. Laikliği ve Kemalizm'i irticai güçlerden korumak adına ilan edilen 406 no.lu Karar, asker kökenli rejimin bütünlüğünü güvenceye almak üzere şekillendirilmişti. 18 tavsiyeden en önemlileri şunlardı:

- Yasaların laiklik ilkesi korunacak şekilde değiştirilmesi (tavsiye 1).

• Sivil sektörü besleyen önemli bir kaynak haline gelen İslami eğitim sektörü üzerinde daha çok devlet denetiminin sağlanması (tavsiyeler 2-4).

• Dini imkanların siyasi amaçlar için kullanımının yasaklanması (tavsiye 5).

• "Türk Silahlı Kuvvetlerine muhalif medya gruplarının" denetlenmesi (tavsiye 7).

• Laiklik karşıtı faaliyetleri nedeniyle ordudan atılan askeri personelin bürokraside yada kamu sektörünün diğer sahalarında istihdamının yasaklanması (tavsiye 8).

• Türk Silahlı Kuvvetlerine, üniversitelere, yargıya ve bürokrasiye "radikal sızmanın" engellenmesi (tavsiye 9).

• Siyasi Partiler Yasası, Ceza Kanunu ve Yerel Yönetimler Yasasını ihlal edenlere karşı süratle harekete geçilmesi (tavsiye 12).

• Türkiye'nin siyasi sorunlarının millet yerine ümmete dayanarak çözülmesinin önlenmesi (tavsiye 17).[109]

MGK'nın eylemleri, Erbakan ve çalışma arkadaşlarını, ya kendi ilkelerine bağlılığı, yada ordunun gazabına maruz kalmaya karar vermek zorunda kaldıkları nahoş bir pozisyona sokmak üzere tasarlanmıştı. Erbakan için ordunun tavsiyelerini uygulamak, şimdiye dek kendisinin ve partisinin (söylemsel düzeyde de olsa) savunduğu pek çok şeye karşı çıkmak anlamına gelecek ve hiç şüphesiz Refah'ın prestijini sarsacaktı. Hiçbir şey yapmadan tavsiyeleri uygulamak ise, yüksek komuta kademeleriyle başka çatışmalara davetiye çıkartacaktı. Pratikte Erbakan'ın yaptığı, ortayı bulmak oldu. 406 no.lu Kararı imzalayan Erbakan, askeri

kurumun demokratik vasıflarına üstü kapalı bir saldırıda bulunarak, MGK'nın tavsiyelerini sadece TBMM'de de onaylanmaları durumunda uygulayacağını açıkladı.

Cezayir'de olduğu gibi caddeleri tank ve birliklerle doldurmak ya da Mısır'daki gibi karşıtlarını kitlesel olarak tutuklamak yerine, Türk ordusu görev icabı hizmet etmek zorunda oldukları hükümeti çökertmek üzere bir kamuoyu kampanyasına girişti. Mart-Haziran 1997 arasında iş adamları çevresi, yargı, akademi, kadın grupları, sendikalar ve medya mensupları Ankara ve İstanbul'daki askeri üslere davet edilerek, buralarda, hükümetin ayak diremesinin aslında Türkiye'nin laik düzenini riske soktuğu konusunda uyarılar içeren sofistike multi-medya programlarına katıldılar.[110] Bu durum, sözde İslamcı militanlık konusunda sinir bozucu bir kaygıya sevk edilen bir kamuoyu yaratarak, komutanların doğası gereği antidemokratik olan Refah liderliğindeki hükümeti devirme çabaları için halk desteği sağladı.

Bu faaliyetlerle birlikte, Ankara Devlet Savcısı Refah ve liderlerine, Siyasi Partiler Yasası ve Türk Ceza Kanunu'nu ihlal etmekten çeşitli davalar açtı. Ordunun siyasi, yasal ve halk baskısının, Erbakan'ın koalisyon ortağı Tansu Çiller üzerindeki manevralarla birleşmesi Başbakan'ın zorunlu istifasına ve hükümetin 18 Haziran 1996'da sona ermesine sebep oldu. Ardından, Ocak 1998'de Refah Siyasi Partiler Yasası ve Ceza Kanununu ihlal ettiği için kapatıldı. Erbakan bir kez daha, aralarında Recep Tayyip Erdoğan'ın da bulunduğu diğer Refah liderleriyle birlikte siyasetten men

edildi.

Fakat Türkiye'nin ilk İslamcı liderliğindeki koalisyon hükümetinin bozulması ve Refah'ın kapanması, 28 Şubat Süreci'nin sona erdiği anlamına gelmez. Genelkurmay, gelecekte rejimlerine yönelebilecek başka tehditleri engellemek için, bu sürecin "gerekirse 1.000 yıl" süreceğini beyan etti. Refah önderliğindeki hükümet düştüğünden beri, askeri anklavın üyeleri 406 no.lu Karar'da yer alan en önemli tavsiyelerin uygulanmasını güvenceye aldılar. Sonuçta, örneğin 2-4 no.lu tavsiyelerle uyumlu biçimde Türk hükümeti tarikatlarla ilişkili dershanelerin, özel yurtların ve pansiyonların ya doğrudan kontrolünü eline aldı, yada bunların üzerindeki denetimini arttırdı. Öğrenci yurtlarının idaresine ilişkin 2584 no.lu yasaya aykırı davranan 12.071 kişi hakkında dava açıldı.

Artık Türk çocukları sekiz yıllık kesintisiz ilköğretime devam etmek zorundaydı ve Kuran kursları Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimine girmişti. İmam Hatip okullarında okuyan öğrenciler ise Kuran eğitimine ayrılan sürenin kısıtlanıp, matematik ya da fen gibi "seküler derslere" daha çok önem verildiği bir müfredatla karşı karşıya kaldılar. Türk kamu hizmetinin İslami okullar da dâhil eğitim sisteminden beslendiği düşünülürse, askeri kurumun tavsiyelerinin arasında eğitime vurgu yapmasının, Kemalist elitle aynı dünya görüşünü paylaşan yeni kadroların yetiştirilmesi çabasının parçası olduğu söylenebilir.

İçişleri Bakanlığı da 1998'den itibaren köktendinci faaliyetlerle ilgisi olan yerel yöneticiler hakkında soruşturma-

lar yürütmeye başladı. 1999 yılında Başbakan Bülent Ecevit bir genelge yayınlayarak, sivil hizmetlerde kıdemli memurların "hükümetin her düzeyinde köktendinci faaliyetin tüm tezahürlerini engelleme"sini talep etti. Aynı yılın sonunda yaklaşık 3.000 bürokrat İslamcı gruplarla ilişkileri oldukları gerekçesiyle cezalandırıldı. Bu çabalara rağmen, yüksek komuta kademelerindeki subaylar, İslamcıların bürokrasiye sızmalarının siyasi düzen için tehdit olmaya devam ettiğinden büyük endişe duyuyordu. Neticede, Ağustos 2000'de Genelkurmay Başkanı Kıvrıkoğlu, Ecevit hükümetinden köktendincilikle bağları bulunmakla suçlanan tüm memurların görevlerine son verilmesini sağlayacak bir "kanun hükmünde kararname" çıkarmasını talep etti. Aslında Kıvrıkoğlu'nun eylemleri, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer kararnameyi reddedince çıkan mini-siyasi krizi de hızlandırmış oldu. Fakat sonuçta ordunun önerisinde yapılan değişiklilere rağmen, subaylar şüphelendikleri bürokratların görevden alınmasını sağlayabildi, tıpkı rutin olarak köktendinciliğe duydukları ideolojik yakınlık nedeniyle subaylara yaptıkları gibi. Hatta Haziran 2001'de mahkemeler, TBMM'deki en büyük muhalif grup olan Refah'ın halefi Fazilet Partisini de, "laiklik karşıtı faaliyetin merkezi olma" suçlamasıyla kapattı.[111] Bu şekilde devletin otoriter kurumları Kemalist elitin Türkiye'nin hâkim siyasi düzenine yönelik bir tehdit olarak algıladığı şeyin önünü başarıyla tıkamış oldu.

Avrupa Birliği ve Kemalist Reformasyon

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kasım 2002'de elde ettiği seçim zaferinin boyutu, İslamcıların kazanacağını bekleyenler için dahi şaşırtıcıydı. Fakat AKP'nin seçimlerdeki güç gösterisi, iktidara geldiğinden beri başardıklarıyla kıyaslandığında sönük kalır. Yüksek rütbeli subaylarla Kemalist rejim arasındaki organik bağlar düşünüldüğünde, İslamcı bir partinin Türk siyasi sisteminde böylesine önemli ve kapsamlı kurumsal değişikliklere gitmesi olağandışıdır. Uzmanların, ordunun tarihsel etkisini abartmış olmaları veya Genelkurmay'ın yüksek rütbeli subaylarının her zaman adanmış demokratlar olması olasıdır. Ancak askeri darbelerin ve otoriter politikaların uzun geçmişi, bu tarz olasılıkları yanlışlar. Aslında Türkiye'de AKP zaferiyle başlayan Kemalist Reformasyon doğrudan AB'nin rolü ile ilgilidir. Paradoksal biçimde, Türkiye'nin henüz tamamlanmamış olan son zamanlardaki dönüşümü, askeri kurum ve İslamcılar yüzünden değil, her ikisine rağmen gerçekleşmektedir.

TBMM, Kasım 2002'deki seçimlerden beri AKP hükümetinin desteğiyle en az yedi geniş kapsamlı reform paketini ve bir dizi önemli Anayasa değişikliğini onaylamıştır. Değişiklikler kabaca, yargı, insan hakları, ekonomi, azınlık hakları ve dış politika reformları kategorilerinde toplanabilir. Bu yasa değişikliklerinin çoğu tartışmalı değilse de, yine çoğu Türkiye'nin askerlerce kurulan rejiminin otoriter özü için tehlikelidir.

Kişisel özgürlükleri ve hakları genişletmek üzere, Türkiye'nin sivil-askeri devlet güvenlik mahkemeleri kaldırıl-

mış, yepyeni bir ceza kanunu geliştirilmiş, idam cezası istisnaya yer olmayacak biçimde kaldırılmış ve Terörle Mücadele yasasında yapılan değişikliklerle Türklerin sadece yaptıkları konuşmalar yüzünden yargılanması engellenmiştir. Basın özgürlüğü de Anayasa'da yapılan bir takım değişikliklerle güçlendirilmiştir. Kürtçe yayın ve eğitim üzerindeki engeller kaldırılmıştır. Bu reformların her biri, Türk elitinin (subay yada sivil), siyasi muhaliflerini ortadan kaldırma becerilerini parça parça etmiştir. Siyasi haklar da bariz biçimde genişletilmiştir. AKP çoğunluğundaki parlamento, Anayasanın 76 ve 78. maddelerinde de değişiklik yapmış, böylece bir siyasi partinin kapatılması ve siyasetçilerin siyasi arenadan men edilmesi zorlaştırılmıştır. Bu da, daha önce de belirtildiği gibi siyasetten men edilen ve 1998'da dini husumeti teşvik ettiği gerekçesiyle hapis cezasına çarptırılan AKP'nin karizmatik lideri Recep Tayyip Erdoğan'a siyasete dönüşün yolunu açmıştır.[112]

Reform paketleri, Genelkurmay'ın övülen özerkliğini azaltan veya ordunun tarihsel olarak siyaseti etkileyebildiği kanalları tıkayan bir dizi değişikliği de içeriyordu. Örneğin 2003 Aralık'ında Kamu Maliyesinin İdaresi ve Denetimi Yasası'nda yapılan değişiklikle ordunun bütçe dışı fonları, bilhassa Savunma Sanayini Destekleme Fonu, denetim ve kontrole tabi kılındı. Bu değişiklik aynı zamanda sivillerin denetimindeki Savunma Alt Sekreterliği'nin savunma harcamalarındaki önceliklere karar verme kapasitesini de güçlendirdi. Bu değişikliklere kadar, sivil iktidarın elindeki Milli Savunma Bakanlığı ve onun çeşitli kurumları sade-

ce Genelkurmay'ın tedarik taleplerini yerine getiriyordu. Dahası, 2004 ilkbaharında gerçekleştirilen bir Anayasa değişikliği ile ordunun Sayıştay denetiminden muafiyeti feshedildi.

AKP iktidarındaki TBMM, ordunun gücünü kullanabildiği çeşitli hükümet kurullarında da değişikliklere gitti. Askeri temsilciler, Yüksek Öğrenim Kurulu ve Radyo-Televizyon Üst Kurulu'ndan çıkartıldı. 1980 darbesinden sonra kurulan bu kurumlar, İslamcılık (irtica), Kürt milliyetçiliği (bölücülük) ve sosyalizmin üniversite müfredatları ve medyada resmi yorumun dışında ele alınmasını yasaklayan yüksek rütbeli subaylar tarafından Kemalist ortodoksiyi sağlama almak için kullanılıyordu.

Ordunun kendi arzularını sivil siyasetçilere dayatma kapasitesine ilişkin en önemli değişiklikler, Milli Güvenlik Konseyine yönelik yapılanlardı. MGK'nın kompozisyonu ilk olarak 2001 Ekim'inde yapılan bir anayasa değişikliğinde ele alındı. Bu değişiklik uyarınca, askeri temsilcilerin sayısı siviller lehine azaltılıyordu. Fakat MGK tavsiyeleri, ordu için bir avantaj olmayı sürdürecek biçimde, oylamaya değil konsensüse bağlıydı. Askeri iktidar ile sivil siyasetçiler arasındaki ilişkilerin geçmiş kalıplarına ve subayların MGK'daki üstünlüğüne bakıldığında, masanın etrafında daha çok sivilin oturmasının ordunun etkisini azaltacağına inanmak için pek az neden vardır. Gerçekte, MGK'yı "sivilleştirmenin" kozmetik bir değişiklikten pek de farkı olmadığını idrak eden ordu, böyle bir değişikliğe razı olacağının sinyallerini değişiklik hayata geçmeden bir yıl önce

vermişti.[113]

Ocak 2004'te Türk parlamentosu önceki yaz kabul edilen MGK'yla ilgili değişiklikleri uygulamaya başladı. 2001 revizyonlarından farklı olarak, yeni düzenlemeler bariz bir şekilde MGK'nin kompozisyon, işlev ve yetkilerini değiştiriyordu. Kurul'da görevli subay sayısı bire düşürülmüştü, bu göreve de Genelkurmay Başkanı gelecekti. Ayrıca MGK Genel Sekreteri olarak bir sivil atanacaktı ki, bu da o zamana dek hep kıdemli subaylara ait bir pozisyon olmuştu.[114] Önceleri, Kurulun Genel Sekreteri olarak görev yapan kişi, Genelkurmay Başkanına tabiiydi. Bu pozisyonun sivilleştirilmesi ordunun en yüksek kademedeki subayını bertaraf ediyor ve Genel Sekreteri Başbakan ile Cumhurbaşkanına tabi kılıyordu. TBMM ayrıca Kurul toplantılarının sıklığını da değiştirmiş, MGK'nın Başbakan veya Cumhurbaşkanının emriyle toplanması istenmediği sürece, ayda bir yapılan toplantıların iki ayda bir yapılacağı belirlenmiştir.

Yeni düzenlemeler açıkça MGK'nın ve MGK sekreterliğinin yetkilerini azaltmıştır. 1982 Anayasasının 118. maddesi hükümeti "Milli Güvenlik Kurulu kararlarını öncelikle değerlendirme"ye yönlendiriyordu, ancak 7. reform paketinde MGK'nın görevi "...Milli güvenlik ve devletin milli güvenlik siyasetine ilişkin tanımlar çerçevesinde devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararları almak ve gerekli koordinasyonun sağlanması için görüş tespit etmek; bu tavsiye kararlarını ve görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirmek..." olarak yeniden tanımlanmıştı. Dahası, MGK sekreterliği de

yürütme yetkilerinden arındırılmıştı ve dolayısıyla artık kendi milli güvenlik soruşturmalarını yürütme kapasitesine sahip değildi. Subayların yeni düzenlemelere uymasını garanti etmenin aracı, bütçe kontrolüydü. Sekreterliğe ayrılan fonlar Başbakan'ın denetimine verilmişti. Son olarak, yeni düzenlemeler "Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin faaliyetlerini yönlendiren" kararnameler üzerindeki gizlilik perdesini kaldırmıştı.[115]

Bu reformların Türkiye'nin 40 yıl süren AB üyeliği çabaları üzerindeki pratik etkisi çarpıcıydı. Ekim 2004'te Avrupa Birliği Komisyonu Türklerin gerçekleştirdiği kurumsal değişikliklerin AB'nin, Ankara'nın üyelik müzakerelerine başlayabilmek için uymak zorunda olduğu Kopenhag Kriterlerini karşıladığına karar verdi. Sonuçta, Komisyon Avrupa Konseyi'nin Türkiye'yle üyelik müzakerelerine başlaması tavsiyesinde bulundu ve görüşmeler 2005 yılında başladı. Türkiye'nin reform programının hızı ve kapsayıcılığı şaşırtıcı olsa da, bu dönemin asıl olağanüstü olan yönü, askeri kurumun tepkisidir. Kurulun "yok edilmesi" ile ilgili kaygılarını dile getiren MGK Genel Sekreteri General Tuncer Kılıç ve danışmanı General Mustafa Ağaoğlu dışında yüksek komuta kademelerinden bu süreci yavaşlatmak, saptırmak veya raydan çıkarmak yönünde bir hareket gelmedi.[116] Elbette bu, subaylarla hükümet arasındaki ilişkinin tümüyle uyumlu olduğunu iddia etmek anlamına gelmiyor. Genelkurmay ile Erdoğan'ın, imam hatip mezunlarının statüleri, türban ve dini kamusal alana sokmanın diğer biçimleri gibi konular hakkındaki fikirleri birbirinden

çok farklıydı, yine de Erdoğan ve hükümeti reformları TBMM'den geçirirken askeri kurum sessizliğini korudu.

AKP'nin iktidara geldiği 2002'den bu yana Türkiye'de daha demokratik politikalar için atılan bariz adımlar, Türk siyasi sisteminde olabileceklerle ilgili beklentilere kafa tutma niteliğindedir. 2004'ün erken dönemlerinde, Ankara'nın olası üyeliği konusunda pek de istekli olmayan AB'nin Genişlemeden Sorumlu Komisyon Üyesi Günter Verheugen, Türkiye'nin reformlarının "etkileyici" olduğunu açıkladı. Refah dönemi, 28 Şubat Süreci ve hakkında bir şey söylemeye gerek olmayan üç askeri darbeden sonra, İslami bir hükümet ve parlamentonun askeri kurum için bu kadar önemli görünen siyasi kontrol kurumlarını yerle bir edeceği düşünülemezdi. Ne var ki Türkiye'nin 1997 ve 2002'deki siyasi düzeni arasında önemli bir fark vardır. Bu beş yıl içerisinde AB sadece Türk dış politikası için değil, iç siyaset için de oldukça önemli bir unsur haline gelmiştir. Avrupa Konsey'inin Aralık 1999'da Helsinki'de toplanan Zirvesinde AB müzakere adaylığı için davetiye önermiş, Bülent Ecevit hükümeti de kabul etmişti. Türkiye'nin Avrupa ile üyelik anlaşmasının 1963 yılına dayanmasına ve Brüksel'le 1995 yılında Gümrük Birliği Anlaşması imzalamış olmasına karşın, Helsinki'deki mutabakat Türkiye'nin nihayet Avrupa'nın herkese açık olmayan kulübüne üye olarak kabul edilebileceğinin ilk somut işaretiydi.

Avrupa Birliği Türkiye ile ilişkisinde sık sık ikiyüzlü davranmışsa da, AB üyeliğinin gereklilikleri Anadolu'da daha liberal bir demokrasinin sağlamlaştırılmasıyla ilgili ümitleri

arttırmıştır. AB üyeliği ile özdeşleştirilen maddi ve siyasi faydalar Avrupa'nın talep ettiği reformları destekleyen geniş bir seçmen kitlesi yaratmıştır. Süreç ilerledikçe, hem Başbakan Erdoğan, hem Dışişleri Bakanı Abdullah Gül reformların hızla yasalaşıp uygulamaya konmasının doğrudan Türkiye'nin AB adaylığı ile ilgili olduğunu açıkladı. Hükümetin reform dürtüsü detaylarının ötesinde, AB projesi ülkenin gelecekteki siyasi yörüngesi için çok daha etkileyici ve önemli bir şey yaratmıştır: en önemli siyasi aktörleri olan İslamcılar ve subayların çıkarlarında değişiklik ve kısıtlamalar.

Bir zamanlar Batı'dan yakınan İslamcılar, şimdi AB üyeliğini Türk siyasi gelişiminin hayati bir bileşeni olarak görüyor. Batı'ya karşı üzeri hafif örtülü bir düşmanlık, Erbakan ve onun dönemindeki politikacıların özelliğiydi, ne var ki İslamcıların daha genç nesli de Batı karşıtı bir söylem kullanmışlardır. Birinci AKP hükümetinin Başbakanı ve reform girişimlerinin mimarı olan Abdullah Gül, Şubat 1995'te Milliyet gazetesine şöyle bir açıklamada bulunmuştu: "Adaletsiz davranışlar karşısında sessiz kalamayız. Umuyoruz ki onlar [Avrupa ve ABD], bizim halktan aldığımız desteği fark edince daha çok anlarlar. Eğer Batılı ülkeler çıkarlarımızı ve haklarımızı gasp etmişse, doğal olarak onları geri almak için gayret göstereceğiz, bu onların çıkarlarının zarar göreceği anlamına gelse bile. Sahip oldukları her şeyi kaybetmek istemeyeceklerine inanıyoruz, bu yüzden mantıklı bir yaklaşım geliştireceklerdir."[117]

Yine de AB üyeliğinin vaat ettiği faydalar, Gül, Erdoğan

ve AKP içindeki taraftarlarını Batı karşıtı sloganlarını terk etmeye ve kendilerini Avrupa'daki Hıristiyan Demokratların benzerleri olarak resmetmeye teşvik etti. Resmi olarak 1969'dan beri aktif siyasetin içinde bulunan İslamcı kampın içinde yaygın olan Batı karşıtı fikirler düşünüldüğünde, Türkiye'nin İslamcılarının bugünkü Avrupa yanlısı duruşu, çarpıcı bir değişimdir.

Türkiyeli İslamcıların devletin siyasi kontrol mekanizmalarına uyması beklenen onca yıldan sonra, AKP'nin liderleri AB üyeliğini Kemalist reformasyonu hızlandırmanın en iyi aracı olarak gördüler. AB üyesi bir Türk devleti, devleti dini işlerin içine sokmakla kalmayıp, din özgürlüğü adına dini pratiklerin kimi unsurlarına sınırlandırmalar getiren laik sistemi kaldırmak zorunda kalacaktı. Din meselesinin ve bununla bağlantılı olarak vicdan ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin diğer zorlukların çözülme potansiyeli, İslamcıları büyük şirketler, kendilerini uzun süredir Avrupalı olarak tanımlayan kozmopolitan seçkinler ve AB üyeliğini destekleyerek daha büyük bir refaha ulaşmayı hayal eden sıradan Türklerin oluşturduğu koalisyona katılmak, hatta onu yönetmek konusunda teşvik etti.

AB üyeliği sözü, Türkiyeli İslamcıların arzularını değiştirdiği kadar, ülkenin diğer önemli siyasi aktörü olan Genelkurmay'a da sınırlandırmalar getirmiştir. Kopenhag kriterlerinin en önemli ve tartışmalı boyutlarından bir tanesi, AB'nin ordunun Türk siyasi sistemiyle ilişkisinde değişiklik talep etmesiydi. Dolayısıyla, askeri kurum kendisini oldukça münasebetsiz bir durumda buldu. Eğer subaylar AB

reformlarına karşı çıkmayı tercih etseydi, Kemalizm'in modernleşme ve demokrasi gibi ilkelerine duydukları bağlılığın sahte olduğu düşünülebilir, böylece İslamcıların son on yılın geri kalan kısmında öne sürdükleri, demokratik, modern ve laik Türkiye'nin savunucularının kendileri olduğu iddiası doğrulanmış olurdu. Böylesi bir senaryonun gerçekleşme olasılığı küçümsenmemelidir. Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türk ordusunun prestiji, büyük ölçüde yüksek komuta heyetlerinin kendilerinin modernleşmenin öncüsü olduğunu iddia etmelerine bağlı olmuştur. İslamcıların Batılılaşmanın aktörleri olarak görülen subayların yerini alması, sadece şaşkınlık uyandıran bir ironi olmakla kalmaz, aynı zamanda Avrupa'nın talep ettiği reformları destekleyen Türklerin çoğunluğu ile ordunun arasına bir uçurumun girmesine de neden olabilirdi. Sonuç, komuta heyetlerinin saygınlığı azalırken, sivil iktidarın saygınlığının artması olurdu, bu da subayların özerk biçimde hareket etmesini, siyasi arenayı etkilemesini ve siyasi düzeni korumasını hayli zorlaştırırdı.

Neticede komutanlar süreci kontrol altında tutabilecekleri inancıyla, AB reform programının belirli unsurlarını onaylamayı seçtiler. AKP'nin 2002 yılında seçilmesi ile Avrupa Komisyonu'nun 2004'te Türkiye'nin üyelik müzakerelerine başlamasını tavsiye eden raporu arasında geçen sürede birçok yüksek rütbeli subay, kamuoyuna ülkelerinin "özel koşulları" hakkında açıklamalar yaparak, AB'nin Ankara'dan çok şey talep ettiğini ve reformların hız kesmesi gerektiğini ifade etti.[118] Fakat subayların siyasi arena-

yı idare etme kapasitelerini aşan AB uyum programının yol açtığı olaylar silsilesiyle ilgili hesapları tutmayacaktı. Örneğin, ilk reform paketlerinin hızı ve sürecin sürdürülmesi için içeride ve dışarıda yapılan baskılar, subayların sonraki reformları - özellikle Milli Güvenlik Konseyi ile ilgili değişiklikleri- alt üst etmesini veya toptan engellemesini zorlaştırdı. Bu reformlar, tamamen yok etmese de ordunun siyasete nüfuz etme, manipüle etme veya müdahale etme becerisini belirgin bir biçimde azaltmıştır.

Türkiye'deki ulusal güvenlik devleti iyice yerleşik olsa da, Avrupa Birliği'nin taleplerinin Ankara'da belirgin ve umut verici değişiklikleri zorladığı açıktır. Subaylar özerkliliklerinin ve etkilerinin niteliklerini yitirmemiştir. Örneğin Genelkurmay, sivil Savunma Bakanı'nın denetimi dışında kalmayı sürdürmekte ve subaylar komuta heyetleri içindeki terfi ve emeklilik ayrıcalıklarını korumaktadır. Daha da önemlisi, silahlı kuvvetlerin hizmet kurallarını belirleyen İç Hizmet Kanunu (1961) halen yürürlüktedir. İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi Türk ordusunun ana misyonunu Cumhuriyetin ve "Türk Anavatanının" korunması olarak tanımlar. 85. madde ise "Silahlı Kuvvetler, gerekirse güç kullanarak ülkeyi iç ve dış tehditlere karşı korur" demektedir.[119] Sivil-askeri ilişkilerin geçmiş kalıplarına bakılırsa, yüksek komuta heyetlerinin tamamıyla sivil iktidara tabi olmasına ve kendi kendine belirlediği siyasete müdahale etme hakkından feragat etmesine zaman vardır, yine de AB teşviki ve taleplerinin Anadolu'daki demokratik uygulamaları daha da derinleştirecek uygun koşulları şekillendirdiği açıktır.

NOTLAR

1 Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy, Osmanlı güçlerinin 1. Dünya Savaşı'nın sonunda dağılmasını izleyen dönemde Mustafa Kemal'in en yakın milliyetçi silah arkadaşlarıydı, fakat milliyetçi subayların içinde ve arasındaki siyasi rekabet, Mustafa Kemal'in Karabekir ve Ali Fuat'la ters düşmesine neden oldu. Bu iki subay, Yunan, Fransız, İngiliz ve İtalyan güçlerini Anadolu'dan çıkarmak için yürütülen askeri kampanyada rol oynamış olsa da, bu amaca ulaşıldıktan ve Türkiye Cumhuriyeti ilan edildikten sonra, siyasi bir rol üstlenmediler.

2 Yüksek rütbeli Osmanlı askeri komutanları, Mustafa Kemal'in milliyetçi projesini desteklemek konusunda ayrılmışlardı. Bazı subaylar (genelde daha yaşlı ve emekli olanlar) Sultan'a sadık kalmış, diğerleri ise milliyetçi mücadelede hangi tarafın üstün geleceğini görene kadar hiç bir tarafa bağlı olmamayı tercih etmişti. Bazı subaylar da potansiyel yıkıcı bir kardeş kavgasından kaçmak için görevlerinden istifa etmişti.

3 Hocalardan gelen bu öneri, TBMM'de büyük tepkilere yol açtı. Tepki gösterenler arasında, söylendiğine göre Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili çekincelerini ifade eden Mareşal Fevzi Çakmak gibi, Mustafa Kemal'in en yakın silah arkadaşları da bulunuyordu. Yine de teklif tam ittifakla kabul edildi.

4 Bugün Kemalist reform olarak kabul edilen şeylerin tam envanteri için bkz. Binnaz Toprak, "The Religious Right," Turkey in Transition: New Perspectives içinde, (Der.) Irvin C. Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Oxford University Pres, 1987), 223.

5 Şerif Mardin, "Religion and Secularism in Turkey," in The Modern Middle East, (Der.) Albert Hourani, Philip Khoury, ve Mary C. Wilson (Berkeley: University of California Press, 1993), 363-365.

6 James Brown, "The Military and Society: The Turkish Case," Middle Eastern Studies 25, no. 3 (Temmuz 1989): 387.

7 Aktaran, Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, 2. Baskı (New York: Oxford University Press, 1968), 256.

8 Ibid.

9 Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası 68-70. maddeler, gayrı-resmi çeviri, ABD Büyükelçiliği, Ankara, 26 Aralık, 1944.

10 Bkz. Andrew Mango, Atatürk: The Biography of the Founder of Mo-

dern Turkey (Woodstock, NY: Overlook Pres, 1999), 19. bölüm.

11 1924 Anayasasının 51. maddesi

12 1924 Anayasasınn 2. maddesinde 1928 yılında yapılan değişiklik

13 Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasasının 56 ve 57. maddeleri, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete 10859, 20 Temmuz 1961.

14 1961 Anayasının 147. maddesi

15 1971 darbesi yeni bir Anayasayla sonuçlanmamıştır.

16 1980-83 döneminin Milli Güvenlik Konseyi, 1961 Anayasasıyla kurulan aynı isimli danışma kurulundan farklıdır.

17 Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, Giriş, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete 17874, 20 Kasım 1982.

18 İlkay Sunar ve Binnaz Toprak, "Islam and Politics: The Case of Turkey," Government and Opposition 18, no. 4 (1983): 426; Şerif Mardin, "Ideology and Religion in the Turkish Revolution," International Journal of the Middle East Studies 2 (1971): 208.

19 Feroz Ahmad, "Politics and Islam in Modern Turkey," Middle Eastern Studies 27, no. 1 (Ocak 1991): 7.

20 1982 Anayasasının 69. maddesi

21 5, 78 ve 90. maddeler muhalif politikaları sınırlandırmak ve açıkça "komünist partileri; etnik ayrılıkçılık, dini ayırımlar ve ırk farklılıklarına dayalı siyaset yapan partileri" yasaklamak için tasarlanmıştır. 66, 91 ve 92. maddeler Anayasa'nın siyasi partilerin yardımcı kollar ve "kulüp, dernek, sendika, kooperatif, vakıf, mesleki ve profesyonel örgütler" açmalarını yasaklayan maddelerini ayrıntılandırır. Apolitik kalması gereken bu tarz örgütlerin siyasi partilere mali destek sunması da yasaklanmıştır. 96. maddeye göre yeni kurulacak partiler, daha önce yasaklanan partilerin isim ve sembollerini kullanamazlar. 97. madde ise tüm partilerin MGK kararlarına uymak, hatta bu kararları eleştirmek ya da onlara karşı çıkmaktan geri durmak zorunda olduğunu ifade eder. 1982 Anayasası; ayrıca bkz. 2820 no.lu yasa: Siyasi Partiler Yasası, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi 18027, 24 Nisan 1983; İlter Turan, "Political Parties and the Party System in Post-1983 Turkey," State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980's içinde, (Der.) Metin Heper ve Ahmet Evin (Berlin: deGruyter, 1988), 69.

22 Ümit Cizre Sakallıoğlu, "Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey," International Journal of Middle East

Studies 28, no. 2 (Mayıs 1996): 251 n. 60. TBMM, 163. maddeyi 1991'de kaldırdı. Bu adımın önemi yadsınamayacak olsa da, 1983 yılının Siyasi Partiler Yasası ve 1991 yılında çıkarılan Terörle Mücadele Yasası'nın, 163. maddeninkine benzer hükümleri olduğunu belirtmek gerekir.

23 Türk Ceza Kanunu 312. madde, aktaran Nilüfer Narlı, "The Rise of the Islamist Movement in Turkey," MERIA Journal 3 (Eylül 1999): n. 12.

24 Yasaklanan Demokrat Parti'nin destekçileri (yani Türk seçmeninin yaklaşık yarısı) Kurucu Meclis'e katılmaktan men edilmişti.

25 James Brown, "The Military and Society: The Turkish Case," Middle Eastern Studies 25, no. 3 (Temmuz 1989): 388.

26 1982 Anayasasının 104. maddesi

27 1982 Anayasasının 105. maddesi

28 Cumhuriyetin ilk 30 yılı boyunca askeri kurumun iktidarı, formel yasal kurumlardan ziyade, çoğu subayın, aralarında en önemlisi Cumhurbaşkanlığı olan çeşitli etkili pozisyonlara getirilmesine dayanmıştır. 1924 Anayasası'nın 40. maddesi silahlı kuvvetlerini TBMM himayesine verse de, bu yetkiler Cumhuriyet'in ilk 27 yılı boyunca Cumhurbaşkanına, yani o dönem için Türk askeri anklavının liderleri konumundaki Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'ye devrediliyordu. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da aralarında bulunduğu diğerleri, bu organın resmi üyesi olmasalar da Bakanlar Kurulu'nda bariz nüfuza sahipti. Ayrıca, daha önce de belirtildiği üzere subaylar, yasama organındaki görevleri süresince komutanlık yapmaktan men edilerek TBMM'deki bir çok sandalyenin de sahibi olmuşlardı.

29 1961 Anayasasının 111. maddesi. Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Savunma Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve (bir subay olan) MGK Genel Sekreterinden müteşekkildi.

30 Feroz Ahmed, The Making of Modern Turkey (New York: Routledge, 1993), 130.

31 Ibid.

32 Türk Silahlı Kuvvetleri "Defense White Paper 2000," www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKitap.htm#WHITE%20PAPER.

33 Mehmet Ali Birand, Shirts of Steel: An Anatomy of the Turkish Armed Forces (Londra: I. B. Tauris, 1991), 22. 1980'lerde Türkiye'nin önde gelen gazetecilerinden Birand, eşi görülmemiş biçimde, Türk Harp Akademileri ve Fakültelerine erişim sağladı. Shirts of Steel, Türkiye'nin gelecekteki subaylarının eğitimi ve sosyalizasyonuyla ilgili (Türkçe ve İngilizce'de) eldeki tek değerlendirmedir.

34 Ecevit Denies Claims of Interfering in Military Assignments," 5 Temmuz 1998 www.turkpulse.com/armed.htm

35 Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı (Türkçe), n.d.

36 Yavuz, "Cleansing Islam," 40.

37 Aralarında Metin Heper, Aylin Güney, Fuat Keyman, Jacob Landau ve Dankwart Rostow'un da bulunduğu kimi uzmanlara göre Türk askeri kurumunun demokratik vasıflarını belirleyen kilit bir faktör bulunmaktadır. Türk ordusu her müdahalesinden sonra hükümetin dizginlerini sivil temsilcilere bırakmıştır. Bu durumdan yola çıkan uzmanlar, Türk komuta heyetlerinin demokrasinin ilkelerini içselleştirmiş oldukları sonucunu çıkarmıştır. Heper ve Güney, Türkiye'nin yüksek rütbeli subaylarının demokratik vasıflarını gösterme çabasıyla kaleme aldıkları makalede (The Military and Democracy in the Third Turkish Republic") eski Genelkurmay Başkanları Kenan Evren ve Doğan Güreş'in anı ve açıklamalarını incelemişlerdir. Her iki komutanın da inançlı birer demokrat izlenimi uyandırdıkları inkar edilemez belki, ama eylemleri bambaşka bir şeyi ortaya serer. 1970'lerde Türkiye'yi sarsan siyasi şiddet göz önünde bulundurulduğunda, çok da sorumsuz bir davranış olarak değerlendirilemeyecek olan 1980 müdahalesinin lideri Kenan Evren, Türk toplumunu baştan başa depolitize edilmesine de başkanlık etmişti. 1990'ların başı ve ortalarında Genelkurmay Başkanlığı yapan Güreş ise, orduya yönelik sivil eleştirileri dikkate almama eğilimiyle dikkat çekmiş ve Türkiye'nin milli güvenlik politikasının belirlenmesinde askeri kurumun özerkliğini hararetle savunmuştu.

38 Harp Akademilerinde okutulan bir ders kitabına göre, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin tüm komutan, subay ve NCO'ları, Atatürk ilkelerine bağlılıklarıyla uyumlu olacak biçimde görev ve sorumluluklarını yerine getirirken siyasete müdahale ve siyasete gerçekten katılma ve siyaset dışı ile siyaset üstü olma arasındaki farkların ayırdında olacak şekilde eğitilmeliydi." Bkz. Shirts of Steel, 86.

39 Kamuoyu araştırmaları, ordunun emniyeti ve bürokrasinin çeşitli bileşenlerini olduğu kadar Türkiye'nin sivil siyasi elitini de kat kat geride bırakarak, en güvenilen devlet kurumu olduğunu gösterir. Örneğin, bkz. Fikret Adaman, Ali Çarkoğlu ve Burhan Şenatalar'ın Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı için yaptığı araştırma sonuçları, www.tesev.org.tr/eng/events/corrp27feb2001.php; Üstün Ergüder, Yılmaz Esmer ve Ersin Kalaycıoğlu, Türk Toplumu Üzerine Bir Değerlendirme (İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 1991), 22; Hürriyet araştırması, 16-22 Haziran, 1997.

40 Ergun Özbudun, Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation (Bouldner: Lynne Rienner Publishers, 2000), 151.

41 Bir Türk subayıyla röportaj, Washington, DC, 9 Ağustos, 2001.

42 Geniş kapsamlı bir tartışma için bkz. Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Sosyal Etüdler Vakfı, 2000).

43 1990'lar boyunca Türkiye'nin en açık sözlü subaylarından olan General Çevik Bir, Sincan Belediye'sinin 1997 başlarında düzenlediği "Kudüs Gecesi"nin hemen ardından Washington DC'deki bir dinleyici kitlesine yaptığı açıklamada şöyle söylemişti: "Biz [Türk Silahlı Kuvvetleri] laik sistem ve demokrasinin güvencesiyiz." "Bir: Divan-ı Harp Arzulanabilir", Milliyet, 24 Şubat, 1997. Bu tarz basın açıklamalan dışında, ordu -Milli Güvenlik Politikası belgeleri aracılığıyla- düzenli olarak "dini radikalizmin" Devlete yönelik "yakın bir tehdit" olduğunu ifade etti. Bkz. Lale Sarıibrahimoğlu, "Military Prepares a New National Security Policy Document", Turkish Daily News, 8 Ağustos, 2001; ayrıca bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri, Beyaz Kitap 2000." General Özkök, Nisan 2005'de Harp Akademileri Komutanlığı'na hitaben yaptığı konuşmada "köktendincilik ve Kürt ayrılıkçılığını" Türk birliğine yönelik en büyük iki tehdit olarak sıraladı. Bu, Türk siyaseti bağlamında subayların sivil, İslamcı hükümeti bazı sınırların dışına çıkmaması konusunda uyarması anlamını taşır.

44 "Türk-İslam Sentezi" ile ilgili kapsamlı bir tartışma için bkz. Gökhan Çetinsaya, "Rethinking Nationalism and Islam: Some Preliminary Notes on the Roots of 'Turkish-Islamic Synthesis' in Modern Turkish Political Thougt," The Muslim World 89, no. 3-4 (Temmuz-Ekim 1999): 350-376.

45 Ümit Cizre Sakallıoğlu, "Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey," International Journal of Middle East Studies 28, no. 2 (Mayıs 1996): 231.

46 Bu vizyon, Necmettin Erbakan'ın 1960'larda başlayan Milli Görüş hareketinin felsefesine dayanır. Genel olarak bu hareketin kılavuz ilkeleri, dini değerlere dönüş çağrısı yapmış, Türk kültürünü vurgulamış ve Osmanlı iktidarının doruğunu hatırlatmıştır. Bu zeminde Refah, Türklere özgürlük, saadet, güvenlik, demokrasi ve ahlaki ve maddi ilerleme vaat etmiştir. Parti'yi eleştirenler programı tutarlı olmaktan uzak, naif ve sorumsuz, hatta tehlikeli bulmuştur. Yine de Refah'ın hasımları İslamcıların platform ve politikaların düşmanlarının olduğunu varsaydıklan her şey olsa bile, bunun programın duygusal ve etkili bir karşıt söylem olarak etkisini azaltmadığını göremeşlerdir.

47 Türkiye'nin ISI deneyimine dair kapsamlı bir inceleme için bkz. John Waterbury, Exposed to Innumerable Delusions: Public Enterprise and State Power in Egypt, India, Mexico, and Turkey (New York: Cambridge University Press, 1993).

48 Henri Barkey 1980 darbesinin ekonomik reform paketini kurtardığını söylerken, ilginç bir örnek sunar. Turgut Özal'ın geliştirdiği bu politikalar aslında 1980 yılının Ocak ayında uygulamaya sokulmak üzere önerilmişti, ancak dönemin siyasi mücadeleleri gerçekleştirilmelerini önce erteledi, ardından da tehlikeye attı. Bkz. Henri J. Barkey, The State and the Industrialization Crisis in Turkey (Boulder: Westview Pres, 1990), 180.

49 Haldun Gülalp, "Political Islam in Turkey: The Rise and Fall of the Refah Party," The Muslim World 89, no. 1 (Ocak 1999): 27

50 M. Hakan Yavuz, "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey," Comparative Politics 30, no. 1 (Ekim 1997): 72.

51 "RP Explains Its 'Just Order'," çev. Foreign Broadcast Information Service, 5 Aralık, 1995, 1-2; ayrıca bkz. Necmettin Erbakan, Adil Ekonomik Düzen, (Ankara: Semih Ofset Matbaacılık, 1991).

52 Bkz. Ernst B. Haas, Nationalism, Liberalism, and Progress: The Rise and Decline of Nationalism, vol. 1 (Ithaca: Cornell University Press, 1997).

53 Sami Zubaida, "Turkish Islam and National Identity," Middle East Report 199 (ilkbahar 1996): 12.

54 Jenny B. White'ın iddia ettiği üzere, 1990'larda Refah partisi tarihsel olarak Türk solunun doldurduğu yeri almıştı. Bkz. Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics (Seattle. University of Washington Pres, 2002).

55 "Erbakan Favors Islamic Union over European Union," Turkish Daily News, 16 Şubat, 1995.

56 "RP Explains Its 'Just Order'," 4.

57 "Erbakan Reads Government Program At Assembly;" TRT Ankara Televizyonu, 3 Temmuz 1996, çev. Foreign Broadcast Information Service, 5 Temmuz 1996.

58 Birand, Shirts of Steel, 147-153.

59 Serdar Şen, Silahlı Kuvvetler ve Modernizm (İstanbul, 1996), 159-162.

60 Semih Vaner, "The Army," Turkey in Transition: New Perspectives içinde, (Der.) Irving C. Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Oxford: Oxford University Press, 1987), 253.

61 Karabelias, "Evolution of Civil-Military Relations," 140-141.

62 Batılı bir resmi görevli ile röportaj, Ankara, 22 Haziran, 2000.

63 Ömer Taşpınar, "Kemalist Identity in Transition: A Case Study of Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey" (Doktora Tezi, Johns Hopkins School of Advanced International Studies, 2001), 217.

64 Turkish Nationalism, Islamic Movement, and Muslim Identity- Case Study. Necmettin Erbakan and the Turkish Welfare Party," UASR Bölgesel Rapor 2 (Springfield, VA: UASR Publishing Group, 2000), 9-10.

65 Gülalp, 28; Murat Çemrik, "The Unnoticed Face of the Milli Görüş Movement (MGM): Nationalism," yayınlanmamış metin (n.d.)

66 Konuşmanın tam metni için, bkz. Yeni İstanbul, Yeni Türkiye, Yeni Dünya, 10 Ekim, 1993, 71-77.

67 Libya ziyareti bir çeşit fiyaskoydu. Refah lideri'nin Trablus'a gelmesinin birincil nedeni Arap ve Müslüman dünyasıyla daha yakın ilişkiler kurmak olsa da, Kaddafi Erbakan'ı şaşırtmıştı. Türk Başbakanı ve heyetinin gidişi esnasında yapılan seremonide, Kaddafi konuklarına Türkiye'nin Kürt azınlıklarına yaptığı muamele konusunda ders vermeye kalkıştı. Türkiye'nin resmi kurum gazeteleri bu olayı, duydukları sevinci gizleme ihtiyacı hissetmeden duyururken, habere Libya Uluslararası Havalimanında Kaddafi'yle yan yana duran, huzursuz ve yüzü kızarmış bir Erbakan fotoğrafını eklemekten de geri kalmadılar.

68 İç Hizmetler Kanunu'nun (1961) 85. maddesi "Silahlı Kuvvetler, vatanı gerekirse güç kullanarak iç ve dış tehlikelere karşı savunmalıdır" demektedir.

69 Eski bir üst düzey hükümet görevlisi ile röportaj, Ankara, 6 Haziran, 2000.

70 Örneğin, bkz. Hale, Turkish Politics and the Military; Metin Heper ve Aylin Güney, "The Military and Democracy in the Third Turkish Republic," Armed Forces and Society 22, no. 4 (yaz 1996): 619-642; Aylin Güney, "The Military, Politics and Post-Cold War Dilemmas in Turkey," Political Armies: The Military and Nation Building in the Age of Democracy içinde, (Der.) Kees Koonings ve Dirk Kruijt (Londra: Zed Book, 2002), 162-175.

71 Henri J. Barkey ve Graham E. Fuller, Turkey's Kurdish Question (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 1998), 139-140.

72 Erbakan'ın özel olarak Güneydoğudaki çatışmaları çözmenin, daha genel düzeyde ise Kürt etnik kimliğinin yükselmesiyle ilgili potansiyel sorunlara dikkat çekmenin aracı olarak Müslüman dayanışmasına atıfta bulunmasını değerlendiren bir Türk subay, şöyle demiştir: "Bu tarz önerileri daha önce de duyduk, hepimiz neo-Osmanlıcılık denen şeyin ne olduğunu biliyoruz. Bir işe yaramayacak." Bir Türk subayıyla röportaj, Ankara, 5 Temmuz, 2000.

73 Uygulamada, yüksek komuta kademeleri Balkanlar'dan Adriyatik ve Orta Doğu'ya kadar ülkeyi sıkıştıran bir dizi güvenlik sorununun listesini yaparak, bunları kamuoyu açıklamalarında veya resmi belgelerde beyan eder. Bu belgelerin arasında Beyaz Kitap, ve Milli Güvenlik Kavramı da bulunmaktadır. Bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri, "Beyaz Kitap 2000".

74 Erbakan yalnızca kampanya beklentisini yitirmekle kalmadı, aynı zamanda ordu Başbakan'ın -muhtemelen kasıtlı olarak- Refah destekçilerinin gözündeki itibarını sarsacak durumlara da soktu. Örneğin Erbakan, İsrail askeri görevlilerinin muhtemelen bir geçit törenini andıran Ankara ziyaretini onaylamaya zorlandı. Ayrıca Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, Başbakan'ı Dış İşleri Bakanı David Levy gibi sivil İsrail yetkilileriyle görüşmeye de zorladı.

75 Yavuz, "Cleansing Islam," 36.

76 Necmettin Erbakan. Aktaran, Hebar Abdullah, "Turks Wary of EU Membership, Islamist Welcomes Intervention," I-View, 15 Eylül,

2000.

77 "Ben Değişmedim" (Sedat Ergin'in Necmettin Erbakan'la röportajı), Hürriyet, 22 Şubat, 1996.

78 Muaffer Bal, "Erbakan: Askeri Güçler RP hükümetini hoş karşılayacak", Milliyet, 15 Aralık, 1995.

79 Milli Görüş'le ilgili bir tartışma için bkz. Birol A. Yeşilada, "The Refah Party Phenomenon in Turkey," Compararive Political Parties and Party Elites: Essays in Honor of Samuel J. Eldersveld içinde, (Der.) Birol A. Yeşilada (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999), 123-150.

80 Bal, "Erbakan."

81 Röportaj, Ankara, 5 Temmuz, 2000.

82 Hayri Birler, "Military Prosecutor Warns against RP Victory," Turkish Daily News, 28 Kasım, 1994.

83 Sezai Şengün, "Ordu Erbakan'ı İrtica Konusunda Uyarıyor," Hürriyet, 24 Temmuz, 1996.

84 Bir Türk subayıyla röportaj, Washington, DC, 10 Mayıs, 2001.

85 Erbakan ve diğer Refah liderleri az sayıda Kürt'ün bulunduğu Anadolu şehirlerindeki kitlelere seslenirken, Türk milliyetçiliği ile ilgili eleştirilerini yumuşatıyordu.

86 Dieter Bednarz ve Paul M. Schumacher, „The Country Will Explode" (Necmettin Erbakan'la röportaj), Der Spiegel, 16 Haziran, 1996, 136-140, çev. Foreign Broadcast Information Service.

87 Bal, "Erbakan."

88 Yerel politikalarla ilgili bir tartışma için bkz. White, İslamist Mobilization in Turkey

89 1982 Anayasasının 24. maddesi.

90 Refah, Beşinci Parti Kongresinde laikliğin "Amerikan yorumunu" kabul etti. Bkz. Aslı Aydıntaşbaş, "The Malaise of Turkish Democracy," Middle East Report 209 (kış 1998): 34.

91 "RP Ready for a Referendum on Constitutional Reforms," Turkish Daily News, 15 Haziran, 1995.

92 Birand, bir subayın kendisine anlattıklarını aktarır: "Bir siyasetçiyi eğitim düzeyine göre değil, ülkesi ve milletine verdiği önceliğe göre değerlendiririm. Siyasetçiler, "devlet için" bizim kadar kaygılanmazlar. Atatürk ilkelerinden bahsederler, ama sadece bizden sakındıkları yada bazı tepkilerden korktukları için...," Birand, Shirts of Ste-

el, 75-76.

93 Jenny B. White, "Pragmatists or Ideologues? Turkey's Welfare Party in Power," Current History 96, no. 606 (Ocak 1997): 30.

94 Şengün, "Ordu Erbakan'ı İrtica Konusunda Uyarıyor."

95 Partinin 1983'teki kuruluşundan itibaren Nakşibendi tarikatlarının Refah desteğinin önemli bir bileşeni olması olgusu, subayların tehdit algısını daha da güçlendiriyordu. Birol Yeşilada'nın da yazdığı gibi, "Takiyye olarak adlandırılan siyasi hakimiyet stratejileri doğrultusunda, Nakşibendiler her zaman, sermaye ve siyasi aktörler gibi güçlü kaynaklarla (gerekirse orduyla da) aynı safta yer alarak devleti içten fethetmenin gerekliliğine dikkat çekmiştir... Dahası, takkiye kuralına göre, devleti ele geçirmeye çalışan bir üyenin İslami kurallara aykırı davranması kabul edilebilir, zira söz konusu olan inananlarla İslam düşmanları arasındaki dar ul-Harb'tir"; Yeşilada, "The Refah Party Phenomenon," 139.

96 Osmanlı döneminde bürokrasinin önemi için bkz. Ahmet Ö. Evin, "Bureaucracy," Private View 1, no. 2 (ilkbahar-yaz 1996): 47-51; Mardin, "Religion and Secularism in Turkey," 347-374; ve Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?" Daedalus 102, no. 1 (kış 1973): 169-190.

97 Şerif Mardin, "Religion and Politics in Modern Turkey," Islam in the Political Process içinde, (Der.) James Piscatori (Londra: Cambridge University Press, 1983), 147.

98 Subayların bürokrasiyle ilgilenmeleri, 1950'lerde Demokrat Parti'nin CHP üyesi bürokratları görevden alarak kendi aktivistlerini yerleştirmesi sonucunda başlamıştır. DP destekçilerini men eden 1960 darbesine rağmen, parti aktivistlerini bürokratik pozisyonlara yerleştirme pratiği ileriki 30 yıl boyunca yaygınlığını korumuş, Türk siyasi yelpazesinin her noktasından (İslamcılar da dahil) temsilciler devletin idari kadrolarına yerleştirilmiştir. İlerleyen dönemlerdeki darbelerde, ve bilhassa 1980 darbesinde ordu, bürokrasinin siyasallaşmasının yıkıcı sonuçlarından duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Bkz. Ersin Kalaycıoğlu, "The Logic of Contemporary Turkish Politics," MERIA Journal 1, no. 3 (Eylül 1997): 10; Yeşilada, "The Refah Phenomenon," 130; Sencer Ayata, "Patronage, Party and the State: The Politicization of Islam in Turkey," Middle East Journal 50, no. 1 (kış 1996): 45; Sunar ve Toprak, "Islam and Politics," 430-432; MGK Ge-

nel Sekreterliği, Türkiye'de 12 Eylül: Öncesi ve Sonrası (Ankara: Ongun Kardeşler Basımevi, 1982).

99 "Transformation of the Welfare Party," Turkish Daily News, 14 Ekim, 1996.

100 Ayla Ganioğlu, "Erbakan RP Seen as Harmful to Coalition," Turkish Daily News, 15 Temmuz, 1996.

101 İsmail Küçükkaya, "İlginç Atamalar", Sabah, 11 Ağustos, 1996.

102 White, "Pragmatists or Ideologues?" 29.

103 Batılı bir resmi görevli ile röportaj, Ankara, 16 Haziran, 2000.

104 "Erbakan on New Initiatives for Defense Industry," TRT Ankara Televizyonu, 2 Ağustos, 1996, çev. Foreign Broadcast Information Service, 8 Ağustos, 1996.

105 Batılı bir hükümet görevlisi ile röportaj, Ankara, 7 Nisan, 2000.

106 Emekli bir askeri görevli ile röportaj, İstanbul, 28 Nisan, 2000.

107 Bir Türk subayıyla röportaj, 5 Temmuz, 2000.

108 Tolga Şardan, "MGK'nın İrtica Raporu", Hürriyet, 11 Haziran, 1997.

109 Niyazi Günay, "Implementing the 'February 28' Recommendations: A Scorecard," Washington Institute Research Note no. 10, Mayıs, 2001.

110 Oya Armutçu ve Sezai Şengün, "RP İrticai Faaliyetlere Karıştı", Hürriyet, 11 Haziran, 1997.

111 Anayasa Mahkemesi kararını verirken, TBMM de Türkiye'nin yasal yapısına ilişkin çeşitli değişiklikleri görüşme sürecindeydi. Türk siyasetçileri ve siyaset yorumcuları, yargıçların kararı vermek için beklemelerinin Fazilet'in işine yaradığını, zira Fazilet'in böylece parti kapatmanın zorlaştırıldığı düzenlemelere göre yargılanacağını iddia etmişti. Sonuçta bunun çok da anlamı olmadı, çünkü Fazilet, hem eski hem de yeni düzenlemelerde yasaklanan "laiklik karşıtı faaliyetin merkezi" olmaktan suçlu bulundu

112 Kasım 2002 genel seçimleriyle Anayasa ve Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler arasında geçen sürede Erdoğan'ın durumu özünde siyasi bir belirsizlikti. TBMM'deki sandalye sayısının çoğunluğuna sahip bulunan bir partinin tartışmasız lideri olmasına rağmen, Cumhurbaşkanı kendisini hükümet kurmakla görevlendiremiyordu, çünkü Erdoğan bizzat parlamentoda bir sandalye sahibi olmaktan, dolayısıyla kıdemli bir hükümet pozisyonuna getirilmekten men edilmişti. Onun yerine Abdullah Gül, kısa ömürlü bir hükümetin Başbakan'ı olarak görev yaptı. Gerekli Anayasal düzenlemeler ve yasal reform-

lar gerçekleştirildikten sonra, Erdoğan Mart 2003'te yapılan bir seçimle parlamentodaki sandalyesine kavuşup, Türkiye'nin 59. hükümetinin Başbakan'ı oldu.

113 "Ordu'dan Üç Vize," Milliyet, 9 Mayıs, 2000; "MGK Genişleyebilir", Milliyet, 25 Temmuz, 2000; bir Türk subayıyla röportaj, 5 Temmuz, 2000 (Ankara).

114 Ağustos 2004'te, Türkiye'nin eski Yunanistan Büyükelçisi Mehmet Yiğit Alpdoğan MGK'nın ilk sivil Genel Sekreteri oldu.

115 "Regular Report on Turkey's Progress towards Accession," Commission of the European Communities, Brüksel, 6 Ekim, 2004, 22.

116 "MGK Danışmanı Yedinci AB Paketine Karşı Çıkıyor", ZAMAN, 29 Temmuz 2003; "Turkish General Slams EU-Linked Reform Curbing Military's Power," EU Business, 8 Ağustos, 2003, www.eubusiness.com/afp/030825170303.quksi3vb.

117 Refah Partisi Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül ile Parti Politikası Hakkında Röportaj," Milliyet, 28 Şubat, 1995, çev. Foreign Broadcast Information Service, 6 Mart, 1995.

118 "Is it a Waning Influence?" Economics, 12 Haziran, 2003.

119 Türk ordusundaki iç hizmet kurallarıyla ilgili daha fazla bilgi için, bkz. Şaban İba, Milli Güvenlik Devleti: Dünyada ve Türkiye'de Belgeleriyle Milli Güvenlik İdeolojisi ve Kurumsallaşma, (İstanbul: Çiviyazıları, 1998).

ALTINCI BÖLÜM

DEMOKRATİK BİR DÖNÜŞÜME DOĞRU MU? SİYASİ İÇERME VE DIŞLAMA KALIPLARININ ZAYIFLAMASI

Orta Doğu'da otoriter istikrar ve demokratikleşmenin sorunları gibi konular, siyaset bilimcileri, tarihçiler ve bölge uzmanları arasında sıcak tartışmaların çıkmasına yol açmıştır. Bu konularla ilgili akademik çalışmaların genel çerçevesine bakıldığında bunların, 90'ların başında Orta Doğu'nun demokratik bir sıçramanın eşiğinde olduğu beklentisini yansıtan yaklaşımlardan, aynı on yılın sonlarında derin bir karamsarlığı yansıtan yorumlara kadar, geniş bir yelpazede yer aldıkları görülür. Analitik iyimserlikteki bu farkı kısmen, bölgedeki otoriter düzenlerin analizinin sistematik biçimde yapılmasından ziyade, güncel olayların değerlendirilmiş olmasına bağlayabiliriz. Bugünkü Mısır, Ce-

zayir ve Türk siyasetini yakından incelediğimizde, otoriter rejimlerin doğasını ve buralardaki iktidarın bekasını kavramak mümkün olabilir. Bu vakaların ardındaki teorik bağlamı anlamak, argümanı Mısır, Cezayir ve Türkiye'nin ötesine geçecek şekilde genişletebilmeye yardımcı olur. Aynı zamanda, politika üreten uzmanlara, harici aktörlerin askeri hakimiyet altındaki siyasi sistemlerde değişimin gerçekleşmesine nasıl katkıda bulunabileceğini dair faydalı yaklaşımlar da sunar.

Otoriter Sistemlerde Formel Siyaseti Sınırlamak

Otoriter sistemlerle ilgili analizler, bu siyasi düzenlerin demokrasilerin özünü oluşturan hukukun idaresi ilkesi yerine hukukla idare'yi uyguladıklarını ortaya koyar. Fakat bu değerlendirme, yazılı olmayan kod, norm ve ilkelerin özellikle enformel kurumlar aracılığıyla siyaset üzerindeki güçlü etkilerini gözden kaçırır. Geçmişteki ve bugünkü Mısır, Cezayir ve Türk anayasalarının dikkatli bir analizi, liberal demokratik politik yapılara özgü pek çok özelliğin bunlarda da bulunduğunu ortaya koyar. Ne var ki, kökenleri geçmiş uygulamalarda ve insanların beklentileriyle davranışlarını şekillendiren iktidar dengelerinde olan enformel kurumlar, formel kurumları anlam ve içerikten yoksun kılar.

Belki de enformel kurumların gücü en iyi biçimde, siyaset dışından bir örnekle resmedilebilir. Kahire trafiğinin sözde kaosunu ele alalım. Dünyanın yoğun nüfuslu kentlerinin çoğunda olduğu gibi, Kahire'nin de trafik ışıkları,

dur işaretleri, hız sınırları ve araç geçişine yön veren açık kuralları mevcuttur. Bu formel kurumlar neredeyse tamamen görmezden gelinir, herhangi biri için bu durum anarşiden farklı değildir. Gelin görün ki, Kahireli şoförler ne zaman gidip, ne zaman duracaklarını ve yazılı olmadığı halde geniş kabul gören norm ve ilkelere göre ne zaman geçeceklerini gayet iyi bilirler. Bu açıdan bakıldığında, aslında Kahire'nin trafik kargaşasının içerisinde bir düzen vardır.

Aynı şekilde, otoriter elitler için rejimin sürdürülmesinde enformel kurumların hayati önemi vardır. Formel kontrol mekanizmalarının siyasi tehditlerin üstesinden gelemediği durumlarda, enformel kurumlar bu tehditleri uzaklaştırmada, yönünü değiştirmede veya tamamen ortadan kaldırmada sonuç almışlardır. Enformel kurumların formel siyaseti sınırlama gücü demokratik siyasi değişimi hepten karmaşıklaştırır. Özgürlükleri genişleten, hesap verebilirlik ve hukukun üstünlüğünü sağlayan formel kurumsal değişim, demokratik gelişimin göstergesi olabilir; fakat belirli bir siyasi sistemin otoritaryanizmden demokrasiye dönüştüğüne hükmedebilmek için yeterli kanıt sunmaz. 2002 yılından beri Türkiye'nin gerçekleştirdiği önemli dönüşümler, elbette ülkeyi daha de demokratikleştirmiştir; ama Türk siyasetinin enformel kurumları Türk Genel Kurmayına siyasi arenayı etkileme, gerekirse müdahale etme olanağını yaratan araçlar sunar. Kasım 2005'te Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in kazanımları ve HAMAS'ın (İslami Direniş Hareketi) Filistin'deki zaferini takiben Orta Doğu seçimleriy-

le ilgili yürütülen tartışma, tuhaf biçimde tarih dışıdır. Pek çok Orta Doğu ülkesinde 1970'lerden bu yana düzenli seçimler yapılmaktadır. Bu seçimler genellikle yasama meclisindeki sandalyeleri doldurmak için sahneye konulur. Sandalyelerin sahipleri ise belirli aralıklarla toplanıp, hararetli tartışmalar yaparlar. Ne var ki, bu durum ne Orta Doğu devletlerinin demokratik olduğunu, ne de Orta Doğulu liderlerin ülkelerinin demokratik geleceklerine bağlılık duydukları anlamına gelmez. Bu koşullar altında, otoriter siyasi sistemlerde demokratik görünümlü kurumların varlığını nasıl değerlendirmeliyiz? Otoriter liderler, neden seçimlere gitme ve meclis oluşturma gibi zahmetlere girişiyorlar? Paradoksal biçimde, otoriter liderler demokratik görünümlü, fakat içerik ve anlamdan yoksun bu kurumlar üzerinden çeşitli avantajlar elde ediyor.

Çoğu otoriter siyasi sistemin ortak özelliği olan demokratik vitrinler, iki temel amaca hizmet eder: Birincisi, bunlar rejim savunmasının gerekli parçalarıdır. İkincisi, bilhassa askeri hâkimiyet altındaki rejimlerde liderleri siyasete ve günlük yönetime katılmak zorunda kalmaktan korurlar. Normatif düzeyde ise, demokratik görünümlü veya yarı-demokratik kurumların varlığı otoriter liderlerin demokratik yönetim ilkesine duyduklarını ifade ettikleri bağlılığı sergileyebildikleri bir uygulama alanı yaratır. Mısır'ın iktidardaki Milli Demokratik Parti'sinin "Yeni Düşünce ve Reform Öncelikleri" başlıklı programı ve Cezayir'in resmi demeçlerinde seçimlere katılan partilerin sayısının yüksekliğine yer verilmesi, tam da demokratik olmayan elitin demokra-

tik görünümlü kurumlar aracılığıyla halk desteğini almaya çalışmasının örnekleridir. Seçimler, parlamentolar, insan hakları komisyonları ve resmi olarak bağımsız olan yargı, otoriter liderlerin siyasi muhalifleriyle işbirliği yapmasını, onları amaçlarından saptırmasını veya gayrı meşru kılmasını sağlayan temel araçlardan bazılarıdır.

Demokratik görünümlü kurumlar rejim istikrarının önemli bir bileşeni olmakla birlikte, demokrat olmayan liderler için belli ölçüde risk de ihtiva eder. Uzmanlar, otoriter rejimlerin görünürde demokratik olan yasa, kural ve düzenlemelerini hiçbir zaman çok ciddiye almamışlarsa da, inançlı karşıt-elitler almıştır. Otoriter düzenlerdeki muhalif gruplar demokratik görünümlü kurumları sürekli olarak kendi çıkarları lehine kullanmanın yollarını aramıştır. İşte bu, Mısır, Cezayir ve Türkiye örneklerinde İslamcılarla, iktidarda olmadan yöneten ordular arasındaki sürtüşme noktasıdır. Gerek Müslüman Kardeşler, gerekse İslami Selamet Cephesi (FIS) ve Refah Partisi, ordunun ve sivil müttefiklerinin içinin boş kalmasını tercih ettikleri kurumlara içerik ve anlam yüklemeye çalışmıştır. İslam dünyasında İslamcılarla devlet savunucuları arasındaki sürtüşmeye dair çok şey yazılmıştır. Ancak bu çalışmalar, ortaya çıkmakta olan şeyin belli bir grubun devlet kurumunun kontrolünü ele geçirme savaşı olduğunu kavrayamamıştır.

Bu siyasi rekabetin anlaşılması, Mısır, Cezayir ve Türkiye örneklerinde başka analitik kavrayışları da günışığına çıkarır. Bir ordunun tam olarak ne zaman darbe yoluyla veya diğer mekanizmaları kullanarak siyasi arenaya müda-

hale ya da etki edeceğini belirlemek zordur. Ordular ve siyasete ilişkin kimi geçmiş çalışmalar, genel bir kavram olarak "çıkar"dan bahseder, ama bunların kökenini araştırmaz ve açık tasvirini yapmazlar. Fakat kanıtlar, Mısır, Cezayir ve Türkiye örneklerinde görüleceği üzere yüksek komuta heyetlerinin, muhalif grupların askeri hâkimiyet altındaki sistemleri temelden değiştirecek şekilde kimi kurumların kontrolünü ele geçirmesine izin vermek istemediğini ortaya koyar.

Bu anlayış, askeri hâkimiyet altındaki sistemlerin istikrarlı olacağına ilişkin bir beklenti yaratır. Elbette bu, otoriter düzenlerde ideolojik mücadelelerin olmayacağı veya istikrarın statiklik demek olduğu anlamına gelmez. Tarihi kayıtlar, tersini göstermektedir. Türkiye 1946'da, Mısırlılar 1976'da, Cezayirliler de 1989 yılında çok partili seçimlere geçmiş olsa da, bu demokratik dönüşümün göstergesi değildir. Aslında 2004-2006 yılları arasında Orta Doğu'nun pek çok bölgesinde ortaya çıkan siyasi huzursuzluklar, Arap dünyasında çoğu kimsenin siyasi değişimi arzuladığını gösterir. Daha açık ve denetlenebilir bir yönetim için halkın gösterdiği yoğun desteği izlemek heyecan verici olabilir, fakat uzmanlara söz konusu siyasi sistemlerin sürekliliği hakkında çok az şey söyler.

Arap toplumları daha çok özgürlük, adalet ve sonuçta daha çok saygınlık talebiyle örgütlense de otoriter kurumlar Orta Doğu'yu baştanbaşa sarmıştır. Otoriter liderler zaman zaman -içerden ya da dışarıdan gelen baskıların sonucu olarak- bu kurumlarla ilgili değişiklikler yapmış olsa

da, bu değişiklikler hiçbir zaman daha demokratik siyasetin önünü açma niyeti gütmemiştir. Bu revizyonlar daha çok, otoriter siyasi sistemi desteklemeyi sürdürürken değişiklik taleplerini bir nebze tatmin etmeye yönelen aldatıcı reformlardır. Uzmanlar da bilir ki, Orta Doğu'da demokratik değişimin yolda olduğunu ancak, örneğin siyasi partiler yasaları insanların örgütlenmesine gerçekten izin verdiğinde, anayasa-üstü güvenlik mahkemeleri ve kanunlar kaldırıldığında ve vatandaşlar liderlerine hesap sorabilecekleri araçlara sahip olduğunda söylemek mümkün olacaktır. Siyasi kontrolün formel ve enformel mekanizmaları sadece revize edilmek yerine, tamamen yerle bir edilmediği sürece otoritercilik Arap dünyasında hayatın bir gerçeği olarak kalacaktır.

Mısır, Cezayir ve Türkiye'dekine benzer kalıpları Orta Doğu içinde ve dışındaki başka ülkelerde de görmek mümkündür; örneğin askeri generallerin baskın olduğu Tunus'ta; eski bir üst düzey subayın Cumhurbaşkanı olduğu ve Megawati Sukarnoputri'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde ordunun sivil iktidara itaat derecesinin çok zayıf olduğu Endonezya'da veya askeri liderinin Ekim 1999'daki darbeyle işbaşına gelmesinden bu yana Türkiye Cumhuriyeti'nin kilit düzeydeki otoriter kurum ve yapılarını bilinçli olarak kopya ettiği Pakistan'da. Bu üç ülkenin her biri aynı zamanda İslamcı karşı-elitin ve seçmen kitlelerinin siyasi temsil ve iktidar taleplerini karşılamakta zorluklar yaşamaktadır. Bilhassa Pakistan, Mısır, Cezayir ve Türkiye'deki siyasi gelişimin aynasıdır.

Hindistan'ın 1947'de bölünmesiyle yeni Pakistan devletinin ortaya çıkışının, sonraları Pakistan ordusunun önderleri olacak olan Britanya, Hindistan Ordusu'nun subayları üzerinde önemli etkisi oldu. Sömürgecilik dönemi boyunca Britanya terbiyesi, sivil yönetimi ve ordunun ikincil pozisyonunu vurguladı. Bağımsız Pakistan'ın askeri akademileri bu ilkeleri bir kenara atmadıysa da, yeni bir devlet kurmanın zorlukları, subayların Pakistan siyasi sistemi içerisinde ordunun doğru rolü ne olacağı konusundaki fikirlerinin değişmesine neden oldu. Pakistanlı subaylar kendilerini modernleşme ve sanayileşmenin ve elbette devletin bekasının olmazsa olmaz unsurları olarak gördü. Buna bağlı olarak yüksek komuta heyetlerinin sosyalizasyonu, ülkenin gelişiminde silahlı kuvvetlerin önemini vurguladı ve kendisini "Pakistan'ın özel ifadesi" olarak gören bir askeri kurum üretti.[1]

1961 ve 1980'de iktidara el koyan Türk subaylarına benzer biçimde, Pakistan Cumhurbaşkanı General Pervez Müşerref de anayasal mekanizmaları kullanarak Pakistan askeri kurumunun siyasi rolünü geliştirmeye çalıştı. Müşerref, örneğin Ağustos 2002'de Pakistan Anayasasını emirle değiştirmenin yasal aygıtı olacak Yasal Çerçeve Emrini yayımladı. Bu anayasa değişiklikleri Cumhurbaşkanlığı'nın yetkilerini Meclis'in aleyhine arttırıyordu. Böylece Müşerref ve gelecekteki herhangi bir Cumhurbaşkanı, yasama organını dağıtma, Başbakan'ın ülkenin en yüksek mahkemelerine yaptığı atamaları reddetme ve isterse dolaylı yoldan da olsa yerel meclisleri dağıtmasına imkan verecek olan

valileri seçme hakkını elde edecekti. Yasal Çerçeve Emri askeri hükümetin tüm yasa ve kararnamelerine anayasal meşruiyet atfettiği ve Müşerref'in Cumhurbaşkanlığı'ndaki görev süresini beş yıla çıkardığı için, yasamanın ayrıcalığını da elinden almış oluyordu.[2]

Müşerref'in Türk komuta heyetlerine en yalın benzerliği, subayların Pakistan'ın siyasi gelişimini izlemesine hizmet edecek bir Milli Güvenlik Kurulu kurmuş olmasıdır. Kurulda Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Eş-Başkanları, Başbakan, muhalefet lideri, Meclis sözcüsü ve Senato Başkanı yer alır. Pakistan'daki sivil-askeri ilişkilerin genel şablonu düşünüldüğünde, ordunun bu resmi danışmanlık organında baskın olduğu anlaşılabilir. Hatta Pakistan'ın MGK'sı, bilinçli olarak ordunun "devletin egemenliğini ilgilendiren stratejik meselelere ve demokrasi, yönetim ve bölgeler arası uyum meselelerine" nüfuz edebilmesini sağlayacak şekilde geniş tutulan bir milli güvenlik tanımıyla yönlendirilmiştir. Böylelikle, orduyu profesyonel uzmanlık alanı dışındaki meselelere de müdahil etmenin yasal zeminini hazırlamıştır. Meclis işleri, milli eğitim ve milli ekonominin geliştirilmesi gibi konuların hepsi MGK'nın -dolayısıyla ordunun- denetim alanına girmiştir.

Pakistanlı komutanlar, siyasi karşı çıkışları sınırlandırıp subayların siyasi düzenini güvenceye almalarını sağlayan, formel ve enformel kurumların birleşiminden meydana gelen bir ağ oluşturmuştur. Mısır ve Cezayir'de olduğu gibi, Pakistan'da da demokratik görünümlü kurumlar ülkenin askeri hâkimiyet altındaki rejiminin hayati parçalarıdır. Pa-

kistan'ın geleceğine dair alternatif görüşler dile getiren gruplar, amaçlarına bu demokratik vitrini kullanarak ulaşmaya çalışmıştır. Siyasi-askeri iktidarın, elitin kendi siyasi amaçlarına ulaşmak amacıyla Müslüman Kardeşlerle açıklanmamış bir işbirliği yaptığı 1980'ler ve 90'ların Mısır'ına benzeyen bir biçimde, General Müşerref de 2002 seçimlerinde Birleşik Eylem Cephesi adlı İslami koalisyona söze dökülmemiş bir destek sundu. O sıralarda Cumhurbaşkanı ve diğer subaylar, Nawaz Şerif'le özdeşleştirilen Pakistan Müslüman Ligi-N'yi ve Pakistan Halk Partisi'ni İslamcılardan çok daha kuvvetli rakipler olarak algılıyordu. İslamcılar, askeri kurumun üstünlüğüne dayanan sistemin bütünlüğünü tehdit etmediği sürece, siyasi arenanın katılımcıları olmaya devam edecektir.

Otoriter İstikrar Sendromunu Parçalamak

Türkiye'nin 2002 yılında başlayan deneyimi, daha demokratik siyasi sistemlerin gelişme ihtimalini doğuracak biçimde rejim istikrarı mantığının zayıflatılabileceğini göstermiştir. Bu tarz bir değişim nihayetinde dahili siyasi çekişme ve sorunların sonucunda ortaya çıksa da, Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye yaklaşımının önemli siyasi aktörlerin çıkar ve sınırlarını değiştirmek, dolayısıyla Türkiye'deki dönüşümü mümkün kılmak konusunda sonuca götüren bir etkisi olduğu ortadadır. Bilhassa Arap eliti arasında, demokrasinin dışardan dayatılamayacağını söylemek bir moda olsa da, AB-Türkiye ilişkilerinden çıkarılacak dersler, AB ve Fransa'nın Mısır ve Cezayir'de demokratik değişime elve-

rişli koşulların yaratılmasına destek verebileceğini göstermektedir. Her şeyden önce, rejim istikrarı mantığının zayıflatılması için tam olarak neyin gerekli olduğunun altını çizmek önemlidir.

Ne Gerekli

Mısırlılar neredeyse altı yıldır Cumhurbaşkanı olarak Hüsnü Mübarek'in yerini kimin alacağı konusunda açıkça spekülasyon yapıyor. Tarihe bakarak, Mübarek'in 1981'de yaptığı gibi Cumhurbaşkanlığı'nı bir subayın ele geçireceği ileri sürülebilir. Gerçekten de eski ve yeni Mısırlı subay ve uzmanların bir kısmının beklentisi tam da budur. Bir yandan da Mübarek'in kendi yerine geçirmek üzere oğlu Cemal'ı seçtiğine dair söylentiler vardır. Genç Mübarek Milli Demokratik Parti'nin Genel Sekreterliği ve partinin Politika Sekreterliği Başkanlığı gibi üst düzey konumlarda bulunmuş, yurtdışı seyahatlerinde babasına vekâlet etmiş ve siyasi reform ihtiyacını -belli belirsiz de olsa- dile getirmiştir.

Herhangi bir askeri deneyimi olmayan Cemal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi, Mısır'ın siyasal düzeni için çok önemli bir kurumsal değişiklik anlamına gelebilir. Modern dönemde ordu, Cumhurbaşkanlığından ilk kez ayrılmış olur. Elbette Mısır Cumhurbaşkanlığının sivilleştirilmesi demokratik değişim için gereklidir, fakat tek başına yeterli değildir. Sivil bir Cumhurbaşkanı, siyasi olarak daha aktif ve özerk bir ordu da öngörebilir. Mübarek'in orduyla yakın işbirliği, Mısır'ı "darbe-dayanıklı" kılmıştır.[3] Subayların et-

kisine bakılırsa, Cemal ya da Cumhurbaşkanı olacak başka bir sivilin bu önemli bileşenle bağlarını geliştirmeye çalışması gerekebilir. Neticede sivil bir Cumhurbaşkanı da ordudan bağımsız politikalar geliştirmek konusunda zorlanacaktır. Örneğin subaylar, muhtemelen ordunun gelişmiş ekonomik çıkarlarını zedeleyebilecek veya Mısır dış politikasını Arap konsensüsünden ayırmaya çalışacak, reform ya da politika değişikliklerine karşı çıkacaktır. Daha özerk bir ordunun sivilleri koşullandıracağı şeridin daralması, rejim istikrarı mantığını ancak daha da güçlendirmeye yarayabilir.

AB'nin istediği reformlar Türk Genelkurmay'ının etki ve yetkilerini önemli ölçüde dizginlemiş olsa da, (Türk standartlarına göre) 2003-2006 yılları arasında subaylarla sivil iktidar arasındaki görece sorunsuz ilişki, aynı zamanda Başbakan Erdoğan ve Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök arasındaki karşılıklı anlaşmaya da dayandırılabilir. Bu süre içerisinde bu adamların ikisi de, ordu ve AKP'nin İslamcı hükümeti arasındaki zıtlığı asgari düzeyde tutmak için çok gayret sarf etmiştir. Ancak bu koşulların uzun süre korunabilmesi, bir ölçüde kişiliklerle ilgili bir husustur. Ağustos 2006'da Orgeneral Yaşar Büyükanıt, Özkök'ün yerine geçti. Selefinden daha geleneksel bir subay olarak bilinen Büyükanıt döneminde hükümetle ordu arasındaki ilişkinin daha ters bir hal alması normaldir.

Mısır'ın "Cemal senaryosu"nun altını çizmenin ve Türkiye'deki gelişmiş, fakat henüz yerleşmemiş sivil-askeri ilişkilere dikkat çekmenin amacı, kurumsal yeniliklerin aske-

ri kurumu dizginlemek ve subayların siyasi arenayı uzun süreli etkisi altında bulundurma becerisine gölge düşürmek açısından anlamını vurgulamaktır. Türkiye'de fevkalade önemli değişimler yoldadır, Mısır ve Cezayir de muhtemelen reforma yakındır, yine de askeri kurum üzerinde etkili olabilecek kurumsal denetimin eksikliği yüzünden her üç düzende de subaylar baskın olmayı sürdürecektir. Dahası, bir dizi enformel kurum -tek bir etmen değil- Mısır, Cezayir ve Türk komuta heyetlerinin iktidar, prestij ve etkisini muhafaza etmektedir. Kolay bir iş olmasa da, yazılı olmayan bu kod ve normların zaman içerisinde zayıflama olasılığı, ordunun siyaseti etkileyegeldiği kanalların kapatılması, subayların savunma ve milli güvenlikle doğrudan ilgisi olmayan faaliyetlere katılmaması, askeri kurumun sivil iktidara tabi olması, sivillerin subaylara ağır basacakları araçlara sahip olması ve komuta heyetlerinin etki ve müdahalesini meşrulaştıran değer anlayışının değiştirilmesiyle güçlendirilebilir.

Örnek olarak Türkiye'yi alacak olursak, orduyu siyasetten ayırmak, 2002'de başlayan ve 2004'e gelindiğinde MGK'daki önemli değişikliklere yol açan Kemalist reformasyonu derinleştirmek anlamına gelir. Ancak Türkiye'deki asker "meselesini" tamamen çözüme ulaştırmak için, aşağıda sıralan kurumsal yeniliklerin yapılması gereklidir:

1. Genelkurmay'ı, kişinin hangi partiden olduğuna bakmadan sivil bir Savunma Bakanı'na tabi kılmak.

2. Devlet Konseyi ve yargının diğer bölümlerini Yüksek Askeri Şura'yı geçersiz kılabilecek otoriteyle donatmak.

3. Ordunun siyasete müdahalesinin gerekçesi olarak kullanılan Silahlı Kuvvetlerin İç Hizmet Kanunu'nu elden geçirmek.

4. Askeri akademiler ve kurmay okullarındaki müfredatı, siyasette sivil iktidarın üstünlüğünü vurgulayacak biçimde değiştirmek.

Bu noktaların hepsi, bilhassa üç ve dört, Kemalizm'in kilit unsurlarından bazılarının, özellikle de subayları bir yandan siyaset yapmaktan alıkoyarken, diğer yandan siyasi sistemin bekçileri olmalarını haklı çıkaranların, yeniden yorumlanmasını gerektiriyor. Hatta Kemalizm'in laiklik, vatandaşlık ve hukukun üstünlüğü anlayışlarının da yeniden gözden geçirilmesi bu projenin vazgeçilmez bir parçasıdır. Böylesi değişiklikler uzun yıllar sürecek bir ulusal diyaloga gereksinim duyar. Her ne kadar Türkiye'nin (ve elbette Mısır ve Cezayir'in) köklü milli güvenlik devletini dönüştürmek zor bir görev olsa da, önerilen bu değişiklikler sivil üstünlük için daha elverişli koşullar yaratabilir ve hâlihazırda yolda bulunan siyasi reformun kalıcılaşma şansını arttırır.

Ne İşe Yaramaz

Kurumsal değişim ve sivil üstünlüğe daha elverişli koşullar, Mısır ve Cezayir'de nasıl gelişebilir? Ordunun siyasete müdahalesi konusunda uzun bir geçmişi bulunan Latin Amerika bugün demokrasiye geçişteki başarısıyla, Mısır ve Cezayir'de demokratik değişim için reçeteler sunabilecek, aynı zamanda Türkiye'deki süreci de zenginleştirebi-

lecek, keşfedilmesi gereken önemli özellikler barındırıyor.

Latin Amerika deneyiminin bütünüyle olumlu olduğunu öne sürmek, elbette abartılı bir genelleme olur. Arjantin, Peru ve Şili kurumsallaştırılmış sivil üstünlüğe sahipken, Ekvator, Guatemala ve Venezüella, Orta Doğu'nun askeri hâkimiyet altındaki devletlerinkine benzeyen bazı dinamikler taşır.[4] Ayrıca, Brezilya sıklıkla -haklı olarak- ordunun ikincilliğinin olumlu bir örneği olarak gösterilse de Cumhurbaşkanı Luiz Inacio Lula da Silva, sosyal gündemini gerçekleştirme hırsıyla, orduyu güvenlikle ilgili gayrı milli işlevleri için kullanmaya çalışmıştır. Buna rağmen, demokrasiye ve demokrasiden dönüşüm literatürünün açıkça belirttiği üzere, Şili, Arjantin, Peru ve Brezilya gibi örnekler antlaşmaların ve "garantili demokrasinin" özerk askeri kurumları dize getirmek için uygun araçlar olduğunu gösterir.

Bu düzenlemeler Latin Amerika ülkelerinde görece olumlu sonuçlar vermiştir, fakat Orta Doğu bağlamında anlamsız kalabilirler. Mısır ve Cezayir gibi ordunun hâkim olduğu devletlerde subaylar ya antlaşmalardan etkilenmez görünüyor ya da ordunun etki ve prestijini koruyan antlaşmaların tarafı oluyor. Bu, söz konusu ülkelerin düzeni içinde subayların iktidarını daraltacak antlaşmaların yapılamayacağı biçiminde yorumlanmamalıdır; anlatılmak istenen Mısır, Cezayir ve Türkiye'deki askeri kurumların hâlihazırdaki koşullar altında bu tarz anlaşmalar için çabalamaya zorlanmamış olduklarıdır. Cezayir komuta heyetleri, FIS'i yasal bir parti olarak tanımak anlamına geleceğinden,

bir antlaşmanın temel taşlarını oluşturan 1995'teki St. Egidio anlaşmasını reddetmiştir. Mısır ve Türkiye'de, subayların İslamcı sosyal aktivizmin önemini ve İslamcı siyasi faaliyetin belirli biçimlerinin kabul edilebilirliğini teslim ettiği, üzeri örtük antlaşmalar mevcuttur. 4. bölüm, Mısır iktidarının Müslüman Kardeşler ile önce 1970'lerin başında, sonra tekrar 1980'lerin ilk dönemlerinde yaptığı örtük antlaşmalar üzerinde duruyor. Mısır'ın İslamcılarına, kültür, eğitim ve sosyal alanlarda, siyasi iktidar elde etmek peşinde olmadıkları sürece geniş hareket alanı tanınmıştır. Elbette Kardeşler bu üzeri örtük antlaşmayı ihlal eder etmez, baskı altına alınmıştır.

Mısır, Cezayir ve Türkiye'yi tarihsel olarak Latin Amerika ülkelerinden ayıran özellik, subayların günlük siyasete dâhil olmamak yönündeki tercihleridir. Böylece subaylar herhangi bir hükümetin hatasının sonuçlarına katlanmak zorunda kalmamakta, hatta askeri kurumun siyasi alanı idare etme zorunluluğu doğduğunda daha geniş bir hata payının hoş görülmesi söz konusu olmaktadır. Şili, Arjantin ve Brezilya'da subayların gündelik siyaset ve yönetime dâhil olması, askeri kurumların içindeki uyumu aşındırmıştır. Ayrıca, kötü ekonomik işletme -Şili bir istisnadır- ve süre giden baskılar da askeri idarenin temelini çürütmeye katkıda bulunmuştur. Bu etmenlerin bileşimi, çıkarları güvence altında olduğu sürece, subayların kendilerini siyasi arenadan ayırmak için girişimde bulunmasına sebep olmuştur. Bu baskılar, bilhassa Arjantin'de, Falkland/Malvinas savaşındaki yenilginin ardından cuntanın saygınlığının hepten

azalmasıyla keskinleşmiştir. Emin olun, Mısır ordusu da Haziran 1967'de büyük bir bozguna uğramış olmasına rağmen, Mısır ve Arjantin arasında önemli bir fark vardır. İsrail'in zaferi Nasır ve Mısır hükümeti aleyhine protesto gösterilerinin gerçekleşmesine neden olmuşsa da, İsrail'in Sina bölgesini işgal etmesinden doğan zorunluluk, orduyu vazgeçilmez, dolayısıyla Mısır'ın demilitarizasyonunu da imkânsız kılmıştır. Silahlı Kuvvetler'in 1973 Ekim'inde Süveyş Kanalı'nı başarıyla geçmesi ve İsrail savunma kuvvetlerini kana bulaması, Mısır ordusuna itibarını bariz biçimde iade etmiştir.

Ordu üzerinde sivil üstünlüğün tesis edilmesi, önemli bir iç karışıklık öncesinde de gerçekleşmiştir. Şah'ın devrilmesinden önce İran'ın yüksek komuta heyetleri o dönemde Mısır, Cezayir ve Türkiye'deki benzerleriyle aynı nitelikleri -itibar, sadece milli güvenlik ve savunmayla sınırlı olmayan alanlarda siyasi imtiyaz ve rejim savunması için en büyük sorumluluk- sergilemiştir. Ancak, Şah'ın yıllarca olası bir darbeyi engellemek üzere ordu işlerine karışmış olmasının sonucunda, komuta heyetlerinin profesyonelliği ve uyumu öylesine yara almıştı ki, ordu en ciddi kriz anlarında bile kararlı ve mantıklı davranmayı beceremiştir. Şah'ın, İran'ı 1979 yılının başında terk etmesinin ardından ordu kalmış ve rejimi korumayı başaramamıştır.[5] Bir dizi tasfiyeden sonra, İran ordusunun bir zamanlar kraliyet sarayına karşı sorumlu olan kalıntıları, İranlı mollaların astı haline geldi. Fakat Mısır, Cezayir ve Türkiye'nin silahlı kuvvetlerinin kriz anlarında çökeceğini düşünmek için fazla

neden yoktur. Her üç ordunun komutanları sivil müdahaleleri engellemek için sebatkâr biçimde çalışmış ve rejimlerine yönelik bir tehditle karşılaştıklarında ne kadar kararlı, uyumlu ve özerk davranabildiklerini sergilemişlerdir.

Tabi ki Mısır, Cezayir ve Türkiye bağlamlarında antlaşmaların veya silahlı kuvvetlerin uyumunun kötüleşmesi gibi durumların ortaya çıkması akla yatkındır. Latin Amerika'nın antlaşmalara dayalı dönüşümü ve İran'ın imparatorluk kuvvetlerinin çözülmesi muhtemelen, ilk durumda orduyu siyasetin dışına çıkış yolları aramaya teşvik eden, ikincisinde ise ordunun çökmesine neden olan hataların ürünüdür. Yine de, bir noktada subayların hata yapacağını öngörüsüne dayanan teoriler, otoriter sistemlerin hangi koşullarda çözüldüğünü anlamak açısından çok da yararlı değildir. Politika geliştiriciler için subayların hata yapmasını beklemek veya askeri iktidarın çöküşünü hızlandıracak girişimlerde bulunmak aslında bir politika bile olamaz, sadece hayati önemdeki milli çıkarların güvenceye alınmasına zarar verir.

Sivil Toplum, Ekonomik Gelişme ve Cezalandırıcı Politikaların Sınırları

Orta Doğu'da demokrasinin ABD tarafından geliştirilmeye çalışılması -eğer böyle bir şey varsa- sivil toplumun kurulmasıyla ekonomik gelişmenin ve cezalandırıcı önlemlerin dönüştürücü iddia edilen etkisine çok fazla odaklanmıştır. Orta Doğu'da demokrasi, Orta Avrupa'da olduğu gibi sivil toplum örgütleri ve aktivistlerinin eylemlerine da-

yanabilecek gibi görünmemektedir. ABD'li siyasetçi ve uzmanlar sivil topluma ilişkin, onu bireylerin haklarını savunma kapasitesine sahip, özel ve gönüllü organizasyonlar yığını olarak gören oldukça Tocquevill'ci bir yaklaşıma sahiptir. Oysa sivil topluma ilişkin Antonio Gramsci'nin Hapishane Defterleri'nde dile getirdiği, daha az kahramanlaştırıcı başka bir bakış açısı daha vardır. 1. Bölümde ifade edildiği üzere, Gramsci sivil toplumu hegemonik bir devletin rejim savunmasının dışsal çerçevesi olarak değerlendirir. Cezayir sivil toplum gruplarının, subaylar FIS'in zaferle çıktığı 1992 seçimlerini iptal ettiğinde Cezayir ordusuna verdiği destek veya Mısır ve Tunus gibi ülkelerde işçi sendikalarıyla devlet arasındaki işbirliği bağlamında düşündüğümüzde, Gramcsi'nin yaklaşımı çok daha doğru görünmektedir. Hatta Gramcsi, devletin kendi rızasıyla silahsızlandırılmasına izin verebileceği fikriyle de alay etmiştir. Elbette Orta Doğu'daki sivil toplum kuruluşları ihtiyaç sahibi insanlara önemli hizmetler götürmektedir, fakat hem sivil toplumun doğası, hem de içinde var olmaya çalıştıkları olağanüstü koşullar düşünüldüğünde, bu grupların demokratik dönüşümü sürüklemesini beklemek gerçekçi değildir. Dolayısıyla ABD'nin sivil toplumu teşvik etme ve güçlendirme politikası yanlış bir yere konumlandırılmaktadır.

Sivil toplumun gücüne duyduğu inançla birlikte, ABD'nin Orta Doğu'daki demokratikleştirme politikası ekonomik gelişmenin mutlaka ilerici siyasi gelişmeyi tetikleyeceğini savunan hatalı bir inanca dayanmaktadır. Ekono-

mik gelişme ile demokrasi arasında bir korelasyon olabilir, ama ekonomik gelişme demokrasiye neden olmaz.[6] Buna rağmen, Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile İlerleme ve Ortak Gelecek için Ortaklık (2004 yılında Arap dünyasında siyasi değişimi etkilemek için G-8 önderliğinde başlatılan bir girişim), Orta Doğu Ortaklık Girişimi, ve ABD'nin Uluslar arası Gelişim Kurumunun uyguladığı bir dizi program, ekonomik gelişmenin yeni girişimciler yaratacağını, bunların da zamanla, liberal ortamların ticari faaliyete daha elverişli olması sebebiyle daha çok siyasi serbestlik talep edeceğini varsaymıştır.

Ancak bu dinamik Orta Doğu'da hayat bulamamıştır. Arap liderler ekonomilerini değiştirecek politikalar uyguladıklarında -örneğin, 1970'lerin sonunda Mısır'ın hayli övülen intifah (açılış) politikası veya Cezayir'de 1980'lerde var olan benzeri- sonuç, piyasa ekonomisi kurumsallaştırılmadan veya demokrasi gelişmeden, sadece ekonominin liberalleştirilmesi oldu. Ekonomik gelişim, yeni müteşebbis sınıfların doğmasına yol açmış olsa da, bunlar demokrasi talep etmediler. Arap Ticaret Odası'na üye şirket ve bireylerle bölgesel ticaret kurullarının bir kısmı, Mısır ve diğer Arap devletlerinin istekleri doğrultusunda çalışır. Sonuçta bu iş adamlarının kazançları halen çoğu Arap devletinde birincil aktör durumunda olan devlete bağlı bulunduğundan işbirliğine yatkın olmuşlardır. Bu şablon, ekonomik gelişmenin hayli başarılı olduğu durumlarda dahi demokrasiye geçişin ne kadar zor olabileceğini göstermekte, ekonomik büyümenin siyasi değişimin öncülü olduğuna dair sıklıkla

dile getirilen kanılara kuşkuyla yaklaşılmasına neden olmaktadır.[7]

Washington aynı zamanda, bölgede değişimi zorlamak için çeşitli cezalandırıcı önlemler de almıştır. Libya, İran ve tabi ki Irak. Bu rejimlerin denetim altına alınmasını sağlamak için geliştirilen askeri, ekonomik ve diplomatik yaptırımlara maruz kalmış; böylece Muammer Kaddafi, çeşitli İran liderleri ve Saddam Hüseyin'in davranışlarını değiştirmeye zorlanabilecekleri umulmuştur. Bu yaptırımlar, söz konusu liderleri zaptetmek konusunda başarıya ulaşmış olsa da, bu politikanın Libyalıları, İranlıları yada Iraklıları daha sorumlu dış politikalar izlemeye veya iç politikalarını tartışmaya açmaya zorlamış olduğuna dair kanıt yoktur. Genel olarak bakıldığında, yaptırımların tam tersi sonuçlar verdiği de görülebilir. Saddam Hüseyin bu tarz dış baskı ve müdahalelere direnmek için, milliyetçi hassasiyetleri manipüle etmek konusunda özellikle ustaca davranmıştır. Yaptırımların siyasi değişimi zorlamak konusundaki başarısız grafiğine bakılarak, Suriye Sorumluluk Yasası'nın (2004) Cumhurbaşkanı Beşir Esad'ı Hizbullah'ı destelemekten alıkoyacağını, Suriye'nin kitlesel imha silahları macerasından vazgeçmesine yol açacağını, ya da babasından devraldığı milli güvenlik devletini, siyasi reform adına parçalayacağını beklemek için fazla neden olmadığı ileri sürülebilir.

Elbette cezalandırma siyasetinin nihai aracı savaştır. Kod adının da söylediği gibi, Irak'a Özgürlük Operasyonunun amacı, kısmen Irak'ta ve daha geniş bir alanı kapsayacak şekilde Orta Doğu'da demokrasiyi geliştirmekti. 30 Ocak

2005'te yapılan Irak seçimleri Arap dünyasında değişimi sağlamak için tabandan gelebilecek talepler açısından önemliyse de, "Yeni Irak'ın" bölgede siyasi liberalizasyon ve demokrasinin katalizörü olması pek de olası değildir. Irak'taki siyasi sürecin sonucu ne olursa olsun, ABD'nin işgal ve akabindeki ulus-devlet kurma projesinin demokratik gelişim için bir model oluşturduğuna inananların sayısı çok azdır.

Orta Doğu'nun ABD dış politikasının odağı haline geldiği 2001 yılından beri, Washington'un bölgesel dostları dahi artan bir tahkikata maruz kalmıştır. Suriye Sorumluluk Yasası ile birlikte, Kongre Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelere siyasi reform uygulamaları için baskı yapmıştır. 2005 bütçe yılının Dış Operasyon Tahsisi Yasası'nda yapılan ve Kongre'nin İnsan Hakları Kurulu'nun da başkanı olan kefili Tom Lantos'un adıyla anılan Lantos değişikliği, Kahire'ye yapılan askeri yardımın %25 oranında azaltılarak, bu miktarın ekonomik desteğe kaydırılmasını önermiştir.[8] Lantos, Mısır'ın bariz bir askeri tehditle karşı karşıya olmadığını ve Mısırlıların ABD fonlarını ekonomik gelişim ve siyasi reform için kullanmasının daha anlamlı olacağını öne sürmüştür. Önerinin gerekçesi mantıklı olsa bile, değişiklik Kahire'de gürültü kopardı, zira Hüsnü Mübarek hükümeti öneriyi ABD'nin ülkeyi zayıf düşürmek için desteğinde bir "kısıntı"ya gitmesi olarak yansıttı ve milliyetçi hassasiyetleri harekete geçirerek ABD'ye karşı kızgınlığı yükseltti. ABD ve diğer ülkelerin Orta Doğu'da demokrasiyi geliştirmek için, sivil toplumu güçlendirmek, ekonomik büyümeyi des-

teklemek ve cezalandırıcı politikalar uygulamanın ötesinde taze stratejilere ihtiyaç duyduğu açıktır.

Türk Modeli değil, AB-Türkiye Modeli

5. Bölüm, AB'nin üyelik için sunduğu ön şartların, Türk subaylarının en azından botlarından birini siyasi arenadan çekmelerini sağlayan koşulları nasıl yarattığını inceliyor. Türkiye'de AB üyeliğine verilen yaygın destek, subayları kararsızlığa itmiştir. Halkın gözünde uzun süredir sahip oldukları saygınlığı yitirmekten korkan subaylar, kendilerinin siyasete müdahale etme kapasitesini sınırlandıran kurumsal değişiklikleri ne kontrol ne de ret edebildiler. ABD ve Fransız politika geliştiricileri için, Avrupa Birliği'nden çıkarılacak dersler vardır. Avrupa Birliği'nin Türkiye projesinden farklı olarak, ne Fransa ne de ABD Mısır ve Cezayir'e kendi kulüplerine üyelik teklifinde bulunmayacaktır. Fransızlar Cezayir'i 1830-1962 arasında Fransa'ya dâhil etmeye çalıştığında, sonuç her iki taraf için de felaket oldu. Brüksel ile Ankara arasındaki itme-çekme dinamiği Washington ve Kahire ya da Paris ve Cezayir arasındakinden oldukça farklı olsa da, AB yaklaşımının -neredeyse tamamen teşvike dayalı- özü Türk reform programı için çok önemlidir. Gerçi Ankara'nın şu sıralardaki siyasi liberalizasyonunun ne kadar uzun ömürlü olacağını görmek için henüz zamana ihtiyaç var, yine de ülkenin halihazırdaki evrimi doğrudan AB üyeliği isteğiyle ilişkilidir.[9] Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Arap ülkeleri için bir model olduğunu söylemektense, AB-Türkiye ilişkilerinin de-

mokrasiyi geliştirmek isteyen ABD'li ya da Fransız yetkililer için bir model olabileceğini söylemek daha doğru olacaktır.[10]

Bir takım değerlendirme standartlarının teşviklerle birleştirilmesi, önemli siyasi aktörlerin çıkarlarını değiştirip, yeni sınırlandırmalar getirecek etkili bir güç olabilir. ABD, Fransa ve diğer ülkeler "koşullara bağlılık" politikası izleyerek, stratejik müttefikleri arasında siyasi değişimi sağlamaya çalışmalıdır. Uluslar arası politik ekonomi alanında çalışan akademisyenler ve dış yardım uzmanları koşulluluk siyasetinin etkilerinin sınırlı olacağına inanır. Gerçekte, uluslar arası politik ekonomi literatürü Dünya Bankası koşulluluğunun siyasi liberalizasyondan ziyade ekonomik reformları teşvik ettiğini düşünür. Örneğin Thomas Carothers, dış yardımın reformları özendirmesinin, ancak hükümetlerin siyasi ve ekonomik değişimi gerçekleştirmeye zaten meyilli olduğu durumlarda mümkün olduğunu söylerken, koşulluluğun devlet elitinin güdülerini değiştirmek için zayıf bir yöntem olduğunu ima eder. Yine de Carothers, Gordon Crawford, Olav Stokke ve diğerleri, belirli amaçlara ulaşmak adına aşırı asimetrilerin sömürülüp, alıcıların yardımının engellendiği, koşulluluğun cezalandırıcı boyutunu vurgular.[11] Desteği veren ve alan ülkeler arasındaki güç dengesizliğinin üstesinden gelme yolu yoksa da, bu sorun, desteğin bir çeşit teşvik olarak yapılandırılması durumunda çözülebilir. Neticede, Libya'nın 2003-2004 yılına ait kitlesel imha silahları programını uygulamaktan vazgeçmesi, tıpkı Ukrayna'nın 1990'ların başında Sovyetler Bir-

liği'nden devraldığı nükleer silahları bırakma kararı gibi, kısmen teşviklerin sonucu olmuştur.

ABD yardımlarının, Mısır'ın ekonomik ve askeri modernizasyonu için oynadığı rolün önemi değerlendirildiğinde, bu fonların dağıtımında yapılacak değişikliklerin Kahire'yi daha çok reform yönünde cesaretlendirmek için kullanılabileceği açıktır. Kahire, ABD'den yılda 1.3 milyar $ katkı almakta, bunu Mısır ordusunun işleyişi ve modernizasyonu için kullanmaktadır. Bunun dışında, yıllık 450 milyon $ da, ekonomik destek fonları aracılığıyla verilmektedir. Bu bağışlar, Mısır'ı ABD'ye karşı bir taahhütnameye zorlamaz. Teşvike dayalı bir yaklaşım ise, başka türlü işleyebilir. Aslında Washington, askeri yardım tutarını 2.3 milyar $ düzeyine çıkarabilir. Halihazırdaki politikaya uygun biçimde, bu miktarın 1.3 milyar $'ının verilmesi herhangi bir şarta tabi tutulmaz. Mısır'ın ilaveten 1 milyar $ daha alması içinse, Kahire'nin daha çok şeffaflık, hükümetin hesap verebilirliliği, siyasi katılım ve bireysel özgürlükleri sağlayacak kurumsal reformları gerçekleştirmeye niyetli olması şart koşulur. Ayrıca ABD ekonomik büyüme için Mısırlılara 500 milyon $ daha destek sunabilir. Bu desteğe ulaşmak için de yabancı yatırımlar, bankacılık, ticaret ve para politikalarının idaresi gibi konularda yasal reformlara gidilmesi ön şart olarak belirlenebilir.

Yine de, Mısırlıların destek paketlerindeki 2 milyar $ garantide olduğu sürece, böylesi bir anlaşmayı kabul etmek isteyip istemeyecekleriyle ilgili soru cevapsız kalır. Nasıl ki Kopenhag kriterlerine uyum sağlama kararı son kertede

Türklere aitse, aynı şey Mısır iktidan ve ABD desteği için de geçerlidir. Washington'un Kahire'ye sunduğu mali destek, enflasyon hesaba katıldığında, 1979'dan bu yana neredeyse yarı yarıya düşmüştür; dolayısıyla, Mısır'ın askeri modernizasyon programının önemli bir kısmının ABD fonlarıyla gerçekleştiği düşünülürse, Mısırlılar ek bir yardım teşvikine direnmeyi zor bulabilirler. Ekstradan gelecek 1.5 milyar $, Mısır'ın tüm destek paketini yeniden dengeleyebileceği gibi, Mısır'ın aldığı desteğin yükseltilmesi, ABD'den 3 milyar $ alan İsrail'le denkleştirilmesi anlamına geleceğinden, siyasi bir fayda olarak da değerlendirilebilir.

ABD-Mısır ilişkisine teşviki dâhil etmek, askeri kurumun iktidar ve etkisini yansıtan temel kurumlara sınırlandırmalar getirmeye de yarayacaktır. Emin olun, Washington bu ek desteği verecektir, ama beraberinde ordunun temel bir siyasi değişime tabi olmasını da isteyecektir. Ek ekonomik destek, Mısır'ın, -tamamıyla iktidarın işbirliği yaptığı bir seçmen kitlesi olan- iş çevrelerinin de çıkarlarını değiştirme potansiyeli taşır. Kamu borçlarını düşüren, işsizliği azaltan ve ulusal ekonomiyi küresel pazara açan ilave bir ekonomik destek karşılığında, ticaret engellerinin kaldırılması, bankacılık ve yatırım kanunlarının değişmesi, devlet desteğinin rasyonelleştirilmesi ve anlamlı bir özelleştirme taraftarlığı gibi konularda girişimlerde bulunulabilir. Böylece iş çevresinin oluşturduğu elit, yaşamak için zorunlu olarak Mısır devletine bağımlı olmaktan kurtulur, karşılığında (hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele önlemleri ve hükümetin karar alım süreçlerinde şeffaflık gibi) ekonomik

ve siyasi değişimi zorlayacak ilave reform taleplerinde bulunabilir.

Son olarak, Mısır'a yönelik teşvik-temelli bir yaklaşım, rejimin kimi çelişkileri ve sorunlarına da dikkat çekebilir. 1999'daki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin öncesindeki ayda, Mısır kent ve kasabaları, vatandaşları "min agli-l-istiqrar w-al tanmiya" (istikrar ve gelişme adına) Cumhurbaşkanı Mübarek için oy kullanmaya çağıran pankartlarla donatılmıştı. Cumhurbaşkanı ve hükümetlerin halka, istikrarın refah getireceğini vaat ettiği Mübarek devri için bu ifade simgeseldir. Ayrıca, Milli Demokratik Parti de "demokrasiyi derinleştirme ve güçlendirme" hedefini sıkça hatırlatmıştır.[12] Ne var ki siyasi sistem refah ve demokrasi yerine, siyasi ve ekonomik durgunluk üretmiştir.

Tıpkı Türk ordusunun uzun süredir modernleşme ve demokratikleşmeye verdiği desteğin, subayların Kopenhag kriterlerini aktif olarak reddetmesi durumunda sıradan bir Türk'ün gözünde tamamen değerini yitirecek olması gibi, Mısır iktidarının Washington'un teşviklerini geri çevirmesi de benzer bir sonuç yaratacaktır. Türkiye bağlamında kamuoyunun fikirleri her zaman Mısır siyasetinde olduğundan daha fazla önemli olmuştur, ayrıca ABD'nin Mısır'daki imajı, Türkler arasında AB üyeliğinin popülerliliği ile kıyaslandığında, oldukça sönük kalmaktadır. Buna rağmen, Kahire ABD politikalarına ya da kamuoyuna kayıtsız kalamaz. 2003'ten itibaren başlayan içerideki siyasi baskılarla, Washington'un söylemsel düzeyde Orta Doğu'da demokrasiye yaptığı vurgunun kesişmesine tepki olarak, Müba-

rek kendisini reformist bir hükümete göz kulak olan bir reformcu olarak resmetmeye çalıştı. Washington'un teşvike dayalı yaklaşımını reddetmek, Mısır hükümetinin ilke ve uygulamaları arasındaki uçurumun geniş olmayı sürdürdüğünü ve askeri-siyasi elitin bu uçurumu daraltmak gibi bir niyeti bulunmadığını doğrulamak anlamına gelebilirdi ki bu sıradan bir Mısırlının zaten şüphe duyduğu bir şeydi.

Ampirik kanıtlar, Mısır, Cezayir ve (2002-2004'e kadar) Türkiye'deki askeri kurumların rejimlerinin bütünlüğünü korumak konusunda usta olduklarını gösterir. Fakat otoriter siyasi sistemlere sahip ülkeler, demokratik olmayan politikalarını illa ki sonsuza dek sürdürmeye yazgılı değildirneticede sonsuz, uzun bir zamandır. Avrupa Birliği'nin Türkiye ile ilişkileri ve Mısır'da ya da diğer anti demokratik sistemlerde teşvike dayalı yaklaşımların barındırdığı demokrasiyi geliştirme potansiyeli, otoriter siyasetin patolojik istikrarının çözülebileceğini gösterir. Mısır ve Cezayir vakalarında, dışsal aktörlerin "pozitif koşulluluk" ilkesini benimsemek konusunda göstereceği siyasi irade, demokratik dönüşüm için elzemdir. Teşvik temelli yaklaşımların reforma sebep olacağı iddiası, elbette ilave araştırmalara ihtiyaç duymaktadır. Yine de demokratik olmayan devletlere uygulanan sivil toplum, ekonomik gelişme ve cezalandırıcı yöntemleri vurgulayan analizlere kıyasla, bu daha verimli bir araştırma sahası olabilir.

Sonuç

Mısır, Cezayir ve Türkiye siyasetine ilişkin var olan akademik çalışmalar, bu rejimlerin istikrarını hafife alır, zira

uzmanlar ya görece özerk askeri kurumların bu sistemlerle kurduğu karmaşık ve dinamik ilişkiyi görmezden gelmişler, ya da yüksek komuta heyetlerinin rolünü yanlış değerlendirmişlerdir. Modernleşme paradigmasının iddiaları yirmi yıl önce yanlışlanmış olsa da, uzmanlar arasında özünde taktiksel liberalizasyonlar veya otoriter siyasi düzenlerin değiştirilmesi olan şeyi, "hakiki demokratikleşme" olarak değerlendirme eğilimi vardır. Mısır'da çok adaylı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması veya Cezayir'de seçimlerin görece özgür ve adil bir ortamda gerçekleştirilmesi, muhakkak kayda değer gelişmelerdir. Ancak, aynı zamanda bu tip gelişmelerin tersine döndürülebilir olduğunu, çoğunlukla da hâkim sistemin meşruiyet ve verimliliğini arttırmak arzusundaki elitler tarafından gerçekleştirildiklerini anlamak çok önemlidir. Seçimlerden ziyade, polisin yetkilerinin görece azaltılması, yada sokaklardaki göstericilerin sayısının artması, siyasi kontrolün formel araçlarını zayıflatan kurumsal değişiklere gidilmesi -Türkiye'de 2002'de başlayan reformların izlediği çizgi de budur- otoriterliğin dönüşmekte olduğuna ilişkin daha doğru göstergeler olabilir. Ancak böyle bir durumda bile, bir ülkenin geri dönülmez biçimde demokratik yörüngeye oturduğu söylemek için henüz erkendir, zira enformel kurumların önemi de gözden kaçırılmamalıdır.

Türkiye'nin geçirdiği dönüşüm, dışsal aktörlerin barışçıl bir demokratik dönüşüme elverişli koşulları barındıran bir siyasi ortamı nasıl besleyebildiklerine örnek teşkil eder. Orta Doğu'da dışsal aktörlerin önemini aleni biçimde teslim

etmek çok revaçta olmayabilir, zira bu demokrasinin dışarıdan dayatılması olarak yorumlanabilir. Yine de ABD ve örneğin Cezayir'deki Fransızlar gibi dışsal aktörler, teşvik ve kıyaslamadan oluşan bir kombinasyonu kullanarak, demokratik dönüşümü cesaretlendirebilir. Dışsal bir katalizörün yokluğunda, Mısır ve Cezayir gibi ordunun baskın olduğu devletlerde otoriter siyasetin tanıdık kalıplarının etkisini uzun süre koruması muhtemeldir.

NOTLAR

1 Stephen P.Cohen, The Pakistan Army (New York: Oxford University Press, 1998), 105.

2 "Pakistan. Transition to Democracy?" Uluslararası Kriz Grubu Raporu no. 40, 3 Ekim, 2002, 21.

3 James T. Quinlivan, "Coup Proofings: Its Practice and Consequences in the Middle East," International Security 24, no. 2 (güz 1999): 131-165.

4 Bkz. Samuel Fitch, The Armed Forces and Democracy in Latin America (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998).

5 Bkz. Nikola B. Schahgaldian, The Iranian Military under the Islamic Republic (Santa Monica: Rand Corporation, 1987); William F. Hickman, Ravaged and Reborn: The Iranian Army, 1982 (Washington, DC: Brookings Institution, 1982). Bu, Mart 2003 ABD'nin Irak'ı işgali esnasında Irak ordusunun başına gelen dinamiğin aynısıdır.

6 Adam Przeworski, Michael Alvarez, Jose Antonio Cheibub, Fernando Limongi, "What Makes Democracies Endure?" Journal of Democracy 7, no. 1 (Ocak 1996): 39-55.

7 İş dünyası ile devlet arasındaki ilişkilere, bilhassa Tunus örneğine dair ayrıntılı bir tartışma için bakınız, Eva Bellin, Stalled Democracy: Capital, Labor, and the Paradox of State-Sponsored Development (Ithaca: Cornell University Press, 2002).

8 13. değişiklik, FY 2005 Foreign Operations Appropriations Act (H.R. 4818), 108. ABD Kongresi.

9 Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidardaki ilk sekiz ayına ilişikin görüşlerini dile getiren Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Temmuz 2003'te Amerikalı dinleyicilere şöyle söylüyordu: "Yeni Türk parlamentosunun gündemindeki ilk maddeler, iki büyük siyasi reform paketidir. Bunlar bir önceki hükümetin, Türk yasalarının temel hak ve özgürlükler konusunda Avrupa Birliği standartlarına uygun olarak güncelleştirilmesi için başlattığı süreçle bağlantılıdır. Ancak hepsi bu kadar değildir. Geçtiğimiz ay, yasalarımızı Avrupa'nınkilerle daha da uyumlu hale getirmek üzere başka bir siyasi reform paketini daha geçirdik.

10 Bkz. Steven A. Cook, "The Right Way to Promote Arab Reform," Foreign Affairs 84, no. 2 (Mart/Nisan 2005): 91-102.

11 Thomas Carothers, "Recent U.S. Experience in Democracy Promotion," IDS Bulletin 26, no. 2 (1995): 62-69; Gordon Crawford, Foreign Aid and Political Reform (Londra: Palgrave, 2001); Olav Stokke, "Aid and Political Conditionality: Core Issues and the State of the Art," Aid and Political Conditionality içinde, (Der.) Olav Stokke (Londra: Frank Cass, 1995), 1-87.

12 2003-2004 Yıllık Raporu ve "Citizens Rights and Democracy" (Arapça), National Democratic Party, Eylül 2004.

STEVEN COOK

YÖNETMEDEN HÜKMEDEN ORDULAR

TÜRKİYE • MISIR • CEZAYİR

"Silahlı kuvvetler siyasete her vesileyle açıkça müdahale ederek otoriter eğilimlerini açığa vurmasalar bile, parlamenter sistemin, sivil siyasal aktörlerin üstünde bir yerde konuşlanmışlardır. Dolayısıyla siyaseti ve toplumu şekillendirebilme iktidarları mevcuttur. Bunun anlamı şudur: Bu ülkelerin silahlı kuvvetleri, farklı dozlarda da olsa siyasetin temel paradigmasını yani "oyunun kurallarını" bizzat tayin edecek bir konumdadır."

Yönetmeden Hükmeden Ordular, 'iktidar' denildiğinde "sadece" Bakanlar Kurulunun gelmediği üç Akdeniz ülkesini inceliyor. Kitap, Türkiye, Mısır ve Cezayir ordularının siyasal sistem içinde sahip oldukları ayrıcalıklı pozisyonu koruma ve yeniden üretme araçlarına "zoom" yapıyor.

Mısır ve Cezayir'in deneyimleri; kışlasından 'gerektiğinde' çıkan ya da her an için çıkabilme ihtimali olan ordu kurumunun yarattığı vesayet siyaseti açısından Türkiye ile ciddi paralellikler taşıdığı görülüyor.

Yazar Dr. Steven Cook'un Türkiye bölümü için Türkçe öğrenmesi ve çalışmalarını çok sayıda tanıklıkla desteklemesi kitabın gördüğü uluslararası ilginin başlıca nedenleri arasında…

hayykitap

17 YTL

ISBN 978-975-9059-51-4